

XXXIV

CREN VA

7. 2

DE GENERIS HUMANI CONSENSU IN AGNOSCENDA DIVINITATE

OPUS METAPHYSICUM, CRITICUM, ET HISTORICUM,
IN QUO PLURES RECENTIORUM INCREDULORUM, PRAESERTIM PETRI
BAYLII, CONFUTANTUR ERRORES, AC PLURIMI ILLUSTRES VIRI,
PLURIMAEQUE GENTES TUM VETERES, TUM RECENTIORES
AB ATHEISMI NOTA VINDICANTUR.

CONSCRIPTUM

AB ALOYSIO BRENNÀ ROMANO S. J.

IN FLORENTINO EJUSDEM SOCIETATIS LYCEO

PHILOSOPHIAE PROFESSORE.

D I C A T U M

ILLUSTRISSIMO ET EXCELLENTISSIMO DOMINO

D. RODULPHO AEMILIO MARIAE

B R I G N O L E S A L E

SERENISSIMAE GENUENSIS REIPUBLICAE

PROCURATORI PERPETUO &c.

V O L U M E N P R I M U M.

FLORENTIAE MDCCLXXIII.

TYPIS REGIAE CELSITUDINIS APUD CAJETANUM CAMBIAGI

SUPERIORUM PERMISSU.

ILLUSTRISS. ATQUE EXCELLENTISS. VIRO
RODULPHO AEMILIO MARIAE
BRIGNOLE SALE
SERENISSIMAE GENUENSIS REIPUBLICAE
PROCURATORI PERPETUO.

ALOYSIUS BRENN A S. P. D.

UM ego quaecumque hoc Opus de
Generis Humani Consensu in agno-
scenda Divinitate publici juris facere decrevis-
sem, an morem sequi deberem jam usque ab an-
tiquissimis Aetatibus ductum Libros principum

a 2

quo-

quorundam Virorum nomine inscriptos, & quasi
 munitos edendi, diu multumque, Rodulphe Se-
 nator Amplissime, dubitavi. Nam & mihi, ho-
 mini praesertim in Litterarum, quae dici solet,
 Republica potius ignoto, quam novo praesidium
 in alicujus optimi Viri de Republica eadem prae-
 clare meriti auctoritate quaerendum esse vide-
 bam, & aliae quoque rationes obversabantur ani-
 mo, quibus consuetudinem a Scriptoribus Grae-
 cis, & Latinis, quin & a SS. Ecclesiae PP. sa-
 pientia receptam nullo modo deferendam arbitra-
 rer. At enim quantopere me pudor meus, ac
 timor quidam haud ita levis ab eadem deter-
 reret, verbis explicare vix possum. Eo enim cor-
 ruptis hisce temporibus deventum esse non sine ani-
 mi dolore considerabam, ut gratiae aucupandae
 causa haud ita raro Libri dicentur hominibus,
 divitiarum quidem copia, vel etiam avita no-
 bilitate claris, at neque scientiae praestantia,
 neque dignitate virtutis ipsi Populo anteponen-
 dis. Hos tamen levissimi quidam Scriptores in epi-
 stolis ad eos datis, ut Librorum suorum patro-
 ci-

cinium suscipiant, innumeris laudibus efferunt,
 hos virtutibus omnibus ornatos exhibent, hos mi-
 rantur, hos colunt, hos beatos, ac tantum non
 inter homines Deos appellare non dubitant. Hunc-
 cine morem ego, tacitus ajebam, imitari vi-
 dear? Ego ne committam, ut assentator vocari
 possim, aut saltem id Lector aliquis possit etiam
 leviter de me suspicari? Praestat eo praesidio
 carere, quo mihi tantopere indigere videor, quam
 aliquid admittere hominis, qui se, ut caetera
 fiteam, Philosophum profiteatur, gravitate pror-
 sus indignum. Haec aliaque multa cogitanti mi-
 bi, atque animi vehementer pendenti consilium
 illud tandem maxime placuit, quod optimis eti-
 am aetatis nostrae Scriptoribus maxime probari
 video. Ille nimirum inter principes etiam Viros
 Patronus optandus est, illius praesidium exqui-
 rendum, illius imploranda clementia, magnani-
 mitas, virtus, quem Patronum ipsa Philosophia
 liberalesque Artes nancisci non dedignentur;
 Quem si laudibus omnibus ornaveris, nemo te
 reprehendere possit, quin inscitiam potius ipse
 suam,

suam, aut levitatem ostendat. Non enim, si minuti quidam Scriptores laudibus eas prosecuti sunt, qui mereri potius illas, quam cupere debuissent, ideo gravissimorum Hominum laudes Philosophi silentio praeterire debent; quae modum neque si liberaribus Artibus abuti nonnulli potuerunt, ideo liberales ipsas Artes esse deferendas sapientes existimabunt. Haec me ratio, Rodulphe, maxime movit, ut hoc meum Opus Amicorum judicio potius, quam meo, habitum luce dignum, tibi cuperem inscribi, atque, ut inscribi liceret, magnopere curandum esse arbitrarer. Quis enim in ista bonis Artibus aequissima Civitate, cujus Dux paucis ab hinc annis omnium suffragiis renunciatus Rei Genuensium publicae tanta cum laude praefuisti, negare unquam possit, in Te uno ea summa inveniri, quae rerum publicarum moderatoribus, ipsisque Regibus communia esse, optare quidem, non tamen sperare ausus est Plato? Nemo, inquam, nisi Genuensium rerum ignarus, adulari me Tibi velle suspicabitur, si Te nobilissima Familia natum, & omni-
bus

bus vel a Fortuna, vel a Natura muneribus in-
structum multo nobiliorem & liberalium Artium
ornamentis, & caeteris animi virtutibus ex-
stitisse dixero. Nam & liberalium Artium, quas
diligenter a teneris, ut ajunt, unguiculis colui-
sti, tanto semper amore flagrasti, ut homines et-
iam illis addictos, ingenio, doctrinaque praestan-
tes humanissima charitate complectereris: Et tuam
in agendis rebus dexteritatem, in perficiendis
constantiam, in providendis prudentiam, sagaci-
tatem, sollicitiam Civibus tuis, & sapientissimae
isti Senatui vel maxime probavisti. Illorum sa-
ne temporum apud Genuenses recordatio viget,
quibus de gravissimis rebus ad Carolum Sextum
Augustum Legatus baud leuem profecto vigiliarum
tuarum, laborumque cepisti fructum, cum, & Pa-
triae consulere tibi contigit, & Germanorum in
te Procerum animos, admirationemque conver-
tere, quin & Caesaris ipsius judicio probari gra-
vissimo, & maximo. Idem tui Cives memoria
tenent, quanta olim fortitudine, sapientia, fi-
de, constantia labanti Patriae, quin & amissa
fere

fere libertate languenti, cum optimis aliis Civibus praesto fueris, eandemque pene ab interitu vindicaveris. Quis enim nesciat, quid Ioanni Francisco Fratri tuo, fortissimo Civi, cum Reipublicae Dux quasi clavo, difficili sane, & periculoso tempore praecesset, acceptum referre Genua debuerit? Aut quis ignoret, Ioannem eundem Virtuti tuae tantum tribuisse, ut semper in consiliorum, atque laborum Te partem vocaverit, ac multa hortatu ipse tuo perfecerit, multa item a Te perfici omnino voluerit? neque vero te dissimilem Tui praebuisti, cum tot, atque tam amplis perfungereris honoribus, quibus tantam ipsa Patria Virtutem omni tempore decoravit. Id enim Genuensium omnium iudicio confirmari sentio: Te Civitatis lumen, ac decus semper, & majorum tuorum, quos Pietas ac Virtus magis etiam, quam antiqua generis Nobilitas commendavit, & Clarissimi Fratris gloriae respondisse; Magistratus enim ita gessisse, ac porro ita gerere, ut quidquid Pietas, quidquid Religio, quidquid Magnanimitas, Clementia, Liberalitas, &

Iu-

Iustitia, & Fides, & reliquae virtutes in hominem, qui caeteros imperio, & consilio regat, conferre possint, in Te unum contulisse quodammodo videantur. Si haec, inquam, omnia non uno quasi ore amplissima isthaec Civitas testari soleret, ne, cum ea dicerem, assentari tibi viderer, fortasse vereri possem. Nunc cum ea universi Genuenses, & multo maiora dicant, & sentiant, ne mihi tam turpis inuratur nota, neque possum vereri, nec debo. Conquerantur igitur, per me licet, sapientes quique Lectores, quod optima illa clarissimis Viris Libros inscribendi consuetudo ab Assentatoribus pluribus foedum in modum corrupta, & depravata sit. Nemo tamen, modo leviter sapiat, assentari me dicet, si Te Patronum, a me Libris meis optatum fuisse profitebor, quod unum ex principibus Italiae Viris esse te sciam, qui, cum omni virtute floreas, & Philosophiam possis, & Historiam, & Religionem ipsam pro tuo jure defendere. Illud igitur a Te per Animum hunc ipsum tuum tantis virtutibus ornatum, oro, atque obsecro, Rodul-

b

phe

*pbe Sen. Amplissime, ut Libros meos, qui se jam
in fidem, & clientelam tuam conferre gestiunt,
benigne recipias, & quam in auctorem litteris
humanitate plenis nuper praetulisti benevolen-
tiam, semper praeferre velis. Vale.*

Dab. Florentiae Nonis Januarii MDCCLXXIII.

AMICO LECTORI.

UO tempore Christiana Religio divino Servatoris nostri sanguine irrigata, praesentique providentia semper excelsa radices agere coepit, ex eo nostri generis adversarius vehementissime studuit, eandem omni ope convulsam, & omni fraude tentatam labefactare. Hac praecipue de causa cum non paucos homines gravissimorum scelerum nexibus sibi devinctos emisit, qui varia spargerent semina errorum, vel per cuniculos, aut etiam aperto Marte veracis Ecclesiae muros aggrederentur, tum monstra nescio quae protulit ex omnium vitiorum colluvione nata, quae nullius Religionis jugum subeundum, nulla recipienda, vel colenda sacra, nullum esse Deum agnoscendum, docere non dubitarent. Id enimvero nostra praesertim, & patrum, avorumque nostrorum memoria factum accepimus, vehementerque doluimus. Athei enim plures a Spinosae temporibus extiterunt, quam quos ex omnium historia superiorum aetatum colligere possimus. Et illi quidem, propter insignem, incredibilemque superbiam ea insania laborare, aut eo furore potius efferti solent, ut nobilissimum sibi triumphum ex illa, quam rantopere moliantur, Religionis ruina polliceantur. Quin & eorum aliqui jam tetros illos, horribilesque Lucretii versus in ore habere videntur:

” ..... Religio pedibus subjecta vicissim
” Obteritur, nos exaequat Victoria Coelo.

b 2

At

At quibus illi utuntur armis, ut tantam rem, tamque difficilem consequi se posse confidant? Mendaciis nimirum, ac fraudibus, quibus omni quidem acrare pugnavit Impietas, sed hac nostra vel maxime, quam *Illuminatam*, vel etiam *Auream*, si Superis placer, appellari vellent quidam etiam e nostris, saeculisque retroactis omnibus anteferri. Quis autem illud non indigne ferat, Philosophiam ab ipsis ad tam nefarios ausus juvandos vocari, atque adeo compelli, ut impio scilicet, ac terribilissimo ministerio matrona nobilissima polluat, & nomen suum, ac dignitatem amittat? Philosophiam, inquam, illam, a qua tot in hominum vitam, tamque praestantia commoda dimanarunt; quae bonarum artium inventrix, atque altrix; quae vitae, morumque magistra; quae pietatis mater olim, ac disciplinae fuit; quae mentem prosperis in rebus immoderata quadam, & virtutis inimica gestire voluptate non sinir; quae adversis perfugium, ac solatium praebet; quae adolescentiam alit, maturam regit acratem, senectutem oblectat; quae denique tam incredibilem sui amorem in gravissimis excitavit hominibus, ut, si ne consuetudine ipsius, ut ita dicam, ac familiaritate vitam profecto nullam esse, arbitrarentur. Neque tamen impium hominum genus tantummodo Philosophiam, sed & fidissimam illam Philosophiae sociam, & interpretem, nunciam vetustatis, ac veritatis lucem; Historiam gravissima laedit injuria. Hanc enim etiam suis veller impiis omnino servire conatibus, & invitam, reluctantemque vel maxime quavis ratione vexat, atque contorquet. Cum enim Athei recentiores suae ipsorum impietati Genus Humanum universum refragari audiunt, illico clamant, ut mihi quidem

dem furere videantur: primo quidem nihili totam eam auctoritatem esse faciendam; deinde suis a partibus potius antiquorum philosophorum stare sapientiam, pluresque novissimis detectas aetatibus vel in Asia, vel in America Nationes. Ipse Spinosa, qui veterum philosophorum libros, nisi forte quorundam Arabum, numquam videtur attigisse, tamen in epistola ad Henricum Oldenburgium data, sese apud eosdem doctrinam illam didicisse gloriatur, quam ipse postea tum clarioribus verbis exposuerit, tum novis rationibus nuniverit, tum geometrica, si superis placer, methodo exornaverit; & in eorum auctoritate praesertim delitescere curat, qui non alium Deum, praeter Mundum, videntur agnoscere. Tolandus autem, cum in stultissimo libro, quo T. Livium a superstitione vindicandum assumpsit, tunc in quodam tam ineleganti, quam impio carmine, quod Πανθέσιον, aut formulam Societatis Socraticae celebrandae illius discipuli vocant, non abfimilem Antiquitati, quin & ipsi Sacrae Scripturae injuriam irrogat. Hinc nostris etiam temporibus, qui carmen illud in conviviis dociles modorum vatis Tolandi reddunt, dum sese in merum ingurgitarunt, dum fumus capiti, numerusque lucernis accessit, Socratis, Platonis, Aristotelis, Varronis, Tullii, Plutarchi, celeberrimorum uno verbo quorumvis inter antiquos nomina laudibus, aut insanis potius vocibus extollunt, & ejus, quam ipsi profitentur, impietatis auctores, & assertores, fuisse gloriantur. Similia scribit, ut alios o-mittam, Antonius ille Collinius, qui non aliam ob rem *cogitandi libertatem* ad insaniam usque videtur adamasse, quam ut ex ore Tolandi, sodalis, atque adeo magistri sui penderet, & in ejus impia verba jurare
sine

sine reprehensione posset. Et absurdis quidem hisce sententiis pondus addere conatum est magnum ingenium, ac magna eruditio Petri Baylii, quem si quis in Atheorum castris, quasi transfugam, stipendia saepe mereri neget, neque ingentia unquam ejus volumina pervolvit, neque, de ipso quid sentiant homines doctrina, prudentiaque praestantes, ulla ratione cognovit. Hic etiam de Scriptoribus quibusdam, caeteroque Christianis, jure dolebimus, quod aut ridiculis quibusdam ratiunculis totius Humani Generis auctoritatem enervare studeant, aut saltem oratione sua numerum Atheorum multo majorem facere soleant, quam historia ipsa docere videatur. Contra eos Joannes Albertus Fabricius, in quo scriptore speciem quoddam moderationis, & humanitatis extitit, non dubitavit ea scribere, quae subjicimus. = *Infelix fortassis, Religioni certe, & humano generi parum utilis, nec honorificus labor est, principes ingeniorum, & praestantissimos totius antiquitatis Viros invitos trahere in societatem Atheorum, & universum Ethnicismum confundere cum Spinossimo, atque Atheismo* =, caeteraque gravissime. Jacobus autem Bruckerus, quem hominem a doctrina saepe laudaturus sumus, de Atheis verba faciens = eos, inquit, enumerare non licet, quos perperam hac macula notavit praeposterus eorum zelus, quibus atheismo suspectam omne illud est, quod vel ipsi non intelligunt, vel a receptis opinionibus, & τὰ δὲ ἄλλα τῶν πρὸ τοῦ recedit, vel consequentiarum machinis in pravos sensus torquetur, quosque invidia magis, quam sinistrae de Deo sententiae atro lapillo designarunt = Similia scripserat Wolfius, similia Gerdilus, similia Valsechius, similia Agatopistus, homines doctrina, sapientiaque praestantes, similia plu-

res

res alii, quos nominatim appellare, cum maxime longa res esset, tum*minime necessaria. Neque vero tam parvum in ea re, de qua loquimur, quam prima fronte videri solet, periculum subest. Etenim, si ea vera esse dicantur, non modo unum ex praecipuis argumentis omnino corrui, quibus aliquem esse Deum Philosophia demonstret, verum etiam haud scio, an reliqua ejusdem generis argumenta non leve detrimentum passura sint. Nam primo quidem in Pyrrhonis laqueos facile potest incidere, qui censeat, Homines etiam universos in turpissimo quodam errore per aetates omnes potuisse versari. Deinde, quemadmodum rationes illas, quibus caeteri omnes, praecipue sapientes, assentiuntur, in animos nostros pervadere facilius, eisdemque vehementius commovere videmus, ita quas a plerisque, vel etiam a multis rejici arbitramur, minus in iisdem animis posse, ac debiliores evadere, ipsa nos, ut caetera sileam, experientia docet. Quamobrem, si tot Philosophos omnium sermone celebratos, si Graecorum, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Phoenicum doctissimas, prudentissimasque Nationes, si Gentes alias multitudine innumerabiles, aut non vidisse, aut contempsisse rationes arbitreris, quibus, esse Deum, tam evidenter, atque perspicue demonstrari, Philosophi nostri dicunt, vereor ne stultissimae cuidam suspitioni des aliquando locum. Haec itaque mecum, & alia multa, quae brevitatis amore praetermitto, animo reputans, ingenue Lector, aliquid scribere constitui, quo effroenem pessimi generis Atheorum coërcerem audaciam, aut potius, ne bonis nocere possit, aliqua ex parte retunderem. Etenim illi quidem, qui tam absurda mendacia tam proterva fronte proferto non dubitant,

tant, qui Divinitatem ipsam è Coeli folio deturbare moliantur, eo se vel impudentiae, vel stultitiae delapsos esse declarant, ut illos nullum jam argumentum, nulla humana ratio revocare possit. Argumenta possunt homines capere. Illi ne inter homines quidem numerandi sunt. Sane quod Cynicus ille Diogenes olim risisse perhibetur, hominem a Platone bipes animal definiri; perinde ac si, non mente satis ille, consilioque vigeat, quo discernatur a bestiis, id nos de perduto quovis hoste Divinitatis, jure meritoque dici potuisse, arbitramur. Quid enim aliud, quam bipes animal hominem esse dicas, qui, cum undique Veritas clarissimis, ut Sol, circumdata radiis incurrat in oculos, nihil aliud agit, nihil molitur, quam ut abstrusas errori suo latebras quaerat? Imo potius hujusmodi genus eo brutis animantibus deterius esse censendum est, quod pejus sit veritatem voluntatis perversitate repudiare, quam assequi non posse conditione naturae. Itaque possunt illi quidem ad sanam mentem, bonamque frugem redire, sed eo tantum *interius monente, atque adjuvante* possunt, qui *vocat e tenebris* perditos homines *in admirabile lumen suum*. Quamobrem hoc opus quaecumque nostrum non eo proprie spectat, ut se victos esse fateri cogamus, qui vinci, etiam ubi multo utilius esset, quam vincere, nulla ratione velint, sed ut iis, contra pessimum Atheorum genus, quaedam arma suppeditemus, qui Supremi Numinis, ut par est, reverentia ducuntur. Quidquid agas, inquis, actum agis, quod veteri proverbio prohibemur. Quis enim ignorat, quam multa sint in Atheos, hac aetate nostra, multis a Scriptoribus, ingenio, atque otio abundantibus, & collecta diligenter, & acute dicta, & subtili.

tiliter disputata? Ego vero actum non agam, si neque saepius eadem, neque eodem unquam modo, quo alii, dicam. Neque vero tot egregii Viri eadem argumenta, quae alii tractaverant, excolenda sibi suscepissent, si quidquam opposita ratio roboris haberet. Possem & aliquid aliud addere, quod praeterire malo, ne superbe dictum, aut arroganter aliquis existimet. Itaque potius hic rationem totius consilii mei clarius aperiā. Historiam, & ipsam philosophiam, tam atrocibus, ut vidimus, injuriis ab impio genere petitam mihi vindicaturus esse videor, simulque rem Lectoribus meis & jucundam, & utilem esse facturus, si scribam de Generis Humani consensu in agnoscenda Divinitate. Nam, si vere Genus Humanum universum ad eam consentire pulcherrimam veritatem agnoscendam probavero, nihil Atheis favere, quin & omnibus opponi copiis, viribusque suis Historiam, clarissime ostendam; &, si Consensum hujusmodi non aliam causam habere posse, argumentis a Philosophia suppeditatis docuero, quam quae Deum aliquem esse demonstret, ejusdem Philosophiae, aliqua saltem ex parte, laesam ab impiis auctoritatem, dignitatemque defendam. Jucundum autem erit, hominibus praesertim, qui liberalissimis Artis Criticae studiis delectantur, non modo Sapientium omnium, sed & gentium, quamvis immanium, barbararumque sententias, cum in reliquis tantopere dissidere soleant, in ea tamen recipienda veritate pene conspirantes, assequi, & utile tandem erit, insanos paucorum hominum clamores, qui nullam Divinitatem timeri vellent, aut coli, una pene voce totius Humani Generis posse comprimere. Sed & illud in hoc opere suscipiendo propositum nobis fuit, ut

6

Pe-

Petri Baylii, cujus auctoritate leves homines, qui *Spiritus fortes* dici volunt, tantopere abutuntur, vel praecipitem scribendi rationem, vel pessimam quoque fidem, aliqua saltem ex parte demonstraremus. Jam vero, an haec, quae volumus, assecuti omnia simus, an deficientibus fortasse viribus audacia ipsa laudi esse possit, tuum erit, candide Lector, omni partium studio seposito, judicare. Totum autem hoc opus in duos Libros, aut Volumina tribuetur. Quid in Primo potissimum acturi jam sumus, nihil hic praefari necesse est. Ex ipsis enim Partium, & Capitum titulis, quos jam exhibemus, id facile, distincteque percipies.

I N D E X C A P I T U M.

P A R S P R I M A.

Multa contra Baylium ad eum consensum comprobandum
afferuntur, ac de Atheis, qui eidem
videntur opponi, differitur.

CAPUT I. *Quibus rationibus hujusmodi consensus probari
possit?* pag. 1.

CAP. II. *Veteres Auctores ab universo genere hominum divi-
nam aliquo modo Naturam agnoscere testantur.* 4.

CAP. III. *Idem quod veteres, etiam Recentiores Auctores, post-
quam non paucae nationes detectae sunt, antiquioribus igno-
tae, tradere solent.* 11.

CAP. IV. *Contra sententiam, quam tuemur, nullam esse dif-
ficultatem ex gentibus petitam, quae penitus nobis ignotae
sunt.* 16.

CAP. V. *Sententiam nostram ex eo non posse concuti, quod
aliquae dicantur esse gentes omnino barbarae, Dei cogni-
tionis expertes.* 24.

CAP. VI. *Respondetur argumentis, quibus, barbaras gentes non
esse contemnendas in hac disputatione, Baylius censuit.* 27.

CAP. VII. *Si quae sunt Aethiopes gentes, eas rationis usu desti-
tui probabile videtur.* 31.

CAP. VIII. *Non probari gentem aliquam omni Dei cognitione caruisse, quod apud aliquem antiquum auctorem Athea vocetur.* 34.

CAP. IX. *Non facile Viatorum, & aliorum hominum quorundam esse recipienda testimonia, ubi gentes aliquas nullo sensu Divinitatis tangi referant.* 39.

CAP. X. *Gentem aliquam non esse prorsus Atheam ex eo censendam, quod omni religione carere dicatur.* 45.

CAP. XI. *Quid praestandum esset adversariis, qui gentem aliquam esse Atheam demonstrare volunt.* 52.

CAP. XII. *Quisnam Athei nomine veniat in ea controversa, quam agitamus?* 54.

CAP. XIII. *Quare sit inter Atheos Benedictus de Spinoza numerandus?* 64.

CAP. XIV. *Formula exhibetur a Baylio requisita, qua veluti tessera, quicumque Divinam aliquam Naturam agnoscunt, ab Atheis distingui possint.* 69.

CAP. XV. *Non recte nobis opponi posse, Divinae Naturae perfectionem ab Ethnicis antiquioribus agnitam non fuisse.* 75.

CAP. XVI. *Ostenditur quanti referat veram Atheismi tenere notionem, & Auctores aliqui refelluntur, qui nimis eandem amplificunt.* 79.

CAP. XVII. *Atheismi definitio, vel declaratio ab uno ex Encyclopaediciis Auctoribus allata rejicitur.* 84.

CAP. XVIII. *Methodus redarguitur, quam Scriptores nonnulli*
secu-

secuti sunt, Atheis eos accensendi, quorum ex doctrinis Deum non esse consequeretur. 93.

CAP. XIX. *Responsioni cuidam occurritur, quae fieri potest ab adversariis, & argumenta quaedam ejus generis, quod improbamus, examini subjiciuntur.* 102.

CAP. XX. *An Pantheistae sint inter Atheos numerandi?* 109.

CAP. XXI. *Quid sit censendum de Atheis practicis?* 112.

CAP. XXII. *Temeraria Baylii de pluribus Atheis occulis suspicio rejicitur.* 116.

CAP. XXIII. *An sint Athei Speculativi?* 120.

CAP. XXIV. *Plerique Athei, dum nullum a se dicunt agnoscere Deum, aut non ex animi sententia loquuntur, aut non in ea longo tempore perseverant impietate doctrinae.* 125.

CAP. XXV. *Ab argumento nobis proposito digressio fit ad novam rationem, qua Deum Sapientissimum existere demonstramus.* 137.

CAP. XXVI. *Atheorum, quod nullius sint auctoritatis, cum humani generis consensus inquiritur, nullam rationem habendam esse.* 148.

CAP. XXVII. *Mores Atheorum habendos esse corruptissimos Graeci, ac Latini veteres, doctique recentiores tradunt; quibus testibus, non autem Atheorum laudatori Baylio, standum esse demonstratur.* 151.

CAP. XXVIII. *An credibile sit, leges honestatis ab Atheis servari, si rationem potius, quam historiam consulamus?* 161.

CAP. XXIX. *Nullam Atheorum habendam esse rationem, si quam*

quam parum iudicio, doctrinaque valeant, perpendere velimus. 170.

CAP. XXX. *Stultitia simul, & Inscitia Mirabodii, sive Auctoris libri, cui titulus Systema Naturae, aliqua ex parte ostenditur.* 183.

CAP. XXXI. *Ejusdem Stultitia Scriptoris alia ratione ostenditur.* 195.

P A R S A L T E R A.

Ex Generis Humani Consensu Divinitatem esse probatur,
& adversariorum confutantur argumenta, nec
non de illius perfectione differitur.

CAP. I. *Generis Humani auctoritatem tanti esse debere ostenditur, ut ex ea certo demonstretur existere Divinitatem.* 205.

CAP. II. *Natura ipsa monente Genus Humanum in agnoscendam Divinitatem consentire, aliis rationibus ostenditur.* 210.

CAP. III. *Ex Generis Humani Consensu infinitam esse Dei perfectionem ostenditur.* 216.

CAP. IV. *De nobilissimis quibusdam Naturae Divinae Attributis agitur, quae summa Dei Perfectione agnita facile demonstrantur.* 225.

CAP. V. *Impii confutantur, praecipue Mirabodius, qui Consensum Generis Humani, de quo loquimur, ab inani quodam metu repesi jubent.* 236.

CAP.

- CAP. VI. *Aliud refutatur Mirabodii mendacium, quod rerum naturalium, atque causarum inscitia suspensionem Divinitatis indiderit.* 241.
- CAP. VII. *Potissimum argumentum ostenditur, quod Humanum Genus ad agnoscendam Divinitatem impulit, ac non modo Mirabodius, sed & Diderotius confutatur, qui vim ejusdem argumenti magna ex parte elevare videtur.* 245.
- CAP. VIII. *Ridicula quaedam argumenta Baylii confutantur: ea praesertim, quae vult efficere, non audiendam esse Naturam, etiamsi Divinitatem existere doceat.* 265.
- CAP. IX. *Graviores Baylii rationes confutantur ab exemplis errorum petitis, quos universum genus hominum probavisse dicit.* 278.
- CAP. X. *Potissima Baylii ratio confutatur ex eo ducta, quod error, qui Polytheismus dicitur, in Orbem universum antiquioribus aetatibus irrepserit.* 284.
- CAP. XI. *Ratio Baylii solvitur ex eo ducta, quod saltem plures esse Deos universi homines aliquando consenserint, & aliae quaedam ejusdem auctoris argutiae confutantur.* 292.
- CAP. XII. *Confutantur exempla quaedam errorum a Baylio producta; ea praesertim, quae ab Eclipsis, & Cometarum timore desumpsit.* 299.
- CAP. XIII. *Falsitas exemplorum demonstratur, quae ab Astrologia Iudiciaria, atque a Divinatione Baylius petivit.* 311.
- CAP. XIV. *Sanctorum Ecclesiae Patrum de Ethnicis Unitatem Dei agnoscantibus sententia proponitur, & a quodam Baylii argumento vindicatur.* 325.
- CAP.

- CAP. XV. *Quaestio resolvitur, an Deum esse unum Ethnici dicere
solerent.* 329.
- CAP. XVI. *Ethnicos plurimos imperfecta quadam ratione Uni-
tatem Dei agnovisse probatur.* 334.
- CAP. XVII. *Philosophos, atque doctiores homines inter Graecos, at-
que Romanos Unitatem Dei non ignoravisse ostenditur.* 348.

1

DE GENERIS HUMANI CONSENSU IN AGNOSCENDA DIVINITATE LIBER PRIMUS

GENERATIM DE CONSENSU IPSO GENERIS HUMANI, EJUSQUE
VI DISPUTATUR.

P A R S P R I M A

*Multa contra Baylium ad eum consensum comprobandum
afferuntur, ac de Atheis, qui eadem videntur
opponi, differitur.*

C A P U T I.

Quibus rationibus hujusmodi consensus probari possit?

Quod hominum genus universum, licet in sententias de Natura Divinitatis admodum varias, ac discrepantes facillime scindi consueverit, aliquam tamen hujusmodi naturam, multo magis, quam assequi cogitatione possimus, excellentem, atque praestantem, semper esse putaverit, omnium fere cujusque vel aetatis vel regionis monumentorum probatissima testatur auctoritas. Quid enim arae sibi, quid delubra, quid templa volunt, quid vota, quid preces, quid totus caeremoniarum apparatus, quas ubique vigere deprehendimus, declarat, nisi aliquem a populis haec usurpantibus coli, qui magnam gerat nostrarum rerum assiduamque curam, qui bene promeritis capiatur, qui poenas, qui praemia dividat, qui ferat implorantibus opem, qui denique cuncta numine

A

mo-

moderetur suo, sapientissimum, ac praepotentem Deum? Quod si barbara quaedam & inculta portio mortalium, vitam in sylvis ferarum more degentium, neque certos statosque ritus, neque sacra suis praefinita temporibus colat, tamen indicia non desunt, quibus aliquem auctorem mundi, vel gubernatorem optimum, ac praestantissimum agnoscere videatur. Itaque si terras omnes, ut animo, sic etiam oculis lustrare, gentiumque vel studia, vel mores propius inspicere; singularumque colligere per nos ipsi sententias facili negotio possemus, non esset alia ratione nobis in hac investiganda veritate laborandum. Nunc autem nobis illud negotium fecessit, ac moras injicit, quod non ita parvam humani generis partem ἀθεῖστοις ii demum accusaverint, qui rebus vel in clarissima luce positae tenebras offundere consueverunt.

Ac primus quidem in ea controversia nobis occurrit hostis, cum Scriptoribus bene multis jamdiu manus conferere fuetus, quem, veluti Dacum Hieronymus militem, non absurde *mutuis cladibus nobilitatum* appellare possemus.

*Baelius hic ille est, cujus dum scripta vigeant,
Lis erit oblectant, erudiantve magis.*

Id enim ejus imagini a docto viro subscriptum accepi-mus. Ille quidem, quod Lucianus olim tentaverat, ipse Luciano & ingenio, & doctrina, & orationis elegantia, sed non minus contemptu religionis, & impietate similis, perficere conatus est, ut argumentum, quod contra cujusque Numinis hostes a generis humani consensu ducitur, elevarer (a). Duplici autem ex capite id efficere conatus est; nam & Atheorum numerum incredibilem in modum augere contendit, ut deceptos esse persuaderet, qui homines universos in agnoscenda vi, naturaque divina convenire censuerunt, & etiam si convenissent non tanti eam auctoritatem esse faciendam probare voluit, ut non eam possint Athei me-

(a) Vid. Baylli opus *Continuat.* eiusdem *Réponse aux questions d'un de ses pensés sur la Comète, & Provincial* P. II. & III. &c.

merito negligere, atque respuere. Quod voluit Baylius non ita paucis hac aetate persuasit, hominibus quoque Christianis, sed eruditionis fortasse minus, quam pietatis laude praestantibus. At in Baylii castra turmatim ii confluerunt, qui Spiritus fortes dici volunt, cum tamen ita veritatem metuant, ut, ne illius aspectum unquam ferant, in quasvis errorum latebras conjicere sese non dubitent. Contra hos quidem omnes de hoc argumenti genere studiose multa suo loco dicturi sumus. Nunc illud instat, ut consensum, quem diximus, in hac re generis humani demonstramus.

Potest autem id duplici potissimum ratione fieri; siquidem ab illis argumentis abstinendum esse censemus, quibus aliqui nituntur, dum ideas innatas inducunt, quas ex animis hominum nulla vis aut ratio possit abraderet. Nam & singulas nationes tueri possumus tanti criminis insimulatas; & idoneorum auctorum gravissima possumus testimonia colligere, quibus homines universos in agnoscenda vi quadam, naturaque divina conspirare doceamur. Alteram illam viam libro, qui sequetur hunc primum, ita tenebimus, ut ingenui lectoris desiderio, quantum possumus, brevitati vero, quantum res ipsa patitur, ac simul orationis perspicuitati consulamus. Alteram vero rationem hoc libro inimus, in quo simul aliqua proponimus; quae vel optimae causae nostrae lucem asserre, vel tenebras a fallacibus Baylii conclusiunculis excitatas dissipare possint.

At de hac ratione aliquid est, quod jam in hoc capite commentemur; nimirum illam a Baylio, vel quovis Baylii discipulo repudiari non posse; nisi maximi forte momenti rationes proferat, quibus spectatissima quaevis elidatur auctoritas. Sane quod unanimis hominum, concordique sententia Deum aliquem esse statuatur, est veritas, quam facti tum Iureconsulti, tum Critici nostri vocant. Quis autem nescit hoc verorum genus, testibus in medium allatis, quorum neque fides, neque sapientia nutet, satis apte probari? Porro qui generis humani communi quasi decreto, quod aliquis

existat Deus, declarari confirmant, ex omni memoria sunt aetatum, temporum, civitatum Viri gravissimi, quorum nec in monumentis colligendis diligentiam, neque fidem in asserendis, neque prudentiam, atque doctrinam in explicandis desiderare possis. Itaque cum omnes aperte docuerint ab omnibus gentibus etiam immanitate barbaris divinam aliquo modo cognosci naturam, quid aliud expectamus? aut quid hac in re fidem ipsis adjungi nolumus, cum alia, forsitan minus veri similia, Scriptoribus iisdem, aut aliis etiam valde levioris auctoritatis, credere consueverimus? Videndum igitur, an res ita se habeat; an, inquam, id vere Scriptores innumeri testentur, quod asseruimus. At id quidem luce meridiana clarius apparebit, vel priscos auctores, qui de gentibus ad ea tempora cognitis, vel recentiores, de aliis etiam loquentes, quae longe serius innotuerunt, consulere velimus.

C A P U T I I.

Veteres Auctores ab universo genere hominum divinam aliquo modo naturam agnoscere testantur.

Neminem esse arbitror in historia Philosophiae, quae non mediocriter aetate nostra colitur (a) versatum hominem, & eruditum, qui nesciat, Graecos Philosophos, atque
La-

(a) Hoc studium aetate praesertim hac nostra excolendum ab omnibus esset, qui liberalibus disciplinis delectantur. Vid. *Réflexions Générales sur l'Etude de la Philosophie ancienne*, par M. F. Ab. Le Bastieux, Tom. XXVII. de l'Ac. R. des Inscri. a p. 153. m. Praesertim ab iis colligebat qui nostri temporis Incrédulos convincere gestiunt. Etenim ut praeclare scribit idem Cl. Battenxius p. 160. On peut ajouter (& cet avantage suffiroit seul pour en rendre l'étude recommandable) que la Philosophie ancienne est le plus

riche arsenal de l'incrédulité moderne. Par que dit-on aujourd'hui que n'ont dit Démocrite, Protagore, Théodore, Epicure, Ammonius, Plotin, Porphyre, Celse, Julien, & tant d'autres ennemis soit de la Divinité, soit du Christianisme? C'est-là qu'on voit sans déguisement, & dans leur état naturel, tous ces poisons enveloppés aujourd'hui avec tant d'art dans ces livres, où l'homme plus inquiet, que hardi, tâche de porter le coup sans paraître.

Latinos, ex hoc ipso consensu, de quo loquimur, unum ex praecepis, ad Atheorum proterviam expugnandam, argumentis desumere consuevisse.

Ac primo quidem Deus ille philosophorum Plato (sic eum Cicero vocat) nobis commemorabitur, qui plurima in hanc rem praeclara scribit. Dialogo namque de Legibus X. Cliniam, quod Dii sint, ita probantem inducit = *Primum quidem terra, sol, sidera, ipsumque Universum, temporum quoque ornatissima varietas, annis, mensibusque distincta id ostendunt; Graecorum praeterea, barbarorumque omnium consensus Deos esse fatentium (a) = Eodem loco Athenientis hospes, cum de Atheorum vel impietate, vel arrogantis verba fecisset, haec subdit: = Quomodo absque offensione esse aliquis Deos differat? praesertim cum necesse sit graviter ferre, odisseque eos, qui bonum verborum nobis causam praeberunt. Hi certe a pueritia ad Deos affirmandos eo maxime inducere animum potuerunt, quod, dum lacte nutrentur a nutricibus, matribusque, multa & illis joco de serio dicta, decantataque audiebant, & in sacrificiis videbant consentanea quaeque illis fieri, quae suavissime pueri & vident, & audiunt, dum parentes eorum summo studio, pro se, liberisque sacrificare, oraque supplices Deos, quasi quam maxime Dii sint, viderent; (b) nec non quotidie, in ortu, & occasu Solis, ac Lunae, Graecos, & Barbaros omnes, tam in rebus adversis, quam secundis, supplexiter adorare: atque ex hoc non suspicionem, quod Dii non sint, offerre, sed testimonium, quod sint, absque controversia perhibere =.*

Sunt

(a) Ita Dialog. X. de Legib. seu Legum-latione ex transl. Marfilii Ficini. a. 1533. p. 712. &c. Graecum habet: Πρῶτον μὲν γὰρ, καὶ ἡ γῆ, καὶ ὁ ἥλιος, ἅπαντα τὰ ἐν κόσμῳ, καὶ τὰ τῶν ὡρῶν διακοσμημένα καλῶς, οὕτως, ἵκανοῦς τι καὶ ποσὶ διακοσμημένα, καὶ ὅτι πάντες Ἕλληες καὶ οἱ βαρβαροὶ τοιούτους εἶναι θεούς. Ita Noj. dial. dicat p. m. 866. Patet autem Platonis eum librum legenti,

verba, quae adducimus, ipsius auctoris exprimere sententias.

(b) Plato ib. p. 887. ἀποκρίναντες τοὺς ἑλίου, καὶ σελήνης, καὶ πρὸς δυσμενέας ἰόντων, προκυλίσαντες ἅμα καὶ προσκυπνόντες ἀκούοντες τι καὶ ἰδόντες, Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων ἐν συμφωνίᾳ πνευματικῇ ἵχονται. καὶ ἐν ὑπνῶντι, ὥς ὅς ἐν ὄντι, ἀλλ' ὅς ἐστι μάλιστα ὄντων, καὶ οὐδενὸν ὑποψίαν ἐνδεδόντων ὅς ἐν καὶ καὶ θεοί.

Sunt qui Magistro Platoni hac in re consonare dicant Aristotelem. Ille quidem, nisi diligentiam meam aliquid fugit, non aliud in hanc rem habet, quam quod operari Deos, neque, ut de Endymione illo narratur, inertī somno jacere sepultos, inde concludit, quod eos vita, eademque beatissima, frui omnes existimamus (a).

Sed, quod jure mireris, hoc argumentum a gentium consensu petitum vel ipsos Epicuri de grege porcos impulit, ut Deos existere beatos, & immortales sine controversia fateantur. Pessime illi quidem de natura divina sentiebant, cum Deum nec habere, nec exhibere cuiquam negotium, hoc est nullam humanarum rerum procuracionem gerere distabant. Sed tamen hoc est aliquid, quod pie, sancteque colere sese profiterentur naturam excellentem, atque praestantem. Itaque non nisi injuria inter Atheos Epicurei recensiti sunt a nonnullis. At de his alio loco. Nunc Vellejum audiamus ex ea qualicumque schola philosophum sane nobilem, ad quem, aetate Ciceronis, Epicurei primas ex Romanis hominibus deferebant. *Cum non instituto*, inquiebat ille, *aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio, intelligi necesse est esse Deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est* = (b) Respondet ei quidem adversarius Cotta = *unde tibi notae sunt opiniones nationum?* = seque arbitrari ait aliquas esse gentes ita immanitate effertas, apud quas nulla Deorum suspicio sit. At si gentes hujusmodi novit, cur in medium non profert? Id enim vel maxime faceret ad ostendendum non esse tam exploratam istam rationem, ad id, quod Vellejus vult, confirmandum, quam videretur. At nimirum Cottae, quamvis ingenio, do-

ctri-

(a) *Ad Nicomach. p. 186. edit. Francof. Wechel.* τὸς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπελάμβανεν μακαρίους, καὶ ἰουδαίους οὖτοι . . . ἀλλὰ μὲν ζῶσι καὶ πάντες ὑπελά-

μυσαν αὐτοὺς, καὶ ἰσχυροὺς ἀντὶ τῶ γὰρ δὲ καὶ θύουσι, ὡς περὶ τοῦ Ἐνδυμῖονα.

(b) Ap. Cicer. l. 1. de Nat. Deorum.

Et trinaque praestaret, ea potissimum philosophia probabatur, quae lucem eriperet, & quasi noctem quamdam rebus offunderet. Itaque mirum nobis non accidit Vellejanae rationis ab ipso fundamenta peti; quamvis hoc loco prorsus omitti non debeat, quod Baylio displicuit, Academicum hominem non parum sapientiae majorum, atque auctoritati tribuisse. Hinc sane Lucilio Balbo respondet ipsum cohortanti, ut se meminerit, & Cottam, & Pontificem esse. Etenim ex ea opinione, quam a majoribus acceperat, de cultu Deorum Immortalium, nullius unquam oratione, aut docti, aut indocti se motum iri profitetur (a). At quid de Cotta sit judicandum alii viderint.

Ciceronis ipsius, qui eos inter Vellejum, & Cottam, atque Lucilium sermones refert, perpetua sententia est, nullam esse gentem, quamvis immanitate barbaram, quam non imbuerit Divinitatis opinio = *De hominibus*, inquit ille 1. de Legibus, *nulla gens est tam immanis, quae non, etiamsi ignoret, qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat* = Differtissimi Philosophi alia possemus in eandem sententiam loca proferre. Sed ea magis nota sunt vulgo, quam ut notiora fieri commemorando possint (b).

Potius hic advertendum, Ciceronem, dum Lucilium Balbum ex Stoicorum omnium sententia de Diis differentem inducit (c), hoc argumentum ex nationum consensu petitum inter potissima referre, quibus illi, quod Numen aliquod existeret, probare consueverant. Etenim nos probe cognitam, comprehensamque animis habere Divinitatis alicujus vim, atque potentiam inde Lucilius colligit, quod si secus esset = *non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum saeculis, aetatibusque hominum*

(a) Lib. III. Cicero. de Nat. Deor. sub initium.

(b) Baylius (Contin. des pens. §. VII. p. m. 25.) inter eos, qui valde promovent argumentum a populi consensione petitum, Cicero-

nem numerat in Orat. pro Mil. & Orat. de Harusp. responsis. At iis in Locis Cicero de majorum auctoritate, sibi, Romanisque caeteris probatissima tantummodo loquitur.

(c) Lib. II. de Nat. Deor.

num inveterare potuisset. Etenim videmus, inquit, caeteras opiniones falsas, atque vanas diuturnitate extabuisse. . . . Opinionum enim commenta delet dies: naturae judicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in caeteris Deorum cultus, religionumque sanctitates existunt in dies majores, atque meliores = Subdit eodem in libro = Itaque inter omnes omnium gentium constat. Omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse Deos. Quales sint, varium est; esse, nemo negat =

Hinc mirari non debemus Senecam, Stoicorum inter Romanos fere doctissimum, tantum huic argumento, de quo loquimur, tribuisse, ut eo utatur, tamquam exemplo satis recepto, ad id, quod vult, confirmandum. Etenim ut probet & sapientiam esse bonum, & sapere, sic argumentatur (c) = Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum (nempe, ut Lipsius ad hunc locum explicat, praeceptae opinioni, *πρόληψις*) apud nos veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tamquam Deos esse inter alia sic colligimus, quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam est adeo extra leges, moresque projecta, ut non aliquos Deos credat &c. =

Hanc eandem Stoicorum sententiam optime norat Lucianus, qui in celeberrimo Dialogo, cui titulus Jupiter Tragoedus, quo Deos Ethnicorum, ipsamque Providentiam irridet, Timoclem Stoicorum partes tuentem, atque ita differentem inducit = Igitur omnes homines, & populi decepti sunt, qui Deos esse putent, ac celebrent? = (a) Timocli respondet Damides, religionis omnis osor, atque contemptor, qui Luciani sententiam exprimit, & ideo victor a sermone, cum amara Jovis querimonia, dimittitur. Et ille quidem non obscure consensum illum, de quo verba facimus, agnoscere videtur: Sed inde occurrit adversario, quod ea, quae de Diis ferebantur, ridicula essent omnino, ac tanta majestate prorsus indigna.

Jam

(a) Senec. epist. 117. p. m. 665. * (b) In edit. Reitzii Amstelod. an. edit. Antwerp. an. 1605. 1743.

Jam hoc idem argumentum, Stoicis familiare, aliarum quoque Sectarum philosophi usurpant, ac praesertim Plutarchus; cujus est illa cognita pluribus, & quae cognoscatur ab omnibus digna sententia = *Si terras obeas, inquit, invenire possis urbes muris, litteris, regibus, domibus, opibus, numismate carentes . . . Urbem vero templis, Diisque destitutam, quae precibus, jurejurando, oraculo non utatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris avertere nitatur, nemo unquam vidit. Sed facilius urbem condi sine solo posse puto, quam opinionem de Diis penitus sublata civitatem coire, aut constare* = (a).

Consonat Plutarcho Julianus (b) = *omnes, inquit, ante doctrinam numen esse aliquod persuasi sumus, eò respiciendum, ad eum properandum; credoque sic animos nostros se habere ad Deum ut visu praedita ad lucem* = .

Eadem fere de humani generis consensu testantur alii Scriptores Ethnici, quorum testimonia brevitatis causa praetermittimus; praesertim vero Diodorus Siculus, Aelianus, Maximus Tyrius, Dion Prusaeensis, sive Chrysostomus, Artemidorus, Sextus Empyricus, Iamblichus, atque Porphyrius (c).

Iis autem hac in re sancti Patres Ecclesiae Christianae consentiunt, quos testes doctrinae gloria celeberrimos merito rejicere nemo possit. Paucos indicare sufficiat, ut in re satis explorata brevitati serviamus.

Tertullianus (d) = *Animae, inquit, a primordio conscientia Dei dos est, eadem, nec alia, & in Egyptiis, & in Syris, & in Ponticis* = .

B

Cle-

(a) Plutarch. *contra Coloten Epic.* p. m. 1125. Ita Graecum authenticum: *εἴρος δὲ ἢ ἐνίων καὶ πόλεως ἀνιχνεύουσιν, ἀγρονομίατος, ἀσασιλίουτος, ἀνέκτου, ἀπύρου διατρον, καὶ γυμνασίου ἀνιχνεύου δὲ πόλεως, καὶ ὁδίων, καὶ χειρωνακίας ὑποχαιῶ, καὶ ἐρμῆος, καὶ μαρτυρίας, καὶ συναινεσίας ἀγαθῶν, καὶ ἀποτροπῆς κακῶν, ἰδέσθαι ἐστὶν. ἀλλ' ὅταν γινώσκῃς διατιθεῖς. ἄλλω πόλιν ἢ μοι δοκῇ μᾶλλον ἰδῆσθαι χωρὶς, ἢ πολέτιον τῆς περὶ Σιδὸν δόξης ἀνιχνεύουσιν*

παντάσθαι, εὐσεβῶν λαβὴν, ἢ λαβὴν τελέσας.

(b) Ep. ad Heracl.

(c) Diod. Sic. l. 12. Aelian. *Var. Hist.* l. 2. c. 13., Max. Tyr. *Diff. I. aliis XIV.*, Dion. Prus. *or.* 45., Artemid. *L.* 1. c. 9.; Sex. Emp. *l.* 1. *con. Phys.* c. 61., & *l.* 8. *con. Moshem.*, Jamb. *de Myst.*, Porphy. *de abst.*

(d) *L.* 1. *con. Marcion.* c. 10.

Clemens autem Alexandrinus, more suo, copiosissime differit, nec pastorum genus esse posse, nec rusticorum quorumcumque, nec civium, quamvis maxime rudium, qui non id sentiant existere, quod longe naturis omnibus antecedit, ac praestit, optimum nempe aliquem, ac praepotentem Deum. Omnes, quotquot ab ortu sunt ad occasum, vel ab austro ad aquilonem gentes, eodem Clemente teste, insculptam in animis, & anticipatam notionem habent, quae suadeat hujus rerum Universitatis auctorem, ac moderatorem existere, quem tot ipsius praeclara opera manifestant (a).

Quid autem in hanc rem proferri certius, aut clarius explicari potuit, quam quod Lactantius, Cicero Christianus non absurde nuncupatus, in suis habet de falsa Religione Libris? Ut alia sileam = *Nec difficile fuit*, inquit ille (b), *paucorum hominum prave sentientium redarguere mendacia testimonio populorum, atque gentium in hac una re non dissidentium* = Gravissimis hisce verbis illorum coercet audaciam, qui cum nullum Deum esse colendum, nullam religionem esse suscipiendam ipsi sentirent, eam impietatem incautis hominibus obtrudere conabantur.

Augustinus autem & idem testatur, quod Ethnici Philosophi, & idem, quod illi, argumentum urget. Ait enim (c) = *Qui vult quinque, vel septem testimoniorum vim in testamentis evertere rejicitur: publicam autem totius orbis, & universam mundi linguam solus vult inspicere evertere, dicendo in corde suo: non est Deus.* = Idem Augustinus alio loco (d). = *Exceptis, inquit, paucis, in quibus natura nimium depravata est, universum genus humanum Deum mundi hujus fatetur auctorem* =

Audiat jam Christianus Poeta, Patres inter ipsos haud immerito numeratus, nempe Prudentius. Hic enim ita canit (e):

„ Non

(a) *Lib. V. Stromas.* non multo ante finem. Uti meluimus clarioribus, nisi fallor, nostris verbis, atque *κατάφασις*, quam paulo obscuriore Gentiani Herveti Autelii versione, quam ante oculos habemus.

(b) *L. 1. de fals. Relig. c. 2.*

(c) *In Ps. 13.*

(d) *In Ioan. Tract. 106.*

(e) *In Apostolus contra Unionistas v. 212.*

„ Non recipit natura hominis, modo quadrupes ille
 „ Non sis, & excelsa spectet coelestia vuln,
 „ Non recipit, neget ut regimen pollere supremum.
 „ Istud & ipse Numae tacitus sibi sensit Haruspex,
 „ Semifer & Scotus sentis cane milite peior.

Qui plura ex Patribus cupiat & Augustinum Steucum, & Dionysium Petavium (a), & alios consulere potest, qui vel ipsam supremi Numinis Unitatem Ethnicis ignotam non fuisse Patrum testimoniis demonstrare conantur. Multa enim Patres iis locis interferunt, quibus non ita leve possit huic sententiae, quam defendimus, robur accedere.

C A P U T I I I.

*Idem quod veteres, etiam Recentiores Auctores, postquam non
 paucae nationes detectae sunt, antiquioribus ignotae,
 tradere solent.*

Q UOD argumentum antiqui summis ingeniis, exquisitaque doctrina philosophi promovebant, cum hoc praeclarum quasi decretum, de aliquo Numine colendo, populorum omnium sententiis, ac disciplinis convenire declararent: illud & plerique Recentiores, quibus & magnum ingenium est, & magnarum rerum scientia percepta, licet plurimae novissimis aetatibus gentes, maximis imbutae pravitatis erroribus, innotuerint, minime sibi deferendum esse putaverunt. Nihil hoc loco de severioribus quibusdam, & antiquioribus Scholasticis me attinet dicere, quorum testimonia, cum potius contortas, atque difficiles illi ferere quaestiones, quam ad historiam facientia solerent populorum, ac gentium monumenta versare, non multum hac in nostra causa

B 2

ro-

(a) Aug. Steuc. Eugubin. de peren. philos., Dion. Petav. Tom. I. Theol. Dogm. I. 1.

roboris essent habitura. Illi potius igitur consulendi, qui cum liberales artes, ipsamque liberalium artium procreatricem quamdam, atque parentem philosophiam impense coluerint, aut colant, tum vero germanam eruditionem, elegantiamque doctrinae cum differendi subtilitate conjunxerunt.

Inter eos aliqui, ut Augustinus Steucus Eugubinus, ut Petrus Daniel Huëtius, ut Radulphus Cudworthus, ut Josephus Franciscus Lafitotus (a), eam sibi spartam adornandam susceperunt, ut, apud omnes latissime populos, religionis aliquando viguisse sanctitatem, & hinc non paucas ejus, ut ita dicam, reliquias, atque vestigia superesse demonstrarent. In eo quidem homines eruditi reprehendi solent a multis, quod populis, praesertim antiquioribus, saniores de religione sensus affixerint, quam vel eorum moribus illita barbaries, ac totius vitae foeditas, & superstitio, vel ipsa, quae superant, antiquorum temporum monumenta docere videantur. Attamen in eo certe laudari debent, quod fere cunctas apud gentes Divinitatis notitiam micuisse non modo asseruerint, sed magna saltem ex parte liquido comprobaverint.

Caeteri, qui hoc idem tractant argumenti genus, moderatius agere consueverunt. Non enim sibi plus concedi postulant, quam in mentibus hominum aliquam semper Divinitatis notionem extitisse: Fateri tamen illi solent, ita non raro fuisse testam, & involutam, ut non nisi meditatio diligens ipsam detegere, vel explicare possit. Sunt autem inter eos, ut nominatim aliquos appellem, Melchior Canus, Dionysius Petavius, Justus Lipsius, Hugo Grotius, Leonardus Lessius, Joannes Ludovicus Fabricius, Paulus Segnerus, Eduardus Stillingflirtus, Leibnizius, Barrowius, Elizaldus, Lescapierus, Rapinus, Bruyerus, Thomassinus (b). Omitto Car-

(a) Aug. Steuc. *de Perenn. Philos.*
Huët. *Alnet. quæst.* l. 2. Cudworth.
System. Intell. Tom. I., Lafitotus.
Mœurs des Sauvages. Americ. &c.

(b) Melch. Can. *de Loc. Theol. L.*
12. C. 4. p. m. 353., Petav. *Theol.*
Dog. To. I. L. 1., Just. Lips. *ep.* 26.
Cent. 2. ad Belg. p. m. 866., Hugo
Grot.

Cartesium, & Sylvanum Regium, & Malebranchium, & reliquam Cartesianorum familiam (a). Eos enim praesertim aliquis caufari posset ea dicere, potius quod ita rem se habere oportere, petitis a philosophia rationibus sibi persuaserint, quam quod historiae monumenta consulerint. Quamquam hoc idem nulla posse ratione constare is demum clare viderit, qui libros illorum inspicere non dedignetur.

Sed iis, quos citavimus testes, adde Gabrielem Sagardum, adde Jacobum Bernardum, adde Richardum Cumberlandum, adde Gastrellum, & Hancokium, & Lengium, & Crofaeum, & Magalottum (b). Adstipulantur iisdem Trevoltienfes Ephe-

Grot. de Verit. Rel. Cbrist. L. 1., Leon. Less. de Provid. Num. c. 2., Io. Lud. Fabric. in Apolog. Gen. Hum., de quo Leibnizius in epist. a Bruckero edita (in lib. cui tit. Miscellanea Histor. philos. litter. crit.) = In Anglia produsse accepi Apologiam generis humani adversus accusationem Atheismi, cujus auctor Fabricius tueri dicitur, nullam gentem prorsus um extitisse, quod ego verissimum iudico = Paul. Segneri Incred. senza scusa P. 1. &c., Stillingbitus in Orig. sacris, quod opus inter omnia, quae scripsit, praestantissimum vulgo censetur, Leibn. I. c. & alibi, Barrow. To. 2. Serm. 8. quem sermonem quidem etiam apud Clericum To. III. Bibliot. Univ. in compendium redactum legere potes, Elizald. forma verae rel. quater. & inven., quem citat Ioannes Hooke, hoc argumentum & ipse satis accurate tractans Relig. Natur. To. I. P. I. S. I. Prop. III. Arg. II. p. 11. & deinceps, Lescalop. in Cic. de Nat. Deor. I. 1. p. 87., Rapin Compar. de Platon, & d' Aristote cb. dern. n. 11. p. m. 245., La-Bruyere Caratter. de Theoph. &c. au Chap. des esprits forts &c. p. m. 670., Ludov. Tho-

masin Method. d' etudier, & enseigner. chretienne. la philos. I. 2. c. 1.

(a) Cartes. in Medit. & epist. saepe, Sylv. Reg. in Metaph., Malebr. Inq. ver.

(b) Gabr. Sagard Hist. du Canada I. 2. c. 30., Jacques Bernard Nouvelle de la Rep. Letter. a. 1705. Fevr. art. 1. & alibi saepius, Cumberland. Traité Philos. des Loix Natur. Discours Prelimin. §. 11. Gastrell. La Certit. & la Necess. d' une Relig. en génér. Extat in Tom. I. Collectionis Burnetianae, cui tit. Defense de la Relig. &c. extrait des Ecrits publiés pour la fondat. de M. Boyle. V. a p. 399. Semel autem moneo me hoc opus intellectum velle, ubi Collectionem Brunetianam nomino; quod eam Gilbertus Burnetius adornaverit; Hancok l' Exist. de Dieu prouv. & defend. T. 3. Collect. Burn. Jem. Leng. l' Obligat. de croire la Relig. To. V. Coll. Burn. Vid. II. & III. part. a p. 26, La Croze Entretiens sur divers sujets d' histoire &c. Magalotti in epistolis; quarum ita declarat argumentum Vir doctissimus, & elegantissimus Angelus Fabronius (Vitas Italer. doct. excell. qui Saec. XVIII. flo-

phemeridum Scriptores, ac praeterea Bruzenus La-Martiniere, Castus Innocens Anfaldus, Rodolphus Tertraeus, Joannes Hooke, Antonius Genuensis, Jacobus Antonius Baccius, Nicolaus Ghezzius, & Jacquierus, & Gerdilus, & Sanseverinus, & Formeyus, & Nonnottius, & Valsechius, & Nicolajus (a). Eos appello, qui scribentibus nobis veluti occurrunt. Sed & multo plures, adhibita majore diligentia, produci possent probatissimi Scriptores, quorum & magna sint in litteras merita, & magna ex meritis iisdem gloria comparata.

Huc etiam vocandi sunt Auctores fere omnes, summae impietatis calumniam a barbaris, aut omnibus, aut bene multis, nationibus depellentes, quos immortalis Viri collegit Joannis Alberti Fabricii diligentia.

Sed inter eos, quos testes adduximus, plures non magnopere putant in eo laborandum, ut a singulis gentibus, immanitate barbaris, divinam aliquo modo naturam agnitam esse demonstretur. Putant enim paucarum gentium, quae sint ingeniis, ac moribus admodum efferatis, tuto suffragium posse praeteriri, dum genus humanum, quid sentien-

floruerunt, Dec. II. in V. Magal. p. 197.) = Non dubitat neminem aut perpaucos esse, qui veri sint Athei; hos Deum negare, quia illud peccatorum vindicem metuent, & oderunt, aut quod ipsum intelligere se posse desperant. Quod omnium gentium, generumque hominibus persuasum semper fuerit, Deum esse aliquem, id satis magnum argumentum censeri debere dicit ad convincendos Atheos = .

(a) *Mémoire, de Trév. Juin. 1705. & Mai 1706. La Mart. Dictionn. Geograph. Art. Brasil, Anfald. Ration. della necess. e verità della Relig. Du Tert. Entret. sur la Relig. Tom. I. Entr. I., Hooke I. cit. Genuens. Tom. III. in Schol. gener.*

ad C. 1. p. m. 116. & rursus in Append. ad id. Cap. p. m. 122., Bacc. Ethicae To. III. Lib. V. P. I. C. 1. Nicol. Ghezzi de Principj della Morale Filosofia Dial. 2. & 3. Francisc. Jacquier Instit. Philos. Tom. II. p. m. 189. Gerdil: Introduz. allo studio d. Relig. P. 1. vide praecipue p. 63. Carol. Sansever. della Morale Filosof. degli ant. Filos. &c. L. I. p. 17. 18., Formey, e cuius chartis extractus est Articulus Dieu in Encyclopaed. Diderot., Nonnotte Les Erreurs de Voltaire To. II. Ch. II. a pag. 30. edit. 3. Valsech. De Fondam. &c. L. 1. C. VIII. seq. Niccol. Rationam. sulla Relig. Vol. II. Rag. II.

dum sit de natura divina, consulitur: quae doctrina, qua veritate nitatur, mox investigabimus. Caeterum, si paucos quosdam excipias, quod aliqua sit gens prorsus athea potius in medio relinquunt, ne molestis quaestionibus implicentur, quam ex animi sui sententia concedant.

Porro consensus humani generis, de quo loquimur, etiam ab impiis bene multis agnoscitur, licet intolerabili quadam superbia contemnatur. Inter eos eminet infamis auctor libri, qui *Systema Naturae* inscribitur (a), sed cum *Naturae* parentem optimum, atque moderatorem e medio tollere nitatur, *Naturam* ipsam & consilii expertem, & mancam, & inermem, quin & omnino nullam relinquat necesse est. Quid plura? Ipse ille Baylius, qui nobis adversatur vel maxime, satis eam veritatem fateri mihi videtur, ubi scribit (b): populos omnes etiam ignotos aliquam suscepisse religionem, sibi probabilius esse; neque vero plurima, quae contra propositionem eam argumenta congesserat, alio tendere, quam ut id in rebus omnino certis habendum non esse demonstrarent. Cum Sophista quisquam Pyrrhonicus aliquid esse probabilius fatetur, quid ab eo amplius expectes? Certa enim ne vera quidem ea dicet, dum constare sibi velit, quibus & omnis hominum scientia, & vitae consuetudo regitur. Satis est, inquam, si probabilius aliquid esse dicat, ut ipsius testimonium ejusdem fere ponderis, dum caetera paria sint, atque alterius certum esse dicentis existimemus. Nimirum, quod Trevoltienteses, quod Valsechius, quod alii plures adverterunt, saepius ab optimo Baylii ingenio, eximiaque doctrina veritas ipsa, ut ita dicam, aliquid exprimit, quod cum erroribus ipsius manifestò pugnare videatur.

CA-

(a) *Système de la Nature, & des Loix du Monde physique, & moral.* par M. Mirabaud &c. A Londres 1770. (b) *Vid. Bayl. Repons. aux quest. d'un Provinc. P. II. C. 99. p. 702. Tom. III. des Oeuvres diverses.*

C A P U T I V.

Contra sententiam, quam tuemur, nullam esse difficultatem ex gentibus petitam, quae penitus nobis ignotae sunt.

Quamquam eo loco, quem innuimus, ea Baylius habeat, aliis tamen locis innumeris, & Veterum, & Recentiorum, qui causam hanc attigerunt, flocci facere videtur auctoritatem. Certe genus humanum in cognoscenda veritate, tum ad agnitionem animi pulcherrima, tum ad moderandam religionem necessaria, convenisse praefracte negat. Ait enim, inter caetera, quae postea exequemur, aliquas esse gentes, quas nonnisi temere quisvis affirmare possit, vim ullo modo sentire Divinitatis. Itaque valde cavillatur homo, & faceris, & ad scribendi licentiam liber, eos reprehendens, qui generis humani concordem de natura divina sententiam tantopere celebrent, cum tamen aliquarum gentium, in humano genere comprehensarum, sententias non facile dignosci posse consentiant.

Reponi statim posset eos auctores de genere humano loqui, sibi cognito, cuiusque placita dignoscere possimus, non de qualicumque portione mortalium, terras incolente, quas *Oceano dissociabili Deus abscideris*: Ex eo, quod illarum gentium sensa nos omnino lateant, effici ut, sin minus favere, certe neque officere nostrae sententiae dicendae sint: idem enim de illis iudicium esse ferendum, ac si nunquam in luminis auras evasisent. (a) Non aliud illos auctores vellet, poterat etiam ex eo Baylius cognoscere, quod ad historiam

(a) Recte Jacob. Bernard (*Nouv. de la Rép. des Lettr. Févr. 1705.*) de hac a Baylio excitata difficultate pronuntiat = *est peu importante, parce qu'elle n'est fondée, que sur un peut-être, au quel on peut opposer d'autres peut-être, qui ne*

sont pas moins aparents. Car peut-être, que si les peïs, que nous ne connoissons point, sont habitez, on'y trouvera, quand'ils seront découverts . . . quelque idée de la divinité =.

storiā provocare soleant adversarios, ac populorum monumenta legenda, si fidem ipsis habere recusent. Iam quis nesciat ad historiā spectantia monumenta non de genere humano, etiam incognito nostris hominibus, sed tantum de cognito verba facere? Atqui, Baylius ait, de toto genere humano, ne gentibus quidem illis exceptis, spondere videntur, aut certe spondere debent, qui huiusmodi construunt argumentum: Quod universis videtur hominibus verum est: videtur autem universis aliquis esse Deus: Aliquem igitur esse Deum, verum censendum est. Neque enim illud universis hominibus videri, quemquam demonstratum esse putat, nisi prorsus omnium gentium fere omnibus hominibus illud placuisse, ac placere probaverit. Mirarer haec a Baylio dici potuisse, nisi non raro ipsum, potius quod optat, quam quod intelligit esse scribendum, litteris mandare didicissem. Sane mediocri etiam ingenio vir facile consentiet, suam argumento stare vim, etsi de gentibus tantum omnibus nobis cognitis instituatur sermo. Tot enim illae sunt numero, ac temporibus, regionibus, moribus, artibus, studiis ita discrepantes, ut si quid universis probetur, ipsius naturae voce probari satis intelligatur. Si quis autem in ea consensione vocem, quam dico naturae, agnoscendam esse neget, idem eodem jure negaverit, etiamsi gentium quarundam, adhuc incognitarum, accessio fiat. Cur igitur de gentibus illis solliciti esse debuerint Auctores nostri, plane non video.

Caeterum, ut Baylio respondeamus, necesse non habemus ad ista confugere. Non enim ille potest ostendere, cur in hac nostra controversia maximam vim habere non debeat *Ἀναλογία*, aut inductionis ratio, quae, caeteris in causis, & debet, & solet valere plurimum. Cum enim gentes universae, quarum vel studia, vel mores, & ipsos de Religione sensus probe perspectos habemus, Numen aliquod esse colendum, ejusque mandatis obtemperandum, mirifica quadam, & inusitata consensione doceant, merito, ut dixi,

C

col-

colligimus hanc esse naturae vocem, quam barbarae quoque gentes aliqua tandem ratione non exaudire non possint. Igitur si de populo quopiam in aliquo terrarum angulo delitescente quisquam dubitet, an sensu Religionis aliquo se tangi sinat, merito postulabimus, ut dubitandi rationes ipse proferat; quod si non faciat idem de illo populo, quod de caeteris, ferendum esse iudicium analogiae ratio convincet. Quid? Corpora, quae sunt in regionibus ignotis an ulli unquam tentamini subiecisti? Negabis. Cur igitur ea gravitate, vel attractione, aut alia quapiam vi pollere, non secus, atque ea, quae nostris oculis usurpamus, audes dicere? Ratio analogiae docuit. Ergo hoc eadem ratio te non docebit, cum in omnium, quae nobis innotuere, gentium animis Divinitatis notionem, quocumque tandem modo, impresserit ipsa natura, idem de caeteris intelligendum, quae longo sunt a nobis locorum, vel etiam temporum intervallo disjunctae? Etenim falsè illud, ac improbè Baylius (a), ut alia plurima, scilicet illorum quoque temporum, quae fabulosa dicuntur a nostris auctoribus, historiam fuisse discendam, ut, quae de consensu totius humani generis praedicant, non majori confidentia, quam veritate sumerent.

Sed id, quod volumus, etiam alia ratione concluditur, cujus, qui pondus non sentiat, nescio quidnam sensurus, in hoc genere quaestionum, esse videatur. Nimirum, quo clarius, atque sincerius barbari, quae taciti secum ipsi mente revolvant, aut inter se a majoribus accepta conferant, nostris hominibus aperire non dubitant, eo certius, & evidentius illos ab *ἀθεότητες* impietate alienos esse deprehendimus. Id ex iis, quae de Canadensibus, Brasiliensibus, Hottentotis, Novarum Philippinarum incolis, aliisque dicturi sumus, satis constare poterit. Quis jam inde non aliquid simile, de gentibus nescio quibus, futurum ominetur, incognitis haëtenus, aut, quod eodem fere recidit, nostrorum ho-

(a) *Continuat. des pens. & Repons. aux quest. plurib. loc. ut alia, quae hoc capite perstringimus.*

hominum consuetudinem, & ipsa colloquia refugientibus? Erit, erit fortasse tempus, quo tandem quid illae de mundi origine, de bonorum, aut malorum finibus opinentur, Europaeis aperire, & possint, & velint. Tunc ab iis non minus, quam a reliquis, communes, & anticipatas notiones, quas hominum generi quodammodo natura indidit, fuisse custoditas, aut certe non penitus ab ipsarum mentibus ab-
 raras, tam clare videbimus, ut res in medium vocari nulla ratione possit. Eadem conjectura, ut facile quisque videt, ad homines trahi potest ab aetate nostra remotissimos, quos inter nulli scriptores extiterunt, qui litteris ipsorum sententias de religione mandarent. Nimirum, si sensus etiam illorum innotuissent, a sensibus reliqui generis humani, nobis cogniti, non admodum, aut etiam nihil, discrepare videremus.

Sed jam Baylium audiamus aliqua proferentem, ut ab inductionis argumento sese defendat. Etenim inductionis argumentum Iacobus Bernardus, acerrimus in multis causis, & in hac maxime, Baylio adversarius, pro gentibus incognitis, eidem opposuerat (a), licet non eadem ratione, qua nos, illud urgere videatur. At enim, quomodo non dubitamus, quin eae gentes humana figura potius, quam alia qualibet praeditae sint, licet nemo viderit illas ex nostris hominibus, ita Divinitatis aliqua notitia, ac Religione imbutas, quamvis eas minime noverimus, esse judicandas. Respondit Baylius (b), inter ea, quae philosophi dicunt homini *essentialia*, & ea, quae dicunt iidem *accidentalia*, esse distinguendum: itaque populos incognitos illa, quae sunt primi generis, non illa, quae sunt alterius, habere, inductionis argumento colligi posse. Iam Religionem non ad hominis essentiam, quemadmodum ad humani corporis, eam, qua sumus, formam pertinere vulgo censemus, rationibus aliquibus ostendere conatur. Equidem inter ea ipsa, quae pertinent ad essentiam rei, subtilius esse distinguendum pu-

C 2

to.

(a) *Nonvel. Fevr. 1705.*(b) *Bayl. Répons. &c. C. 96. p. 693.*

to. Nam aliqua ita pertinent, ut Essentiam ipsam constituere intelligantur; aliqua vero ita, ut ab eadem Essentia quodammodo necessario fluant. Iam haec inter esse ponendam arbitror, non quidem Religionem ipsam, quae sicut libera quadam voluntate suscipitur, ita etiam libera voluntate deponi, quin & prorsus abjici queat: quemadmodum a miseris aliquibus gentibus abjectam fuisse, mox ostendemus: sed proclivitatem quamdam, ac propensionem, ad aliquem cultum supremo Domino, a quo nostra pendeant universa, praestandum: quae quidem propensio tanta sit, ut nisi quadam immani barbarie voluntas, enormibusque vitiis, omnino detorqueatur, semper id ferat, ut aliquam sequantur homines religionem, aut id, quod specie religionis animos possit allicere. Hanc esse propensionem in gentibus ignotis eadem ratione mihi persuadeo, qua duos oculos, duos pedes, manusque ambas, hominibus ipsis inesse facile intelligo; quamvis & uno tantum pede, vel unica manu, vel altero tantum oculo praediti, fortasse & animantes, & rationis participes esse possent. Nam quemadmodum homines, quos vidi, duobus pedibus, & manibus, & oculis totidem gaudere, nisi forte invida in eos aliqua fors extitisset, semper vidi, ita homines omnes, qui ratione non prorsus obruta vitiis uterentur, in id, veluti naturae, ac rationis ipsius ductu semper ferri perspexi, ut Divinitatem & agnoscerent, & sibi propitiam cuperent, & precibus, & votis esse placandam, ac sibi, suisque conciliandam existimarent.

Addebat Baylius, per illud argumenti genus non evidentiam extundi, sed tantum probabilitatem aliquam posse. Ut id suadeat, Auctorem Artis Cogitandi (a) testem producit. Sed vel Auctor ille tam praeclaræ artis id unice vult; scilicet per illud argumentum evidentiam haberi non posse, quam metaphysicam, vel etiam, si vis, quam physicam appellamus, vel, Auctoribus caeteris artis cogitandi, seu

(a) *L' Auteur de l' Art de penser.*

seu Dialecticae praeceptoribus, facile consentientibus, omnino est deferendus. Quod attinet ad rem nostram, tam non possum prudenter dubitare, quin homines, de quibus vertitur quaestio; si quidem rationem, & humanitatem non prorsus omnem abjecerint; Divinitatis aliqua cognitione sint praediti, quam oculos habere duos, quibus coelum, ac coelestia contemplantur, & terras, & maria circumspiciant, certò scio.

Ridiculum autem id est, quod Baylius subdit (a), scilicet inductionem tamdiu non fore completam; quamdiu gentes aliquae nobis ignotae futurae sint; inductionem vero minime completam non esse nisi probabilitati efficiendae parem. Quid? An, ut inductio completa sit, postulas id ipsum notum esse, quod quaerimus? An vis earum gentium sensa jam nobis aperta esse, quae, qualia dicenda sint, hujus argumenti ope investigamus? An tibi non satis est omnium populorum, qui nobis probe cogniti sunt, tenere sententias, ut, quid etiam alios natura doceat, assequaris? Ista si requiras, ut inductio completa censeatur, illud necessario sequitur, ut omnis inductio, per quam occultum aliquid quaerimus, numquam satis completa dicenda sit; ideoque fere tota peribit vis argumenti, cui, non modo literis *exculti homines*, verum etiam rudes, ipsa quodammodo monente natura, plurimum tribuere solent. Mihi quidem inductio illa completa est, cui nihil desit ex iis, quae, cognita nobis, aliquid ad ipsam conferre queant; praesertim cum, & incredibili quadam ea sint multitudine, de quibus experimenta capere liceat, & rebus in aliis, nisi quae pertinent ad naturam ipsorum, aut velut ex natura dimanant, longe, lateque diversa videantur. Sic inductionem completam habeo, quae mihi, caeterisque, lapides ignotarum terrarum gravitate praeditos esse persuasit, etsi eos tantum lapides, qui sunt in nostris regionibus, tentare potuerimus. Porro mea sententia est, quam his libris proba-

re

(a) *Ibid.* pag. 694.

re conabor: nullam omnino gentem esse, quamvis opinionibus, ac moribus maximè depravatis, quam aliqua non imbuerit, saltem confusa, notitia Divinitatis. Satis id historia docere videtur, si de populis loqui velimus, quorum sententiae nobis, ac placita sint adeo bene perspecta, ut certum de illis iudicium ferre possimus. Hinc satis completam eam inductionem existimo, quae possit hac in re a populis probe cognitis ad alios, qui fortasse sunt, prorsus incognitos trahi, aut, quod eodem fere recidit, tam parum cognitos, ut potius divinari, quam narrare visi fuerint, qui de religione ipsorum, aut impietate, aliquid litteris mandare voluerunt. Nam & nobis historiae satis certa monumenta defunt, quibus, aliquem ipsos vereri Deum, docere possimus, & defunt adversariis, quibus, prorsus Atheos habendos esse, demonstrent. Conjecturis enim, & auctoritatibus, quas ad eos damnandos ipsi proferunt, responso semper aliqua valde probabilis aptari potest. Hae gentes, inquam, in re nostra, mihi sunt instar eorum lapidum, quos in altissimo quodam pelago, vel in culmine montis inaccessi a natura positos explorare non possim, nec tamen minore, quam reliquos, gravitate, vel attractione pollere putem.

Ad extremum Baylius addebat, ut argumentum illud, a Bernardo propositum, elevarer, exempla non pauca morum, quos apud barbaros populos vigere deprehendimus, licet a populorum caeterorum consuetudine immane quantum abhorreant; ut e. g. quod foeminarum virginitas non maritis, at Sacerdotibus libanda reservetur, ut, quod non puerperae curentur, sed, stulta quadam superstitione, patres, ubi primigeni infantes in lucem prodeunt, ut alia bene multa, quae magna eruditione prosequitur. Argumento, inquit, inductionis nemo non collegisset, nullas apud gentes, foedissimos huiusmodi mores, atque stultissimos, locum habere posse. Cum ergo locum habere viderimus, inde colligendum, quam parum argumento inductionis, in re valde simili, fidere debeamus. Equidem, si quid ferat in-

ge-

genium meum probe novi, quod sentio, quam sit exiguum, si quid historiarum cognitio, in quibus me non inficior mediocriter esse versatum, argumentis, quae Baylius innuit, non multum profecto tribuissem. Etenim inductionis ratio ad ea, quae naturam alicuius rei vel constituunt, vel necessario comitantur, aut consequuntur, duci potest; non autem, nisi conjecturis quibusdam, plerumque incertis, accidentibus, ad ea, quae pendent a libera hominum voluntate. Etenim ipsa docet exemplorum vetustas, & recentiores historiae confirmant, nihil esse tam immane, tam foedum, tam extra mores cultarum gentium, legesque positum, quod alicujus efflerati populi barbaries, maxime si virtutis omnis inimica superstitio cum ea conspiraverit, suscipere non audeat. Sed, quod ea barbaries audet, nullo modo putandum est fieri, saltem initio, non interdum reclamante, aut certe nescio quid in contrarium mullitante ratione. Constat enim, ut alia sileam exempla, non paucos ex immanissimis Americae gentibus, carnes hostium suorum vorantibus, homines, cum ab Europaeis benigne, & amice corripere, oculis humi demissis erubuisse, ac tanti sceleris emendationem promississe, licet ad ingenium deinde brevi redierint. Si Baylius hic probaret, res toto coelo diversas, quod pertinet ad mores conformandos, ab ipsa ratione, ac natura non omnino perditas, vitiisque corruptas, diversas gentes doceri, tum vero contra nos aliquid concludere, non sine magna ratione, posset. At cum tantum doceat mores a sana ratione alienos, ac caeteris populis improbatos, quibusdam stultissimis, & immanissimis gentibus placuisse, contra Bernardum, qui populis ignotis etiam Religionem, ac Divinitatis cultum esse tribuendum probare contendit, aliquid fortasse conficiet; contra nos, qui notitiam saltem aliquam Divinitatis, a recta ratione veluti sponte provenientem, & hinc ad religionem, aut religionis aliquam speciem, veluti proclivitatem quamdam naturalem illis tribuere contenti sumus, aliquid proficere, inani proflus labore conabitur.

Ex

Ex iis, quae diximus, omnibus etiam efficitur, quod in hac tota controversia non levis esse momenti mihi videri solet, ut onus nempe fere totum probandi jam ipsi Baylio, non autem nobis, incumbat. Nimirum, cum non esse gentem prorsus atheam & veneranda doceat antiquitas, & recentiorum fere omnium eruditio consentiat, cum id ipsius analogiae ratio confirmet, jam qui vult aliquam esse gentem, quam nulla imbuerit Divinitatis opinio, non debet continuo cum Baylio clamare, nos id probandum suscepisse, quod numquam probari poterit, sed rationes ipse debet afferre satis firmas, atque probabiles, quibus aliquam gentem a reliquis discrepare, atque adeo ad ipsius omnium parentis naturae vocem obscurdescere patefiat. Ut Criticorum ipse Criticum agens vocibus utar, positivum argumentum ille debet afferre, ut quod scribit, non optare, sed cum ratione docere videatur.

C A P U T V.

Sententiam nostram ex eo non posse concusi, quod aliquae dicantur esse gentes, omnino barbarae, Dei cognitionis expertes.

ARgumentum huiusmodi positivum, quod optimae cui-dam responsioni non esset obnoxium, numquam invenire Baylii vel ingenium omnino magnum, vel singularis eruditio potuit. Ille quidem & veteres consuluit historias, & orbis recens detecti prope scrutatus est angulos, ut Atheis, quorum amore deperire videtur, praesidium aliquod inveniret: neque vero tam populis omni humanitate politis, quam aliis quibusdam immanitate barbaris, fidere visus est.

Qua quidem in re primum illud est, quod admirer, aut non vidiſſe Baylium, aut potius non viſuros eſſe caeteros confidere potuiſſe, quo tandem ille totus evaderet labor.

bor. Demus, quod tamen & ex iis, quae diximus, & ex iis, quae postea dicemus, verum non esse constabit, aliquas esse gentes immaniter efferatas, apud quas non modo nullus religioni locus, sed neque ulla cuiusque Numinis cognitio sit. Quid inde conficies? Num eos deceptos esse concludes, qui, communi generis humani suffragio, quod sit aliquis Deus, comprobati docent? Parata semper ea responsio esset, quam a Porphyrio adhibitam (a), caeteri, qui de his rebus agunt, Scriptores praestantissimi probaverunt. = *Ex gentibus illis, tam efferatis, & inhumanis*, ait Porphyrius, *non oportet ab aequis iudicibus convicium fieri naturae humanae* = Cui subscribens haec ait auctor & ingenio peracri, & accuratissima methodo, & eruditione singulari mihi probatissimus, Ioannes Hooke (b) = *Numquid aequum esset de corporis humani habitatibus iudicare ex caecis, vel surdis, vel mutis, vel contractis, aut dotes animi humani ex idiotis, stupidis, vel insanis colligere? sine dubio. specimen naturae cujuslibet a natura optima sumendum est* = Cum ergo quid humanum genus, aut insitum habeat ab ipsa natura, aut alia facillima ratione comparatum, inquiritur, de gentibus tantum solliciti esse debemus = *apud quas*, (ut Hugonis Grotii (c) verbis utar.) *ratio, & boni mores, non plane extincta sunt inducitur feritate* =, quae scilicet, neque stupore, ac debilitate mentis, neque foeditate morum, ac totius vitae corruptione, eas in tenebras sese projecerint, ut fere numquam illis naturae lumen appareat.

Sane, quis inter homines censeat Americanos illos, Α'θεότρος etiam accusatos, de quibus tam horrenda retulit Georgius Hornius? (d) = *In Valle Nova*, inquit, *quae Popajanam adhaec est, capiunt bellum suorum foeminas. & prolis causa domi aliunt, quam vix editam devorant* . . . . Haec

D

jam

(a) Porphyrii. *L. de abstinentia &c.*(d) *In Hist. Univ. p. 462. edit.*(b) *To. I. P. I. Sect. I. Prop. 3.*

1666. Lugd. Batav. & apud Ge-

*Argum. 2. p. 13.*nueus. *To. III. in Append. ad C. I.*(c) *De Ver. Rel. Christi. t. 1. p. m. 124.*

m. 39.

jam exempla omnem barbariem exhaurerunt. Tamen restant alii juxta Ilheus in Brasilia, quos tum describam, ubi supra immanitatem vox reperta fuerit. Hi cum Aymuris bellum gerunt. Praegnantium ventres aperiant, ac immaturos foetus extractos, statim, spectantibus parentibus, semicrudos, & semivivos deglutiant =.

Similia de barbaris fere omnibus Americanis (illi autem omnium maxime summae illius impietatis suspicione premuntur) passim tradunt alii scriptores (a), quibus efficitur, ut inter belluas potius, quam inter homines, censendi videantur.

Americanis, quos descripsimus, non valde absimiles integras esse gentes fere omnes, ab aliquibus Auctoribus Atheas habitas, omnis historia loquitur. Quid ergo eas gentes Baylius producit, cum de humani generis unanimi, concordique sententia disputamus? Caeteris quoque in rebus hominum, qui sint in aliqua natione despiciatissimi, nulla prorsus habetur ratio, cum de nationis illius religione, vel moribus, aut studiis, sapientes inter homines instituitur sermo. Quis negat bellica virtute valuisse Romanos, tolerantia Spartiadas, calliditate Poenos, robore Gallos, quod eas inter gentes aliqui profecto fuerint, nauci homines, & abjecti, qui vitia omnino contraria sequerentur? Quis bonarum artium studio neget Athenas vel maxime viguisse, quod Athenienses permulti non defuerint, qui tantum divitiis, aut corporis voluptatibus inhiarent? A pluribus aliis abstinere, quibus ad rem nostram similibus uti possem; eam namque magis claram apud aequos rerum aestimatores puto, quam ut clarior ulla fieri oratione queat.

CA-

(a) Vide Auctorem Anglum operis in Italicum sermonem conversi, cum titulo = *Storia degli stabilimenti Europei in America* = P. II.

ac praecipue C. IV. ubi crudelitatem Americanorum graphice describit.

CAPUT VI.

*Respondetur argumentis, quibus, barbaras gentes non esse
contemnendas in hac disputatione, Baylius censuit.*

QUam bene, scriptor & eruditione nobilis, & eloquentia Saurinus (a) olim pronunciaverit, argumenta quandoque Baylium asserre, vix illa aetate digna, quae primis, ut ajunt, labris gustaverit philosophiam, facile lector ingenuus, ac praejudicatis opinionibus non occupatus, in hujus nostrae disceptatione causae, videre potest. Ecce enim ille probandum assumit, dum humani generis expenduntur sententiae, non tam attendendum esse, quid gentes illae doceant, apud quas ingenuae sunt in honore artes, ac litterae, magnamque sibi curarum partem & patriae leges, & instituta, & omnia, quae civium propria censentur, officia sibi vindicant, quam quid barbarae sentiant, & incultae nationes, quas neque majestas imperii, neque belli, domique parta gloria, neque liberales disciplinae, neque demum, addere potuisset, humanitas ulla commendat. (b) Etenim, inquit, ab his multo facilius, quam ab illis, quid vox naturae ferat discere possumus; neque verendum est, ne opinio tandem, ad arbitrium confecta, vocem ipsius naturae imitetur, ac simulet. Nempe, si Baylium audimus, tales barbaros populos natura genuit, ut eam ipsam intueri, ac perspicere possint, & quid illa maxime velit, sine ratione, ac doctrina facile sentiant. At alii populi cultiores habiti, quos parvulos ea dedit igniculos, celeriter tot artibus, tot studiis, tot legibus, & opinionibus inductis, ita restringunt, ut nusquam amplius naturae lumen appareat.

Quid ad haec veteres philosophi dixissent, qui bene ac beate vivere, non aliud esse volebant, quam naturam

D 2

tam-

(a) In *Serm. de Conc. Relig. & Polit.* (b) *Vid. Contin. de ses pens. §. XVIII. pag. 64. & alibi.*

tamquam Deum sequi, nihilque aliud esse dicebant, Gigantum more pugnare cum Diis, nisi naturae repugnare? Nam si barbarae gentes naturae vocem facilius exaudiunt, sequitur ut ab iis potius, quam a sapientissimis Graecorum, beatae vitae praecepta petenda sint? Quis ab homine tam docto se ludi non putet, dum ea differentem audit, aut potius non id ab eo agi cognoscat, ut imperitis lectoribus fucum faciat?

Sed, ut paucis ea quaestio praecidatur, illud a Baylio peto, ut explicet quae notio subjiciatur his vocibus, cum veritatem aliquam ab ipsa natura doceri dicimus. Quoniam ille Cartesianis ideis innatis non mediocriter in eo libro sese praebet infensum, non aliud asserere potest, quam quod philosophi caeteri probavere. Nimirum ipsa veritatem aliquam natura docere dicitur, cum humana ratio, nativa quadam vi, neque per industriam, studiumve comparata, cum primum sibi proponitur, illam veritatem agnoscit. Iam ergo, si barbari facilius quam caeteri homines, vident quid ipsa natura doceat, ipsorum ratio vim sibi naturaliter insitam, neque obrusam, neque hebetatam conservare dicenda est. Contra vero qui litteris dant operam, & vitam in omni officiorum genere traducunt, vim illam fere perdidderunt, tot artibus, & cognitionibus obrutam. Quis ista sobrius unquam probare possit? Etenim studio litterarum non obtundi, sed acui facultatem intelligendi, quam ipsa natura dedit, ac perfici potius, quam perdi, clamant omnes sapientum libri, clamat historia, quotidiana demum experientia clamat. Quare si quaestio suboriatur, num animos esse immortales, num Divina Providentia res omnes administrari, vel simile quidquam aliud ipsa natura doceat, nemo sanae mentis est, qui non philosophum, aut virum alium liberalibus disciplinis innutritum, quam rusticum non alterius artis, quam agri colendi, gnarum audire malit.

Eadem experientia docet, aciem ingenii nulla re magis, quam inertia, desidiaque corrumpi: quare illud est omnium

nium sermone celebratum; *arcum frangit intenso, animum remisso*. Quis jam ergo barbarorum ingenia, quamvis in ipsos fortasse liberalis natura fuerit, foedissimum in modum depravata vel ex eo fuisse non sentiat, quod per totum vitae tempus nihil sibi minus curandum esse duxerint, quam ut eadem excolerent, neque mollem illis otiosamque segnitiam penitus adhaerescere paterentur? Iam si, quod res ipsa loquitur, melius natura perfecta, quam depravata viget, quis inde consequi non videat, ut inter gentes humaniores naturae vox, & firmior, & clarior, inter barbaras vero enervatior futura sit, atque remissior?

Sed illa ratio contra Baylium palmaris esse debet, quod non modo desidia naturalem ingenii vim hebetari sinunt, sed & in summa opinionum perversitate vivunt, ut pene cum lacte nutricis ingentes errores fuisse videantur. Non enim, puto, Baylius eo sese disputationis aestu abripi sinet, ut barbarorum hac etiam in parte patrocinium suscipiat, eosdemque minus desipere, quam nostros, aut dicat, aut sentiat. Si ita se res habet, quid haec liberalissima studia, Bayli, tantopere colimus, quid tot auctorum evolutio, quid philosophia, quid historiae, quid tanta tot rerum, & nostrarum, & externarum, memoria utilitatis affert, quid nobis demum litterae profunt; illae, illae, inquam, tuæ? Iam si haec non dicis, ubi est acumen tuum? Nam si cultiores populi, quod aliqua inficiuntur opinionum pravitate, interdum a natura desciscunt, quid de iis futurum existimabimus, quorum nempe mentes, & multo pluribus, & multo majoribus, imbuantur erroribus? Si artes ipsae, quae naturam imitari, atque perficere dicuntur, naturae vocem, ut ais, facile comprimunt, quanto magis id incondita barbaries efficiet, quae mentes hominum ita occupaverit, ut vix ullum sapientiae reliquerit, ac veritati locum?

Similis ratio duci potest a moribus barbarorum, ut apud eos vanitati veritatem, & opinioni confirmatae naturam ipsam cedere cognoscamus. Si Baylium audias, ritus, ac mo-

mores, certaeque vivendi rationes, ac leges, quae cultiores inter populos obtinent, impedimento esse possunt, ne ad aures nostrarum mentium ipsius naturae vox satis clara perveniat. Quanto magis ergo mores id importuni praestabunt, qui multo magis ab ipsius naturae, quatenus est rationis particeps, simplicitate, ac bonitate discrepent? Num vero dubium esse potest, an ab huiusmodi natura, multo magis, quam nostri, barbarorum mores alieni dicendi sint? Equidem puto, ne Baylium quidem esse dicturum, vel ipsos Catholicorum mores (eos enim praecipue carpit) cum immani suos hostes vorandi consuetudine, & in omne crudelitatis, ac libidinis genus effusa licentia, quam sibi tam facile barbari indulgent, nisi per summam injuriam, posse conferri.

At scio quo se vertere Baylius possit, siquidem consentanea velit iis asserere, quae libris scripsit his eisdem, quos impugnamus (a): nempe naturam a nobis immerito fuisse laudatam: eam namque, per Adae crimen misere corruptam, non esse nisi matrem foecundissimam errorum, atque vitiatorum: igitur propter hoc ipsum apud barbaros potius vigere, quam nostros homines, quod majores illi errores, ac foediora vitia sequantur. Quis non videat Baylium, dum talia loquitur (loquitur autem saepe) ambigua vocolae significatione moliri, ut satis clarae veritati tenebras offundat? Humanam per Adae scelus viciatam esse naturam ultro fatemur, ac sincerius profecto, quam Baylius ipse, fatemur, qui suis in libris id moliri videtur, ut veracis, ac Deo placitae Religionis vel ipsa fundamenta convellat. Id tamen non aliud infert, quam inferiori, sic enim Theologi loquuntur, appetitui habenas esse permissas, ex quo fiat, ut rationis, dotibus quibusdam sibi non debitis spoliatae, imperium detrectet, ejusdemque praeceptis, ac veluti decretis stare recuset, nec jam ab illa, nisi per vim, in officio contineri possit. Nemo tamen aut Iudaeus, aut Christianus intellexerat

(a) *Continuât. des pens. & Repous. aux quest. d'un Provinc.*

rat hætenus, naturam, qua parte rationem instruit, seu. quod eodem recidit, ipsam, sua veluti sponte, naturaque rationem in errores, ac vitia ferre, quasi mentis ipsa perstringat oculos, ac fere nullum velit esse nobis cum virtute, ac veritate commercium.

At de calumniis quibusdam humanæ naturæ a Baylio illatis, alius erit opportunior agendi locus. A miseris aliis ratiunculis refutandis abstinemus, quibus barbararum quarundam gentium suffragia contemnentes Baylius arguit; ne jam aut delicato lectori creemus fastidium, aut erudito non multum tribuere videamur. Ille enim ex iis, quæ diximus, aut ex aliis, quæ alio loco dicemus, ratiunculas eas veluti per se corruiere facile intelligit. Sed & Porphyrianae sententiæ veritas, ex iis, quæ sunt hætenus disputata, factis apparet.

C A P U T VII.

*Si quæ sunt Atheæ gentes, eas rationis usu destitui
probabile videtur.*

SI quis nationes aliquas Atheas esse putat, nec tamen responsioni, quam dedimus, acquiescit, in sententiam ire potest, quæ nihil nobis ex alio capite officit. Nimirum, si vera sunt, quæ de iis populis aliqui tradidere, non modo Dei cognitione, sed ipso rectæ rationis usu carere videntur. Quare *semirationales* eos appellat Ulloa (a), Metaphysicus subtilis, qui hæc fuscè persequitur. Quemadmodum enim apud nos aliqui homines, quos fatuos, aut stolidos appellamus, numquam ad id assurgunt, ut libera, & sana mente potiantur; cur in id calamitatis genus vel integræ nationes non potuerunt incidere? Sane maligni κλίματος, noxiorum alimentorum, pessimæ educationis, atque consuetudinis ratio multum ad id conferre potest.

Ea

(a) *To. VI. Disp. IV. C. IV. n. 62.*

Ea saltem illi ex nostris adversarii nequeunt improbare, qui Montesquiacii libros (a), etiam in deliciis habere solent. Is enim in eo libro, quem de spiritu Legum inscripsit, τῶν κλίματων varietatem, vel unicam, vel potissimam causam astruit ejus diversitatis, quam non modo in hominum corporibus, & ingeniis, sed moribus etiam, ac legibus, & in ipsa religione suspicimus. Itaque non omni prorsus ratione caruisse scribit Mexicanum illum Imperatorem Montezumam, cum Hispanis reponeret, ipsorum religionem ipsorum patriae, suae autem suam maxime convenire. Nimum ille quidem ei causae tribuit. Quis tamen ejus doctrinam secutus inficiari poterit, id posse intemperiam, & inclementiam coeli, ut omnes per totum vitae tempus fatui maneant, ac stolidi, quibus nimirum multo verius, quam Boeotiis, contigerit.

Vervecum in patria, crassoque sub aere nasci?

Jam hujusmodi hominum, quis non videat nullam esse rationem habendam, cum inquiruntur opiniones nationum?

At iis temporibus vivimus, quibus ipsum nomen Ulloae fastidium recentioribus nostris ingenerare possit, ac sententiae, quam ille defendat, non leve detrimentum asserre. Erat enim Ulloa ex eo genere hominum, qui cum spinosum quoddam, & exile sequebantur disputandi genus, tum multo melius ipsi secum, quam cum aliis loqui didicerant. Itaque Graeculis nostris alium jam, quem sequi possint, indicabimus ejusdem auctorem sententiae, doctum, elegantem, & ex recentiore schola politum, Cl. nempe Formeyum, quem semper honoris causa nominamus. Etenim ex illius scriptis

Di-

(a) Dominus de Montesquieu varia scripsit, quibus cum Religionem haud medicriter laeserit, morti proximus Christianam poenitentiam agere, ac τῶν κλίματων canere non erubuit, Celeberrimum est ejus opus

L'Esprit des Loix, quod nostri spiritus fortes ad coelum laudibus evehunt. Maximum ingenium, doctrinam satis magnam, religionem fere nullam illud opus praefert.

Diderotius articulum, ut vocant, encyclopaedicum de Deo decerpfit, in quo eadem fere, quae scripserat severus ille Scholasticus, elegantiore stylo subacta reperiuntur (a).

Et illa quidem non ad arbitrium excogitata dici possunt, sed veteri jam quorundam Hispanorum accusationi subacta. Etenim cum P. Montefinus, ex Ordine Praedicatorum, Apostolica Vir charitate, Catholicum apud Regem instaret, ut a durissimo servitutis jugo, quod ab Hispanis quibusdam imponebatur, Insulae, quae Hispanica dicitur, Indigenae vindicarentur, multa illi quidem pro causa sua subtiliter excogitata protulerunt. Non enim populos illos nativam in libertatem asserendos esse dicebant, qui, veluti pueri, vel inviti coerceri deberent. Etenim, cum ad aetatem valde maturam pervenissent, minus etiam, quam decennes puerulos in Europa sapere: quod multis argumentis ostendere conabantur (b). Et ii quidem homines, haec aliaque similia dicentes, in Indos humani videri possunt, ac mites, si cum aliis conferantur, Antillarum incolas, Atheos a quibusdam existimatos, inter homines potius, quam inter simias, aut simile genus brutorum animantium, numerandos esse negantibus; quod tamen commentum cito dissipatum est Ca-

E

tho-

(a) *Encyclop. Tom. IV. Art. Dieu p. 811. edit. Lucens. = Pour répondre à la première objection de M. Bayle, on y prouve qu'il n'y a jamais eu de nations Athées. Les hommes des qu'ils sont hommes, c'est-à-dire capables de société, & de raisonnement, reconnoissent un Dieu. Quand même j'accorderois ce que je ne crois pas vrai, que l'Athéisme se feroit glisser parmi quelques peuples barbares, & féroces, cela ne tireroit point à conséquence; leur athéisme auroit été tout au plus négatif: ils n'auroient ignoré Dieu, que parce qu'ils n'auroient pas exercé leur raison. Il faut donc les met-*

tre au rang des enfans, qui vivent sans réflexion, & qui ne paroissent capables que des actions animales; & comme l'on ne doit point conclure qu'il n'est pas naturel à l'homme de se garantir des injures de l'air, parce qu'il y a des sauvages, qui ne s'en mettent point en peine, on ne doit pas inférer aussi, que parce qu'il y a des gens stupides, & abrutis, qui ne tirent aucune conséquence de ce qu'ils voyent, il n'est pas naturel à l'homme de connoître la sagesse d'un Dieu, qui agit dans l'Univers. =

(b) *Vid. Tom. XLV. de l'Histoire Generale des Voyages T. V. a p. 481.*

tholici Regis, ac Romani Pontificis auctoritate. At de hac responsione alii viderint accuratius. Nos enim Baylium non audimus, neque Lokium, neque alios, qui gentes integras quacumque Divinitatis cognitione carentes inveniri putant.

C A P U T V I I I.

Non probari gentem aliquam omni Dei cognitione caruisse, quod apud aliquem antiquum auctorem Atbea vocitetur.

BAylius huic argumento valde confidit, quod veteres apud aliquos integrae gentes teterrimo Athearum nomine notatae, ac suggillatae inveniantur. Facile responderi potest Atheas eas gentes non fuisse dictas, quod omni prorsus cujusque Dei vel cultu, vel cognitione carerent. Egregii scilicet Viri, Spanhemius, Vossius, Sevinus, Valsechius (a), alique notarunt, quod latius aliquando pateat ejus nominis apud antiquos acceptio, quam vox ipsa sonare videatur. Equidem id verissimum esse video, dummodo non de iis antiquorum libris instituat sermo, in quibus, veluti data opera, quinam veri sint Athei diligentius inquirunt, aut eodem armis, quae Philosophia suppeditat, aggrediuntur. In iis enim non alios eo turpissimo nomine notare consueverunt, quam eos, qui nullam omnino divinam naturam agnoscerent: qua quidem de re plenior alibi recurret sermo.

Nunc illud statuamus oportet: eam vocem, de qua ver-
titur

(a) Sphan. in not. ad Plut. Aristoph. v. 492., Voss. de Orig. Idol. L. 1. c. 1. Valsech. L. 1. de Fond. C. IX. p. 207. Sevini verba sunt omnino digna, quae perpendantur ab aliquibus summorum Philosophorum accusatoribus. = Mais comme la plupart des hommes, dans le dessein de grossir les objets, n'abusent que trop souvent des termes, celui-cy (d'Atbie) quelquefois a eu une ac-

ception plus étendue. Combien de gens, quoique très-convaincus de l'existence d'un Dieu, ont été accusés d'athéisme, uniquement parce qu'ils ne vouloient prodiguer, ni aux Saturnes, ni aux Jupiters les attributs de la Divinité &c. = Recherches sur la vie &c. d'Eubem. Tom. 8. de l'Acad. R. des Inscriptions. p. m. 113. M.

titur quaestio, saepe ab antiquis Scriptoribus, dum non pressus, & accuratius, philosophorum more, loquuntur, non ad apertos dumtaxat cujusque Numinis hostes, sed ad alia etiam impiorum genera significanda usurpatam fuisse. Nam de magno aliquo scelere convicti, & quos inde Dii graviter puniebant, ab Atticis praesertim poetis, ut Spanhemius optime probat (a), ἄθεοι dicebantur. Frequentius autem Atheorum nomine notatos invenimus, quos, veluti suorum Numinum contemptores, execrabantur: quod cum Vossius (b) diligenter advertisset, plures ex antiquis Philosophis, qui Athei passim audiverunt, excusari facile posse arbitratur, quamvis eosdem non pauci Christiani Scriptores Atheos appellent = *Nam rationi, inquit, magis consentaneum est Atheos vocatos a nostris, quia sic apud Gentiles, legissent; a Gentilibus vero, quia Deos Gentilium pro Diis non habebant* = Ea conjectura validior ex eo videtur, quod Ethnicorum vulgus doctis hominibus, qui non eadem cum ipso de Diis immortalibus sentire viderentur, non modo convicia, cum eos Atheorum nomine vexaret, sed graviores aliquando contumelias ingerbat. Multorum hujusmodi hominum indicem confecit Joannes Albertus Fabricius. Equidem illud commemorabo, quod Valerius Maximus (c) narrat, Daphidem quemdam Grammaticum, cum Apollinis Oraculo Delphico captiosas quasdam quaestiones proposuisset, & Atheum fuisse judicatum, & gravibus in eundem poenis animadversum. At, quod gravius est, Thebanos universos, qui minus, quam reliqua Aegyptiorum natio superstitionibus apprimè dedita, desipiebant, finitimae gentes, teterrimo Atheorum nomine notatos averfari consueverant (d); quod de populis etiam aliis alio loco docebimus. Hinc Flavium quoque Clementem, ac Domitillam, nobilissimos Christi assecclas, ἑγκλημα ἀθεότητος subiisse, & ob id a Domitiano damnatos scribit

E 2

Dio

(a) Spanh. l. c.

(b) Voss. l. c.

(c) Val. Max. l. 1. c. 13. p. m. 123.

(d) Vid. Brucker. Hist. Crit. T. 1. l. 11. c. 7.

Dio (a). Hinc etiam Julianus ille Caesar, quem nostri Apostatam vocavere, magnum Constantinum Atheum vocare non erubuit: hinc passim Christiani omnes tantae impietatis ab hostibus accusabantur suis, ut ex eorum testimonio constat, qui pro iis apologeticos libros adornarunt; hinc denique, quod Valsechio emunctae naris homini notatum, gentes, quae vitam in sylvis, & in montibus dissipatae, omni prorsus exuta humanitate, traducerent, facile Atheis annumeratas invenimus.

Jam quod de Athei nomine diximus, de aliis quibusdam similibus vocibus est intelligendum. Etenim qui prophanae superstitionis jugum ferre non possent, ab Ethnicis Scriptoribus Deos non curare, Religionum omnem sanctitatem contemnere, nulla colere sacra dicebantur. Quas hoc in genere calumnias Socrates, Aristoteles, Evhemerus, alique subierint, tacitus praetermitto. Hebraeorum ipsa florentissima natio, qua nulla sanctius, aut purius, antiquas inter gentes, Divinitatem coluit, quod profanas Ethnicorum caeremonias averfaretur, turpissimam apud eos impietatis notam effugere non potuit. Hinc illud Plinii (b) de Judaeis = *Gens contumelia Numinum insignis* =; hinc aliae passim haud absimiles Ethniconum obrectationes. Haec cum ita se habeant, jam Baylii erit animadvertere, ad probandam gentis alicujus ἀθεότητα non satis esse, quod unus, aut alter Scriptor, quamvis antiquus, atheam vocet, aut Jovem, aut Deos non curare, aut non vacare sacrificiis aperte aestetur.

Sed jam aliqua solvenda sunt, quae posset ex Baylio facile quispiam opponere. Baylius enim (c) cum Diagoram, Theodorum, Evhemerum, Nicanorem, & Hipponem, Atheos existimatos, fuisse tamen viros optimos persuadere vellet, Clementis Alexandrini, ὁρθῶς βεβαιώσας (d) eosdem

(a) In Domit. L. 47.

(b) L. XIII. Natur. Histor. C. IV.

(c) *Pensées Diverses sur la Comète*. V. Tom. II. §. cui titulus = *Exemples, qui montrent, que les At-*

bées ne se sont pas distingués par l'impureté des mœurs = a 353. IV. edit.

(d) In Protrep.

dem appellantis, pugnavit auctoritate. At incommodum id accidebat, quod eosdem homines eodem loco Clemens Atheos fuisse neger, & calumniam illam ab Ethnicis fuisse passos aperte declaret, quod popularem superstitionem, & commenticios illos Deos contemnere non dubitarent. Itaque homo acutus, & optimus suae causae patronus, nihil cunctatus est auctoritatem evertere Clementis, quam hac eadem oratione stabiliverat. Habet enim Clementem fuisse deceptum, quod ea de causa viros illos Atheos ab Ethnicis dictos fuisse putaverit: Ethnicos probe tenuisse quoniam Athei dicendi essent, & inter eos qui divinam existere naturam inficiarentur, & alios qui tantummodo dubitarent, ac rursus inter eos, qui nullam Diis tribuerent mundi procuracionem, & eos, qui vitam ab iisdem otiosa quiete duci beatam arbitrarentur, quid esset intervalli, optime cognovisse. Hinc Socratem Baylius producit, quem inter Atheos numeratum non invenias, quamvis unicum esse Deum ille sentiret: quin & Lactantium affert ostendentem (a), ipsam unitatem Dei a Philosophis multis, ab Orpheo, Virgilio, Thalete, Pythagora, Anaxagora, Antisthene, Cleante, Anaximene, Cicerone, fuisse agnitam, nec tamen, inquit Baylius (b), Philosophos eos ab Ethnicis Atheos vel habitos, vel dictos fuisse novimus. His inquam, omnibus rationibus Baylius pugnat, ut nulla Clementi fides adjungatur, dum viros illos, quod fictos odio haberent Deos, Atheos vocitatos fuisse testatur, & ut ab Ethnicis eos tantum, qui nullos Deos esse vellent, ea voce fuisse suggillatos existimemus. His omnibus satis, opinor, responsum videtur, si distinctio, quam capi-

(a) L. 1. de fals. relig. c. 5.

(b) Bayl. ib. p. 354. ait de Lactantio = il le prouve par des passages authentiques tirez de leurs livres: jamais pourtant on n'a diffamé ce gent-là comme des Athées &c. = Obiter notare potes, quam haec iis contraria sint, quae scribit Baylius

in hujus ejusdem operis Continuatione, & in Responsione ad quaestiones Provincialis cuiusdam, contra Patres, & Recentiores Sapientibus Ethnicis aliquam Unitatis Dei cognitionem tribuentes. Hic certe Lactantium probare videtur id asserentem.

capitis initio dedimus, optime teneatur. Quamquam enim Ethnici, dum philosophos agebant, aut Criticos, Atheorum genus a caeteris impiis optime distinguerent, non tamen ubi vulgi praejudicatas opiniones sequebantur, aut Sacerdotum cupiditati, vel odio serviebant, aut certe, non omnibus verbis revocatis ad trutinam, iis nominibus notabant homines, quibus ab aliis notari passim audiverant. Quod autem aliqui notam summae impietatis effugerint, quamvis vulgares aspernarentur Deos, multis aliis causis potius, quam illi, quam Baylius fingit, tribui posse, Lector vel mediocri praeditus ingenio, & eruditione facile videt.

Juvat autem hic Baylio Baylium ipsum opponere, in ejusdem libri, in quo Clementem ea, qua diximus, ratione carpit, Continuatione (a), longe alia scribentem. Ait enim Apostolos, & Apostolorum discipulos, quod ΠΟΛΥΘΕΩΤΗΣ bellum indixerant, & Deos ubique cultos esse Spernendos, ac tollendos e medio populis persuadere conabantur, & Atheos habitos fuisse, & velut Atheos, gravibus poenis, atque animadversione publica dignos fuisse judicatos. Quod scribit hoc loco Baylius Justini Martyris, & aliorum, qui pro Christianis illis antiquissimis apologeticis libros adornarunt, gravissimo testimonio confirmat. Lectoris judicio non multum confidere viderer, si jam hoc loco Baylium Clementis, ac

no-

(a) *Contin. des pensées &c. §. XXVIII. p. 134. = Les Apôtres, & leurs disciples eurent à combattre par tout la pluralité des Dieux. Ils passèrent pour des athées, (in nota: Voyez Justin Martyr, & les autres Apologues des premiers Chrétiens) & ils étoient persécutés sur ce pied-là, parce qu'ils prêchoient contre toutes les Divinités, que l'on adoroit alors =* Notandum vero, quod cum hic de Ethnicis generatim loquatur, tum etiam, ubi Clementem carpit, licet Plutarchi, ac Ciceronis, & aliorum mentionem

faciat, tamen non de paucis quibusdam doctissimis Ethnicis, ac de Ethnicis generatim sermonem instituit. Id vel sola illius capitis lectio docere potest. Accedit alia ratio. Nam Clemens Alexandrinus non a paucis quibusdam doctissimis Ethnicis, ac a vulgo Ethnicorum Atheos illos homines, quod populares non recipere Deos, fuisse dictos asseruerat. Igitur, si quis Clementem impugnare velit, generatim Ethnicos Athei nomen ea ratione sumere non convalescente, demonstret oportet.

nostram confirmare sententiam, mihi probandum assumerem. Potius hic ingenuum eundem Lectorem rogabo ut advertere ipse velit, atque statuere, quid sit de Scriptore judicandum, qui cum & eximio polleat ingenio, & exquisita doctrina, & memoria etiam omnino singulari, tam facile pugnantia loquitur, ut ex libris ipsius plures ejusdem refutari sententiae, satis perspicua ratione, possint.

C A P U T IX.

Non facile Viatorum, & aliorum hominum quorundam esse recipienda testimonia, ubi gentes aliquas nullo sensu Divinitatis tangi referant.

QUI nullam esse gentem, aut genus hominum, quod non habeat sine doctrina quamdam naturae divinae notionem, inficiari solent, nationes colligunt, & in medium adducunt, viatorum, ut dici solet, seu peregrinorum, qui ad eas accessisse dicuntur, testimonio summae impietatis insimulatas. Nos autem fere singulas alio loco defendemus accuratissime. Nunc illorum levitatem castigandam esse censemus, qui testibus ejus generis tantopere fidunt, ut sanioris Criticae regulas obliti videantur.

Etenim illae postulant, ut, praesertim ubi de gentibus agitur, ad quas e nostris hominibus omnino pauci penetrare potuerint, non adeo faciles Scriptori cuilibet aures adhibeamus. Vidit hoc optime Strabo, scilicet Sciptor non prudentia minus, quam eruditione praestans. Itaque cum de India scripturus esset, suis a lectoribus postulavit, ne curiosius quidquam, & avidius inquirerent, aut certiora monumenta poscerent, quam res ipsa concederet. Ratio autem, quam ille subdidit, quod nos proposuimus, mirifice declarat. Ait enim (a) = *Nam & longissime abest, & a non multis ex nostris visa, & si qui viderunt, partem viderunt. Pleraque autem nar-*
rant

(a) *Geograph. l. XV. sub ipsum initium.*

rant ex auditu, quamquam etiam ea, quae ab eis profecta dicuntur, in transitu quodam militari, & pro discursu deprehensa sunt. Quapropter nec eadem semper deferuntur ab iis etiam, qui quasi accuratius perquisita conscribunt. Ex iis etiam nonnulli, quamquam simul & in exercitu, & in peregrinatione fuissent . . . . . persaepe tamen quisque cuique contraria dicunt. Quod si de visis tantopere inter se discrepant, quid de iis putandum est, quae sciuntur ex auditu? = Haec itaque, cum in gentes etiam nostris aetatibus parum cognitae apprime conveniant, quis adeo desipiat, ut si nationem ex illis aliquam a militibus, aut a mercatoribus quibusdam, ad eas oras casu quopiam delatis, prorsus irreligiosam, & impiam vocari audiat, quodque nullas leges, nulla templa, nulla sacra colat, nullos agnoscat Deos, accusari, non certiora, & graviora testimonia desideret? Igitur irritò, castroque labore lapidem omnem adversarii movent, ut huiusmodi testes colligant, & in medium adducant.

In eos etiam optime quadrant, quae scribit nobilis Auctor Anglus, (a) cujus verba Latinitate donata proferimus. = Proprio, inquit ille, experimento didici peregrinorum huiusmodi narrationibus non admodum esse fidendum Attingunt bi transeuntes aliquam oram: populos incognitos vident: observant adhibere caeremonias quasdam, & bis illico aliquam arbitram interpretationem donant: & si contra nullam inter eos populos huiusmodi caeremoniam deprehendunt, nullam eos colere sanctitatem religionis inde concludunt (b). Sed quomodo possunt earum gentium innotescere sensa, quarum consuetudines ignorantur, & quarum sermones minime percipiuntur? Audivi saepe ab huiusmodi hominibus, cum dicerent, Floridae populos nullum cognoscere Deum, ac nullius Religionis vitam degere sacris additam. Equidem cum inter eos decem annos vixerim, revelatam tantummodo Religionem pulcherrimis ipsorum vidi praestare do-

tri-

(a) Titulus operis latine sonat = Specimen de Providentia, & Possibilitate Physica Resurrectionis = Gallicum in sermonem conversum

prodiit Amstelod. a. 1731.

(b) Vide hac de re Lashau Mœurs des Sauv. T. I. C. IV. p. 111. & 112

Grinis. Socrates, atque Plato erubescerent, opinor, si degerent inter vivos, cum viderent sapientiam suam a populis, adeo caetera vel rudibus, vel indoctis, facile superari. Interea ipsi non Simulacra, non Tempia construunt, neque aliud quidquam usurpant, quod Sanctitatem Religionis praeferre videatur. Firmissime tamen sibi persuasum habent, esse Deum unum, qui bonis praemia largiatur; vitam a nobis aliquando beatam cum ipso Deo, coelestibus in sedibus, ac supra solem, agendam: virtutem animi necessario requiri, ut tanta nobis felicitas comparetur. Etenim improbos aeterni, maximique cruciatus, ex eorum sententia, manent. Videlicet opus est longo tempore inter hujusmodi gentes versari, ac probe sermones ipsarum intelligere, ut ea, quae protulimus & nobis innotescant, & aliis referre possimus. Haec ille longa rerum experientia fatis edoctus. Similia saepissime notant, ac de Viatorum (sic enim dici jam solent) infidelitate, aut levitate queruntur, cordati Viri, qui de rebus hujusmodi scripserunt.

Hos inter saepe laudandus a nobis, ac laudatus Auctor Joannes Hooke (a) de iis merito queritur, qui levissimis innixi conjecturis illorum hominum mores nobis retulerunt, cum quibus non audebant, aut etiam non poterant conferre sermones, neque aliud de regionibus, aut moribus eorundem sciebant, quam quod ex specula prospicere contingeret. = *Huius generis, inquit, relationes sunt multae, ut le Maire de Insulis Meridionalibus, Schouten de Insula prope littus Guinaeae novae, & eorum, qui olim de terra, vel insula Yedso scripserunt.* = Similia Genuensis (b); similia Nonnotius; (c) similia caeteri fere omnes, qui de hoc argumenti genere litteris cogitationes mandaverunt suas. Lasiojus autem (d) accuratus auctor, quo nemo fere melius res barbarorum aut ipse novit, aut ut noscerent alii praestitit, Apostolicos etiam Viros, in barbaras oras Evangelii praedicandi

F

cau-

(a) *Tom. I. P. I. &c. pag. m. 13.*(d) *Laf. Moeurs des Sauv. To. I.*(b) *P. III. App. ad C. I. p. m. 27. C. I. p. 5. &c.*(c) *Err. de Voltaire T. II. Cb. II.*

causa profectos, aliquantulum carpit, quod silvestrium hominum Americae mores ita non raro descripserint, ut non modo regiminis cujusque formam, sed ipsam Dei cognitionem, & omne religionis genus abjecisse videantur. Illud tamen, eodem Lasrojo monente, commode accidit, quod ii Scriptores suis in iisdem operibus, aut epistolis secum ipsi pugnent. Etenim cum Barbaros nullam Divinitatem vereri tradunt, aliqua sibi patiuntur interdum excidere, quae Barbaros & Divinitatem agnoscere, & eandem statutis, certisque ritibus prosequi non obscure significant: quod & ipse Baylius adverterat.

Illud etiam est observandum, Auctores, qui producuntur ab adversariis, aliquos, ne id quidem ipsum affirmare, quod illi vellent, eas gentes religione carere, sed pauca, vel etiam nulla sese apud illas religionis vestigia detexisse, aut omnino similes ab iis usurpari satis ambiguos loquendi modos. Num est hoc illos populos *Αθεῖς* accusare, an pessimam potius ejus arguere fidem, qui narrationibus id genus magnopere confidere videatur?

Quid jam ad haec responder Baylius, qui omnia fere, quae diximus, de satis exigua Viatorum auctoritate tum a Io. Ludovico Fabricio, tum a Jacopo Bernardo diligenter animadversa novit? Ille quidem, cum Criticae regulas optime teneat, non concedere non potest, Viatoribus plerisque non esse fidendum. Alio itaque se vertit. Ait enim ne Viatoribus quidem esse fidendum, cum par sit de utrisque ratio, qui multas barbaras gentes aliqua frui Divinitatis cognitione testati sunt: id praecipue locum habere, ubi Viatorum inter se discordia sunt testimonia, cum alii quidem easdem atheas faciant, alii vero superstitioso cultu divinam ab iis naturam coli narrent: ex hoc autem Baylius infert rem adhuc in medio fore relinquendam, saltem donec certiora monumenta proferantur: eos igitur decipi, qui consensum humani generis in agnoscenda Divinitate satis probari posse arbitrentur.

Equi-

Equidem Baylio respondeo: primo quidem me ad barbaras gentes non ita paucas ab ea calumnia vindicandas Scriptores esse prolaturum, quibus merito fides adjungi possit, ac debeat. Etenim vel ii sunt, qui per annos bene multos, ut Auctor Anglus, quem laudavimus, inter eas gentes, de quibus loquuntur, versati fuerant, neque prudentia carebant in cognoscendis Barbarorum sententiis, neque in referendis fide; vel ii sunt, qui cum incredibilem, ad res Barbarorum cognoscendas, diligentiam attulissent, hominum, qui propius eosdem inflexerant, imo penitus noverant, testimonia inter se contulerant, adhibitis Criticae regulis, atque perpenderant. Paucas quasdam, ac viliissimas gentes esse non inficior, de quibus nihil certi, si viatorum tantummodo attendantur testimonia, pronunciare possumus. At de iis ea dici debent, quae sunt a nobis jam superioribus capitibus disputata.

Iam postremo loco non omittam, cum de illorum agamus auctoritate, qui populos Atheos exhibuerunt, eam quoque referre plurium Scriptorum responsum, quam Joannes Hooke (a) non parum urget. Ita enim ille respondet Baylio plures Americae nationes inter Atheos esse numerandas acerrime propugnanti = *Pleraque relationes istius generis nullum in initio habuere fundamentum, nisi crudelissimorum hostium calumnias. Acceptae enim sunt ab illis, qui inhumane depopulati sunt regiones illas, & qui, ut invidiam, bonorumque indignationem, quam crudelitate sua excitaverunt, aliquatenus minuerent, illos miseros homines alienos ab omni humanitate exhibuerunt. Certe narrat Benzo (Hist. N. Orb. l. 10. c. 8.) Hispanos, cum continentem invasisent, & multas experirentur difficultates in tanta coercenda imperio suo multitudine, omnibus vitiis apud Regem populos illos onerasse, ut edictum obtinerent, quo ad perpetuam servitutem omnes damnarentur: & tamen scribit illos tantum accusatos tunc fuisse idololatriae:*

F 2

ne-

(a) Rel. Nat. T. I. P. I. &c. p. 14.

neque ulla alia causa afferri potest, cur tanta existat inter varias relationes oppositio &c. = Haftenus Joannes Hooke.

Equidem ingenuos Lectores id tantum advertere jubeo : nimirum facile contingere potuisse, ut in ejusmodi monumenta incidentes aliqui paulo antiquiores, licet incorruptae fidei, Scriptores, & ipsi deciperentur, & alios quoque deciperent. Hujusmodi sunt Joannes Solorzani Pereira Senator in Supremis Castellae, & Indiarum Consiliis, (a) ac Thomas Bosius, qui de Signis Ecclesiae scripsit (b). Hi non omnes quidem Americanos, sed tamen plurimos, Dei cognitione prorsus carere scribunt; nisi forte dicere mavis eos veri Dei cognitionem barbaris illis, hoc est non ita confusam de prima perfectissima causa notitiam, omnino denegare; in quam sententiam scripsisse videntur, a plurimis Americanis Deum non agnosci, Petrus Martyr Anglerius (c), qui Novi Orbis historiam conscripsit, & Alphonsus de Pena Monte-negro Quitensis Episcopus, qui res Indiarum Occidentalium, gentes, gentiumque mores longa satis experientia didicerat, (d) ac demum, ut alios praeteream, Josephus Acosta, Vir Apostolicus, Occidentalium Indiarum Oraculum appellatus (e). Sane qui, novissimis hisce temporibus, de barbaris Americanis narrarunt, aut scripserunt aliquid, licet satis implexam, atque confusam, aliquam tamen Divinitatis notitiam iis tribuere solent (f). Quin & ipse, quem laudavimus, Josephus Acosta haec disertè scribit, quibus nihil clarius excogitari possit = *hoc commune apud barbaros est, ut Deum quidem omnium rerum supremum, & summe bonum fateantur; spirituum vero quorundam perversorum non obscura opinio sit &c.* = At de populis Americae singulis, quos aliquorum hostium importunitas, aut viatorum temeritas, impietatis ultimae constituit reos, alibi fufius.

CA-

(a) l. 2. c. 4.

(b) l. 7. c. 4. & l. 10. c. 14.

(c) Decad. 1. histor. N. Orb.

(d) l. 4. Itinerar. pro Paroth. Indor. T. 1. c. 4.

(e) In Prooem. lib. de procur. Ind. salute.

(f) Consule praesertim Lafit.

Mœurs des Sauvages &c.

C A P U T X.

Gentem aliquam non esse prorsus Asbeam ex eo censendam, quod omni religione carere dicatur.

Magnum adversarii suae causae praesidium in eo positum esse putant, quod aliquae sint gentes adeo moribus effratis, ut nullam prorsus Divinitatem vereri, vel colere videantur. Id, ajunt, scriptores, quorum auctoritas negligi nulla ratione debeat, satis clare loquuntur, dum omni prorsus illas religione carere narrant. Equidem & Scriptores illos magni facio, & ab illis barbaras nescio quas nationes religionis cujusque inimicas exhiberi non nego. Sane Maffejus, Bruzenus Lamartinierus, Ludovicus Antonius Muratorius, ac novissime diligens auctor, qui sub Neralci Pastoris Arcadis nomine latere voluit (a), ut non paucos ex eis qui *litteras*, quae dicuntur *aedificantes*, exararunt, aliosque sileam, nos ea de re dubios esse non sinunt.

Potius igitur illorum confidentiam, ne dicam temeritatem admiror, qui dum haec audiunt, aut legunt, tam aperte Baylio suffragari dicunt, ut jam contra illum his de rebus iusto sacramento contendere nemo possit: a quibus ita dissentio, ut religione carere, ac Deum esse nullum existimare, diversas omnino res esse, neque posse, nisi per summam imperitiam inter se misceri, atque confundi, constantissime putem. Nam quod populus aliquis religione careat, ad mores; quod nullum Deum esse putet, ad opinionem referendum est. Quis jam non sentit maxime corrupti mores apud aliquam potuisse nationem, etsi non ea fieret, qua major esse non posset, opinionum pravitas, atque perversitas? Itaque nihil obstat, quominus aliquae possint esse nationes, quarum efflu-

(a) Maff. *Histor. Rev. Indicar. l. 2. Par. C. V. Neralc. Le quattro par-*
p. 77. La Martin. in Diction Geogr. ti del Mondo Tom. II. ubi de Amer.
Saepe. Mucat. Christian. felice del

effusæ in omni intemperantia libidines, atque omnium scelerum importunitas, & omnium flagitiorum impunitas omnem religiosi sacrique cultus curam exterminaverint, sed tamen aliquam Divinitatis cognitionem utcumque reliquerint, licet crassissimis vel ignorantiae, vel inconsiderantiae tenebris obvolutam.

Agnovisse videtur id ipse Muratorius (a), Vir non eruditione modo, sed & acerrimo judicio nobilis, & clarius etiam ipse Bruzenus, qui nationes etiam plures, quam Muratorius, nulla colere sacra pronuntiavit. Etenim ubi de barbaris Brasiliensibus verba facit, diserte scribit diligens auditor, atque perspicuus, inter omnes populos maxime barbaros, apud quos non sit rationis lumen prorsus extinctum, aliquam semper, licet mancā, & imperfectam, cognitionem existere Divinitatis (b).

Sed quid conjecturas hoc loco sequor, cum clare satis, quod mihi propositum est, historia ipsa confirmet? Integras enim in America nationes esse tradit, quae licet Deum, & quidem unicum, esse fateantur, tamen eo stultitiae devenierint; ut nullum a mortalibus exigere cultum, aut obsequium sibi persuaserint. In hac videntur sententia esse, & Galibes, & Nouragues, & Acoquae, de quibus omnibus Gilletum consulere potes (c), & generatim latissimae regionis indigenae, quam primus tenuit ex Europaeis Americus Vesputius, inclytæ Civitatis, apud quam haec nostra scribimus, gloria non ultima. Ille quidem de barbaris iisdem retulit, ut est apud Rainaldum (d) = *exleges esse, ab jure extores*,

(a) *Il Cristian, felice &c.*

(b) La Martin. *Diff. Geog. Art. Bresil* = Pour moi je crois, que par tout, ou il y a quelque apparence de raison, il y a aussi quelque idée, fautive, ou vraie, d'un Être suprême: Et, si les lumières ne sont pas assez vives pour éclaircir cette connoissance, il s'en conserve toujours quelques principes

grossiers, que les plus brutaux agissent à leur manière, jusqu'à ce qu'il plaise à Dieu de les éclairer des lumières de son saint Evangile. =

(c) Gillet. *Journal. du Voy. dans la Guyane* c. 7. p. 81.

(d) In *Annal. Eccl. ad an. 1510.* ut citat Genuensis.

tores, templa nec habere, minusque idola colere = Sed tamen aliquam eos divinae notitiam habuisse Naturae, facile probatur vel unius Josephi Acoftae, quem Indiarum Occidentalium Oraculum appellatum fuisse diximus, gravissimo testimonio. Cum enim fuis in libris (a) barbaros Americae populos frui quadam, etsi tenuissima, Dei cognitione tradat, populos innumerabiles, & melius, quam caeteros, dum Peruanos, ac Mexicanos excipias, sibi cognitos, nempe de quibus postremo loco diximus, utique oratione sua comprehendit. Alios in eandem rem, fere nullo negotio, testes possemus adducere, nisi supervacaneum opus omnino censeremus. Etenim ne ab adversariis quidem nostris inter Atheos eisdem populos relatos facile invenias. Porius hoc loco scriptorem alium testem damus in eam rem, quam probandam fumpsimus, omnino locupletem. Stanislaus Arletus is est Societatis Jesu Sacerdos, qui barbaram Canisianorum in Peruvia gentem, inter Moxos ab Hispanis numeratam, Evangelica imbuendam doctrina suscepit. Cum vero de gente illa, cum qua jam pridem versabatur, in Europam scriberet, neque religione ulla, neque superstitione teneri, neque Deo, neque malignis, ut plurimi solent Americani, naturis, aut Geniis sacra facere tradidit: supremas tamen cujusdam, divinaeque naturae non ita confusam, ut aliae multae nationes, ac depravatam opinionem habere testatus est (b). Jam populos eadem, qua Canisianos, dementia, & improbitate corruptos, alibi notabimus (c).

Iis

(a) *Vid. Histor. natural y moral de las Indias, L. V. c. 3. & al., & in provem. lib. de procur. Indor. Sal.*

(b) *Lettr. édifiant. Tom. 2. in ep. ser. an. 1698.*

(c) *Iacob. Bernard. (Nouv. de la Repub. des Lettr. Decemb. 1705. p. 610. 621.)* ratiunculas refert, quibus barbarus unus ex iis, quas

innuimus, Americae gentibus, etsi Deum, omnium bonorum Auctorem, esse putaret, ac libentissime fateretur, tamen non esse colendum, aut metuendum sibi persuaserat. Aiebat enim = *que Dieu étoit l'Auteur de tout bien; mais que ces biens, procedoient de lui naturellement, & indifféremment; qu' ils pleuvoient abondamment sur tous les*

Iis autem omnino similes illi dicendi sunt, qui tantum inferiora quaedam Numina colunt, quamvis & Supremum unum agnoscant Dominum, atque Deum, & aliquos non ita pravos de optima illa natura sensus foveant, imo quibusdam in rebus multo meliora, quam vulgus Ethnicorum, credere videantur. Sunt autem inter eos barbari populi, si Bosmano fides (a), qui vastissimae regionis, quae Nigritia dicitur, oras incolunt. Sunt & alii barbari, eodem narrante Bosmano (b), regnum tenentes in Africa, cui Fida nomen. Hi quidem de supremi Numinis, quod ubique praefens esse non negant, virtute, atque potentia, praeclara sentiunt; quin & ab illo pulcherrimam hanc rerum Universitatem fuisse initio conditam, & in ordinem sapientissime digestam arbitrantur. At idem dicunt, cum ipsius mundi, maximeque nostrarum rerum procurationem esse videret sua maiestate prorsus indignam, Geniis quibusdam multo minoris virtutis, atque consilii totam demandasse. Jam ergo Genios illos, a quibus omnia nostra pendeant, esse colendos, ac precibus etiam infimis obsecrandos. At, si de supremo illo Domino consulantur, nos dignos non esse dicunt, ut ullum ei cultum, aut ullas preces adhibeamus. Haec ex Bosmano retuli, non quod oblitus fuerim, quid sit de viatorum narrationibus censendum, sed quod Bosmano fidere videatur ipse Baylius, contra quem praecipue disputamus.

Sed & illud hic addere juvat, scilicet graves viros non de-

les hommes, & qu'il ne se mettoit pas en peine de tout ce qu'ils faisoient; qu'il leur permettoit de faire tout ce qu'ils vouloient, & de se pourvoir autant qu'ils pouvoient des biens, qui procedoient de lui: qu'il étoit donc inutile de le craindre, & de l'adorer = Hujusmodi homines, atque populi, quin Athei sint habendi, Baylius ne leviter quidem dubitat. At nimirum ille in hac tota controversia veram,

& Critico dignam Athei hominis notionem nunquam tenuit, aut, quod similis vero, tenebris involvere, & ad eos etiam, qui propius ad Atheorum impietatem accedant, transferre conatus est, ut multo maior Atheorum, quam revera sit, numerus esse videatur.

(a) *Voïage de Guinée par Guillaume Bosman. p. 146.*

(b) *Ibid. p. 394.*

defuisse, qui dicerent (a) barbaros, cultus, ut ajunt, interni curam habentes fuisse repertos; barbaros, inquam, adeo subtilis disciplinae alumnos, atque patronos, ut Deo non esse nisi cultum quemdam admirationis, aut etiam obsequii, atque precum tribuendum censerent, sed eundem animo retineri posse, neque curandum, ut per sacrificia, vel caeremonias alias hominibus innotescat. Ut in gratiam cum Viatoribus redeamus, unum ex iis hoc loco testem producere possumus. Ille quidem narrat ex Canadensibus barbaris, unum, cum ex eo quaesitum esset, cur Deo neque preces fundere, neque cultum alium praestare soleret, respondisse, non ita se rem habere. Etenim, inquit, rerum omnium Dominum, & veremur, & colimus, & ab eo nobis bona, nostrisque precamur, sed interius id animo perficimus, ut a majoribus perficiendum accepimus. Equidem, an hujusmodi responsio sufficere dicenda sit, ut illorum auctoritati satisfiat, qui barbaros plurimos nullam religionem suscepisse tradiderunt, docto, ac sapienti lectori disceptandum relinquo. Mihi saltem illud concedi velim, quod extra controversiam ea, quae diximus, ponendum esse declarant, nempe gentes etiam nullo sacramento religionis obstrictas, Dei notitiam vel a natura impressam, vel ex ipsa coelorum, ac telluris hujus nostrae levissima consideratione comparatam, utcumque servare potuisse.

Sed ex iis, quae dicta sunt hactenus, facilis ad aliam adversariorum rationem responsio ducitur. Illa quidem ex eo repetitur, quod plures barbarae gentes malum *Δαιμόνιον*, quem Diabolum Christiani dicimus, hoc est malignam, improbamque naturam, & humano generi noxiam, precibus, ac sacrificiis tantopere demereri studeant, ut boni cujusque Numinis oblitae videantur (b). Etenim inde quidam effici

G

pos-

(a) Ap. Hooke *I. c. Voyag. du in loc.*, P. le Gobien. *Hist. Insul. S. Champlain. I. 3. c. 5.* *Latronum, seu Marian.* P. Charle-

(b) Vid. *Lettres édifiantes. multis* *voix Hist. du Porag.* & aliis in libris,

posse putant, ut nullam Divinitatis notionem impressam animo servant. Quenam, inquirunt, erit illa Divinitas, quae malo principio subdatur? aut quis tam parum sibi constans inveniri poterit, ut, cum Diabolum ipsum aliqua natura praestantiores faciat, hanc naturam ipsam esse praestantissimam, ac vere divinam, & dicat, & sentiat? Quod si malum illud principium, summae cujusdam efficacitatis, atque potentiae, Deum barbaris illis esse velimus (a), non aliud profecto probabimus, quam Deum ab ipsis fortasse verbis aliquibus retineri, sed ipsa re omnino de medio tolli. Quis enim ideam, atque notionem tam pravae naturae, quae non aliud nisi morbos hominibus, & aerumnas cujusque generis inferre paret, cum praestantissimae cognitione naturae commune quidquam habere arbitretur?

Haec omnia valde probabiliter dicerentur, nisi populorum illorum vel impietas, vel stultitia fatis cognita nobis esset. Nunc illud constat, quod ii retulerunt, qui sensus illorum diligentius scrutati sunt: non illos quidem barbaros in ea esse opinione, quae bonorum omnium fontem, & originem Deum pessimae naturae subdat; verumtamen Deum aut parum curare nostra, aut insita quadam bonitate naturae, cum neque preces, & vota praestoleretur, neque gratia capiatur, bona mortalibus impertiri, Diabolum vero, nisi deliniatur obsequiis, humanum genus maximis aerumnis affligere, sibi persuasisse. Hinc illius cultum fere negligunt; hujus autem sacra stultissimi homines tantopere celebrant. Id in pluribus Americae gentibus, in Caraibis praesertim, & Gujanae incolis, & Brasiliae, magnaeque Paraquariae partis, & Chiliae, quin & Canadae populis, & Californiae locum habere videtur. Quis negat id totum impietate vel maxima contineri? non tamen, si verum fateri volumus, *Δ'ἡθάρης* pro-

bris, Morer. *Diction. saepe*, La-beville *Introd. à la Geog. P. II.*
 Martinier. *DiA. Geog. item saepe*, C. II. §. IV. & alios passim.
 praesertim ubi de Americanis, & (a) Audivi doctos quosdam viros,
Art. Madagascar, Murator. *il Cri-* qui eam responsum usurparent.
stiano felice C. V., Sanson de Ab- Sed ipsa mihi nullo modo probatur.

proprie dicta censenda est. Nam & aliae gentes, praeter illas ab adversariis nostris accusatas, extiterunt, adeo depravatis moribus, & opinionibus, ut acerrimum Divini Numinis, ac nostri generis inimicum, sacris institutis, & positis etiam altaribus, venerari non erubuerint (a), quamvis optimae, praestantissimaeque Naturae non omnem prorsus cognitionem amisissent. Inter eas etiam num Asiae populi, qui Curdes dicuntur, & eam regionem incolunt, quae Curdistan appellatur, religionem omnem, atque pietatem in Deum, ac Iesum Christum, quem ex obscura quadam traditione agnoscunt (b), exuisse videntur; Diabolum vero, cujus magno timore corripere solent, impio quovis nefarii cultus, & obsequii genere demulcere, ac placare conantur.

Longius hac in re progreditur vir omni doctrinae genere excultus Christianus Wolfius. Nam in libro, quem inscripsit *Manichaeismus ante Manichaeos* (c), Cacodaemonem, neque tantum latentem, sed omnino cognitum, apud omnes Paganorum sectas fuisse cultum, demonstrare contendit. Iam populos eos omnes, licet nefaria superstitione occupatos, nemo prorsus atheos habendos esse pronunciabit, qui nolit idololatriae superstitionem cum opposito impietatis genere confundere. Igitur neque populos, de quibus lo-

G 2

qui-

(a) Vid. *To. XXV. de P. Acad. R. des Inscriptions*, aureum opus, cui titulus = *Traité Histor. sur la Relig. des Perses*, ubi aliqua in hanc rem *Mem. II. p. 146 M. Auctor* est Cl. Foucher.

(b) Vid. La-Martin. *Dict. Geog. Art. Curdes*, Morer. *cod. art. & lib. cui tit. Voyag. de Michel. le Fevre*, Hyde de *Rel. Pers. in App. p. 549.* &, cui multo magis fidentum est, *το επιτάγμα* illum Foucherium, de iis populis ita scribentem = *Il est inutile d'adorer Dieu, disent ces peuples: Dieu la bonté par essence, est incapable de faire de mal à personne: au lieu que le*

Démon, être mal-faisant, ne peut être trop adouci par les bonheurs, & le respect. Ils fortifient cette raison par un raffinement singulier de politique. Satan, disent-ils, est un ministre disgracié. Que savons-nous s'il ne conserve pas encore quelques intelligences à la cour de son Prince, & s'il ne trouvera pas moyen de rentrer un jour en faveur? C'est alors qu'il nous saurait bon gré de ne l'avoir pas négligé dans le temps de son infortune &c. =

(c) Wolf. *Manich. ante Manich. sect. 2.*

quimur, ex eo quod mali principium, precibus, ac sacrificiis prosequantur, Atheis annumerari, veritas, aut iustitia finit.

C A P U T XI.

Quid praestandum esses adversariis, qui gentem aliquam esse Atheam demonstrare volunt.

LOcus hic postulare videtur, ut jam advertarios ipsi nostros docere velimus, quid praestandum iis esset, ut aliquam fuisse, vel esse nationem, nulla Divinitatis notitia gaudentem, liquido demonstrarent. Nempe non satis est, quod a scriptoribus aliquibus impiam vocitari, vel Atheam, non satis est quod immani quadam, & inaudita barbarie inquinatos praefere mores, non satis, quod omnem religionis curam abjecisse scribant; sed alia quaedam, nisi fallor, multo majoris operis, atque laboris, ipsis praestanda sunt: nempe docendum, & idoneis argumentis ostendendum, aliquam esse gentem, quae ita Solis, ac Lunae conversiones, & ratos, perennesque cursus, ita siderum pulchritudinem, ac varietatem, ita telluris hujus nostrae amoenitatem, atque divitias, dum vestitur floribus, herbis, arboribus, frugibus, ita fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos antrorum, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, immensitatesque camporum, ita varia genera bestiarum, vel cicurum, vel ferarum, volucrum lapsus, atque cantus, pecudum pastus, vitamque silvestrium; ita corpus hoc nostrum, cujus omnia membra vel ad commodum, vel ad venustatem aptiora esse non possint; ita demum omnes mundi partes ea ratione constitutas, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores, quotidie contempletur, ut non intelligat inesse aliquem in hac, ut ita dicam, adeo praeclara, divinaque domo rectorem, & moderatorem, & tamquam architectum tanti operis, tantique muneris.

Cum

Cum id Baylius, aut alius quispiam confecerit, quod tamen inani labore conabitur, tum illud etiam requiram, an saltem ea gens, extra mores, legesque posita, *traditione* majorum, aut alia quapiam ratione didicerit, aliquam esse naturam, quae hominibus imperare, quae fontes poenis compescere, quae praemiis bonos donare possit, quam vereri, quam placare, quam colere, quam summis, iisdemque meritis honoribus prosequi debeamus. Haec autem omnia neque ostendit unquam magnum illud Baylii ingenium, magnarumque rerum ab eo percepta doctrina, neque vero potuit ostendere. Sacra potius me docet auctoritas, ut id obiter dicam, docent ipsi libri sapientum, atque voces, docet exemplorum vetustas, recentior ipsa historia docet, ac ratio, quam vel Athei, vel Pyrrhonicus consulere, videri volunt, nec potuisse hujusmodi gentem inveniri, nec posse. Nam, ut alia praeteream, si nationes vel maxime barbarae, sapientem, ac justum non metuunt, licet oculis minime subiectum, & legum latorem, & scelerum vindicem, quid eas aliquando malefactorum conscientia tantopere torquet? unde impiis illae sunt assiduae, domesticaeque furiae, quae vix ullam eos inter scelera, quamvis occulta, quietis partem capere sinant?

Sed fingamus ea, quae diximus, omnia satis apte ab adversariis demonstrari. Num inde concludere jure poteris, ut tota causa illis adjudicanda sit? Minime vero. Etenim non aliud efficies, quam ut illae gentes divinam providentiam non videantur agnoscere. Error autem ille crassissimus Atheismo (sic enim jam a Philosophis dici solet) sternere viam satis amplam sine dubio dicendus est. Sed tamen alicui, tametsi admodum depravatae, praestantis, excellentisque naturae cognitioni reliquit, ut postea videbimus, aliquando locum. Iam ergo probandum supererit iis, qui gentibus iisdem, veluti prorsus atheis dicam scripserunt, hujusmodi cognitionem a barbaris illis mentibus ne levi quidem ex parte fuisse custoditam. Id asserere potuit Baylius, & Lockius,

ckius, & alii, cum vellent aut Cartesianas ideas, aut doctrinas alias Philosophorum, sive Theologorum evertere. At ea protulerunt momenta rationum, ut optare magis, quam philosophari, vel Criticos agere viderentur. Sed haec omnia majorem ex iis, quae jam dicemus, lucem accipient.

C A P U T XII.

Quisnam Athei nomine veniat in ea controversia, quam agitamus?

QUaenam in hac tota controversia tenenda sit voculae, quam saepius usurpamus, videlicet *Athei* significatio, diligenter aliquando statuamus oportet, qui per summam injuriam integras eadem voce nationes, hominesque multos nihil tale merentes, notatos fuisse defendimus. Duplex autem ejus vocis potestas esse videtur, si veterum libros consulere, quam recentiores quosdam, vetustis vocibus novas affigentes notiones, audire maluerimus.

Ac primo quidem universos, qui Deum Optimum Maximum in Iudaea notum ignorarent, aut ejus cognitionem in injustitia detinerent, Ἀθεοὺς ἐν τῷ νόμῳ merito dixit Apostolus, quem non pauci quidem Ecclesiastici Scriptores praecipue vero Clemens Alexandrinus, Theodoretus, Athanasius (a), imitati sunt. Nimirum cum Israëlitis Deus non modo verus, sed unicus quoque sit Deus; *Dii autem gentium daemonia*, & eorum idola *opera manuum hominum*, qui nulla ratione ipsum agnoscunt, sine Deo esse, seu, quod idem Graeco sermone sonat, Ἀθεοί dicuntur. Porro gentes, de quibus generatim hactenus locuti sumus, & eas, de quibus nominatim postea loquemur, Atheas ea ratione dici vel posse, vel debere, libenti animo confitemur.

Alia potestas ejus vocis est, cum ad eum indicandum adhi-

(a) Clem. Alexandr. *Admon. ad Gentes*, Theodor. *de curat. Graec. affect. Serm. 3.* Athanas. *Orat. contr. Gens.*

adhibetur, qui neque verum habet Deum, neque commentitium, seu, quod eodem redit, nullam vim esse censet, naturamque divinam. Hoc sensu vox illa sumitur, ac sumi debet, cum an populus aliquis, vel genus aliud hominum, debeat Atheis accenseri, disputatur; quin & a Graecis, atque Latinis, maxime philosophis, ubi saltem verborum laxari significationem, Dialecticae vetant leges, non alii, quam qui nullos omnino vellent esse Deos, adeo tristi vocabulo notabantur.

Itaque oscitanter Platonem legerunt & Baylius noster, & Ephraïmus Chambersius (a), vir caetera doctus, ac diligens, qui tres in classes ab illo tribui scripserunt Atheorum genus, ut alii scilicet Deos omnino esse negarent, alii vellent eos rebus humanis, & iis, quae sub Luna fiunt, nullo modo interesse, alii demum & Deos, & Providentiam agnoscerent, sed eos vellent ipsos esse, qui nimis facile, ne pro gravissimis quibusque sceleribus meritas poenas repeterent, votis, & sacrificiis sese placari sinerent. Haud equidem nego Platonem jubere, ut accurate illas tres impiorum hominum classes distinguamus: Ait enim (b) = *De his autem, quae verbo, vel opera, in Deorum contemptum aguntur, quomodo puniendae sint, deinceps prooemio quodam proposito dicendum videtur. Huiusmodi vero prooemium fit. Qui Deos esse putat secundum leges, nec facit unquam sponte impium quicquam, vel loquitur. Faciunt autem, aut dicunt impium aliquid in Deos, vel quia Deos esse negant, vel quia, etsi putant esse Deos, de rebus tamen humanis curare ipsos minime arbitrantur, vel tertio, quamvis & sint, & de hominibus curam habeant, facile tamen placari eos votis, & sacrificiis opinantur* = (c). At quonam verbo significat Plato tres illas im-

(a) *Rep. aux quest. d'un Prov.* 883. = *Rep. aux quest. d'un Prov.* P. III. Cb. XVIII. p. 949 Ephr. Chambers *Dict. Art. Athées.*

(b) *De Legib. L. X. sub init.*

(c) Πλατ. Νομ. Διαλ. διακτ. p. m.

883. = ἵνα δὲ λόγῳ, ὃ ἵνα ἔργῳ περὶ θεῶν ὁρεῖται τι λόγῳ, ἢ πράττειν, τὰ παρὰ νόμους ὑποκείμενα ἵνα κατὰ νόμους ἢ διὰ πάσχειν. ἵνα δὲ τίδ᾽ ὅπως ὑγιήματος εἶναι κατὰ νόμους οὐδὲς πάσχει, οὗτος ἔργῳ ἀτιμὴν ἔργῳ γὰρ

impiorum hominum classes Atheorum nomine comprehendendi? Equidem aliud esse video, quod omnes ii dicantur non secundum leges putare Deos esse, idest quales ipsae leges proponunt, & providos mundi moderatores, & iustos, atque severos scelerum vindices, aliud, quod omnes illi Deos de medio sublatos velle redarguantur: id enim Atheorum est maxime proprium. Imo quod satis aperte Plato eos, qui negarent esse Deos, ab iis, qui Deos humana curare nollent, eo loco distinguat, non levi est argumento per vetustiores philosophos, cum ad amussim, ut illos decet, exigent verba, non illos, qui Providentiam negarent, sed illos, qui praeterea Deos e medio summovent, vel habitos Atheos fuisse, vel dictos. Etenim, & vox ipsa monet, si quid Graece scimus, Atheos non esse compellandos, nisi quibus non esset Deus, & ex eo loco Platonis satis constat non omnes, qui Providentiam negarent, aut male, ratione quavis alia, de Divinitate sentirent, eos habitos esse, qui Deos omnino negare non injuria dicerentur.

Equidem, ut ad id redeamus, quod proposuimus, cum scriptoribus antiquis malo in hac quaestione vel sentire, vel loqui, quam recentiores quosdam imitari, qui sibi Atheismi notionem proprio Marte cudunt, & in quos illa quadrare possit, ἔκοντες ἀκοντες in Atheorum collegium referunt. Eos, inquam, Atheos dico, quibus nullus est Deus: *negativos*, si distinctionem hanc expectas in scholis ipso usu jamdiu receptam, qui Deum omnem ignorant, nihil de ipso audiverunt, nihil suspicati sunt; hujusmodi tamen homines esse non puto, si de iis instituatur sermo, qui non sint rationis usus expertes: *positivos*, qui cum esse Deum acceperint, & ipsi forsitan aliquando crediderint, jam veritatem illam argumentis oppugnant, vel alia ratione lapidem omnem, ut est in veteri proverbio, movent, ut non esse Deum

ἡ ἀσπίς ἐστὶν, οὗτε λόγῳ ἀφ' αὐτοῦ ἔκρηται: οὕτως οὐ φροντίζω ἀνθρώπων, ἢ τρίτων, ἀλλὰ ὅ, δὲ τι τῶν τριῶν πάσχει, ἢ τοῦτο, .. συνέσταται οὕτως εἶναι, θυμῶς τι καὶ οὐχ αἰσῶς ἐκείνῳ εἶναι, οὐκ ἐγγεμένους, ἢ τὸ δυνάμει, παρὰ γομένους =

Deum omnino sibi persuadeant; & id quidem non semper consequi possunt, cum vel ipsis invitis, ut alio loco docebitur, obstrepat, atque reclamet ipsa natura; consequuntur tamen aliquando, nisi omnem historiae fidem denegare velimus.

At quinam illi sunt, quibus nullus est Deus? Non enim haec de voce, sed de re maximi momenti vertitur quaestio, neque omnes, qui Deum esse dicunt, vere Deum agnoscere putandi sunt. Quis enim nesciat, omnes fere Spinosaee libros magnis, atque praeclaris, de Deo sententiis esse repletos, cum Spinosa tamen Atheorum fuisse facile principem vulgo jam eruditi consentiant? Eos equidem esse dico, qui Divinitatis notionem non modo deturpant, sed prorsus abjiciunt, quam nostris impressit mentibus, aut alio modo suppeditavit ipsa natura. Nam quicumque turpibus, & ingentibus notionem illam erroribus implicant, atque depravant, neque tamen omnino de medio tollunt, Athei dici non possunt, nisi Mahummedanos, & haereticos fere omnes, quod nullo modo veritas, aut justitia patitur, Atheis adnumeremus. Iam ergo videndum in quo ponenda sit, vel quid maxime ferat illa notio, ut accuratius, quam scriptores aliqui, definire possimus, quando prorsus concidere, quando tantum labefactari videatur.

Newtonus quidem arbitratus est (a), nomen ipsum Dei non summam ejusdem perfectionem significare, sed summum potius in res omnes imperium, atque potestatem; ut ea voce Mens intelligatur, quae supremum teneat in hanc universitatem rerum, absolutumque dominium, nullis omnino limitibus circumclusum. Sententiam hanc illustravit eleganti sermone Maxvelliis, & ex eo Chambersius (b), quem facilius consulere poteris. Ea, si verum fateri debeo, quamvis in philosophia Newtonum ducem sequi plerumque soleam, non mihi fatis arridet (c).

H

Sed

(a) *Princip. Mathem. Philos. Natur.* in fine.

(b) *Chambers Dict. &c. V. Dieu.*

(c) Non tamen ita ineptam puto,

ut Voltaerio subscribam dicenti (*Répons. au Syst. de la Nat. p. 9.*)
= Sa définition de Dieu pour tenir
(c) Non tamen ita ineptam puto, un peu de son apocalypse =

Sed quoniam hac aetate multi vel ipso Newtoni nomine capiuntur, nihil illam opus est argumentis hoc loco, rationibusque convellere. Potius litem omnem, quae molesta nobis esse posset, facili distinctione componendam puto. Si quaerimus, quid, cum ea vox *Deus*, aut alia similis effertur, concipiatur primum, & obversetur animo, largiri Newtono possumus, idem ab ea voce significari, quod supremus hominum, ac si vis etiam totius mundi Dominus, totiusque naturae. At si quaerimus quid illud sit, in quo mens nostra, dum usitatas cogitandi, seu loquendi rationes sequitur, illius supremi Domini naturam, & Essentiam ponere possit, ac debeat, tunc alia quaedam asserenda sunt. Quamquam enim quidquid inest Deo necessario pertineat ad Essentiam ipsius, nec minus necessario, quam ipsa pertinet Essentia, tamen eadem nostra mens Essentiae Divinae nomine, vel etiam notione, tantum id apprehendit, quod est veluti divinorum attributorum principium, & radix. Etenim quod nobilissimus ille Spiritus, exempli causa, sit Imensus, ex eo quodammodo sequi dicimus, quod ei sit Natura divina, quae sine perfectione illa esse non possit; at quod eandem Naturam habeat non ex eo fluere concipimus, quod idem Spiritus Imensus intelligatur.

Clarius: cum definitio rei definitae, philosophis auctoribus, essentiam exprimat, id tantum Essentiam divinam constituere nobis quadam ratione videtur, quod in ipsius Naturae Divinae qualicumque definitione ponimus. Reliqua, rationis lumine nobis cognita, attributa essentialia dicimus, aut aliis nominibus appellamus, quae nihil hoc loco persequi necesse est. Iam quod supremus ille sit Dominus omnium rerum, non id esse, quod Naturae divinae definitionem ingredi necessario debeat, facile vides; quamvis de jure loqui fortasse velint, qui stant a Newtono, quod habet necessario Deus, in res omnes imperium exercendi, quas ipse velit existere. Nam si de *dominio* loquerentur, quod pro rerum hoc statu Deus in mundum exercet, abfur-

furdum esset inde Naturae Divinae definitionem repetere, quod non extitisset, si mundum Deus nullum existere voluisset. Sed quamvis de necessario illo, ac perfectissimo jure, loqui velimus, illud inesse nobilissimo Spiritui, quod sit Deus, non esse Deum, quod jus illud teneat, illi facile sentiunt, qui solent accuratius ista, & acutius inquirere. Praeterea quod ille sit Immensus, quod Optimus, atque Sanctissimus, quod nihil ei bonitatis, aut perfectionis in ullo genere desit, non satis video, cur in eo veluti radicem, ac fundamentum habere dici possit, quod summam rerum omnium potestatem obtineat. Ut paucis omnia complectar, quae rationes conficerent, ut bona definitio dicenda non esset, qua Dialecticus aliquis, hominem id esse, diceret, quod in animantia reliqua sub uno summo Deo *dominium* obtineat; eadem fere probarent, rejiciendam fore definitionem, qua quis Deum *Ens* esse diceret, quod supremum habeat, & absolutum, in reliqua *Entia dominium*; nisi forte potius hoc nomen *Deus* explicare, quam divinam eo modo, quo fieri potest a nobis, Naturam definire vellet.

Iam si teneas ea, quae diximus, etiam quod Deus sit causa prima, quod mundi sit auctor, quod mundo provideat, veritatem esse quidem maximi momenti concedes, ex qua scilicet ad illius optimae Naturae perfectionem aliquo modo cognoscendam assurgimus; non tamen id esse, quod afferri debeat, ut accurata Naturae Divinae definitio adornetur. Sic neque hominem ex eo satis apte definiveris, quod sit, aut esse possit, praeclarae orationis, aut carminis, aut ipsarum auctor bonarum artium, atque magister.

Quid igitur, inquires, an ea bona definitio dicenda erit, qua quis *Ens a se* dicat esse Deum, cum *Entia* sint ab alio caetera omnia? Minime vero. Tametsi enim in ea definitione omnia essent optima, certe hoc est vitii, quod re definita clarior dici non possit. Hujus autem satis efficax argumentum ex eo peti potest, quod omnes fere, qui negant Deum, *Ens a se* non esse negant; quin etiam tot *En-*

tia dicunt *a se* subsistere, quot atomi sunt, aut materiae particulae, ingenitae scilicet, & increatae. Praeterea plerique philosophi nobilissimi, quos inter non modo Aristoteles, qui nutare deprehenditur, ubi agitur de Natura divina, sed & ipse Plato, quem Homerum Philosophorum & habitum, & appellatum fuisse novimus, *a quo* nimirum, *ceu fonte perenni, vatam Pieris ora rigantur aquis*: Illi igitur Philosophi tam acuti Deum quidem, & optimum, & sapientissimum, esse censebant, sed materiam tamen *Ens a se* ponebant, scilicet increatam, quamvis divinae voluntati vel ipsa naturae necessitate subjectam. Quis autem satis claram dicat esse definitionem, quam homines plurimi recipiant, quin rem definitam esse concedant, aut ad alia trasferant, quin definitae rei naturam transferri putent?

Itaque definitionem omnium optimam Naturae divinae, saltem quatenus a nostris mentibus, tanta caligine obstitit, in hac vita cognoscitur, eam esse puto, quae plerisque Metaphysicis nostris probari solet. Ajunt enim Deum *Ens esse summe perfectum*; cujus quidem verba definitionis, quo clarior evadat, magis, ut apud Chambersium (a) dilatari possunt. Ait enim a philosophis Deum definiri = *Ens infinitae perfectionis, in quo defectus, sive carentia rei alicujus esse non possit, qua quidem re naturam ipsius ad majorem evehi posse perfectionem intelligamus* =

Verbis aliquibus, hoc in capite praesertim, aliquando nos uti brevitatis cogit, at multo magis claritatis amor, quae verba barbarum quiddam auribus fortasse latinis sonare possent. At nemo jure nos reprehenderit, cum ipse Philosophus Cicero saepe fuerit auctor, ut novas voces ad res omnino novas explicandas afferrent. Quanto magis ergo Vir gravissimus nos, & alios quosdam sine reprehensione dimitteret, cum a vocibus tantum non abhorreamus, quas jamdiu Philosophorum usus molliaverit, atque subegerit?

Sed quod ad propositam qualemcumque definitionem
at-

(a) *Art. Dieu.*

attinet, Deus quidem *in genere* non esse dicitur, sed potius *supra omne genus* ab acutis quibusdam Theologis, atque Philosophis, quorum auctoritatem negligere fas mihi esse non puto. Attamen nihil obstat, quominus in ea definitione, quam optimam dicimus omnium, quas habere possimus, non tamen eam, quae sit nobilissimae Naturae clarius, quam omnino fieri possit, exprimendae apta: nihil, inquam, obstat, quominus ea vox per quamdam similitudinem loco generis adhibeatur, cum Deus & habeat, quod existat, & rerum, quas homo definire utcumque possit, universitatem existere voluerit. Quod vero sit summe perfectum, si verba ea tam proprie sumantur, ut perfectionem omnem involvant, ac levissimam quamlibet maculam, aut vitium cujuscumque generis, excludant, id vero est, quod tantum de suprema illa Natura, cui vere par est nihil, & nihil secundum, praedicare possimus. Jam vocibus illis, dum rite explicantur, omnia veniunt, quae possumus de beata illa, optimaque Natura, vel scientiae pervestigatione, vel disserendi ratione comprehendere. Nam quem summe perfectum esse dicimus, huic nihil boni deesse praedicamus, & infinita Sapientia, & Scientia, & Potentia, & Bonitate, & Justitia, & Clementia, & Sanctitate, & caeteris, quae dicimus Attributa, pollentem intelligimus. Jam & Auctorem esse mundi Deum, & Gubernatorem optimum, eadem rite percepta definitio declarat. Etenim facile de summa Potentia Dei, quae maxima perfectio est, quin & de caeteris fere omnibus attributis, actum esse videremus, si mundus non ea ratione penderet a Deo, qua nos Christiani, multo melioribus, quam Ethnici, doctrinis eruditi, confitemur. Quin si quidquam attributorum divinorum veluti radix haberi potest, nihil obstat, quominus id in summa divinae Naturae perfectione constituamus; quatenus eadem ipsa summa perfectio, sine qua Natura divina non modo non esse, sed neque intelligi potest, omnino ferat, ut omnia Deus habeat attributa, quibus ipsum beatum esse credimus; necessitate
nimi-

nimirum non aliunde illata, sed propria, ac maxime sua. Sin minus id probes, non aliud extundes, quam non posse tam sublimis Naturae, de qua non tam quid omnino sit, quam quid non omnino sit, Theologis monentibus, effari possumus, definitionem ad omnes exigi Dialecticae canones, atque praecepta. Id tamen tenebimus, ut ea qualiscumque descriptio, melius quam aliae breves ejusdem generis orationes, doceat, quid ille sit rerum omnium optimus moderator Deus, quem colimus atque diligimus, quem veremur, atque metuimus, quem nobis, ac nostris, propitium fore confidimus.

His animadversis facile quaestioni satis sit jamdudum propositae. Qui totam nempe doctrinam ea definitione traditam ita recipit, atque tenet, ut nullo unquam opposito imbuatur errore, satis recte de Natura divina, saltem quantum naturae viribus cognosci potest, sentire dicendus erit. Qui totam rejicit, atque damnat, quamvis fortasse Dei nomen in ore verset, ut pessimus ille recutitus, de quo mox dicemus, me quidem auctore, Atheus appellabitur. Sed inter eos, qui recte de Deo sentiunt, & Atheos, non pauci quidem mortales, at innumeri medii sunt. Ex hoc facile consequi vides, ut innumeri dicendi sint esse mortales, qui propositam doctrinam non recipiant, nisi quadam imperfecta ratione. Ii nempe sunt maxime, qui cum veritatem eam, veluti per transfennam praetereuntes, strictim aspiciant, tantummodo rudem ejus notionem animo informant, & hinc plura Deo tribuunt, quae cum ea veritate componi non posse, nullo negotio deprehendimus. Ex hoc genere sunt Mahummedani, qui Deum in rebus hominum gestis colligendis, atque describendis bonas horas insumere docent, pessimique Rabbini, qui Deum duas in Oceanum fundere lacrymas, quoties Judaici recordatur excidii, & cum Leviathan pisce ludere, quin & thiaris, ac vittis, puerorum more, caput exornare suum, & Legi Mosaicae, sacrisque Scripturae libris dare operam, in infami scriptum Thalmudis volumine

re-

reliquerunt. Sed totum illud inspicuum hominum genus in eo saltem ab Atheis discrepat, quod existere concedit Naturam excellentem, atque praestantem, cui neque homines ipsi, neque caetera, quae sunt in tota rerum universitate, comparari possint, maxima quadam felicitate, virtute, ac sapientia praeditam. Eos igitur universos aliquam divinae perfectionis, etsi valde mancā, & imperfectam, habere notitiam, magis clarum videri mihi solet, quam ut clarius ulla fieri oratione debeat. Quod si homines iidem, ut plerumque faciunt, ad eandem Naturam mundi originem, curamque referant; si velint, inquam, res omnes, aut certe nobiliores, numine ipsius administrari, multo longius inter ipsos, & Atheos intervallum relictum esse videbimus. Contra vero quotquot ea saltem recipere, quamvis confusa ratione, nolint, quae primo loco posuimus, ac praesertim, qui nolint, immortale aliquid esse, homine melius, intelligentia maxima praeditum, nescio cur apertissimis cujuscunque Divini Numinis hostibus adscribendi non esse videantur.

Consonant haec immortalis Viri Samuelis Clarkii doctrinae (a). Etenim totius, inter nos, & Atheos, in eo verti scribit cardinem disputationis, an quod *Ens a se* dicimus, & *necessarium* sit, & esse debeat intelligentia praeditum: id ab Atheis universis aliqua tandem negari ratione, cum tamen *Ens* aliquod esse *necessarium*, scilicet mundum ipsum, sive materiam ultro fateantur. Hinc ergo consequitur, ut quicumque Deum intelligentia carere velint, in Atheorum castra, quidquid ore concrepent, transiisse dicendi sint. Haec, inquam, ex eo maxime probo, quod Naturae illius omnium optimae, praestantissimaeque, notionem, quicumque Sapientiam illi detrahat, nullam prorsus animo servare videatur. Etenim, detracta Sapientia, reliquae omnes animi virtutes, & ipsa felicitas, ac veri nominis potentia, quin & caetera tandem omnia corruant, oportet, sine quibus, neque melio-

(a) *De l'Existence de Dieu To. I. Ch. IX.*

liorem homine Deum, neque fortasse praestantiorē brutis animantibus, intelligere quisquam possit.

C A P U T X I I I.

Quare sit inter Atheos Benedictus de Spinoza numerandus?

EX iis quae sunt hactenus a nobis disputata, facile intelligitur, cur a nobis Benedictus ille Spinoza, non minus hac aetate celebris, quam impiae sectae dux, atque magister, inter Atheos habeatur. Nimirum satis vel ex historia, vel ex libris ejusdem constat, cum tam praeclara de *unica substantia*, quam Deum appellat infinitis praeditum attributis, non raro scribit, non aliud, nisi imperitis fucum facere, voluisse.

Ille quidem praeter mundum, quem nullus Atheus, nec Egoista, dummodo recte vox explicetur, abnuīt existerē, non aliam agnoscit substantiam infinita virtute praeditam, quam & dicere Deum, & habere, non incongrue possit. Mundum vero ipsum neque cum Pythagoreis, aut Stoicis, magna quadam Anima regi putat, per omnes partes ipsius commeante, atque diffusa; sed veluti sua mole stare, cum nihil ipsum possit evertere, seu congenita potius, & a nulla mente determinata, necessitate naturae. Quare contra genus illud causarum, quas *finales* vocant, fuscè disputat (a), neque oculos hominibus ad videndum, neque ad audiendum aures, neque ad eos, quibus aptantur, usus caetera membra vult a Deo, vel a natura suppeditari: hanc vero naturam, quam & *unicam substantiam* appellat, duobus attributis, aut *affectionibus* esse praeditam, scilicet extensione, & cogitatione, statuit (b): consequenter ad haec = *mentem humanam partem esse infiniti intellectus Dei* = (c) quemadmodum corpus pars est illius extensionis certa ratione *modificata*. Sae-

(a) *Esb. P. I. App. ad prop. 36.*

(c) *P. 2. in Coroll. prop. 115.*

(b) *Esb. P. 2. prop. 1. 2. & alibi.*

Saepius tamen, quia partium distinctio varietatis ingratam notionem ingerit, corpus, & mentem, modos extensionis, & cogitationis univae substantiae vocat (a). Itaque non alias in hac rerum universitate mentes nisi humanas, aliquando videtur agnoscere, etsi etiam aliquando, quos Angelos, aut Spiritus finitos appellamus, homo totus ex dolo, fallaciaque compositus, admittere sese profiteatur (b). Nescio tamen an ea quoque in re suis lectoribus illuserit. Etenim quaecumque de Spectris, aut Lemuribus, quaecumque de *Spiritibus*, qui sese rebus humanis immiscuerint, a quovis Scriptore narrantur, fabulas inter aniles numerari jubet (c).

I

Sed

(a) P. 1. prop. 15. & alibi.

(b) Baylius, quem hoc loco tantum honoris causa nominamus, satis acutum contra Spinofam habet disputationem, (*Dict. Hist. Crit. Art. Spinoza, Litt. M. & P.*) ut probet ipsum, cum spiritus ab humanis animis distinctos, aeternalque poenas, ac simil a negavit, neque constituisse sibi, neque recte suas intellexisse doctrinas. Eam disputationem his verbis exhibet Buddeus (*Traité de l'Athéisme &c. a p. 132.* Gallica versione satis accurata utor) in pauciora radactam = *Regardant, comme il fait les Créatures, comme des modifications du Créateur, c'est à dire de l'Univers, la pensée, & l'intelligence du Créateur a dû se modifier, non seulement dans l'homme, mais encore en plusieurs autres Êtres invisibles; d'où il s'ensuit, que le nombre de ces Créatures est infini, & qu'elles surpassent autant l'homme en connoissance, & en malice, qu'il surpasse lui-même les bœufs, les chiens, & les autres bêtes. Il explique de cette manière, comment l'Âme de l'homme peut être immortelle, & même en quel sens l'on en pourroit conclure l'existence de l'enfer, c'est à*

dire d'un lieu, où les âmes, après la mort du corps, poussent être sujets à divers tourmens. Car si l'on suppose de telles substances invisibles, produites par la modification de la nature de cet Univers, ayant beaucoup de puissance, & de malice, il n'est pas impossible, qu'elles affligent de plusieurs maux, & de calamités les autres substances d'une même espèce qui ne leur peuvent résister &c. = Haec Buddeus, qui cum esset natura valde suspicax, ut ex eius scriptis apparet, in id valde propendit, ut Baylium putet hoc etiam loco suis voluisse lectoribus illudere: scilicet ea dixisse, ut impiam Spinofae doctrinam non tam esse detestabilem, ac periculi plenam, quam vulgo philosophi judicant, simplicioribus hominibus persuaderet. Ea quidem Buddei conjectura omni probabilitate caret. Nam & Baylii rationes, aut argumenta, quae vocant ad hominem, ea sunt, quibus nihil solidi reponere Spinofa possit, & satis Baylii scripta declarant ipsum Spinofianae doctrinae semper infensissimum animum habuisse.

(c) Vid. Spinof. *epist.* 56. 58. & 59.

Sed jam Spinosam interrogemus, quid sit ipsi Deus? An aliquid est quod necessario summa quadam intelligentia gaudeat, atque sapientia, quod cum se, tum alia, quibus est existendi causa, agnoscat, quod hanc voculam *Ego* de se usurpare, vel ideam saltem illi voculae subjectam possit mente concipere? Haec omnia nullo modo Spinosae doctrina defendi patitur. Nam quidquid ita cognoscit, ut quidquid sub ea vocula delitescit, intelligere de se, vel praedicare queat, non est ipse Spinosae Deus, sed una tantum ex infinitis Dei, sic enim appellat, modificationibus; velut inflexio digiti ipsius admodum inepte digitus vocaretur, cum innumeras alias ille figuras possit induere; ea vero figura in aliam transire non possit. Ea mens eo modo cogitans est Dei particula quaedam adeo minuta, ut in ea perfectio summa, Deoque digna, neque a nobis, neque ab ipso Spinoza deprehendatur. Sed neque summa perfectio, quam quaerimus, in tota mentium collectione potest ullo modo consistere. Ea namque collectio, cum non aliud sit, quam *Ens rationis*, cum ipsa nequeat, ut est collectio quaedam, sese cognoscere, a summa intelligentia, atque sapientia, & hinc a summa naturae perfectione longissime abest. Hinc ergo facile concludi licet, Spinosae Deum esse brutam, inertemque *substantiam*, quae nulla praedita sit intelligendi vi, quam *Intellectum* Metaphysici nostri vocant: Ex quo necessario consecutiones illae fluunt, ut neque velle quidquam, aut appetere possit, ac multo minus Libertate gaudeat; neque veri nominis Potentia, neque caeteris attributis ornetur, quae sunt Naturae divinae, vel Ethnicis fatentibus, maxime propria.

Haec aliquando concedit omnia satis diserte pessimus Supremi Numinis inimicus, aliquando tot obscurarum distinctionum aculeis, ut ita dicam, ac spinis absurdas, & maxime impias sepius ille sententias, ut non facile illas assequi possint, nisi homines in hoc genere studiorum diu, multumque versati. Nobis hoc loco, multis omissis, illa sufficiant, quae

quae Parte prima Ethices (a) apertissime tradit; = *ad Dei naturam neque intellectum, neque voluntatem pertinere*: = Cum tamen hoc maxime loco sese impietatis postulari posse facile sentiret, aliquid homo vasserrimis imbecillioribus lectoribus dare voluit, ut non omnino Deum vel *intellectu*, vel *voluntate* spoliare videretur. Sed ita locutus est, ut ejus verba non accusationem nostram infringere possint, sed potius non leve pondus, atque robur eidem adjicere. Ait enim *Si ad aeternam Dei Essentiam intellectus, & voluntas pertinent, aliud sane per utrumque hoc attributum intelligendum est, quam quod vulgo solent homines. Nam intellectus, & voluntas, quae Dei essentiam constituerent, a nostro intellectu, & voluntate toto coelo differre deberent, nec in ulla re praeterquam in nomine convenire possent, non aliter scilicet, quam inter se conveniunt, Canis signum coeleste, & Canis animal latrabile* = (b).

His argumentis, aliisque plurimis, quae causa brevitatibus relinquitur, contra Wachterum, & alios, quos Ephraïmus Chambers, me quidem dissentiente, multos esse tra-

I 2

dit

(a) Recte monet Samuel Clarkius, Spinozistas cum Deo tribuunt intelligentiam, non alio sensu id facere = *que dans le sens des anciens Hylozoïstes, à qui on a donné ce nom, parce qu'ils prétendoient, que toute matière étoit douée de connoissance. C'est-à-dire, qu'une pierre, lorsqu'elle tombe, a une sensation, & une connoissance de sa chute &c.* = Ita Clark. To. I. de l'Exist. &c. Ch. X. Docuit idem, quod Spinozistae, Hobbesius, cujus obiter verba refero, ut hinc etiam appareat, quantopere illorum, qui Spiritus Fortes dicuntur, Principes deliraverint. Ille ille *Phil. C. XXV. Sect. V.* = *Scio fuisse philosophos, eosdemque viros doctos, qui corpora omnia sensu praedita esse sustinuerunt: nec video, si natura sensationis in reactione sola collocaretur,*

(ipse Hobbesius est in ea sententia) *quomodo refutari possint. Sed et si ex reactione etiam corporum aliorum phantasma aliquod nasceretur, illud tamen, remoto objecto, statim cessaret: Nam nisi ad retinendam motum impressum, etiam remoto objecto, apta habeant organa, ut habent animalia; ita tamen sentiunt, ut nunquam sensisse se recordentur.... Sensui ergo, quae vulgo ita appellatur, necessario adhaeret memoria aliqua.* =

(b) Chambers, *Art. Ateïsta, To. I. p. 430. versionis Italicae*, qua nunc utor. Sed quamvis ego Wachterum oppugnem, qui Spinosa verum fuisse Atheum negavit, non tamen eos proba, qui doctum illum Virum Spinosae placitis addictum esse, dissentis verbis scribere non dubitarunt.

dit (a), Benedictum Spinofam, ejusque discipulos, inter Atheos proprii nominis esse numerandos, facile demonstratur. Tametsi enim, quod urgebat Wachterus, nulla doctrina de Deo vocanda sit Atheismus, aliud tamen est Divinitatis ideam aliquam animo gerere, aliud, invidiae declinandae causa, voces antiquas, at novis implicitas notionibus, atque confusas relinquere, cum rem omnino totam e medio remove-
vere satagas. Id agere Spinofam facile sentit, quicumque non partem aliquam, sed totum, si ita loqui fas est, aedificium doctrinae consideret, ac verba cum verbis, sententias cum sententiis comparat.

Neque nos ab hoc judicio ferendo deterret, quod saepe Spinosa moneat, suum esse Deum & infinitis attributis, & ipsa quoque sapientiae laude perfectum. Etenim hominis impii fraudem facile detegimus. Vult unicum substantiam esse perfectam infinite, quatenus & ejus extensio terminos nescit, & infinitorum numero modorum est subiectum, ut ille somniat (a). Sed hac eadem ratione imperfectam, & quidem infinite, dicere potuisset, quod in ea omnia genera malorum, omnia vitia, tum moralia, tum physica, quae dicuntur, sine dubio recipiantur. Nam nisi ea substantiam afficerent, nulla essent. Si vero sapiens est, & intelligens Deus, quod sapiant, & intelligant homines, alii-que, si forte sunt, ipsius substantiae modi, crassissima quoque maximarum rerum ignorantia laborabit, quod ea plerique homines quavis aetate laborent; quin & avarus, & superbus, & levis, & libidinosus, & iracundus dicetur, & omni vitiorum genere coinquinatus, quibus humanum genus non mediocriter premitur. Non is erat Spinosa, ut quid ex iis, quae posuerat, nativa quadam consecutione descenderet, ignorare posset; ac satis est ipsius libros legenti manifestum, nihil ab illo curari magis, quam ut impietate dispositas quidem hominum mentes imbuat, at eadem opera lubricus adversariorum manus evadat.

Quae

(a) *Estb. P. I. Prop. 30. 31. 32.*

Quae cum ita sint, ratio patet, quare Spinoza debeat Atheus vel haberi, vel dici; nempe non quod de Deo pessime sentiat, non quod ea dicat, ex quibus, si veritate niterentur, totius Religionis ruina consequeretur; sed quod dicis causa Deum admittat, quem non esse tamen & maxime cupit, & sentit. Si aliquid simile de Xenophane, Zenone, Aristotele, de Philosophis aliis, ac de barbaris quibusdam gentibus adversarii probent, manus illico dabimus, Atheos fuisse fatebimur. At id, si non aliud inquirimus, quam ut veritas in his quaestionibus appareat, neque factum est unquam, neque fieri potuit. Imo plerumque variis argumentis colligere licet, Philosophos, ac multo magis barbaras gentes, serio, cum Deum a se coli profiterentur, & ex animi sententia fuisse locutas. Haec ex iis, quae dicemus, ita manifesta fient, nisi nos omnia fallunt, ut nullus prudenti dubitationi relinquatur locus.

C A P U T X I V.

Formula exhibetur a Baylio requisita, qua veluti tessera, quicumque divinam aliquam naturam agnoscunt, ab Atheis distinguere possint.

QUae diximus haecenus aperte significant, eos qui non modo verbis, sed etiam rebus ipsis ab Atheorum impietate dissentiant, quamquam fortasse in magnis de natura Dei versentur erroribus, tamen huic exploratissimae veritati suffragari: quod scilicet existat optima natura, quae tum humano generi, tum caeteris omnibus rebus excellat, immortalis, atque beata, quin & maxima virtute, sapientiaque praedita.

En igitur ea, quam tantopere Baylius inquirebat (a), aut sese potius irritio labore inquirere simulabat, clarissima formula, cui nemo subscribere, perceptis rite verbis, nisi
pror-

(a) Vid. Continuat. &c. §. XXI.

prorsus Atheus abnueret. Quamvis enim in ea non omnia satis declarari fatear, quae de Natura divina, gentibus omnibus consentientibus, docere possumus, tamen hoc loco satisfacere nobis debet, non aliud agentibus, quam ut Atheorum pessimum genus a caeteris etiam impiis distinguamus.

Hinc satis contra Baylium parati sumus: licet omnes eloquentiae suae, doctrinaeque nervos intendant, ut, quod aliquis existat Deus, veritatem esse cognitu valde difficilem, & a multis omnino rejectam hominibus, persuadeat. Illius quidem oratio facile potest non satis doctos homines, aut certe non satis cautos, in fraudem inducere. Etenim similitudinem elegantem ab iis repetit, quae formulae Fidei dicuntur ab Ecclesiasticis Auctoribus, ac veluti symbola, seu tesserae, quibus ab Orthodoxis Haeretici distinguuntur, adhiberi solent. Negat autem formulam aliquam de Natura Dei posse proferri, quam humanum genus universum, communi veluti sanctione, decretoque recipiat. Etenim, inquit, non satis esset, quod ea formula Deum aliquem exillere pronunciaret; si quidem eam vocem *Deus* etiam Athei possunt adhibere, brutae materiae, vel alteri, quam agnoscant, non productae, simulque nihil sentienti causae adjunctam; nisi forte, quod sapientes vetant, quaestionem de voce satis intempestivam excitare velint. Jam vero, si formula, quem nos dicimus Deum, auctorem esse mundi statuat, caetervae venient contradicentium philosophorum, nec Epicurus modo cum suis, sed Democriticorum familia tota cum caeteris Atomos inducentibus, aut potius quotquot Anaxagorae praecesserunt aetatem, praestantissimi totius Graeciae philosophi. Si formula Deum esse doceat, qui totam hanc Universitatem rerum sapienter administret, & commoda hominum, vitaeque tueatur, multi subscriptionem detrectabunt homines ingenio clari, de quibus Ciceronem consulere potes (a). An ea formula Deum omnino simplicem Naturam ponet, cujusvis extensionis expertem? Nos quidem
eam

(a) Cic. de Nat. Deor. & de Divin. l. 2.

eam libenter accipiemus : at plerosque dissentientes habebimus inter Graecos, atque Latinos, Sapientiae doctrinaeque laude praestantes. An Deum unicum esse praeferebat? Tum vero non modo Sectae philosophorum, sed & plurimae nationes litem nobis intendent, contra quas armis tantum ab auctoritate petitis, nullo modo pugnare liceat. Ut paucis omnia comprehendat, quo longior ea formula sit evasura, eo plures, qui nolint eidem dare nomen, futuros esse pronunciat. Hinc homo magis facetiis, quam quaestionibus de Religione tractandis aptus, donec saltem, Pyrrhone relicto, aliquid scire didicerit, acerbe cavillatur, cum ad quaestionem illam explicandam; an sit omnino Deus; alia multa requiri pronunciet, praeter oculos, quibus coelum, ac coelestia suspiciamus: Lucilium Balbum nempe carpens, & innumeros alios, etiam aetate nostra, cum Lucilio sentientes, qui nihil esse posse docent tam apertum, tamque perspicuum, cum astra praefertim, ac reliqua coelorum miracula contemplati sumus, quam aliquod esse Numen praestantissimae mentis, quo haec regantur.

Alia persequitur, & inter ea quaedam eruditione, ingenioque tanto prorsus indigna; ut cum, exempli gratia, praeclaros philosophos in medium adducit, qui nolentes etiam *Atheis arma suppeditaverint*, & Cudworthum assert, & Grewium, quorum alter cum formas illas plasticas, alter cum vitale principium astringit, Divinitatem funditus omnem sustulisse Baylio visus est. *Quorsum haec tam puerile tendunt?* Nimirum ut eam veritatem, quod existat Deus, de qua sapientes illi viri ne leviter quidem unquam addubitare visi sunt, valde cognitu difficilem esse demonstret. Etenim per formas illas plasticas, ac vitale principium, si Baylium audias, argumenti praecipui, quo Deum esse cognoscere possint homines, vel ipsa fundamenta concutiuntur.

At primo quidem, & vitale principium, & plasticas illas formas, quotquot cum philosophis acutissimis Cudwortho, Grewioque statuunt, a sapientissima, praepotentique
men.

mente fuisse creatas, & in ordinem dispositas, suisque legibus constrictas, certisque donatas viribus, & rebus producendis apta natura, quin & ejusdem admirabili providentia continuo regi, ne casu quopiam ita concurrant, atque turbentur, ut non leve quoddam huic toti rerum universitati detrimentum immineat; haec, inquam, omnia eodem demonstrant argumento ex ordine, ac pulchritudine mundi petito, quo nos omnino persuasi, si qui forte mundum a sapientissima mente productum fuisse negent, vix eos sanae mentis existimemus. Neque vero illi viderunt, neque Clericus (a), neque alii multi, neque, ut verum fatear, ego videre possum, illud idem argumentum, quo mundum neque casus, neque naturae nulla sapientia pollentis, opus esse probamus, etiam efficere, ut singulae res a formis quibusdam, sive naturis, quas nulla propria, sed aliena tantum infinita regat intelligentia, prodire non possint. Deinde fac rationes omnes ab admirabili Mundi hujus pulchritudine, atque ordine petitas, non magis Atheos, quam eos arguere, qui formas illas, aut genitrices naturas, ἀσώματας quidem, sed omnino brutas, ac suarum inscias actionum, tantae rerum, ac tam mirabili varietati producendae praeficiant: non tamen hinc sequi video, ut aliquid rationibus iisdem, dum sapientissimam esse mundi causam ostendunt, dicendum sit obscuritatis inesse, sed tantum, ut aliquid humani nobiles illi philosophi passi fuerint.

At quod vult Baylius neque ratiunculis quas innuimus neque aliis omnino similibus, quas afferre omnes & longa res esset, & minime necessaria, unquam ostendit; nempe nullam inveniri de Natura divina sententiam, cum Atheorum impietate pugnantem, quam totum genus humanum constanti quadam, & unanimi consensione recipiat. Equidem valde miror, cum Baylius praecipua colligeret, quae de Natura

(a) Ex his, quae contra Cudworthum, & Grewium hoc loco scripsit Baylius, magna illi cum Joanne Le

Clerc controversia exitit, de qua Bruckerum consulere potes *Tom. V. H. Crit. Græc. p. m. 595.*

tura divina praedicantur a nostris, ut singula pluribus philosophis, aut etiam gentibus displicuisse defenderet, pulcherrimam ab eo praetermissam fuisse definitionem, ipso jam philosophorum usu contritam, quam nos alio capite illustrandam assumpsimus. Quid enim? An diceret Baylius, vel Baylii defensor aliquis, satis exploratum esse quam multa non modo veteres idolorum cultores, de quibus postea, sed plurimae, praesertim barbarae, nationes de Naturae divinae perfectione detraxerint? Equidem id ultro concedo. At aliud est aliquam rejicere veritatem, aliud non semper ei consentanea loqui: super haec aliud est veritatis alicujus claram, atque distinctam animo cognitionem concipere, atque servare; aliud ea confusa ratione, qua pleraque scitu digniora barbari plerique solent, attingere.

Ista si teneas, facile credes, quod nos asserimus, etiam barbaris mentibus summam divinae Naturae perfectionem, veluti per nebulam, illuxisse. Nam quod Deos & bonis affluentes, & bonis omnia complentes, & fortes, & pulchros, & sapientes, & beatos, & immortales, & omni dignos honore putaverint, non obscure significat bonam iis, atque perfectam, cujuscumque Dei visam esse naturam. Quod vero longe praestantiores humano genere Deos esse crediderint, quod in eos non unius, aut alterius tantum, sed cujuscumque fere generis bona tam facile contulerint, ac multo magis quod eorum numine cuncta voluerint administrari, nonne satis indicat ejusdem naturae perfectionem, non qualemcumque, sed qua major esse non possit, atque adeo summam tam rudibus etiam, & indoctis visam esse mortalibus? Quid autem erit, si hoc non est, alicujus rei notionem, licet non satis explicatam, atque distinctam, animo gerere? Non ergo debuit tamquam satis notum sumere Baylius, *Ens summe perfectum* non omnibus hominibus, aut gentibus innotuisse: imo si tantopere palmam in ea controversia cupiebat, ad id ostendendum vires ingenii sui, doctrinaeque totius instrumenta convertere.

K

An

An vero probant id ea, quae colligit, ut a sapientibus doceat perdifficilem, atque perobscuram habitam esse quaestionem de Natura divina, de qua scilicet tam variae sint, ac fuerint doctissimorum hominum, discrepantesque sententiae? At homo tam doctus ignorare non debuit, quaestionem, an sit res aliqua, satis ab ea diversam esse, qua res omnino qualis sit, investigare volumus. Hinc, si loquamur de Deo, duas illas quaestiones ab ipsis Ethnicis fuisse distinctas, ipsi docent, quibus tantopere fudit Baylius, libri Ciceronis de natura Deorum. Jam illa prima quaestio nihil fere difficultatis habet, quidquid Baylius non satis pio, ac religioso labore congefferit; cuius rei claro satis est argumento, quod gentem nullam esse vel fuisse videamus, neque humanam atque doctam, neque immanem atque barbaram, quae non aliquem Deum esse censuerit. At ne tantum in vocibus quibusdam genus humanum ibi totum constituisse amplius calumniari possit, addimus, id etiam gentes omnes agnovisse: rem scilicet esse quamdam, siue naturam, qua nihil tum in sapientia, tum in virtute, tum in alio quovis boni genere possit excellentius esse, imo cui ne conferri quidem caetera possint: haec autem omnia, quin & alia jamdudum indicata, quae tenentur etiam a barbaris, dicimus illius supremae perfectionis aliquam, licet crassis obductam tenebris, cognitionem involvere. At cum in quo magis proprie tota ponenda sit Deo digna perfectio, an sit, & quale sit *pecul are* quoddam *attributum*, a quo caetera quodammodo profluant, vel, ut clariora dicam, quid ea perfectio maxime ferat, quid velut oppositum omnino rejiciat, aut alia similia, curiosius inquirimus, tum vero & humani sentimus imbecillitatem ingenii, & claros etiam, doctosque, praefertim inter Ethnicos, videmus homines, in maximarum rerum ignoratione fuisse versatos.

etiam, quibus solus error est, qui est in rebus, et in
 agnitione, et in C. A. P. U. T. XV.

*Non recte nobis opponi posse, Divinae Naturae perfectionem ab
 Ethnicis antiquioribus agnitam non fuisse.*

AT scio, quae possit hoc loco nobis sapiens, & eruditus
 lector opponere. Itaque pauca quaedam notanda bre-
 viter esse puto. Quid enim? fortasse inquires, nonne totum
 fere vulgus Ethnicorum, inter Graecos, atque Latinos, nonne
 philosophi plures de suis Numinibus prorsus indigna quae-
 vis, & abjecta sentiebant, quae a summa perfectione divi-
 nae tribuenda Naturae longissime absunt? Igitur Athei dicendi
 tibi sunt, si tibi constare velis.

At haec non ita ad vivum refecari oportet, nisi non
 modo loquendi, sed & judicandi rationem omnem vel a sa-
 cris, vel a profanis auctoribus usurpatam invertere veli-
 mus. Nimirum vulgares Ethnici totam eam rem rudi qua-
 dam, ut ita dicam, & pingui Minerva aestimabant. Maxi-
 mam suis Numinibus perfectionem tribui oportere, quacum-
 que tandem ratione, sentiebant. Hinc enim Deos & beatos
 inducebant, & immortales, & summa sapientia, mirabili pul-
 chritudine, perfecta virtute praeditos. Hinc & Jovem di-
 cebant Optimum Maximum, & quidquid in unoquoque ge-
 nere videretur excellere, divinum appellabant, & eos fere-
 bant, qui fortuna, ingenio, consilio, bellica virtute prae-
 starent, propius ad naturam Deorum immortalium accede-
 re, & a Diis iisdem immortalibus fausta sibi precabantur,
 ac suis. At cum, in quo sita esset ea maxima perfectio, ut-
 cumque definiendum erat, tum vero contra sanam philoso-
 phiam, rectamque rationem, & plurima, & valde gravia
 peccabant. Nam in rebus & pulchris, & quavis honesta na-
 tura dignis multa ponebant Ethnici, quae nos Christiani per-
 turbationes animi vel in homuncione vituperandas arbitra-
 mur. Similis eos dementia cogebat, ut Deos esse corpore in-

structos, licet immortalī quodam, atque pulcherrimo iudicarent. Decorum, inquam, id videbatur ipsis, ac divinæ Naturæ conveniens, cum non possent alia ratione Deos, & pulchros, & robustos, & beatos, quin & viventes intelligere. Hanc sententiam vel ipse repudiavit Epicurus, quod satis clare corpus huic nostro simile miseris haud ita paucis obnoxium esse debere, non modo philosophia, sed & experientia quotidiana declararet. At quis ex ea sequi dicat, ut illi vecordes homines, atque stultissimi, nullam esse voluerint optimam Naturam, ac præstantissimam, quæ sacris ritibus, ac caeremoniis ab hominum universo genere colenda esset?

Sed qui vel ingenii aliqua, vel sapientiæ laude florebant inter Ethnicos, multo clarius non omnem se prorsus Divinitatis notionem abieciisse monstrabant, quamvis & ipsi gererent implexam, & obvolutam, ac foedissimis errorum maculis deturpatam. Etenim nisi excellentem super hominis cuiusque caput, atque præstantem, eandemque beatam, & immortalem, divinam esse Naturam sibi persuasissent, cur tam multa de Diis narrata tam facile rejecissent, quæ poëtarum vocibus fusa ipsa suavitate probabantur? Cur, inquam, neque ambrosia Deos, aut nectare pasci crediderunt Homero, neque omnivoli furta Jovis probarunt, aut Apollinis amores, aut iram Junonis, aut furorem Martis, aut pudenda Veneris tum adulteria, tum vulnera? Cur illi cacinnos vix continere poterant, cum apud eundem Homerum duos exercitus contrarios alii Dii ex alia parte defenderent; aut cum Sol in currum Phaëtonem filium eveheret, ignarus quantum ei pararet exitium; aut cum Neptunus Hyppolitum invitus perderet, quod ter optandi Theseo fecisset potestatem? (a) Cur non modo, quæ diximus, sed

ne-

(a) Paulo sapientiores inter Ethnicos fabulas poëtarum, ut meras fabulas, accepisse, ac magis sobrie quam vulgus de Natura divina loqui solitos, atque sentire, satis ex veterum libris constat. Vid. Cicer.

passim, e. g. *I. Tuscul.*, *I. & II. de Nat. Deor.* Laërt. in *Proem.* & *L. VIII. in Pythag.* & *L. IX. in Xenoph.* Dionem Chrysost. *Orat. XII. & alios.*

neque leviora quaedam in beatissima Deorum vita locum habere censebant, ut quod tantopere Columbibus delectarerur Venus, aut Juno Pavonibus, aut Diana Canibus, aut Tigribus Bacchus, aut marinis Neptunus Equis, aut demum Aquila Jupiter, *expertus aliquando fidelem in Ganymede flavo?* Haec, inquam, omnia illi Deorum immortalium omni virtute praestantissimam, atque beatissimam dedecere naturam constantissime sentiebant; nec deerant inter eos qui de poetis gravillime conquererentur, quod ea portenta, & flagitia canentes, hominum vitam omni superstitione referissent: neque majorem injuriam irrogare potuisse Divinitati, aliquando pronuntiabant, quam cum eandem libidine furentem, aut importunitate noxiam, aut superbia elatam, aut ira inflammaram inducerent.

Sed qui philosophiae diligentiores dederant operam multo magis, quam reliqui docti homines ea spernebant, & improbabant delirantium somnia poetarum, ac multo magis Deorum extollebant excellentiam, atque praestantiam. Conjecturam huius rei non obscuram ex libris Ciceronis de Natura Deorum facere possumus. Tres enim ille trium disciplinarum principes, Vellejum Epicureum, Academicum Cottam, atque Lucilium Stoicum, accurate sane, & diligenter de natura Deorum disputantes inducit. Jam si prolixas, at elegantissimas ipsorum orationes legas, fundamentum hoc totius fere quaestionis praeclare jactum videbis; Naturam nempe divinam, & optimam, & praestantissimam, esse ducendam, ac nihil in ipsam cadere posse. quod cum eximia virtute, cum perfecta sapientia, cum perenni felicitate pugnare videatur. Labuntur illi quidem tam boni philosophi, tam saepe labuntur, atque tam turpiter, ut jam illos adolescens, aut mulier Evangelicae doctrinae luce perfusa, redarguere facile possit. At id quidem temporum, atque sectarum dari debet, non ingeniorum, vitio. Caeterum, quod magis ad rem nostram facit, illam praestantissimae Naturae notionem, tamquam heraclium, aut lydium lapidem adhibere videntur,

tur, ad quem sententiae cuiusque bonitatem explorent. Hinc enim & sua placita saepe confirmant, & adversariorum opiniones plerumque refutant, atque concutiunt. Eandem Naturae divinae notionem a Platone servatam, eamdem ab Aristotele, caeterisque Philosophis Ethnicis invenies, ubi velis ipsorum, quae superant adhuc, scripta consulere. Sed & illud ex iis discès, quod praecipue nobis hoc capite proposuimus, eam veritatem, de qua loquimur, a stultissimis etiam Idolorum cultoribus, aliquo tandem modo, fuisse receptam.

Habes autem ex his omnibus quid Baylio respondeas, modo speciem esse Idololatriam sub Atheismi genere comprehendam probare conanti (a), modo cultores idolorum à Patribus Atheos fuisse dictos, modo deteriores ipsis Atheis habendos, modo non secus, atque Atheos eosdem, unius veri Numinis inimicos. His omnibus tantum imperiti capiuntur. Sane quae profert Baylius, ad ipsius magnitudinem sceleris, quod admittebant Ethnici, cum Numinibus commentitiis & preces, & sacra facerent, nec non ad repugnantiam, quam scelus idem contra virtutem Religionis haberet, declarandam, pertinere fortasse possunt. Caeterum, si opiniones ipsas inter se comparemus, nemo est, qui facile non videat interesse plurimum inter Atheos, qui nihil velint esse homine melius, divinis honoribus, obsequiisque dignum, & Idololatrias, qui notionem aliquam Divinitatis relinquant, licet ad res etiam sordidas, atque deformes, transfer-

(a) *Contin. des pens.* §. 83. 84. Tom. IV. & alibi saepe *Répons. aux quest. &c.* Caeterum ipse Baylius, quo loco Atheniensem civem cum hospite de natura Deorum colloquentem inducit, ut non minus, illum, quam Castrum quemvis despere, Jacobo Beenardo ostendat, summam ab illo Naturae divinae perfectionem agnoscere concedere videtur, quamvis turpissimis eundem errori-

bus implicitum, & eadem ratione, qua poëtae, de Diis differentem exhibeat. Ita enim *Rep. aux quest. &c.* C. 98. p. m. 697. = *L'Étranger. Avez-vous l'idée de Dieu? L'Athénien. Oui sans doute. L'Étranger. Dites moi, je vous prie, ce que vous vous représentez par cette idée. L'Athénien. La plus excellente espèce d'Etre, qui soit dans la nature des choses* = .

ferre non dubitent, & ficulnos etiam, & faxeos Deos sibi pie, sancteque colendos existiment. Haec enim est non modo verborum, sed & rerum permagna dissensio.

Itaque nullus fere, praesertim inter Athenienses, caeterosque Graecos, extitit inasium Deorum cultor, quin semper contra Atheos, tamquam contra hostes patriae, maxime perniciosos, pro aris, ac focis, sibi pugnandum arbitraretur. Quin etiam, ut quisque maxime superstitione occupatum gerebat animum, ita videbatur in Atheum quemvis insensissimus; ut profecto plurimi Pacideiani Gladiatoris illius odium imitari viderentur, quem ita de suo loquentem adversario Lucilius inducit.

„Occidam illum equidem, & vincam, si id quaeritis, inquit.

„Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,

„Quam gladium in stomacho, sura, ac pulmonibus sisto.

„Odi hominem; iratus pugno, nec longius quidquam.

„Vobis, quam dextrae gladium dum accommodes alter,

„Usque adeo studio, atque odio illius effreror ira.

Itaque dementes quidem Idolorum cultores, & sceleratos, & impios, non tamen prorsus Atheos, eo sensu, quem in hac nostra controversia prae oculis habere debemus, fuisse constat. Quae vero de veteribus tum Graecis, tum Latinis disserimus, ad eos, qui nunc etiam in vastissimis Indiarum plagis existunt, transferri facile possunt.

C A P U T XVI.

Ostenditur quanti referat veram Atheismi tenere notionem, & Auctores aliqui refelluntur, qui nimis eandem amplificant.

CUM tam multa de vera scribam, accurataque illius impietatis notione, quam proprie Atheismum a Graeca voce ducto nomine Recentiores appellant, subinde vereor ne mul-

multis, in explicanda quaestione, ut ajunt, de voce, non mediocrem videar operam, curamque consumere. Id enim, inquiunt, quid aliud est, quam rixari de lana caprina, quod Horatius vetat, atque adeo cavillandi materiam quaerere?

Sed qui nobis haec objiciant, ex eorum erunt fortasse numero, qui de rebus ad haec liberalissima studia pertinentibus judicare non possint. Etenim homines in arte Critica diu, multumque versati, potius queri solent, illius, atque similium vocum genuina significatione, multis ab auctoribus, vel nostrae, vel superioris aetatis, fere neglecta, seu magis, quam par est, dilatata, clarissimis rebus tenebras offusas, ipsamque totam historiam Atheismi, quam expoliendam sibi susceperant, innumeris implicitam fuisse controversiis, atque turbatam. Etenim Atheorum teterrimo nomine plures esse censendos opinati sunt, quos ab Atheorum impietate satis abhorruisse, vel ipsa nominis, nisi fuisset ab iisdem contorta, genuina significatio declararet. Neque vero tantum in verbis illi lapsi sunt, sed in ipsis rebus. Etenim non satis clare, atque distincte percipere potuerunt, quid esset Naturam divinam, alicujus perversitate opinionis, omnino de medio tollere. Itaque prorsus eandem ab iis negari dixerunt, qui cum ipsam aliquo modo relinquerent, non tamen ei notioni consentanea videbantur asferre, quam Scriptores ipsi, cum Dei nomen audiebant, animo versare consueverant.

Jure igitur Scriptores ejus generis reprehendit Antonius Genuensis. = *Si semel constituamus, inquit (a), inter Atheos eos referre, qui nec plene, nec, ut Dei perfectissimam naturam decet, de Deo opinantur, aut loquuntur, quum sit suprema illa natura incomprehensibilis, ignoreturque melius, quam sciatur, nimium, ac stulte Atheorum historiam augebimus* = Vidit etiam id Jacobus Bruckerus, Vir & eruditionis, quam semper prodit, & artis Criticae, quam plerumque praefert, laude celeberrimus. Hominem saepe laudabo, qui se cum infensum Catholicis, tum Italis iniquum non raro praebet.

(a) In *Elem. Metaph.*

bet. At laus, ut Societati suae non fatis addictum Melchiorrem Canum extollens scripsit Pallavicinus, iudicii munus est, non voluntatis, & merito, non amori, rependitur (a). Itaque Bruckerus, cum de Jordano Bruno Nolano ageret, & diligenter monuit (b) = *Impietatis, sive Atheismi crimen a profanarum opinionum . . . . . colluvie distinguendum esse* = & vehementer doluit, quod = *fecerit neglecta haec observatio, ut multoties in historia Atheismi laberentur Viri docti* =.

Sed jam, ne videar auctoritate potius alicujus recentioris, quam ratione pugnare, non omnino nullum esse periculum, in illarum vocum, seu potius notionum, Athei, vel Atheismi, tanta perturbatione pronuncio. Etenim Athei, hoc est, si vim vocis attendas, homines qui Naturam divinam, amenti quadam impudentia, non esse calumniantur, si plurimi dicantur esse, si litterarum gloria florentes, si cujusdam etiam, ut ut insanientis, sapientiae consulti, quales ex Epicureis non paucos fuisse legimus, verendum est, ne tandem, vel numero, vel auctoritate sua, possint efficere, quo minus in eam veritatem, quam impiis ostendere maxime cupimus, universum humanum genus conspirasse videatur. Hujus autem incommodi nullum periculum subest, si, quamvis impii fuerint in Deum, aliquem tamen esse Deum disserterit nequiverint, quem colere, quem diligere debeat, quicumque sanctitatis illius, & honestatis, ad quam ipsius naturae voce informamur, & incitatur, evadere cupiat laude perfectus. Tamen si enim absurdissima quaeque de Natura divina comminiscantur, dummodo beatam ponant, & immortalem, & intelligentia quadam singulari praeditam, atque virtute, quae captum humanum omnino superet,

L

quae

(a) Egregius Auctor Agatopistus Cromatizans in praefatione operis elegantissimi, atque doctissimi, cui titulus = *Della Istoria, e della Indole di ogni Filosofo* = meritis Jacobum Bruckerum laudibus extollit, quamvis in eo quaedam vitia

notet, partium praecipue studium, & ea quae nos cursim, ac strictim attigimus; quae nulla ratione fatis excusari queant.

(b) Tom. IV. H. C. Phil. Per. III. P. II. L. I. Cap. II. a p. 13.

quae merito nos in admirationem sui, amoremque convertat, quae genere quovis honorum a mortalibus coli debeat; uno verbo, dummodo Deum esse aliquem & dicant, & sentiant, mirifice nostram contra veros Atheos optimam causam juvare poterunt. Etenim cum & ipsi homines vel moribus, vel opinionibus adeo depravatis, aliquem optima, praestantissimaque natura Deum existere, non audeant inficiari, aliquem huiusmodi Deum revera existere, communi generis humani veluti decreto sancitum libenter accipimus. Hinc paucis quibusdam Atheis persuadere conamur, ut, si velint inter homines potius, quam inter pecudes recenseri, etiam ipsi, praeter ea, quae sensibus usurpamus, aliquam pie, sancteque colendam, excellentem, praestantemque Naturam esse fateantur. Id si nobis ex voto cesserit, tum multo facilius hanc eandem Naturam, iis, ut vocant, attributis praeditam esse demonstrabimus, sine quibus neque immortalem illam esse, neque nullius egentem, neque summa virtute, vel perfectissima fruentem beatitate, posset intelligi.

Hac etiam ratione veteres Philosophi solebant Epicureos urgere, & ad incitas redigere, ut illis, siquidem constare sibi vellent, longe alia de Deo sentienda esse, quam quae senserant haecenus, clarissime demonstrarent. Et eos quidem Philosophos Epicureos non video cur aliqui Recentiores, veluti suo jure, sumant, non modo stultos, & impios, sed prorsus Atheos esse vel censendos, vel appellandos. Multo minus eos Auctores probo, qui, ut Epicureis, licet invitis, inter Atheos locum invenire possint, Atheos esse sine cunctatione pronunciant, quotquot Divinam Providentiam e medio sustulerunt. Ex hoc numero est ille Canephius (a), qui, nulla satis apta ratione reddita, scripsit, quotquot Dei Providentiam vel ad singulos passeres, aut capitis nostri crines deducere recusarent, nec minus proprie, nec minus vere, quam eos, qui Divinitatem omnem aperte negarent, Atheos esse dicendos.

Nol-

(a) Baruch Canephius p. 23. de son *Atheomachie*, edit. de Geneve 1582.

Nollem iis auctoribus ulla ratione adhaesisset, qui tamen aliqua tantum ex parte adhaesit, Scriptor & ingenio, & doctrina magnus Hiacyntus Gerdilus. Etenim Atheos appellat, quotquot doctrinam oppositam illi praesetulerunt, quam nominalem, ut ait, Dei definitionem ipse in medium adduxit. Pronunciat autem ea definitio Deum esse = *Ens aeternum, suprema intelligentia, potentia, & bonitate praeditum, & a quo ordo, & administratio Universi pendet* = (a) Hinc tres Atheorum constituit classes. In prima sunt qui Deum existere, sine tergiversatione ulla, inficiantur. In altera, qui Deum cum Natura confundunt. In tertia, qui Providentiam negant (b). Fatetur tamen accuratus auctor non esse dicendos Atheos, qui Providentiam, ut ajunt, *immediatam* ad Coelos tantum, aut ad *Species generales* deduxerunt. Etenim hi videntur eidem Divinitatis notionem aliquo modo servavisse.

Haec omnia, ut ingenue fatear, mihi videntur ad arbitrium posita, quamvis multo moderatior fuerit Gerdilus, quam scriptores quidam omnino rejiciendi, qui novem, aut decem, aut plures etiam (c) Atheorum classes distinxerunt, & in easdem philosophos nobilissimos, hominesque alios doctrinae gloria nobiles, haud levi quidem injuria, compegerunt. Sed si potest, fatente Gerdilo, non Atheus esse, qui Deum humana *per se* curare negat, cur non etiam eo crimine liberari possit, qui coelorum quoque conversiones, ac motus, totamque mundi machinam ab eodem regi inficitur? Paritas enim rationis ei, qui primum illum errorem admiserit, alterum suadere facili negotio poterit. Scilicet, ut humanarum rerum procurationem non esse Deo dignam primus ille statuerat, idem fere alter de mundi totius ad-

L 2

mi-

(a) Gerdil. *Introduz. allo Studio della Relig. P. I. p. 189.* = *Intendo adunque per nome di Dio un Ente eterno, dotato di suprema intelligenza, possanza, e bontà, e da cui dipende l'ordine, e 'l governo dell' Universo* =

(b) *V. p. 191. & 192.*

(c) Consule doctum virum, qui Cudworthum in Etruscum sermonem vertit, in Praefatione Operis, ubi etiam de illis merito conqueritur.

ministratone statuit. Utrique certe falluntur, & non modo cum Christiana fide, sed cum ratione satis perspecta utrique pugnant. Utrique tamen aliquid animo servant de notione Divinitatis, si reliqua in Gerdiliana definitione posita libenter amplectantur. An vero, qui Deo praescientiam rerum futurarum, aut Immenstatem adimat, aut simile quoddam Attributum, non continuo Atheus vocabitur, ut melioris notae consentiunt Auctores; is vero qui minus aliquid adimere videtur, hoc est quod rebus humanis intersit, & ipsum Mundum gubernet, propterea quod cum ipse id maiestate, vel perfecta beatitate pugnare putet, non modo impius homo, non modo pessimus philosophus, (nam has in eum quadrare notas ultro fatemur) sed etiam Atheus omnino censendus erit? Invitus equidem facio, ut ab homine de philosophia, & Religione optime merito magnopere dissentiam. Sed cum ille nullam attulerit sui pronuntiati rationem, malo cum veteribus, quam cum ipso, in re maximi momenti loqui, atque sentire.

C A P U T XVII.

Atheismi definitio, vel declaratio ab uno ex Encyclopaedicis Auctoribus allata rejicitur.

Facilius inducor, ut Auctorem deferam ex Encyclopaedicis (sic enim dicuntur) unum, qui cum in ipsis duorum articulorum frontibus, quisnam Atheus, vere, opinor, ac proprie dictus, sit censendus, statuere vellet, atque deberet, eum esse, qui Deum aliquem Mundi auctorem nollet agnoscere, sine ulla cunctatione pronunciavit. (a)
Ra-

(a) *Dict. Encycl. To. I. Art. Athées p. 667. edit. Lucens. a. 1758.*
= *On appelle Athées ceux qui nient l'existence d'un Dieu, auteur du Monde.* = & *Art. Athéisme p. 692.*

Atheismus definitur = c' est l'opinion de ceux qui nient l'existence de Dieu, auteur du Monde = Ratio affertur, cur addita fuerint ea postrema verba = j' ai ajouté ces mots, auteur du

Rationem addidit, qua ne leviter quidem dubitare visus est, quin Epicurus, atque adeo grex totus Epicureorum Atheis, vel maxime manifestis, adscribendus veniret. Ait enim ea postrema verba propter Epicureos addita fuisse, qui cum Deos, & quidem plurimos, esse crebris sermonibus usurparent, eos tamen molli, otiosaque segnitie diffluentes, nihil curare, nihil agere tradiderunt.

Equidem hominis, cui laus ingenii perspicacis, & orationis perspicuae denegari non debet, confidentiam in eo maxime admiror, quod sibi exploratissimum esse significat, quod vix aliquando Peripatetici, vel etiam Stoici scriptis, aut voce protulissent, cum in Epicureos, contra severiora Zenonis, vel Chrysippi sui praecepta, maxime stomachati essent. Neque enim, si philosophiae consulamus historiam, fere omnes Epicuri discipulos, simul cum eodem Epicuro, priscos apud Philosophos, summae impietatis suspensione laboravisse videbimus. Sane apud Ciceronem invenimus Epicurum ejus fuisse criminis infimulatum; Vellejum, Torquatum, Cassium, Zenonem, Phaedrum, aliosque non item. Auctores alii, si nomen Epicuri Atheorum συλλάβω, vel indici inferunt, non continuo celeberrimos homines, qui sunt Epicurum secuti, subjiciunt. Quod magis ad rem facit, qui Deum esse aliquem ex communi generis humani suffragio probare student, potius barbaram aliquam, effertamque gentem objicere sibi solent, quae visa fuerit omni Divinitatis cognitione vacare, quam celeberrimam sectam Epicureorum, Graecos inter, atque Romanos, longe, lateque

du Monde, parce qu'il ne suffit pas d'adopter dans son système le mot de Dieu, pour n'être pas athée. Les Epicuriens parloient des Dieux, ils en reconnoissoient un grand nombre, & cependant ils étoient vraiment athées, parce qu'ils ne donnoient à ces Dieux aucune part à l'origine, & à la conservation du Monde, & qu'ils les réleguoient

dans une mollesse de vie oisive, & indolente = Auctor Articuli Athées est Cl. Abbas Yvon. Eadem ipsius nota, qua ille a reliquis distinguitur Encyclopaediae Diderotianae auctoribus, subjicitur articulo *Athéisme*; sed ad calcem hujus additur = *Cet article est tiré des papiers de Mr. de Formey Secrétaire de l'Acad. R. de Prusse* =

que diffusam, ac non solum hortulos illos Atticos, ut quondam, sed & nobilissimas domos, & castra, & forum, & subfella, & rostra, & Curiam ipsam jampridem obtinentem.

Scilicet apud antiquos illos, sit verbo venia, Criticos longe temperantiores, quam plurimi sint ex nostris, non idem erat aliquid statuere, unde Naturae divinae, si fieri posset, ruina consequeretur, & hujus ipsius Naturae, vel religionis ruinam, impia voluntate, moliri; nisi forte quibusdam ex aliis indiciis id adeo clarum videretur, ut res in medium vocari vix posset. Itaque, si de Epicuro verteretur quaestio, vix eorum aliqui poterant cogitatione consequi, quam ratione tot ridiculorum *δῶματων* fabricator, & artifex, ea fuisse omnino ad arbitrium, ac sine ratione, sine auctoritate conficta non videre potuisset. Quare cum maxime infensum animum ab eo geri contra Divinam Providentiam viderent, prona erat illa suspicio; quaecumque docuisset de Diis immortalibus, invidiae declinandae causa dixisset. At, si de caeteris Epicureis (praefertim si principes quidam exciperentur, in irrigandis Epicuri hortulis maxime omnium occupati) res ageretur, facile videbant genus hominum minime malitiosum, ut illos Cicero vocat, pluribus omnino rationibus decipi potuisse. Quamquam autem ea deceptio ridiculos eosdem philosophos ab impietatis crimine immunes praestare non posset, id tamen efficiebat, ut non omnem prorsus ex animo perfectissimae Naturae notionem exterminavisse viderentur.

Caeterum quod ipse fuerit Atheus Epicurus, tum si Veteres, tum si Recentiores Criticos consulere velimus, omnino non liquet. Ille quidem Posidonio Stoico, acerrimo scilicet adversario, visus est, ne in offensionem caderet Atheniensium verbis reliquisse Deos, re fustulisse. Hanc accusationem, cum caeteri Philosophi Epicuro infensi, tum maxime Cicero magna quadam arripuit aviditate; qui Cicero quidem Epicureae Sectae, vel saltem Epicuri, tanto flagrabat odio, ut multis ab eo celebrem philosophum calumniis

one-

oneratum fuisse, doctissimi viri Gassendus, Bruckerus, atque alii conquerantur.

At Epicurus non modo semper cum suis fassus erat se Deos agnoscere beatos, & immortales, sed palam gloriabatur, se pie, sancteque colere naturam excellentem, atque praeilantem. Hujus autem praestantiae non minimam in eo partem positam esse censebat, quod ejus assecla Lucretius notissimis versibus expressit (a). Canit enim de Natura divina.

„ *Nam privata dolore omni, privata periculis,*
 „ *Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,*
 „ *Nec bene promeritis capitur, neque tangitur ira.*

Addebat ipsius Dei beatitatem cum hujus rerum Universalitatis tanta procuracione non posse consistere.

„ *Omnis enim per se Divum natura necesse est,*
 „ *Immortali aevo, summa cum pace, fruatur,*
 „ *Semota a nostris rebus, sejunctaque longe.*

Quare se tantum non agnoscere clamitabat omnia curantem, ac providentem, & omnia ad se pertinere putantem, operosum, ac plenum negotii Deum.

Itaque fuerunt etiam inter antiquos accurati Scriptores, qui potius inter Philosophos de Natura divina pessime differentes, quam inter Atheos proprie dictos Epicurum recensendum esse putarent. Inter eos Stoicorum illud lumen Seneca videtur esse ponendus, qui culpatur saepius Epicurum, quod inermem fecerit Deum, & extra mundum projecerit, ne cuiquam timendus esset (b); numquam tamen quod cum Critia, vel cum Diagora nullos Deos esse docuerit: imo ponit inter eos, qui = *Deum colunt nulla spe, nullo pretio induci, sed propter maiestatem eximiam*, *super-*

(a) *Lib. I. v. 59.*

(b) *De Benefic. L. IV. C. 19.*

premamque naturam = Idem videntur de Epicuro sensisse alii veteres, qui dum eos proferunt, qui nullos Deos esse voluerunt, Epicurum omittunt, quamvis, ob conditae Sectae celebritatem, primo fortasse loco memorare debuissent; hujus autem placita referunt, dum, quid philosophi de Natura divina senserint, diligentius exponunt; cujus rei luculentissimo potest exemplo esse Plutarchus (a), quem testem certe nimis Epicuro fuisse, nemo vel leviter eruditus causari poterit; etiamsi idem Plutarchus (b) alibi carpat Epicurum, quod preces, adorationes, omnemque Deorum cultum non ex animi sententia praestiterit, sed prae multitudinis metu simulaverit.

Caeterum, quod delicatus ille mollisque philosophus (c), non omnibus, imo neque plerisque prorsus *Atheos* fuerit, nihil necesse est pluribus ostendere, cum ipsius adversarius apud Ciceronem. Cotta (d) satis id aperte docere videatur.

Orationis Cottae particulam exhibeo, quod aliqua contineat, in hac de veris Atheis a caeteris, licet maxime impiis, rite distinguendis quaestione, notatu dignissima. Itaque Academicus Cotta, cum stultas C. Velleji, Senatoris Epicurei, de Natura divina, ridiculasque sententias, eximia quadam eloquentia perfringeret; eo usque provexit orationem, ut Vellejo, si constare sibi vellet, omnino Deos esse negandos, clarissime demonstraret. Tum illum a sapientia laudat, quod id non audeat; sed inde, non populum eo loco, quo disputabatur, ab ipso metui, sed ipsos Deos, adeoque non ex animi sententia contra divinam Providentiam locutum esse, concludit. Confirmat id ipsum ex eo, quod noverit Epicureos omnia sigilla numerantes. Tum subdit = *Quam-*

(a) *Lib. I. de Placit. Philosoph.* tur. Nos enim non modo non fa-
C. VII. vemus, sed quae contra Epicurum

(b) *Advers. Colot.* scripsit Cl. Gauchat (*To. VI. Lettr.*

(c) Nimis injustus esset, qui nos, quod Epicurum fuisse prorsus Atheum negemus, & ad eum defendendum multa colligamus, ipsius impiae doctrinae favere suspicatur. Nos enim non modo non fa-
vemus, sed quae contra Epicurum scripsit Cl. Gauchat (*To. VI. Lettr. Critiq. Lettre LV. sur Epicure*) impium Auctorem Analyseos Baylii confutans, maxime probamus.

(d) *Lib. I. de Nat. deor.*

quam video nonnullis videri Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse Deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus, brevibusque sententiis, quas appellatis *νῦπας δόξας*, haec, ut opinor, prima sententia est: Quod beatum, & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicas aliquid iste beatum, & immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non enim animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, & illum, & Metrodorum, tam aperte, quam paulo ante Te = Tum Cotta repente suspicioni dat locum, quae sibi suboritur, ipsum videlicet Epicurum vidisse Deos esse metuendos; quod certe stare non poterat, nisi homo impius non id quod sentiret, sed id quod optaret, de divina Providentia locutus esse diceretur. Ait autem Cotta = Ille vero Deos esse putat, nec quemquam vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret, mortem, dico. & Deos, quibus mediocres homines non ita valde moventur. = quibus gravissime dictis, & nimia Epicuri timiditate correpta, uberrimum orationis filum eo usque deducit, ut solis ipsa luce clarius ostendat, male institutas ab Epicuro rationes exitum reperire non posse. Ad extremum vir eloquentissimus, in Epicurum iusta ira commotus, cum librum ab ipso de sanctitate scriptum commemorasset, qui omnem a Deo gratiam sustulisset, neminem ab eo amari, nec Deum, nec hominem, neminem diligere vellet, eo tandem protrahi se sinit, ut omnino ludi reliquos philosophos dicat ab homine, non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero = Quae enim, inquit, potest esse sanctitas, si Dii humana non curant? Quae autem animans natura nihil curans? Verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro V. de natura Deorum; nullos esse Deos Epicuro videri: quaeque is de Diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse.

M

Ne.

Neque enim tam despiens fuisset, ut bomunculi similem Deum fingeret, lineamentis dumtaxat extremis, non habitu solido, membris hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem, exilem quemdam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem = Inde Cotta concludit Epicurum, qui videret, haec omnia nulla posse ratione consistere, Deos re quidem tollere, oratione tantum relinquere.

Liceat hic obiter interrogare Cottam. Quid si, vir eloquentissime, quod tu facile vides, ille non tam acuta instructus ingenii acie non vidit? Nonne tota isthaec argumentatio, quam tanta verborum optimorum copia proponis, Epicureis nullius momenti rationibus similis erit? An vero nescis, quid homo homini, non modo fortuna, sed & ingenio, iudicioque praestet, ut alicui densissimis obvoluta tenebris appareant, quae pura quadam alter sub luce collustrat? Nimirum Epicurus, cum veritatis omne iudicium in sensibus constitueret, nihil aliud cogitabat, quam quod aut sensibus obversari posset, aut quamdam cum eo similitudinem gerere putaret. Itaque cum & Deos aliqua forma pollere, quae fuit apud Ethnicos vulgaris infania, & humanam inter caeteras formas praestantissimam esse statuisset, eam ad Deos transferre non dubitavit. Verum illos habere voluit, non corpus, at quasi corpus, non sanguinem, at quasi sanguinem, aliaque commentus est, quae perficere formam illam homini stultissimo videbantur. Quod si Numinibus rerum, quae sunt in mundo, curam adimit Epicurus, inde est, ut diximus, quod, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. Idem cum imbecillitatem esse gratificationem, & benevolentiam poneret, negat apud Deum locum habere gratiam. Si vero quispiam interroget; quam ergo vitam negotiis omnino vacuus Deus ille traducat; nihil cunctatur Epicurus. Etenim vitam agere docet exquisitissimis voluptatibus, & omnibus cuiuscumque generis, sine ulla mali mixtione, bonis affluentem. Illud etiam narrare so-

solebat suis, nostrum hunc mundum dignam Deorum sedem esse posse, sed qualem poëtae describunt Olympum, tales esse, ubicumque sint, beatas Deorum, quietasque sedes,

„ *Quas neque concutimus venti, neque nubila nimbis*
 „ *Aspergunt, neque nix, acri concreta pruina,*
 „ *Cana cadens violet, semperque innubilis aether*
 „ *Integit, & large diffuso lumine videt.*

Errorum (a) haec portenta tantum in caput tribus Anticyris insanabile cadere potuissent. Nonne tamen ostendunt Epicurum, non omnem prorsus ex animo voluisse Divinitatis cognitionem expellere? Quid autem illum suorum errorum absurditatem satis vidisse putem, cum non videret, quam pendendum esset ista proferre, & omnibus se, praeterquam suorum hortorum meretriculis, & asotis, ridendum praebere? Quare quod tu invidiae detestandae causa scripsisse dicis, cum Deos fateretur (b), cur ego non possum sim-

M 2

pli-

(a) Vid. Gassendum in *Syntagm. Philosoph. Epic. C. 3. in To. III. edit. Florentin.*

(b) Quae dicunt in hac controversia de simulatione Epicuri tum Buddæus tum Mosheimius, rejiciuntur a Bruckero *Tom. I. p. 1293.* qui recte notat = *nec sufficere solum suspensionem ad Atheismi maculam inurendam, rationibus in contrarium praesentibus, nec videri laudatam Epicuri integritatem tam impudentem hypocrisim admittere . . . . . Epicuri theologiam tantum judicamus talem, qualem nobis eam exposuit* = Fateretur tamen, quod adversarii dicunt, non ut rem, quae nullo modo esse potuerit, esse rejiciendum. Id & nos

fatemur. Sed adversarios monemus, hujusmodi quaestionum solutionem non hominibus, sed *ταῖς διαιρέσει* Deo, qui *revelabit* in die iudicii *abscondita tenebrarum* esse servandam. Idem Bruckerus ad Epicurum defendendum advertit, numquam apud Athenienses impietatis accusatum fuisse, quod Anaxagorae, quod Socrati, quod Aristoteli, quod aliis bene multis contigit. Hoc indicio esse putat, eum id moribus executum, quod in scholis proponebat, de pie, sancteque colenda natura excellenti, atque praestanti. Sed ex iis, quae scripsit Bruckerus in hac quaestione, nos ea maxime probamus, quae habet *p. 1240.* ubi indicatis Epicuri erroribus = *Nec ne-*

ga-

plicius interpretari, eum id fecisse naturae voce (id enim ipse prae se ferebat) vel saltem omnium gentium testimonio convictum ?

Caeterum non est hic orationem Cottae fufius refellendi locus, neque plura congeremus, ut Samueli Parke- ro, (a) qui scilicet omnium vehementissime pressit Epicu- rum, aut Ioanni Francisco Buddeo, vel Moshemio (b) re- spondeamus. Nam quaecumque illi attulerunt ex iis, quae contra Cottam disputavimus, facillime refelluntur.

Equidem eadem ferme ratione inter Atheos Epicurum habendum esse nego, qua crassissimum Ethnicorum vulgus ab Atheis esse distinguendum fere omnes eruditi consentiunt. Etenim, si rationes paulo diligentius inire velimus, dubium esse videbimus, utrum ille magis, an isti, cum de Natura divina loquerentur, insanivisse dicendi sint. Nam si Deos a mundi procuracione removet Epicurus, hi turpissimis ani- mi motibus, atque perturbationibus agitados, modo ira, modo invidia, modo libidine furentes inducunt. Uter fue- rit error aut major, aut perniciosior, aequi lectoris esto ju- dicio. Unum illud ego postulo, ut, si vulgus Ethnicorum Polytheistis, non Atheis proprie dictis a Criticis emunctae naris accensetur, ne durius quam par est cum Epicuro, qui suis ingentibus erroribus quaedam praeclara miscuit, a nostris Criticis agi videatur. Sin minus id impetravero, saltem illud orabo, ne tamquam rem satis certam, & ex- ploratam Α'θεότητα sumant Epicuri, ut non illam velint ex Atheismi definitione, sed potius Atheismi definitionem ex illa pendere; quod Encyclopaedico Auctori, quem impugna- mus, forsitan exprobari non injuria potest. Il-

gamus, ait, graviter ita impegiſſe videt, qui diſtincta Atheiſmi notio-
Epicurum in doctrinam de Deo, ne utitur =
eumque, falſo beatitatis divinae, (a) De Deo Diſp. I. Sect. XII.
& motus mechanici conceptu de- ſeqq. p. 30. ſeqq.
ceptum, reddidiſſe inermem, & at- (b) Bud. in Tract. de Atheiſm. &c.
tributis primariis deſtitutum; non- de quo ſermo recurret, Moſhem. ad
dum tamen inde ſequi, quod ad Cudvv. Syſt. Intell. C. II. §. 7.
verſarii ejus urgent, fuſtuliſſe omne p. 77. N. 5.
Numen ex rerum natura, quilibet

Illud autem notari maxime velim, quod ex oratione Cortae veluti sua sponte descendit; non ex eo tantum, quod auctorem Mundi Deum esse negaret Epicurus, aut divinam a Mundi machina providentiam ablegaret, dignum esse visum, qui Divinitatem prorsus omnem e medio tollere diceretur, sed quod ridicula nimis, & abjecta de praestantissima Natura sentiret, seu verius, non tam quod illa sentiret, sed quod illa non posse ratione ulla consistere, philosophus, quamvis pingui Minerva, non videre non posset (a).

Quae cum ita sint, nemo non videt, Encyclopaedicam illam Atheismi definitionem, sive declarationem, quam impugnandam assumpsimus, multis ex partibus facile laesum.

C A P U T XVIII.

Methodus redarguitur, quam Scriptores nonnulli secuti sunt, Atheis eos accensendi, quorum ex doctrinis Deum non esse consequeretur.

CUM de Scriptoribus multa conquesti simus, qui notionem Atheismi transferunt ad errores ab Αἱρεῖς impietate satis alienos, locus ipse postulare videtur, ut eos, qui nihil tale merentes homines inter Atheos referunt, gravius etiam & acerbius reprehendamus. Illi nempe claros quoque philosophos Αἱρεῖς insimulare solent, qui de Deo senserint aliquid, quod non esse de Deo sentiendum, opti-

(a) Notatu dignum mihi videri solet, quod a veteribus auctoribus Democritus, e cujus fontibus Epicurus hortulos irrigavit suos, inter apertos Numinum hostes, aut Atheos referti non soleat; quamvis a Cicerone funditus religionem sustulisse, quin & mutare dicatur in natura Deorum, propter incertas ni-

mirum, & obscuras hac de re, quas protulit, variasque sententias. Ille tamen curam omnem hujus rerum Universitatis Numinibus adimebat. Ex quo efficitur, nisi nos omnia fallunt, ut non idem esse veteres illi putaverint Providentiae Deorum bellum indicere, ac nullam esse Divinitatem sentire.

optime deducta ratio convincit; cum tamen iidem & se Deum colere tota oratione, tum etiam tota vita praeferant, & multa etiam aliquando de divina Natura praeclara scribant: quae *μῆτοδός* quidem, aut ratio vel cogitandi, vel loquendi, tam anceps mihi videri solet, atque adeo tam aperte fallax, ut aegre possit alio, quam ingentes in errores deducere. Etenim = *Quotidie videmus*, ait in hanc rem optime Fabricius (a), *homines contra principia dogmatum suorum agere, aliisque dogmatis ea refellere; itaque nec conclusionum quarumcumque impietas, quae ex sententiis quibusdam elici posse videtur, auctoribus illico tota videtur imputanda* = caeteraque gravissime.

Nimirum, ut ad vivum magis ista refecemus, Atheismus (de positivo loquor) est animi vitium, quo non esse Deum quispiam sibi persuaserit. Si cui sit igitur contraria persuasio, quod nempe sit Deus, non hominibus ille poterit eo vitio laborantibus, nisi per injuriam accenferi. At ea contraria persuasio cur ei tandem inesse nequeat, ex cujus doctrina, si rite quidquid ex ea consequatur elicere possimus, divinam non esse Naturam facile probaremus?

Conclusionem hanc nemo, nisi fallor, infirmare poterit, nisi forte majus aliquid Buddeo, scilicet Auctori maxime omnium ea methodo, quam improbamus, delectato, paucisque Buddeo similibus, quam doctis fere omnibus tribuat. Sane Buddeus, dum passim Atheos vocat, quos in sui *Traſſatus de Atheismo, & superstitione* prooemio concessit, non vidisse consecutiones e sua doctrina dimanantes, quibus non esse Numen probari posset, manifeste significat, sibi non paucos Atheos esse, qui Deum esse putaverunt. At, si quid videmus, ea quae scripsit in illo prooemio Buddeus, invidiae tantum declinandae causa scripsit, & ut aliquid iis dare videretur, qui tam ingenti numero Atheorum per ipsum in alio opere, nempe *Dissertatione de Spinoſismo ante Spi-*

(a) *De ver. Rel. Christi. c. 2. n. I-II. Vide Wolfii Dissertationem de Atheismi falso suspensio.*

Spinosam, inducto, non mediocriter commoti fuerant. Igitur ejus auctoritatem hoc loco jure negligimus, praesertim cum in hoc toto negotio pugnancia loqui videatur. Ipse (a) Atheismum ita describit = *Atheismus est maligna spiritus atque perversa dispositio, qua scilicet, nihil conscientiae motus, ac voces attendens, id aliquis agit, ut surdas ipsius monitis, & objurcationibus aures praebeat, & hinc nullum esse Deum sibi persuadere nititur, aut saltem approbat, ac magna pervicacia defendit opiniones, ex quibus naturali quadam, ac necessaria consecutione, quae non potest ignorari, nullum Deum esse concluditur* = Altera definitionis parte, quos vocat Atheos secundae classis complectitur (b), de quibus omnino contraria scripsisse videtur in Tractatus Prooemio. Ait enim ibi secunda classe Philosophos illos eosdem comprehendi, = *propterea quod odiosas hujusmodi consequentias non admitterent* = (c) quod nempe non sit Deo Libertas, non Providentia, atque adeo non ipse Deus. Si consecutiones hujusmodi non concedebant philosophi, quomodo jam Buddeus adeo clare significat, eos ignorare non potuisse, si starent illae doctrinae, non esse Deum?

Equidem non video, qua ratione Buddeus defendi possit, nisi dicamus, de ejusdem sententia, qui tam absurdas opiniones tuebantur, dicis gratia falsos esse Deum, quem revera suis doctrinis e medio sublatum & viderent, & velent. Id si Buddeus forte vult, iterum pugnancia loquitur. Erunt enim ii philosophi in eadem navi nimirum, in qua
Spi-

(a) Latina fecimus verba Gallicae interpretationis, quam habere potuimus, satis accuratae, in qua sic (Cb. II. §. I. p. 98.) = *L'Atheisme est une disposition maligne, & perverse de l'esprit, par la quelle, sans faire attention au mouvement de la conscience, l'on en étouffe les inspirations, & les remords, & l'on tâche de se persuader par-là qu'il n'y a point de Dieu, ou l'on*

approuve, & l'on defend opinions, des quelles il suit par une conséquence naturelle, & nécessaire, que l'on ne peut ignorer, qu'il n'y a point de Dieu =

(b) Vid. ibid.

(c) Pref. = *parce qu'ils ne venoient pas de ces fâcheuses conséquences* =

Spinoſa, qui verbis etiam aliquando magnificentiffimis Deum relinquebat. De Spinoſa tamen Buddeus eodem loco, & quidem continuo ſubdit = *Nos hac indulgentia non utemur erga Spinoſam, qui monſtruoſas ſuae malae doctrinae confeſſiones optime intellexit* = (a) Spinoſam primae claſſis Atheum eſſe vult a noſtris philoſophis ſeponendum, quod non, ut illi, confeſſiones ex animo negaret, quibus nullum eſſe Deum, ex impia, quam tuetur, doctrina demonſtratur. (b) Num clarioribus verbis Buddeus ſignificare queat, ſecundae claſſis Atheos ignorare potuiſſe quid ſuis ex placitis contra divinam Naturam exprimeretur? Quomodo igitur, cum Buddeus idem ignorare non potuiſſe ſignificat, non ſecum ipſe pugnat, ſuiſque ſe armis confodit?

Sed eligat ipſe tandem utram ſententiam defendere malit. Veteres, inquam, tot impiarum doctrinarum auctores, aut certe patroni, num Divinitatis notionem utcumque retinebant, an prorsus totam abjiciebant ex animo, cum ſimpliciori populo verbis illuderent? Si primum amplectatur, Athei dici non poterunt, niſi, quo nihil abſurdius afferri poteſt, Athei dicantur, qui fortasſe malint pugnantia loqui, quam omnem ex animis vel ſuis, vel alienis notionem Divinitatis abradere. Alterum ſi velit Buddeus, jam contra ipſum omnia facient, quae fuſius hoc toto capite, aliisque perſequimur.

Illud praefertim contra huiusmodi ſcriptores eſt advertendum, quod ut eſſe Deum quiſpiam ſibi perſuadeat, neceſſe non eſt omnia videre, quae propoſitionem eam antecedant, aut conſequantur; quemadmodum ut prima, quae vocant, cognitionum noſtrarum principia teneamus, neceſſe non eſt omnia cognitione conſequi, quae in ipſis, tamquam in

(b) Ib. = *Nous ne ferons pas la même grace à Spinoza qui, à fort bien compris les monſtrueuſes conſeſſions de ſon méchant ſyſtème* =

(c) Quae de Spinoſa Buddeus, etiam de Epicuro, aliisque dixit.

Nos libenter occaſiones aliquas amplectimur oſtendendi, quis Buddeus ille fuerit, qui, cum aliis quibuſdam ejuſdem furfuris Auctoribus, Italiam, ac Romanam maxime Curiam, Atheis complet.

in feminibus, continentur, neque omnia memoria custodire, ex quibus eadem nobis, si non ipsa doceat sine experientia Natura, comparavimus. Si res ita se haberet, aut brutis animantibus, quin & lapidibus, & arborum truncis omnino similes essemus omnes, aut pectus omni doctrina completum gereremus, & incredibili quadam varietate rerum, & copia. Itaque si quis, praeter omnia quae sensibus usurpamus, Naturam agnoscat a nemine conditam, excellentem, atque potentem, ac proinde beatam, & immortalem, & omnibus generis cuiusque bonis affluentem; hunc ego si vel invitum in Atheorum societatem compingere velim, vel injustus omnino, vel amens sim.

Sed adversarii nostri, multorumque philosophorum accusatores, sunt ex eorum genere hominum, quos *Consequentiaris*, parum latine, sed non parum urbane, magnum illud Germaniae lumen Leibnitius appellabat, & a quibus ut maxime caverent viri docti, qui suo nomini consulere velent, auctor erat. Sane si haec argumentandi ratio inter homines litteris deditos magis obtineat, vix jam Theologus erit, aut Metaphysicus, quin facillime reus Divinae Majestatis laesae constitui possit. Etenim illud in scholis usu venire videmus, ut aliorum opiniones alii rejiciant, quod ex iis divinae perfectionis alicujus diminutio consequeretur. Non raro etiam illud accidit, ut ea consecutio non contorta, non probabili obnoxia responsioni, sed omnino facilis, atque prona, & ex opinione, quam rejectam volumus, veluti sua sponte fluere videatur. Iam quis est adversarius tam inurbanus, ac tam parum in disputando clemens, ut hinc proditae pietatis, ac fidei reum opinionis illius patronum facere velit, nisi manifesta quaedam alia suppetant indicia, de quibus alienus hic esset disputandi locus? Cui notae non sunt Dominicanos inter, & Iesuitas, olim quidem acerrimae, sed jam a multis annis mitiores de Divina Gratia concertationes? Illi Iesuitas impugnant, quod eorum placita videantur, ut ipsi putant, ad eas declinare sententias,

tias, quas in Pelagio tantopere coarguit Augustinus. Hi contra Dominicanis ex eo praeferim capite sunt molesti, quod physicam inter praedeterminationem, ac decretum Calvinianum quid medii, detracto verborum cortice, relinquatur; intelligere non facile possint. Num tamen Dominici Iesuitas Pelagianae superbiae, vel hi Dominicanos Calvinianae impietatis accusant? (a)

Equidem tam parum huic argumentorum generi confido, ut non mediocriter eum reprehendendum esse putem, qui Buddeum ipsum, & Religioni, & Patriae meae acerbissimum hostem, hac ratione premeret. Tu, cum non modo sis unus e Protestantium numero, sed ad alendas Protestantium discordias cum Ecclesia Catholica factus videare, magnam Christo Domino, ac Servatori nostro injuriam profecto irrogas. Tu non improvidum modo, sed & mendacem facis, & perfidum; quod, cum ille perpetuo sese adfuturum suis discipulis diserte promississet, non modo, si verae sint doctrinae tuae, fidem suam non liberaverit, non modo discipulos per multa saecula deseruerit, sed & Ecclesiam, cujus incredibili charitate sese tenori profitebatur, ab hostibus prostreri suis, quin & pudicitiam suam prostituere permiserit. Aliqua respondes quidem, sed ita infirma, ut neque te scelere solvant, neque alios plerumque decipiant homines (si quosdam excipiamus mediocriter a doctrina instructos, angustius etiam a natura) quam qui scientes, atque prudentes decipi velint, & falli. Ergo neque Christum agnoscis Deum, neque fidem ullam Evangelio adjungis, neque jam es inter Christianos, sed inter Iudaeos, aut Ethnicos, aut similes alios homines numerandus. Eum, inquam, qui carperet ea ratione Buddeum, cordati fere omnes homines nullo modo posse probari faterentur. Quamquam enim Buddeus, & Christi Domini laedit auctoritatem, quum nolit ejusdem verbis credere, quae non audire non potest, & Christi

(a) Exemplum hoc in egregiis operibus Benedicti XIV: ad rem omnino similem huic, de qua scribimus, confirmandam allatum legimus.

si fidem supernaturalem, atque divinam, ita enim Theologi vocant, prorsus omnem abjecerit; non hinc tamen sequitur, ut Christum Dominum fuisse mendacem hominem, apud animum suum ille statuerit.

Non injucundum erudito Lectori fore arbitramur, & nostram in causa maximi momenti sententiam aliis exemplis confirmemus. Satis autem ad hanc rem appositum illud est, quod controversia quaedam inter Bossuetium, & Huetium, viros longe doctissimos, ac summae litteratos inter homines existimationis, mihi suppeditat. Tuebatur Bossuetius Cartesii doctrinas. At Huetius acerrimum sese Cartesio praebebat adversarium. Hic eo progressus est etiam, ut putaret Cartesianis opinionibus ipsum Catholicae Religionis jugulum peti. Num censeres idcirco venisse Huetium in eam opinionem, ut familiarissimum suum Bossuetium erga Catholicam fidem alienum animum gerere sentiret? Etenim in hunc modum, si Buddeana illa methodus in scholis obtineret, argumentari possemus. Huetius Bossuetium scit Cartesianis placitis addictum esse: putat autem Cartesiani placita fidei Catholicae integritati opposita: vult igitur Huetius Bossuetium doctrinam fovere Catholicae contrariam. Quicumque doctrinam hujusmodi fovet, non est in fide Catholica satis firmus. Nutabat igitur in fide Catholica Bossuetius, Huetio auctore. At hic non adeo desipiebat, ut quidquam ea ratione concluderet. Imo datis ad ipsum Bossuetium litteris ea scripsit, quae totidem ipsius verbis afferimus, quo majorem auctoritatem habeat oratio = *subjecti statim per aliam epistolam, perspectum habere me, quam recti essent, & integri, ipsius de fide sensus, quos & scriptis, & dictis, tot jam ante annos declarasset, neque plus me voluisse, aut potuisse detrabere ex eis, cum Cartesio favere eos dixi, quam detrahatur ex integritate fidei sancti Doctoris Thomae Aquinatis, cum Platonis dicuntur sequaces fuisse* = (a) Satis ne contra Consequentiariorum nostros declaravit ea oratione, ac probavit Huetius,

N 2

non

(a) Huet. *De Vit. sua* apud Brucker. *To. IV. P. II. p. 279.*

non idem esse doctrinam tueri aliquam, & consequentias omnes in se recipere, quas rite forsan ex illa deducant adversarii, dummodo ne ipsius doctrinae patronus easdem agnoscat, & amplectatur?

Similem moderationem Leibnitijs adhibuit, cum Newtonum, ejusque discipulum Clarkium impeteret, quod ille Spatium Dei sensorium, hic proprietatem esse statuerat. Argumentis enim eo compellebat adversarios, ut de simplicitate divinae Naturae actum esse fateri deberent, si nollent a sententia discedere. Non tamen illos hostibus Divinitatis adjunxit.

Sic etiam Wolfius ab inurenda impietatis nota Britannis Philosophis abstinuit. Tantum dicit Newtonum celeberrima sua de Spatio sententia se in magnas angustias, ac difficultates, quae non possint ullo modo resolvi, conjecisse (a).

Magistro similem nobilis alter philosophus Leibnitianus sese praestitit Ludovicus Martinus Kahle. Hic probat Newtonum, & qui Newtoni doctrinam expolire sibi visus est, Voltaerium, dummodo sibi constent, in Spinosum vergerere (b). Fatetur tamen auctor ingenuus, sibi persuasum esse, neque Newtonum, neque Voltaerium Spinosae favere voluisse: quin adeo sese praebet humanum, ut utrumque potius in verbis, quam in ipsis rebus lapsum esse facile credat,

(a) Vid. *Theol. Natur. p. 1. c. 5. §. 792. & Ontol. p. 2. sect. 1. c. 2. §. 599.* Hic obiter notandum, Antonium Genuensem, Scriptorem scilicet, & acuto ingenio, & eximia doctrina, sed qui mihi quandoque displicet, quod summos viros, quorum non semper sententias assequitur, nimis facile carpit; notandum, inquam, in philosophum omnium fere nobilissimum iniquiorem videri, dum, quod ex Newtoni hac in re, quam obiter attingimus, sententia fuit, ipsi tribuit, tamquam auctori. Ait, enim (*Elem. Metaph.*

P. I. §. 86. p. 165. edit. Ven. an. 1753.) = *Substantia spatii vacui; secundum Merum, Newtonum, & Clarkium est ipse Deus* =. Ac ille numquam id fassus fuerat, sed tantum esse Spatium sensorium Dei, & quamquam non sit Deus, ab ipso Deo ubique existente constitui.

(b) Edidit librum, quem *Examen* vocat, quo Newtoni Metaphysicam a Voltaerio litteris consignatam exagitat. Prodiit iterum hoc opus in Gallicum & Germano sermone conversum Hayae an. 1744.

dat, & Voltaireum inter eos ponat, = *Qui, ut ait Seneca ep. 59. alicujus verbi decore placentis vocentur ad id, quod non proposuerunt scribere* =

Acrius Voltaireum ex alio capite premit Nonnottius (a), praeclarus Auctor, ac de Historia, quin & de Religione optime meritus. Ille scilicet eam demonstrationem, quae ex mirabili ornatu mundi, ac pulcherrima partium dispositione repetitur, unicam in sua philosophia producit, ut Deum esse doceat. Idem tamen Voltaireus edito famoso libello, quem somnium Platonis (b) inscripsit, plura contra mirabile Creatoris opus obloquitur, plura in hac tellure nostra sibi deprehendere visus est, quae nullum consilium, nullam sapientiam architecti praeferebant, non modo reprehensione, sed & cachinnis, & contumeliis in ipsum Conditorem maxime digna. Hic impietatem Voltairei Nonnottius arguit, suisque coloribus pingit, at non minus vere, quam facete, suum adversarium non magis Atheum, quam bonum Christi cultorem, habendum esse, declarat.

Scilicet probe perspectum erat & his, quos produximus, & aliis, quos nullo negotio producere possemus, homines etiam optimis, & acutissimis ingeniis praeditos non omnia quibuscumque in disputationibus controversiisque videre, quae forte caeteri vident, non iisdem anticipatis opinionibus imbuti, neque iisdem argumentorum laqueis irriti. Cur hac humanitate non utitur in gravissimos Philosophos Buddeus, & alii quidam in aliorum scriptorum verba jurare soliti? Cur adeo molesti sunt iisdem, ne dicam saevos, atque crudeles, ut impietatis omnino damnari velint, a qua sese abhorrere vel maxime, qua scriptis, qua voce, qua totius vitae genere profitebantur?

CA-

(a) Nonnotte, *Erreurs de Voltaire* T. 2. Ch. 2. p. 34. 35. &c.

(b) *Songe de Platon.*

CAPUT XIX.

*Responsioni cuidam occurritur, quae fieri potest ab adversariis,
& argumenta quaedam ejus generis, quod improbamus,
examine subjiciuntur.*

NEquae vero causam Buddei quidquam juvat, quod Atheos tantum eos haberi jubeat, qui doctrinam foveant, e qua per *consequentias directas* nullum esse Deum veluti sponte fluat. Ille quidem duabus iis oculis totam visus est suorum argumentorum vim, atque pondus velle complecti.

At primo illud quaero: quid *consequentiarum directarum* nomine Buddeus intelligat? Si eas intelligit, quas nos recepta quaedam ἀξιώματα, sive pronunciata adhibentes ex ipsa possumus exprimere doctrina, de qua vertitur quaestio, tota contra Buddeum hactenus habita recurrit oratio. Si vero non difficiles intelligit, non nimis alte repetitas, sed, ut Dialectici dicunt, *immediatas*, & usque eo claras, ut vel mediocri ingenium easdem possit elicere, turpissime in re nostra fallitur. Nego enim hujusmodi consequentias esse, quas ex aliorum ille doctrina deducit: quin aliqua est, quam, si totis connitatur viribus, numquam fortasse trahet. Sane, quod mundus, auctore Aristotele aliisque, fuerit aeternus; non id concludit, quod ille putat, nullum ab iisdem Creatorem agnosci; cum multi quoque Christiani Philosophi, quibus equidem faveo, mundum ab aeterno per Divinam Omnipotentiam produci potuisse consentiant.

Caeterum hac in re maxime tenendum illud est: non omnia, quae nos Evangelica luce fruentes, quin & sanioris auxilio philosophiae fati instructi facile videmus, cum praesertim de Natura Divinitatis agitur, ab antiquis illis Ethnicis videri potuisse. Quis enim nescit Platonem ipsum aliqua protulisse Naturae divinae vel Simplicitati, vel Omnipoten-

ten-

tentiae, vel Immensitati tantopere contraria, ut facile possint a nostris adolescentibus rejici, qui Metaphysicam a primo, quod ajunt, limine salutaverint? Itaque mala est illa Buddei ratiocinatio: Ex hac doctrina manifesto sequitur non esse Deum: ergo qui eam tradidit, Atheus dicendus est. Ut rite illa procederet, hoc ipsum esset probandum: quod nobis in hac tanta Religionis, ac litterarum luce satis est manifestum, etiam illi, cujus agitur causa, non potuisse nisi manifestum esse. Quamdiu hoc non probas, malus erit ille mihi Dialecticus, ac Philosophus, non prorsus tamen irreligiosus, & impius.

Quid igitur, ais, numquam ne consequentias ab alicujus doctrina derivare poterimus, ut Atheum fuisse vincamus? Nam id contra Spinofam & ab eruditis Viris fieri solet, & a te quoque factum videtur. Poterimus, inquam, si quaedam indicia, vel adjuncta concurrant, ut non temerarium, ac leve, sed certum possimus, ac prudens ferre judicium; de qua re certae regulae, sive ~~namus~~ aegerrime statuentur. Oportet enim & hominis ingenium, & studia nosse, & ipsa, quibus scribit, tempora inspicere, & accuratissimo non partem aliquam doctrinae, sed potius eam totam, examini subicere; & ut paucis omnia complectar, aequo, ac pacato animo statuere, an aliquid inveniri queat, quod philosopho, de quo loquimur, ut consecutionem illam evaderet, praesto esse potuerit.

Hanc argumentandi rationem adversarii nostri non satis tenere mihi videntur; quod pluribus exemplis demonstrari potest. Materiam, inquit aliquis, plurimi veterum aeternam fuisse, quin & ingentiam opinari sunt. Et male quidem. At quid hinc in rem tuam? Ergo materiae negaverunt auctorem, quod nihil est aliud, quam Deum ipsum e medio tollere. Nimirum, si praeter materiam nihil aliud fuisse ab aeterno tempore agnoverint, quod ejus inertiae longissime praestaret, excellentissima quadam mente praeditum, atque virtute; cui quidem vel ipsa materia obedire omni-

omnino, ac parere, naturae necessitate compelleretur; vel si minus id agnoverint, inde fuerit, quod quidquam in materiam agere ejusdem beatissimae mentis quieti, ac felicitati a negotiis omnino vacuae repugnet. Ista enim qui dicit (dicit autem illud Plato cum plurimis aliis, hoc Epicurus cum suis) inter deceptos philosophos, ac decipientes; non tamen inter Atheos recensendus erit. Argumenta similia simili ratione solvuntur.

Arguere solent magnum illum Thaletem, & Jonicos ante Anaxagoram universos, quod, cum rerum originem explicent, nullam Dei, seu Mentis infinitae, quae cuncta molita fuerit, atque digesserit, mentionem faciant. Hinc Atheos fuisse colligunt; cum tamen aliqua fuerint ab illis, praesertim ab auctore Philosophiae Thalete, de Natura divina non modo graviter & copiose dicta, sed etiam acute inventa, & subtiliter disputata. At causa, quamobrem Jonici mentis infinitae mentionem non fecerint, non alia fuit, quam quod studium omne suum ad causas rerum naturalium, quas vocant secundas, conferendum esse censerent, & indignum philosopho non minus, quam tragico poeta, judicarent, si Deum interesse vellent, nisi quando dignus vindice nodus incidisset. Causam itaque primam non illi quidem negabant, sed supponebant; quod Radulpho Cudwortho, quod Samueli Parckero, quod Jo. Alberto Fabricio notatum. De Jonicis quidem uberius alio loco. Nunc illud tantum adverto; non rectam esse argumentandi rationem eam, quam Critici quidam usurpant. Si Deus fuisset Jonicis, Dei meminissent, cum rerum explicarent originem: non autem meminerunt: Deus igitur Jonicis non erat ullus. Propositio, ex qua reliqua fluunt, non ideo vera censenda est, quod ex iis, qui Deum venerantur, plurimi, ac praestantissimi, cum rerum ortum declarant, magnificis sane verbis extollunt ipsarum conditorem, atque gubernatorem Deum. Quot hominum capita, tot sententiae; ut est in veteri proverbio. Cur igitur fieri non potuisse censes, ut Deum quidem

dem Jonici rerum omnium Dominum esse sentirent, sed naturales omnes effectus a quibusdam *immediatis*, ut ajunt philosophi, vellent pendere causis, quae philosopho essent explicandae vel maxime?

Oleum quoque perdit, & operam, ut aliud proferamus exemplum, ipse Buddeus (a), dum validissimum argumentum sese moliri confidit, ut Epicureos, & alios divinae Providentiae adversantes, Divinitatem prorsus omnem funditus tollere doceat. Nam quae rationes, inquit, Deum esse probant, eadem, ut Providus ille sit censendus, aperte conficiunt. Ergo qui negat alterum, & primum illud negare censendus est (b). Optima consecutio, si quod praemisit, ut per se verum est, ita verum ab Epicureis agnoscatur. Jam cum voluntatem tam facile intelligentia ipsa sequatur, quis affirmare audeat, non potuisse vitiorum illecebras efficere, ut ratiunculas aliquas Epicurei, vel similes homines, investigarent, quibus adeo clarae veritati veluti cimmeriae tenebrae tandem obducerentur? Epicurus quidem cum assiduam tantae rerum molis curam tranquillae, beataeque vitae non parum officere cavillaretur, monogrammos illos Deos nihil prorsus agentes commentus est. Putabat ergo stultus homo non eadem, qua divinam Providentiam evertere se posse confidebat, ratione veritatem aliam, quod aliqua existeret Natura divina, concuti posse. Hanc autem inde suadebat, ac persuadebat suis, quod ea verissima essent, de quibus innatas, ac velut insitas a natura notiones accepimus. At loquax idem Graeculus, nihil tale de Providentia Deorum anticipatas a natura cognitiones ferre, tota voce clamitabat. Profanus igitur Epicurus, & impius; non tamen eo impietatis genere, quod proprie Atheismum philosophi nostri vocant. Neque mirum nobis accidit, aut novum, eos, qui Naturae voces una quidem in

O

re

(a) *Traité de l'Atéisme*. Ch. III. *Mundi*, & Vaninius *Amphis. Provid.*
p. 116. putant eos qui Providentiam negant

(b) Etiam Blountius (Blount) *Ans.* Atheos esse proprie dictos.

re vel non audiunt, vel potius audire detrectant, in alia satis dociles aures praebere, fortasse quod non aequè sit ipsis incommoda.

At quod Epicuro Buddeus fuerit subiratior, ignosci facile debet. Quis illum ferat cum turpissimam Atheismi notam, levissima de causa, Stoicis inurit, in quorum scriptis tam illustria, tam certa, illius quidem, quae in homine possit Ethnico esse, pietatis vestigia reperimus? At quis non Atheos putabit, inquit Buddeus, qui Divinitatem brutae materiae conjungebant? Putabit scilicet, si eosdem eam conjunctionis huiusmodi notionem habuisse convincas, quae cum idea Divinitatis vel ipsis fatentibus stare non posset. Illi autem, licet mala argumentatione decepti, decepti tamen, sese Divinitatem tum maximis laudibus extulisse putabant, cum eam veluti Mentem infinitae virtutis, & efficacitatis, quae moveret mundum ac regeret singulis ejus partibus inserta, veluti quaedam anima corpori, descripserant. An vero Divinitatem omnem illi negabant, quando cum Seneca (a) dicebant = *Non sine aliquo custode tantum opus stare; nec hunc siderum certum discursum fortuiti impetus esse, sed hanc inoffensam velocitatem procedere aeternae legis imperio* =?

Magis etiam inefficax est illa ratio, quam supra nos indicavimus, qua saepius pugnat Buddeus, ut Aristoteles in societatem Atheorum compingendus esse videatur. Aristoteles, inquit, eum aeternis antea temporibus mundum fuisse censet, qui nunc est: ergo cum Atheis sentit: ergo Atheis est annumerandus. Ridiculum profecto argumenti genus, quo, quid sentiat aliquis, cum eo, quod sentire fortasse deberet, si non posset pugnancia loqui, confunditur.

Equidem hac eadem ratione, Deum totius auctorem mundi, tametsi ab aeternis antea temporibus existentis, cognitum ab Aristotele fuisse demonstrabo: quam vere, modo non disputo, sed certe verius, quam philosophorum, quos Graecia edidit, excepto Platone, facile principem cum

(a) L. 1. de Provid. C. 1.

cum deterrima Atheorum turba esse miscendum. Aristoteles itaque fassus est, pluribus locis, eam philosophos fere omnes amplecti sententiam, ut mundum fuisse productum arbitrentur. = *Omnes quidem*, ait de Coelo libro primo (a), *mundum generant* = Jam, Buddei more, ex illius hoc ἀποφθίγματος argumentemur, ut quod ex eo sequitur tamquam ejus doctrinam accipiamus. Idem sentit Aristoteles (b); = *quod universis videtur, verum esse* = ergo genitus mundus illi videbatur. A quo autem genitus? Num a casu? At ille opinionem Democriti de mundo, quem temerarius athomorum concursus efformaverit, ebrio potius homine, quam philosopho, dignam fuisse scribit (c). Num genitus a Natura, vel a caeca necessitate mundus Aristoteli videri potuit? At id Aristotelis patria esset, quam ingenio, dignius. Cum enim ea mundo necessitas non sit, Atheis auctoribus, extranea, genitus ipse mundus a propria deberet natura dici: quo quid absurdius excogitari potest? Itaque neque Spinoza, neque Tolandus genitum ipsum mundum a se, verum quasdam ejus partes ab ipso mundo genitas, sive etiam creatas induxerunt. Quis magis Aristotelem, quam Spinosam, aut Tolandum desipuisse calumniabitur? Num vero progressum, quem vocant, causarum in infinitum probavit Aristoteles, ut hac qualicumque ratione genitum mundum poneret, sed ab alio, qui mundum alterum ab altero genitum, & sic deinceps, parentem agnosceret? At id est Aristotelis doctrinae omnino contrarium, qua primum illud Movens Immobile posuit, τὸ πρῶτον κινῶν ἀκίνητον. Praeterea cognita quibusdam est, & omnino digna, quae ab omnibus cognoscatur, Aristotelis argumentatio, qua praeter haec, quae nostris obversantur sensibus, naturas alias, nempe suas, ut ego interpretor, Intelligentias agnoscendas esse concludit. Nam = *si non alia sunt*, inquit, *praeter haec sensibilia, quae dicamus existere, non erit Principium, & Ordo, sed semper principii princi-*

O 2

pium

(a) Textu 102. (b) L. 10. Esbicos. (c) L. 1. Metaph. C. IV.

pium = (a) nimirum, quod semper principii principium inveniri possit, adeo putat absurdum, ut res confutatione non egeat. Ex his concluditur, ut mundum ille putaverit a praestantissima causa summo consilio praedita genitum. Quid enim, nisi quid aliud afferas, quod ex ejus, quas attulimus, doctrinis facillime refutatur, jam restat aliud? Agnovit ergo Aristoteles Mundi conditorem, Deum. Si mundum igitur ille statuit aeternum, quod tamen Angelico Doctore D. Thomae persuaderi non potuit (b), mundi aeternitatem cum ipsius ortu composuit. Praestantissima scilicet causa, de qua diximus, cum semper fuerit, effectum semper habuisse suum Aristoteli videbatur: ea ferme ratione, ut simile afferam Platonici Recentioribus, aut Alexandrinis, valde probatum, qua si Sol aeternis antea temporibus extitisset, ne momentum quidem temporis, quo lucem non emitteret, effluxisse conciperemus.

Totam hanc argumentationem bonam esse non dico: hoc tantum dico; si ea bona non est, multo minoris argumenta roboris esse, quibus tot machinae consequentiarum admoventur, ut in collegium Atheorum nolentes etiam, & inviti, plures antiqui, recentioresque philosophi cum Aristotele compingantur (c). Quod enim in Aristotele fecimus, qui

(a) *Arist. in Metaph.* = *Εἰ μὴ ἴσαι καὶ τὰ ἀσθενῆ ἅλλα, ὅτι ἴσαι ἀρχὴν, ὅς τὰς αἰτίας, ἅλλ' αἰτὶ τῶν ἀρχῶν ἀρχή.*

(a) *In Summ. I. P. q. 46. art. 1. in C.*

(b) Favet nobis Samuel Clarkius, ut alios omittam, qui sapienter, ut alia plurima, duas monuit quaestiones, de *Supremi Numinis existentia*, ac de *Mundi aeternitate*, esse distinguendas (*Demonstr. de l'Exist. de Dieu &c. Tom. I. Cb. IV.*) Plurimi scilicet, ut idem moneat, ex ultima antiquitatis memoria Philosophi, cum semper extitisse mundum arbitrentur, eidem tamen

praeficere Mentem, summo consilio, summa virtute praeditam, nulli dubitarunt. Et alii quidem, eodem Clarkio teste, non aliud volebant, quam ab infinitis retro saeculis rem semper fuisse aliquam, cum negarent ex nihilo mundum prodire potuisse: In hac, inquit ille, videtur Ocellus Lucanus opinione fuisse. Alii mundum opus esse ponunt ab essentiali, sic enim ajunt *Metaphysici*, & immutabili divinae Naturae Omnipotentia necessario conditum. Id Aristoteli placuisse putat Clarkius. Alii demum libera voluntate sapientis ac praepotentis Dei res omnes

qui tam ingens ducit agmen philosophorum sane nobilium, in aliis, praecipue qui litteris cogitationes mandaverint suas, nullo negotio praestare possemus. Nimirum, si quidquam asseruerint, unde pessima possit Atheorum cohors aliquid praesidii petere, multo plura, & multo clariora protulerunt, quae confodiant Atheos omnes, ac porro conficiant. Quare si quis mentem alicujus Philosophi velit ex doctrinae consecutionibus aestimare, saepius haerere sibi aquam experietur, & ancipitem illam, ambiguamque rationem exitum reperire non posse: quin etiam injustum fore videbit, qui velit eundem potius Atheis accensere, quod Atheorum doctrinae consentanea quaedam excidere sibi passus fuerit, quam Divinitatis cultoribus, quod alia quaedam divinae Sapientiae, Potestati, ac Providentiae declarandae aptissima protulerit.

C A P U T XX.

An Pantheistae sint inter Atheos numerandi?

SI, quae diximus omnia teneantur, jam valde numerum Atheorum, quibusdam a Scriptoribus in hoc opere nostro confutandis inductum, imminui sentiemus; quin & illud consequi videbimus, ut impii generis hominum, nisi monstra potius appellentur ex omnium scelerum collusione nata, nulla sit prorsus habenda ratio, ubi cum adversantibus non auctoritate modo, de qua re postea, sed multitudine ipsa, vel numero conferantur.

Sed ut majorem omnia lucem accipiant, alia quaedam subdere juvat; ac primo loco quaestionem; an Pantheistae Atheis

omnes ab aeterno tempore fuisse productas: & hanc Platoniorum sane multorum fuisse doctrinam Clarcius verissime monet. Il nempie sunt, de quibus Augustinus (*de Civ. Dei Lib. II. C. IV.*) scripserat =

Qui autem a Deo quidem factum (Mundum) fatentur, non tamen volunt eum temporis habere, sed suae creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus =.

Atheis sint adjungendi? Fuerunt enim inter antiquos non modo, sed & inter philosophos recentiores, qui non alium Deum, praeter hanc Universalitatem rerum, quam Mundum dicimus, esse voluerunt. Eos autem, non modo plurimi *Consequentarii* constituunt impietatis ultimae reos, sed & Tolandus, & Angli quidam Athei cum Tolando sentientes, magna quadam confidentia sibi vindicant universos. Quid enim? ajunt. Nonne illi Mundum, sive τὸ πᾶν, Deum esse volunt, quod nos etiam sumimus? Jure igitur illos tamquam nostros repetimus, sive nos potius in illorum societatem venimus.

At accusatio tota facili distinctione eliditur. Non enim verborum controversiae torquere nos debent, cum de re maximi momenti nascitur quaestio. Pantheistae recentiores, qui cum Spinoza, vel Tolando sentiunt, Athei sunt universi. Pantheistae veteres, qui cum Pythagora, cum Xenophane, cum Zenone sentiebant, aut Athei nulli sunt, aut certe non omnes. Illi rerum Universalitatem, quam nos Mundum appellamus, Deum vocant, ut fucum imperitis faciant. At Deum suum attributis omnibus spoliant, sine quibus nullo modo divinam intelligere Naturam, neque possumus neque debemus. Praecipue vero Deum suum Intelligentia carentem exhibent, sine qua naturae perfectio major humana neque esse possit, neque fingi. Igitur a reliquis Atheis non re, sed verbo dissentiunt. At Pantheistae veteres Mundo notionem illam Divinitatis, etsi mancam & imperfectam, affigebant, quam hauserant a natura, vel studio sibi pepereant. Etenim & hunc mundum vivere censuerunt (a) & eum-

(a) Eruditissimus Moshemius (*ad Cudv. Syst. Intell. C. IV. §. 29. N. 1.*) dubitat, an Mundum philosophus ulius verum, ac proprie dictum animal esse crediderit. Hunc sensum tamen pluribus ex adversariis suis tribuere videtur Lucretius, dum (*L. 1. v. 145. seq.*) contra eos illud infert de mundi partibus, aut

de iis, quae mundum constituunt.
 „*Haud igitur constant divino praedita sensu,*
 „*Quandoquidem nequeunt vitaliter esse animata.*

Sed ea quaestio valde pendere mihi videtur ex ea, quam nunc agitare non satis opportuna res esset, nimirum, an Deum esse animam ipsius mun-

eundem esse sapientem, nec non omni ex parte beatum, & immortalem. Eiusdem in singulas sui partes vigilantissimam Providentiam esse volebant, praefertim in homines, quorum animos plurimi dixerunt divinae particulam aerae, & quasi rivulos totidem ex immenso illo consilii, rationisque pelago dimanantes.

Hinc illa Zenonis Stoicorum principis, qui, Cicerone teste (a), quamdam rationem per omnium naturam rerum pertinentem, ut divinam esse affectam, putavit; hinc apud ipsum Cleanthes tum ipsum mundum Deum dicebat esse, tum totius naturae menti, atque animo tribuebat hoc nomen; hinc, apud eundem Chrysippus agebat, vim divinam in ratione esse positam, & universae naturae animo, atque mente; ipsumque mundum Deum dicebat esse, & ejus animi fusionem universam, tum ejus ipsius principatum, qui in mente & ratione consisteret, communemque rerum naturam universam, atque omnia continentem. Hinc denique illud est, quod refert Augustinus (b), Varronem cum reliquis Ethnicis a popello dissentientibus putavisse, Deum esse animam hujus totius, quod mundum dicimus, & ideo singulis ejus partibus tamquam divinis, sacrificia, precesque adhiberi potuisse.

Quod ut facilius intelligatur, probe tenendum est, illos veteres maximam in eo difficultatem expertos esse, ut mentem sine corpore per se subsistentem agnoscerent. Discimus id

mundi fuerit inter Philosophos recepta sententia. Nos obiter hoc in capite quaedam afferimus, quae sententiam eam, sin minus omnibus, aut plerisque, certe multis placuisse demonstrant. Verba praefertim adhibemus, cum veterum sententias explicamus, quae M. Tullius Cicero adhibet, gravis in historia philosophiae habitus auctor, dum placita philosophorum de Natura divina persequitur; qui & illud saepius habet

disertis verbis, animantem a Stoicis mundum induci. Itaque aut Mosheimii dubitatio illa debet evanescere; aut ostendat, oportet, quomodo mundum non esse animal ii putare potuerint, qui mundo nobilissimam animam, atque divinam inesse arbitrabantur.

(a) *De Nat. Deor. L. 1.*

(b) *Aug. de Civ. Dei l. 4. c. 31.*
& *l. 7. c. 6.*

id ex primo Ciceronis de Natura Deorum, aliisque monumentis sane plurimis. Cum ergo Deum esse Mentem, Sapientia, Virtute, caeterisque dotibus ornatam, quae captum superent humanum, facile cognoscerent, huic etiam Menti corpus aliquod esse quaerendum plures arbitrabantur. Nul- lum autem ea Mente dignius esse corpus ajebant aliqui, quam Mundum ipsum, cujus pulchritudine capiebantur, cujus admirabiles conversiones, atque vicissitudines magnopere sus- piciebant.

Quis jam negat eos philosophos in turpissimo fuisse errore versatos? Non tamen hinc illi dicendi sunt nullam sensisse vim, Naturamque divinam. Etenim, si velis id con- ficere, non modo tibi probandum est, tot errorum monstra cum recta, perspicuaque notione Divinitatis non posse com- poni, sed neque philosophos illos haec omnia inter se com- ponere voluisse. Atheus enim, quod saepe significavimus, non is est, qui pessime de Deo differit; non qui notioni Di- vinitatis obscuritatem, ac tenebras affert. Nam si id veli- mus, non aliud agemus, quam ut Ethnicos omnes, atque omnes fere supersticiosos, Atheos appellemus. Atheus, in- quam, is est, qui Divinitatis omnem ideam, sive formam abradere curat, & abradit ex animo, ac nullam censet esse naturam, quam religiosi institutis, ac ritibus colere debea- mus, aut etiam jure possimus. Hanc videlicet impietatem philosophis plerisque Graecis, aut Romanis, qui Mundum asseruerunt Deum, placuisse non inde constat, quod conse- quentiarum machinis, ad eandem impietatem fovendam ipsorum doctrina trahitur.

C A P U T XXI.

Quid sit censendum de Atheis practicis?

Aliquibus etiam ingenii, doctrinaeque gloria florentibus, fere quavis aetate, Scriptoribus solemne fuisse depre- hendimus, ut homines quosdam, in turpissima sese quaevis in-

ingurgitare flagitia solitos, non modo Dei vel timorem, vel amorem omnem, sed cognitionem ipsam, atque notitiam, prorsus abjecisse suspicarentur. Hinc apud Scriptores eos numerus Atheorum magis augeri videtur, quam res, aut veritas ipsa concedat.

At, si verum fateri volumus, ea conjectura, dum potius aurificis lance, quam populari quadam trutina examinatur, non tam grave pondus habet, quam videtur. Etenim ex impietate tum doctrinae, tum morum, nisi aliae quaedam rationes accedant, non aliud extundes, quam afortos plurimos religionis odio flagrare, nihil esse de morum honestate, nihil de altera vita sollicitos, nihil de Deo cogitare, cujus Providentiam, si vis, atque Justitiam, cum non esse maxime cuperent, sibi saltem, sui que similibus non esse persuadeant. At plurimos ex iisdem afortis in illud etiam impietatis prolabi barathrum, ut non modo cum scelerum suorum fociis, sed etiam *dicant in corde suo: Non est Deus*, non est tibi adeo facile sumendum, sed idoneis argumentis demonstrandum. Equidem vere sapientis, ac vere docti Lectoris ea, quae dicam, iudicio committo. Facilius est a nefariis hominibus quosdam errores recipi, quibus iustissimi scelerum ultoris iram nihil, aut parum, vereri doceantur, quam omnem penitus ab ipsorum mentibus, Entis, ut ajunt, summe perfecti, vel, si mavis, primae rerum Causae, consilio, sapientiaque praestantis, notionem evelli. Hanc enim suis quodammodo manibus inserit, aut quacumque tandem ratione suppeditat ipsa natura; quam in fugam aliquando vertere poteris; at illuc, unde facile recurrere nequeat, exterminare non poteris.

Quid igitur, inquires, nulli ne tibi Athei practici videntur esse? Videntur quidem, dummodo potestas ejus vocis rite declaretur. Nam alii quidem eos adeo turpi vocabulo notant, qui, credant Deum, aut non credant existere, certe ita vivunt, ac si nullus Deus esset, de quo scilicet ne cogitare quidem videantur. Atheorum hujusmodi satis ingentem ca-

P

ter-

tervam existimo posse produci. Sed hoc hominum genus quis antestabitur, ut non omnibus hominibus videri Deum esse persuadeat?

Præcticos etiam Atheos eo sensu quosdam esse recipio, quem Jacobus Bruckerus habet (a): scilicet = *quorum sine Dei timore, cultuque, ob Atheismum vita est* =. Eos accuratus auctor significat, qui non modo Dei vel timore, vel amore omni vacuum animum gerunt, sed ideo gerunt, quod aliquem existere Deum inficiuntur. Igitur, si Bruckerum audimus, practicus Atheus a Theoretico distinguetur, quod impiam ille, quam fovet, opinionem moribus ipsis, ac toto vitae genere, præferre non dubitet, hic vero modestius agere videatur.

Ea quoque fere omnia fatis arrident, quae ad eam vocem declarandam attulit auctor Encyclopaedicus Yvo (b): nempe practicos Atheos esse declarat, qui Deum existere vel inviti sentiunt, sed ita vivunt, ac si Deum nullum esse putarent; quin & eas a mente cognitiones abraderē conantur, quae Deum esse non obscure significant (c). Subdit illud posse contingere, ut obmurmurantis naturae voces aliquando comprimant; sed & ipsam identidem obstrepere, ut non satis tranquillam, atque securam inter scelera vitam eos agere sinat. Sapienter idem monet non esse facile cuiquam, quamvis homini flagitioso, notam eam inurendam, ut practicus Atheus appelletur. Etenim, inquit, fieri posse videmus, ut etiam qui Deum colant, ingentia scelera admittant. Eos igitur practicos Atheos appellandos, qui cum innumera patrare flagitia consueverint, tum nullum a se Deum agnor

(a) *H. C. Phil. To. IV. P. II p. m.*
668.

(b) *Diction. Encyclop. Dider. Art. Athéisme.* Baylius (*Contin. des pens. Tom. IV. cb. 99. p. 465. & 466.*) describit ex communi sententia practicos Atheos eadem ferme ratione, qua describit Yvo.

(c) *Ibid. p. 678. edit. Luc. =* Ils ne sont pas persuadés qu'il n'y a

point de Dieu, mais ils vivent comme s'ils l'étoient, & tâchent d'effacer de leur esprit toutes les notions, qui tendent à leur prouver une Divinité..... Ce caractère ne convient, qu'à ceux, qui vivent dans l'habitude du crime, & dont toute la conduite ne paroît tendre, qu'à nier l'existence de Dieu =

agnosci tota vitae ratione declarant. Si quod postremis hisce verbis forte voluit Yvo, clarius aliquanto proposuisset; scilicet practicos Atheos non tantum ex magnis criminibus, quibus assueverint, sed etiam quibusdam ex aliis indiciis, atque vestigiis, quae non facile possumus omnia oratione complecti, esse judicandos, nihil esset, quod verius dictum, aut accuratius explicatum asserre potuisset. Equidem non temere practicis Atheis, eo sensu, quem ex Yvone retulimus, illum ascribi censerem, qui, cum neque pietatem ullam, neque religionem colere veller, tum sermones illos, quibus de perfectissima rerum omnium causa fieret mentio, refugeret, quin & eos, qui causam eandem esse probarent, pene odio prosequi videretur.

Jam illa, quae de practicis Atheis Buddeus scripsit, omnia fere cenſeo repudianda. Si recte nobis Buddei sententias interpretatus est Philo (a), practicus Atheus ille dicendus est, auctore Buddeo, cujus adeo corrupti sint mores, ut hinc nullum ab eo timeri Deum scelerum vindicem judicare possis. Quid vocis illius, quam proprie sumi jubet hoc loco, definitione minus proprium dici, vel fingi queat? Etenim scire velim, ubinam gentium homines delitescant, quorum tam foeda vitiorum colluvie vita coinquinetur, ut ex ea tantum, quamvis alia quaedam indicia desint, Deum ab iis non agnosci, prudenti judicio definiri possit?

Celeberrima est assertio Baylii, hominem, dum aliquid agit, non illa plerumque sequi morum, ut ajunt, principia, quae

P 2

(a) Ludovicus Philon gallicum fecit opus Buddei latine scriptum, quae interpretatione nos usos fuiss. significavimus. Is (Cb. II. § VI p. 105.) haec habet = *L' Athéisme proprement dit est ou théorétique, ou pratique. L' on appelle ordinairement un Athée pratique celui, dont les mœurs sont si corrompues, qu' il donne par-là lieu de juger qu' il ne croit pas un Dieu, qui le*

punisse de ses crimes. Que s' il of- firme, & qu' il soutient cette impiété par l's discours, ou dans ses écrits. observant néanmoins dans sa conduite l's dehors de l' bonneté, & ne le veru, nous l' appel- lons un Athé- Théorétique. = paulo post inde insert, nihil practicum Ath- ismum a speculativo differe, nisi pones rationes. aut argumenta diversa, quibus innoteſcit.

quae ratio monstrat, sed potius eo sese deferri sinere, quo suo veluti pondere vergit ipsa natura. Hinc infert ille, quod Supremi Numinis cultor scelerum vereatur ultorem, non satis validum nobis argumentum suppeditare, ut meliorem altero, qui neque Deum, neque homines timeat, esse arbitremur. Negant plerique quidquam a Philosopho, vel Critico dici potuisse stultius. Recte, opinor. At iidem fere omnes assentiuntur, illam propositionem, ex qua tam iniqua ratiocinatio deducitur, si magis arctis limitibus coërceatur, ut non plerumque, sed tantum non raro id usuvenire praesumat, veriore esse non posse.

Quamobrem, si quemquam, ex eo tantum, quod perditis, ac flagitiosis moribus inquinatus, neque pietatem in Deum, neque religionem ullam colere videatur; nullo unquam divinae Iustitiae timore corripere, nullo divinae Providentiae sensu tangi concludas; quin & mundum ipsum alia quavis ratione, quam a sapientissima mente, factum ab eodem existimari arbitreris; levis, & vix aliquando prudens suspicio esse poterit; certum, ac bene firmum iudicium hominis vere docti sapientia dignum esse non poterit.

C A P U T   X X I I .

Temeraria Baylii de pluribus Atheis occultis suspicio rejicitur.

NON is erat vel ingenio vel doctrina Baylius, ut plus iusto numerum Atheorum a Scriptoribus nonnullis augeri, non facile perciperet. Itaque & multa eodem de Cometa opere, quod impugnamus, egregie scripsit, ut hac in re sibi modum cordi esse declararet (a), & Mersenno, & De-

(a) Vid. *Contin. des pens* §. 34. *P. Mersenne. C'est la coutume de ceux qui écrivent sur l'existence de Dieu, ou sur la Divinité de J. C. de représenter, que le nombre des athées n'est ni aussi petit que le fait le P. Raynold, ni aussi grand, que le fait le P. Mersenne. L'Évangile, de représenter, que l'impiété se débord, & qu'une nécessité.*

Derodonio, pluribusque aliis sese praebeuit infensum, quod oratione sua numerum Atheorum nimis exaggerarent (a).

Quidquid Baylius voluerit, cum illa scriberet: (etenim homo versutus, & callidus rem suam per cuniculos agere mihi videbatur, quod fufius hoc loco persequi nihil necesse est): sed tamen quidquid voluerit, brevi rediit ad ingegium, ac non satis certo constare significavit, numerum Atheorum, qui nullum esse Deum per argumenta sibi persuaferint, a sapientibus hominibus excedi, qui non modo populum metuant, sed ipsum Deum, & eundem ex animo vereantur, & colant (b). Ait enim, cum ejus generis Athei non aliud antiquius habuerint, quam ut animi sui veriora sensa celarent alios, nullam suppetere nobis rationem, qua numerari possint.

Quid est aliud, amabo, nisi hoc est, a sanctioribus Artis Criticae legibus aberrare, ut cum Pyrrhone desipias? Etenim omnes Critici concedent, cum animi sensus innotescere per se nulla ratione possint, ex verbis, aut similibus iudiciis aestimandos. Igitur, quod quisque verbis affirmat, praesertim si constanter affirmet in omni vita, id ipsum ex animi sui sententia credam affirmare. Si vis aliud a me credi, gravia quaedam, & idonea proferas, oportet, argumen-

cessité pressante les a engages à s'opposer à ce torrent. (P. 165.) Soiez sûr qu'ils grossissent les objets, ils prennent pour des athées quantité de gens, qui ne le sont pas, mais qui auront seulement proposé quelque objection avec trop de feu, ou qui se seront donnés la licence de débiter des railleries profanes.

(a) Vide praesertim de Davide Derodonio §. 35. & 36.

(b) Confer. §. 33. cum 37. Hoc autem in §. 37. de Atheis illius generis, quod innuimus, haec habet
 Il se peut faire qu'il y ait eu de telles personnes en tout tems, &

en tout pays, mais où les chercheroit-on? Quel molen de les trouver? Je vous avoue que si vous me faites cette objection, & s'il vous vient des scrupules là-dessus, je n'y sai aucun remède. Hinc autem Baylius idem, qui tam sapienter Auctores quosdam Atheorum numerum, levissimis ex causis, magis, quam par esset, augentes reprehenderat, infert humanam auctoritatem ad quaestionem solvendam, An Deus existat? non posse vocari, cum de valde exiguo numero Atheorum, qui Dei cultoribus opponantur, nunquam constare possit.

menta, quibus ipsum adeo mendacem, ut aliud constanter sentiat, aliud perpetuo loquatur, esse cognoscam. At si, nulla prolata ratione, fidem omnem dictis illius detrahere velis, id ages, ut omnis humana fides concidat, cum qua simul & contractus, & ipsa publica judicia tolli necesse est; quibus sublatis perturbatio vitae sequitur, & magna confusio: atque haud scio, an, humana fide sublata, societas ipsa generis humani constare possit. Historia certe, lux illa veritatis, testis temporum, vitae magistra, nuntia vetustatis, locum suum, atque dignitatem nullo modo tueri potest. Jam sapientes fere omnes (omnes dicerem, nisi quaestionem hoc loco non satis opportunam declinare vellem) illi fere omnes, inquam, quos neglecto populo Baylius audiendos esse putat, & divinam ultero fatentur esse Naturam, & ab ejus numine rerum omnium originem repetunt, & eodem numine mundum administrari, regique dicunt, & bona omnia tribui humano generi praedicant, & ingratos proinde nos, & injustos, & impios esse futuros, nisi purum, atque castum eidem praestantissimae Naturae cultum, & honores, & preces adhibeamus. Si quis forte dubitat, an eae sint sapientum voces, consulat ipsorum libros, consulat historiam, consulat demum quoscumque novit, a sapientia commendatos homines, atque doctrina. Jam ergo aut sapientes eos mentiri putabimus, quod, ut vidimus, recta ratio non suscipit, aut sapientes fere omnes ab Atheorum impietate abhorrere sentiemus (a).

At

(a) Huc optime quaedam faciunt, quae Scriptor accurati, profundique sermonis, Joannes Maria Malnata difficultati reponit, ejus, quam ex Baylio retulimus, omnino simili: quippe ex eo petebatur, quod Catholici fuisse doctrina clari, qui superioribus aetatibus extiterunt, rationes optime viderant, quibus in medium Religio, quam profiteban-

tur, jure vocari posset. Ait autem Cl. Malnata (*La fidei Ragione natur. int. alla R. Catt. To. I. p. 74.*) *In simili affari ogni nom prudente argomenta dalle esteriori apparenze le interne disposizioni. Altrimenti io dirò, che ogni più acceso impugnatore della Religion Cattolica la riconosce per vera nel suo cuore, e ben sente di non avere motivo al-*
cun

At licet illi mentiri fortasse voluerint, aut velint; vero simile profecto non videtur, praefertim si de pluribus loquamur hominibus, plura non prodidisse, vel prodere tantae impietatis indicia. Conjecturam hujus rei possumus ab iis petere, qui Spiritus fortes hac aetate dicuntur. Nam plerique latere volunt, saltem qui sunt in Catholicis civitatibus, ne Magistratum animadversionem, aut certe proborum hominum reprehensionem incurrant. Attamen ea solent, aut crebris usurpare sermonibus, aut saltem, cum sese dat occasio, fufurrare, quae certe faciunt, ut quid illi de Religione sentiant, aut sentiri velint, hominibus etiam non admodum emunctae naris aliqua ratione suboleat. Omnino verum illud, quod assensu omnium Seneca scripsit, „ *Nemo personam diu fert* „ neque fieri potest, ut qui semper cum Aristippo sentiat, aut cum Epicuro, idem cum Socrate semper, aut cum Zenone loquatur. Numquam igitur mihi persuaderi poterit, Diagoras multos, aut Teodoros, aut Critias extitisse, quin aliquam tantae impietatis suspicionem vel nolentes injece-
rint.

Sed Sophista Pyrrhonicus hoc loco me fortasse redargueret, quod de Sapientibus verba faciam, quorum sensa scrutari possumus. Etenim diceret se de sapientibus movisse suspicionem, qui nulla ratione nobis innotuerint.

At primo quidem: Num hi Sapientes ne Scriptoribus quidem innotuere, qui cunctis a Sapientibus divinam Naturam agnitam esse scribunt? Num cordatos etiam homines fefellerunt, quorum fidem illi Scriptores secuti sunt? Deinde non video, cur hac etiam in re argumentum illud inductionis, de quo jam satis multa diximus, locum habere non possit.

cun ragionevole di dubitare. E' vero che per nostra infinita disavventura non truovasi carestia di doppj uomini, e infingitori, che altro sentono, e altro dicono, nè in veruna cosa più vagliono, nè più affinano il malvagio talento loro, che nel

meffier d'ingannare. Contuttociò noi non dobbiamo a capriccio credere e moltiplicar de' Zingani il numero, nè figurarci, che ad ogni tratto il sì della lingua venga disdetto dal nè della mente. =

possit. Nam cum omnia corpora, in quibus, ut ajunt Physici, experimenta capere liceat, viribus quibusdam, aut proprietatibus, constanter gaudere videamus, etiam ea, quae tentare non possumus, ejusdem generis corpora proprietatibus iisdem praedita esse cognoscimus. Quin ergo similiter, quando Sapientes omnes, quorum nos, aut legendo, aut colloquendo, sententias affecuti sumus, Dei notitiam alte insculptam animo servant, Sapientes etiam, vel magnis locorum, vel temporum intervallis, a nostra cognitione disjunctos, eadem fere cum illis in re omnium gravissima sentire arbitramur?

At Baylii omnes ineptias prosequi, neque vacat, neque necesse est. Habuit enim magnum illud ingenium, at Pyrrhonica stultitia depravatum, hoc maxime proprium, quod cum Saurino jam indicavimus, ut ad veritatem tenebris offundendam, generis cujuscumque, nullo fere discrimine, aut delectu adhibito, argumenta colligeret. Hinc saepe rationes ipsius quaedam vera petere videntur, quae tantum infans homo concuti posse arbitretur.

C A P U T   X X I I I .

An sint Athei Speculativi?

SCriptores haud ita pauci, quorum aliquos nominat Baylius noster (a), ac non sine aliqua fortasse ratione carpit, numerum Atheorum, qui communi generis humani de Natura Dei sententiae possint opponi, non modo extenuant, sed omnino de medio tollunt. Ajunt enim nullos esse speculativos Atheos, quorum tantummodo sententias, practicus Atheis omnino praeteritis, esse colligendas, dum humani generis consensus inquiritur, ipse falsus est adversarius nosler; quem, cum ingenio, doctrinaque abundet, honoris aliquando causa nominamus.

Sunt

(a) Bayl. *Contin. des pens. §. C. Réponf. aux questions &c.*

Sunt autem Athei speculativi, qui fucatis quibusdam ratiunculis misere decepti, nullum esse Deum, apud animum suum ipsi statuunt, aut certe, num Deus existat, in rebus omnino dubiis esse ponendum ex animo sentiant.

Ego equidem optarem hanc veram opinionem esse, sed ut ingenue fatear, quod sentio, vereor, ut satis probari possit. Nam si te convertas ad sacram auctoritatem, qua mihi quidem, non tamen illis, contra quos eam veritatem urgere maxime posses, nihil est, aut esse debet, antiquius, quid tandem extundes? Non aliud in hanc rem, ut opinor, quam maxime pium humanae salutis auctorem cunctis hominibus auxilia praebere, quibus in agnitionem ejusdem veniant, aut certe venire possint. Non tamen hinc facile sequitur, ut nulli homines fuerint, qui, cum nullum Deum esse cuperent, &, ut nullum esse Deum sibi persuadere possent, vel maxime laborarent, pessimi voti compotes aliquando facti fuerint, ex Atheis practicis effecti etiam speculativi.

Si consulas historiam, non aliud ea respondebit, quam sibi tantum esse notum, quid homines egerint, quid dixerint, quid in omni vita praefeserere visi fuerint: paucos quidem, sed tamen aliquos extitisse homines, ut Diogoram, ut Critiam, ut Spinosam, qui cum sese projecissent in immane barathrum *A'δεδνντες*, non amplius ullam visi fuerint vim persentiscere Divinitatis. Ricotium illa producet (a), Scriptorem profecto neque oscitantem, neque mendacem, qui narrat, quo tempore morabatur ipse Constantinopoli, Mahometum Effendulum (b) fuisse morte multatum, quod multa contra Deum, Turcarum ipsorum auribus horrenda vomuisset. Etenim, ut nullus esset Deus, aut non ea certe polleret, quam vulgo jactarent Religionis Ministri, sapientia, sive virtute, solebat, incredibilem quamdam pertinaciam praefeserens, hoc argumento pugnare.

Q

Si

(a) Vid. Ricaut in opere, quod in italicum sermonem versum habemus, praefixo titulo = *Istoria dell' Imp. Ottom.* = Lib. II. Cap.

XII. ubi de Atheis, qui Musulini dicuntur inter Turcas, plura.

(b) Mahomet Effendi.

Si sapiens, ac praepotens ullus esset Deus, me tamdiu vivere non sineret, acerrimum, inter mortales omnes, ipsius inimicum, atque contemptorem; Me vero, & vivere, & valere videtur: nullus igitur est Deus, quem vereri debeatis, aut colere. At pertinacia, qua pessimus homo jam morti proximus usus fuit, majorem habere debet admirationem. Numquam enim potuit homo locuples, & doctrinis, atque artibus illis instructus, quae vigent in imperio Turcarum, adduci, ut vitam suam pluris, quam impietatem faceret. Etenim, cum optio illi delata esset, utrum vitam, an impiam doctrinam deferere mallet, mori potius, quam sapere voluit. Dicebat enim, ad mortem, licet infamem, obeundam, ipso veritatis, quam unice diligebat, amore se rapi, quamvis nullam in altera vita (non enim alteram fore credebat) pro tanta jactura mercedem sperare posset (a).

Haec, inquam, aliaque, narrat historia, quae speculativos aliquos Atheos extitisse suadere videantur.

Reslat igitur, ut, quid philosophia doceat, audiamus. Nam cum in animis hominum tantae latebrae sint, tantique recessus; aut nulla, liberales inter artes, ac disciplinas,

(a) Cave tamen, hoc exemplo confirmari putes, quod scripsit Aembertus (*Elements de Philosoph. §. III.*) = *pour distinguer ceux, qui ont donné leur vie par conviction, de ceux qui l'ont prodiguée par fanatisme, il (le vrai Philosophe) n'établit point d'autre règle, que celle de compter les suffrages* = Cum de Martyribus ibi loquatur, quem sensum Aemberti verba suscipiant, facile vides. At facile, si sapias, etiam advertes, ex innumeris aliis capitibus Martyres nostros, stultis quibusdam hominibus, qui pro fovendis impiis opinionibus mortui sunt, esse antefereandos. Confule Viros egregios, qui de Veri-

tate Christianae Religionis, multa, & praeclara scripserunt. Nos obiter innuimus incredibilem Mahometi superbiam, & ingenium maxime ferox, atque protervum, nihil cum puerorum, virginum, senum, & aliorum cujuscunque generis hominum, quorum ab ipsis Ethnicis, excepta Religione, omni vita probabatur, modestia, mansuetudine, aliisque virtutibus innumeris, habuisse commune: neque vero credibile videri posse, si quaedam adjuncta consideremus, simplicissimos illos Christi affectas, sui nominis immortalitatem, gloriamque spectavisse, cujus amore Mahometus ille tantopere flagrabat.

nas, aut sola tum ratione, tum experientia, faces praeferebantibus, illuc Philosophia permeare potuit. At illa quidem, plerasque res scitu dignissimas cum rimari curiosius, ac subtilius investigare vellet, ingenii cujuslibet aciem fugere sensit, ut vix pauca quaedam certa satis, & explorata, narrare possit. Inter ea non esse fatetur quod nos inquirimus, cum disputamus, an ulli fuerint, aut sint, Athei speculativi.

Nam si vere notiones aliquas ab ipsa natura insitas, & anticipatas, ut multis placuit, habemus, inde facile consequetur, ut inter eas ipsa sit Dei cognitio, quam proinde tenebris obducere possis, at prorsus evertere, cum tam alte animo sit insculpta, nisi animum ipsum evertas, omnino non possis. At quis nescit, quot ea doctrina de ideis innatis prematur argumentis, aut quot philosophorum sane nobilium familiis displicuerit, atque displiceat?

Iam si Dei cognitio consideratione quapiam, ut ut facillima, comparatur, cur Athei speculativi prorsus nulli fuisse dicendi sunt? Etenim, ut nullos omnino fuisse non sine ratione dicas, nullos esse potuisse necesse est. Iam cur multi esse non potuerint, intelligo. Homines enim ea facillime videre solent, atque concedere, quae magna quadam, atque perspicua luce collustrata ponit ob oculos, ut ita dicam, ipsa natura. At cur omnino nulli dementes homines esse potuerint, qui veritati tam apertae repugnarent? Etenim ut nulla foeditas sine amatore, quod vetere proverbio docemur, ita nullus error sine probatore fuit. Ea certe consideratio, de qua loquuti sumus, sin minus praetermitti potuit, aut negligi, saltem contrariis quibusdam ratiunculis, ac fallacibus argumentis, quibus aliquae mentes non mediocriter aliquando premuntur, ita obrui potuit, ut suas nullo modo vires, nativumque robur exereret.

His, inquam, & aliis animadversis, cupio quidem Atheos omnino nullos fuisse, vel esse speculativos, sive homines, qui nullum esse Deum, vere, & ex animo sibi per-

fuaserint, sed, quod cupio, verum esse, affirmare non audeo (a).

Sane qui affirmant scriptores, non aliud exsculpere posse mihi videntur, quam nullōs homines extitisse, qui, dum esse Deum aut negarent, aut certe dubitarent, non pessima fide laborare deprehenderentur.

Equidem in eo saltem facile pessimam fidem agnosco, quod rationes, Deum esse demonstrantes, non ea, qua par esset, diligentia discant, aut animo versent, ut vim, ac pondus ipsarum sentire queant; contra vero tenues quasdam ratiunculas impietati fovendae idoneas omni ope confirmare nitantur. Quare sunt Athei speculativi, quod vere mens illorum, dum fallacia quaedam argumenta sequitur, in assensum abripitur impiae sententiae, qua dicunt, non modo cum suorum scelerum sociis, sed etiam in corde suo, *Non est Deus*. Sed tamen eosdem Atheos speculativos, pessimae potius voluntatis vitio, quam illorum pondere argumentorum, in immanem errorem pertrahi concedendum est.

Illud etiam certum mihi videri solet, non modo, quae Theologia suppeditat, maxima momenta rationum, sed & exempla, quibus abundat historia, perpendenti, neminem esse speculativum Atheum, qui non ex practico factus fuerit.

Sed haec omnia fufius hoc in opere persequi non debemus, quo consensum humani generis in pulcherrima veritate agnoscenda, etiam impiis ostendere cupimus. Etenim aliqua sunt inter illa, quae aut nullo modo, aut solum longa nimis, atque difficili consequentiarum deductione Christianae Religionis hostibus probare queas.

CA-

(a) Atheos esse veros, ac speculativos plures docti Scriptores ulla sine reprehensione defendunt. Inter eos Doctor Anglus Harris integrum sermonem habuit, ut id confirma-

ret. Habet idem ex Catholicis Doctoribus, ut alios omittam; P. Bernardus Lamy *Entret 2. sur la Morale* cb. 15. p. 145.

CAPUT XXIV.

Plerique Athei, dum nullum a se dicunt agnosci Deum, aut non ex animi sententia loquuntur, aut non in ea longo tempore perseverant impietate doctrinae.

Quam propono sententiam, & veriore alia, quod scilicet nulli prorsus Athei speculativi sint, & probatu faciliorem, & optimae causae nostrae tuendae non minus idoneam puto. Nimirum usque eo verum est homines in agnoscenda Divinitate, uno veluti ore, conspirare, ut qui dissentiant, & numero sint satis exiguo, neque cum tanta vim, Naturamque divinam, agnoscentium multitudine conferendo, & ex hoc eodem numero sane plerique aut non ex animi sententia loquantur, aut non in ea, longo tempore, perseverent impietate doctrinae.

Neque enim nos ab hac ferenda, propugnandaque sententia deterret, quod de paucis tantum Atheis, quorum ipsi scrutati sensa fuerimus, loqui possimus. Id Baylius exprobrat illis, (a) qui nullos esse scribunt Atheos speculativos. Ferre autem videtur rationis paritas, ut nobis etiam, qui fere nullos esse volumus saltem omnino constantes, objici possit. Sed nos & Auctores adducimus, qui vel multorum ipsi Atheorum veras opiniones rimari conati sunt, vel diligentibus aliis, ac prudentibus viris, qui multo plurium fuerant aliquando rimati, fidem habuerunt, & ex Atheis plurimis, quorum hac ratione placita teneamus, de reliquis omnibus, in suorum tenebris ac latebris errorum caput occultentibus, conjecturam non absurde capimus.

Neque vero tantum hac in re debet *Α'ναλογίας* argumentum valere, quod non semel adhibuimus, sed aliud etiam, quod a fortiori Dialectici nostri vocant. Etenim

Atheos,

(a) Vid. Bayl. *Contin. des pens.* §. G.

Atheos, qui suas impias opiniones in vulgus spargere non dubitarunt (eos autem praecipue Scriptores afferendi respiciunt) pertinaciores fuisse plerisque saltem aliis Atheis, qui siluerunt, credibile omnino est. Facile quisque videt plures esse rationes, ut homo nihil adversum ei sententiae proferat, aut etiam sentiat, cujus veluti parens bonus, aut tutor fidelis haberi vulgo voluerit, quam homo, qui sententiam eandem conceptam animo, foramque retinuerit. Nempe, si quando sententiam aliquam defensandam suscipiunt, propter hoc ipsum magis fere, quam antea, cupiunt homines esse veram; neque latet quemquam, ita nos natura ipsa esse comparatos, ut quanto vehementius aliquid verum esse cupimus, tanto facilius verum esse arbitremur. Praeterea, quod Athei primi generis illius, nihil, non populi dicam, sed hominum doctorum, atque prudentum, reprehensionem vereri videantur, maxime feroces, & indomitos, & froeni cujuslibet impatientes animos arguit. Eos autem animos, in hoc certe negotio, non ii praefecerunt, quotquot impiam doctrinam non tanti faciunt, ut pro ea defensanda vel jacturam nominis, vel alia quaelibet incommoda subire velint. Iam vero, si plerique Athei, qui multo magis, quam caeteri, pertinaces haberi debent, aut non ex animi sententia loquuntur, cum Deum esse negant, aut certe non in ea sibi, longo tempore, constant perversitate sententiae, quid de aliis non adeo perditis impietatis amatoribus omnino tenendum est? Nimirum non illos posse diu cum natura pugnare, quae licet invitos, ac reluctantes homines eo pertrahere conatur, ut pulcherrimam hanc universitatem rerum non sine Conditor, ac Moderatore summo consistere posse fateantur.

At ejus, quam proposuimus, sententiae gravitas a Platonis primum auctoritate repetatur, qui Dialogo X. de Legibus, cum non ita paucos in Graecia visus esset Atheos agnoscere, nullos tamen esse diserte significat, qui concordi generis humani de Natura divina sententiae, vel numero,

ro, vel auctoritate sua, quidquam officiant. Etenim juveni, qui Deos esse fateri nolit, nunciandum monet, affore tempus, quo contrariam omnino sententiam animo combibat. Rationem addit eam, quae mirifice confirmat opinionem nostram; quod nemo post homines natos extitisset, qui cum juvenis nullos putasset esse Deos, jam prope senex in eadem sententia manere videretur (a). Quam Platonis doctrinam ita carpit Baylius, & vexat (b), ac si Philosophorum Princeps commentitios illos Ethnicorum Deos, potius quam naturas quasdam intelligentes, existere, a quibus pendeant omnia nostra, probare voluerit. Veium omnes Baylii errores persequi neque vacat, neque, si vacaret, magnopere liberet.

Illud sine reprehensione dimitti non debet, quod Platoni fidem habere nolit, cum numerum Atheorum sibi constantium extenuat, aut potius e medio tollit: at Platonem audiri voluerat, in eodem Dialogo, de pluribus, non modo suae, sed etiam superiorum aetatum, impiis, Atheisque hominibus conquerentem (c).

Nimirum Baylius, non modo quibus credat auctoribus, voluntate potius, quam certo, accuratoque judicio determinat, sed ex auctoribus iisdem quod vult accipit, quod non vult rejicit, aut etiam modo accipit, modo idem rejicit, ut potius optare, quam docere, videatur. Sic in opere, quod Continuatio suarum cogitationum inscribitur, §. XVIII. magnum esse numerum Atheorum post renatas litteras inde probat, quod Scriptores multi pro Religione scribere coeperint, & aggeres omnes ab impietate superari conquesti sint. At eodem opere §. XXXIV. Scriptores, qui talia narrent, perstringit, atque castigat; eodem, ait, rem valde justo majorem exhibere, notamque

A'966.

(a) Νέμω. Διαλ. Νέκρ. p. m. 888.
 Ἐν ᾧ παρ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρῶτον διὰ τοῦ χρόνου
 ποιεῖται πολλὰ, ὡς τῶν δόξαζης μεταβολήν-
 τα, καὶ τὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων. . . . τὸ
 πρῶτον πᾶσι δαδόντα ἐν τῷ αὐτῷ τῷ
 δίκῃ καὶ τῷ δίκῃ, ὡς οἱ αὐτοὶ, διατελεῖται

πρὸς γὰρ αὐτὸν μόνον ἐν τῷ αὐτῷ τῷ διατελεῖται. $\square$
 Vide alia apud ipsum lectu dignissima.

(b) Vid. Contin. des pens. §. 154.
 p. 787 &c.

(c) Ibid. §. XVI. p. 60.

Αὐθεήτης multis inurere, nihil tale merentibus Viris, levissima saepe de causa. At si quis Baylii omnes Ἀντιλογίας colligere vellet, volumen iusto majus conscribendum susci-peret. Illuc potius oratio redeat, unde digressa est.

Ipsū interrogo, quam possit rationem asserre, cur Platonī standum non sit, ea, quae protulimus, asserenti? Nam & sapientia praestitit Plato, qua verum an esset, quod litteris consignaret, videre poterat, & ea fuit honestate morum, ut saltem turpissimi mendacii suspicio non in eum facile cadat. Quocirca, si Tito Livio, si caeteris historicis aures adhibes, dum Romanorum res gestas exponunt, cur Platonem in re nostra non audis, qui de re, quam *falsi veritatem* Iureconfulti vocant, & Critici nostri, testimonium dicit? Nam scire, num Athei semper visi fuerint eidem adhaerere sententiae, non minus ad historiam pertinet, quam scire, quibus moribus Romulus, aut alii Reges, qua pietate in Deos, qua charitate in suos, qua contra hostes virtute praediti fuerint.

Quod vero profert Baylius (a) exemplum Athei paulo ante mortui, quam ipse scriberet (b), semper in impia sententia constantis, ac firmi, confutatione non eget. Cum enim Plato, non quid omnino fieri semper necesse sit, sed quid ad suae tempus aetatis factum fuerit, fideliter narret, non vadem se facit, ut per omne posterum tempus numquam aliquid oppositum contingere posse arbitremur.

Concinunt hac in re cum Platone plures, iidemque valde nobiles ex ipsa Graecia Philosophi. Eos enim si audimus, tametsi perditii quidam homines, dum valetudo, opesque florerent, Divinitatis omne jugum portare detestaverint, cum tamen sese morti propiores factos esse viderunt, aut in gravem inciderunt calamitatem, ipsi Deum a se negatum, magis quam caeteri, timuerunt.

De

(a) §. 154.

(b) Habet in nota Monf. de S. E. hoc est, si rite interpretor, Mon-

sieur de Saint Evremond. Hunc solum ait sufficere ad Platonis errorem detegendum.

De Zenone quidem, Principe Stoicorum, memoriae proditum accepimus, eum, cum diligenter morientium Atheorum sensa perpendisset, dicere solitum: confessionem ipsorum argumentum esse vel maximum, quo Deum, divinamque Providentiam existere demonstramus. Nam adventante morte, vel calamitatibus urgentibus praecipue repentinis, quod etiam Aristoteles notat, homines ex animo, atque natura veluti dictante loqui solent, non item cum ambitione, lascivia, aut alia quavis animi perturbatione agitantur.

Iam quod in iis casibus homines etiam impii vim, potestatemque divinam vereantur, Æschylus etiam docet, non tam poeta, quam pictor egregius, in moribus hominum sui temporis exprimendis. Cum enim de militibus Eccii loqueretur, prope jam de salute desperantibus, significat inter eos non defuisse, qui, etsi nullos antea putasset esse Deos, tunc preces iisdem, ac vota faceret, tellurem ipsam, atque coelum timide veneratus. (a)

Sed nullus inter Graecos ejus rei, de qua loquimur, illustris exhibuit exemplum, quam Bion ille Borysthenites, Theodori discipulus, qui Magistri sui tum impudentiam superans, tum impietatem, homines, Deosque ridere consueverat. Nam qui sanum non viderat, Diogene Laërtio teste (b), qui Mortalibus, quod Diis immolarent, illuserat, qui nulla ratione verum Deum, aut ulla commentitia Numina videbatur agnoscere, cum in periculosum incidisset morbum, ita mutatus est, ut in anilem superstitionem converterit impietatem. Nam, eodem Diogene teste, non modo & adipe, & thure, gentilium Deorum nares implevit, & ut propitii forent, ac delictis parcerent. enixis precibus imploravit, sed & anui collum porrexuit, & brachia loris devinxit, & rhamnum, simulque laurum januae imposuit, ac Plutonem saepius invocavit, ut votorum suorum compos aliquando fieret.

R

Et

(a) Æschyl. in Πιστ. . . . θεός

δι τῆς

τὸ πρὶν ἡμεῖς οὐδέποτε, τὸν

ἐνχρῆμα

ἀνθρώπου, γὰρ οὐκ οἴμαι τι ἀπορ-
νήσειν.

(b) Laërt. L. IV. in Bione.

Et ea quidem vetustatis monumenta, quae adduximus, non modo, quod aliqua Natura divina esset, sed etiam quod provida esset, ac iusta, probe cognitum etiam impios, comprehensumque animis habuisse declarant.

Graecos autem hac etiam in re Latini sequuntur, quos inter primo loco testem adducemus nemini suspectum hae in causa, nempe Lucretium. Ille enim (a) ea scribere non dubitavit sane praeclara.

„ Nam quod saepe homines morbos magis esse timendos,
 „ Infamemque ferunt vitam, quam Tartara Lethi;
 „ Et se scire animi Naturam sanguinis esse,
 „ Nec prorsus quidquam nostrae rationis egere:
 „ Illic licet advertas animum, magis omnia laudis,
 „ Aut etiam venti, se fert ita sorte voluntas,
 „ Instari causa, quam quod res ipsa probetur.
 „ Extorres iidem patria, longeque fugati
 „ Conspectu ex hominum, foedati crimine turpi,
 „ Omnibus aerumnis affecti denique vivunt.
 „ Et quocumque tamen miseri venere, parentant,
 „ Et nigras mactant pecudes, & Manibus Divis
 „ Inferias mittunt; multoque in rebus acerbis
 „ Acris, advertunt animos ad religionem.
 „ Quo magis in dubiis hominem spectare periclis
 „ Convenit, adversisque in rebus noscere qui sit.
 „ Nam verae voces tum demum pectore ab imo
 „ Ejiciuntur, & eripitur persona, manet res.

Pulchre quidem accidit, quod inter homines huiusmodi tam parum sibi constantes, quos Lucretius carpit, Lucretius ipse sit visus Baylio dignus, qui numerari possit. Neque enim aliud esse, quam divina quaedam Providentia videtur vis abdita quaedam a Lucretio agnita, quae res humanas ad summum aliquando fastigium evectas deprimat, & aequa-

lan-

(a) Lib. III. v. 41.

lance componere videatur (a). At quid de Lucretio sit judicandum alii viderint.

Sane reliquis vulgo Epicureis, qui quamquam prorsus Athei non fuerunt, Divinam Providentiam negarunt, & hinc non manibus, ut Xerxes, sed rationibus, Deorum Immortalium templa convellere dicebantur, non persuasum esse non poterat, si Ciceronem audimus, divina Providentia res omnes administrari. Nam ille gravissime notat (b), inde non ausum esse temerarium genus philosophorum negare Deos, quod non populum quidem omni loco, sed Deos ipsos, Deorumque vindicem iram non timere non posset, ac ridet quos ipse, vel Cotta, si mavis, quem disputantem inducit, noverat Epicureos, omnia sigilla numerantes. Nimirum adeo aberant illi quidem ab impietate summa, ut oppositum potius superstitionis genus colere viderentur.

Ineptum esset objicere, quod nos, qui de Atheis loqui velimus, aut debeamus, de Epicureis, ac de aliis, quos *Athei* non fuisse fateamur, adeo multa scribamus. Nam, si diligentius advertas, Auctores, quibus fidimus, divinam Providentiam non agnoscere non posse vel ab iis, qui oppugnant ipsam argumentis, & scribunt, & sentiunt. Jam vero non potuissent id affirmare, vel credere, nisi Atheos etiam proprie dictos, eo genere hominum, quos describunt, comprehendere voluissent.

Porro Divinitatis hostes, quod non ea loquantur, quae sentiant, arguit etiam Seneca (c), cujus, ut aliae multae, sic etiam illa est, vel doctrina, vel ingenio tanto digna sententia = *mentiuntur, qui dicunt se non sentire esse Deum, nam etsi tibi affirmant interdum, noctu tamen & sibi dubitant*; cui sententiae quidem exempla non pauca respondent, quae possemus ex Romanarum rerum historia colligere; sed illud in primis celebre, quod Suetonius significat, Caligulam, qui vivens nullum timuerat Numen, adventante morte tandem agnovisse.

R 2

Jam

(a) *De Nat. Deor. l. 1. & alibi.*

(b) *In Dissiou. Historico-crit.*

(c) *Lib. 1. de Ira.*

Jam si sanctos Ecclesiae Patres, aut recentiores philosophos hujus rei, quam asserimus, testes vocare vellemus, multo difficilior esset orationis exitum, quam initium invenire (a).

Sed omittere non possumus, sine magna vel inscitiae vel negligentiae nota, Baylium ipsum satis aperte, multis in locis, sententiae nostrae suffragari. Nam aut affirmat, inter eos, qui videri volunt Athei, bene multos non quod sentiant loqui, sed quod levissimos apud homines, ingenii satis acuti, neque vulgaribus opinionibus mancipati gloriam parere posset (b); aut etiam Atheos fere omnes haud ab simili oratione complectitur (c). Quin etiam Sainthibalis, hominis impii, sententiam veram esse putat, qui dicere solitus erat sectae suae paucos admodum homines inveniri, qui dono perseverantiae potirentur; eosdem etiam aiebat, cum mortui essent proximi, sectae suae decus, ac dignitatem minime sublinere; quin & sese ipsos mendacii reos quodammodo constituere, praesertim cum Poenitentiae, & Eucharistiae Sacramenta flagitent, atque suscipiant (d).

Haec

(a) Vide inter alios recentiores La Bruyere (*Caract. &c. au Chap. des Esprits forts* p. m. 670.) Hanccock (*Exist. de Dieu prouv. & déf. To. 3. Collect. Burnet.*) qui confirmat id exemplo Hobbesii, qui, ut, auctor est ipsius vitae scriptor = ne pouvoit souffrir la solitude, sunt Hancockii verba, de peur des esprits = .

(b) Vid. Continuat. des pensées §. XXXV.

(c) Diction. Crit. Art. Des-Barreaux. Rem. F. = Il est assez apparent, que ceux qui affectent dans les compagnies de combattre les vérités les plus communes de la Religion, en disent plus qu'ils n'en pensent ..... Cette mauvaise habitude... emousse la pointe des im-

pressions de l'éducation, je veux dire, qu'elle assoupit le sentiment des vérités, qu'ils ont apprises dans leur enfance touchant la Divinité, le Paradis, & l'Enfer: mais ce n'est pas une foi éteinte, ce n'est qu'un feu caché sous les cendres. Ils en ressentent l'activité des qu'ils se consultent: & principalement à la vue de quelque péril.... Ils passent jusqu'à la superstition &c. = Vide caetera apud ipsum.

(d) Diction. Crit. Art. Bion. Rem. E. = L'ai ohi dire à un Gentilhomme.... que Sainthibal, fameux Esprit fort, se plaignoit de ce qu'aucun homme de l'ur Secte n'avoit le don de persévérance. Ils ne nous font point d'honneur disoit-il, quand ils se voient au lit &c.

Haec, inquam, aliaque Baylius, non recte, nisi fallor, cum iis cohaerentia, quae in Opere de Cometa ad augendum numerum verorum Atheorum undelibet ipse corrasit. Sed quam ille sibi constiterit, alii viderint. Nos enim inconstantiam in eo fusius arguere, qui nihil magis vereri videbatur, quam ut ne rem aliquam satis certam, & exploratam haberet, supervacanei laboris opus arbitramur.

Sententiam porro, quam nos propugnamus, plurima ex recentioribus historiis petita exempla confirmant. Pauca quaedam indicamus.

Henoltius (a), impurus poeta gallus, non modo Atheus esse, verum etiam videri contendebat; quin & Spinofac Principis Atheorum ingenio, doctrinaque ita capus fuerat, ut, quo tanti viri consuetudine frueretur, iter in Hollandiam arripere non dubitaverit. Talis tamen, ac tantus Atheus, cum in gravem morbum, cujus vi decessit, incidisset, nihil antiquius habuit, quam ut sacris omnibus Christianae Religionis rite procuratus e vita migraret; quin & sincere poenitentiae quaedam alia non levia dedit indicia; ut potius ei frenum injiciendum, quam stimulos addendos ipsius conscientiae moderator arbitraretur. Hic a summa Dei clementia fortasse veniam impietatis obtinuit. Non idem de aliis

de la mort: ils se desbonnoient, ils se dementent, ils meurent sous, comme les autres, bien confessez, & communiez. Il pouvoit ajouter, qu'ordinairement ils passent jusqu'aux minuties de la superstition = Confirmat id Baylius exemplo Tulli Hostilii Romanorum Regis, de quo haec habet Livius (Dec. I. Lib. I Cap. XXXI.) = Ipse quoque linguiquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis, parvisque su-

perstitionibus obnoxius degeret, religionibus etiam populum impleret = Affert etiam ad hanc rem Gallici Poetae versus (Mr. Despreaux Sa-
yre l. v. 153.)

*„ Qui suit l'homme intrépide,
& tremblant de faiblesse*

*„ Attend pour croire en Dieu,
que la fièvre le presse,*

*„ Et toujours dans l'orage au
Ciel levant les mains*

*„ Dès que l'air est calmé rit des
foibles humains.*

Caetera vide apud ipsum Baylium; Aliis articulis familia scribit.

(a) Monf. d'Henault.

aliis Atheis sperare ausim, qui Deum quidem esse aliquando fassii sunt, at maximam eidem intulerunt injuriam, quod omnino de propria salute desperaverint.

Niewentytius quidem (a) gravis auctor, & ingenuus, narrat, familiarem quemdam, ac discipulum Spinosæ sibi tum juveni fuisse cognitum, qui pessimas impii magistri doctrinas, magna quadam ingenii subtilitate defenderet: Eum, cum aegrotasset, magnam animi tranquillitatem servare, ac longo quidem tempore, visum esse: nempe hac etiam in re magistrum suum imitari voluisse: at repente tandem exclamasse; jam se omnia credere, quae antea negaverat, sed credere nimis fero; neque enim ullam impietatis veniam sese consecuturum sperare posse.

Quod quidem exemplum illud mihi teterrimum mortis genus in mentem revocat, quo diem supremum clausit pessimus hostis Divinae Bonitatis, ac Providentiae Bolingbrockius. Is enim moriturus Deum esse justissimum criminum vindicem sensit; atque ita sensit, ut jam ingentes ingentium scelerum poenas daret. Aeternis profecto cruciatibus jam addictum dixisses, cum tabescentis corporis, ac multo magis animi doloribus, veluti tartareis totidem furiis, exagitatus, horrendis vocibus, ac maxime impiis, quas neque famuli, neque consanguinei ferre potuerunt, domum totam impleret; & ea tantum de causa *Moralia*, quae semper negaverat, *Attributa* supremi Numinis jam videretur agnoscere, ut iisdem inaudito quodam, ut ita dicam, stygii furoris genere malediceret.

Quod pertinet ad Spinosam ipsum, non Atheum modo, sed & Atheorum patrem, atque magistrum, varii varia retulerunt, de quibus eruditissimum Valsechium confutere potes. Nobis ea memoratu maxime digna videntur, quae narrat, ac probat Criticus profecto non levis, Joannes Christophorus Wolfius (b) = *Morti proximus*, ait ille de Spinosæ,

(a) Niewentyt, *L'exist. de Dieu* III. P. I. C. 2. p. m. 24.
Disc. prelim. apud Valsechium. L. (b) *Biblioth. Hebr.* P. I. p. 240

sa, nullum admisit, saepeque in haec verba prorupit, o Deus esto mihi peccatori propitius; quod a celeberrimo viro se accepisse testatur Franciscus Halma in Praefatione, quam praemisit vitae Spinosae = Repugnat huic narrationi, aliisque similibus, Jacobus Bruckerus (a), qui, Joannis Coleri, Scriptoris Vitae Spinosae, secutus auctoritatem, scribit = Hoc factum ultimum nec ipse, nec familiares proximum esse, ut in hoc morbi genere (phthisi) fieri solet, senserunt: illis enim nihil tale expectantibus, solo medico L. M. (scilicet, ut ego interpretor, Ludovico Meyero, Spinosae amico, eodemque discipulo, auctore infamis libri, cui titulus: *Philosophia Scripturae interpres*) qui Amstelodamo accesserat, presente, IX. Kal. Martii 1677. expiravit. = Equidem primo Bruckerum interrogo, cur illa tum Francisci Halmae, tum Wolfii narratio, cum alia Joannis Coleri nulla posse ratione satis componi videatur? Quamquam enim pridem adventare mortem Spinosae non sensit, sed tamen potuit, cum illa fores, ut ita dicam, jam occuparet, aliqua temporis habere momenta, quibus & praesenti medico gratum sibi non fore aliquo modo significaret, ut quisquam intra cubiculum admitteretur, a quo juvari non posset, & clarius etiam eas voces emitteret, quas auctores a nobis laudati retulerunt. Quod vero nullam de vocibus illis mentionem Colerus fecerit, argumentum esse videtur *negativum*, quod magnopere curandum Critici nostri negant. Deinde Bruckero in memoriam revoco, quod ipse scripsit, nempe Spinosae Vitam a Joanne Colero exaratam, ab aliquo Spinosae studioso homine corruptam, sive, quod verbum adhibere Critici solent in his rebus, interpolatam videri. Quis inde facile consequi non videat, quam parum huic libro fidere debeamus? Quis non videat Spinosae discipulo, maxime perduto, illud cordi non esse non potuisse, ut omnia ex illo libro deleantur, quae possent vel Magistro suo, vel Magistri sententiis invidiam, quacumque demum ratione, conflare? Jam ergo Criticae Ar-

tis

(a) Tom. IV. par. 2. Lib. II. &c. ubi de Spinosae.

tis ipsae regulae postulare videntur, ut si narrationes illae duae satis componi non possint, illa potius Halmae, quam illa Colero tributa praeferenda sit, ac nulla ratione testimonium celeberrimi Viri, cujus fide tum Halma, tum Wolfius nititur, rejiciendum esse videatur.

Jam vero illa facile concidunt, quae Baylius scripsit, fortasse videns, quantum impia sententia detrimentum ex impiorum *παινώδια* capere possit. Modo enim ait a morientibus impiis fortasse impias revocari sententias, quod *partem* velint eligere *tutiorem* (a), modo quod malum timeant suis, nisi certos quosdam ritus a Religione praescriptos (b) observent. Nempe vult Sophista vaser, & callidus, aut eos fidem praeseferre, quam animo rejiciant, aut certe non aliud videre, cum primum, ut Deum timeant, Deoque credant, adducuntur, quam consilium illud ab omni etiam leviori, quod *remotum* dicere solemus, periculo liberare. Sed haec Baylii dicta, cum alias ob causas impiorum doctrinae minime favent, quas omnes persequi nihil neces-

se

(a) Ita *Didion. Crit. Art. Bion, Rem. E.* Non valde mihi probatur, quod contra Baylium hac de re scripsit auctor egregius, Gauchat (*Lettr. Crit. Tom. 6. Lettr. 56.*) idest, si revocarent impii doctrinam suam, ut cautius, tutiusque procederent, eam *παινώδια* sinceram non fore dicendam, cum *dubium* involveret, quod fidem ipsam omnino destrueret. At argumentum omnino simile Protestantibus multos, & ipsum Henricum IV. Galliae Regem, non mediocriter movit, ut Catholicam Fidem ex animo complecterentur. Nempe cum voluntas tutiorem partem prudenter eligat, hinc intelligentiam facile cogit, ut insipiens omne *dubium* excludat, & eas rationes attendat, atque sequatur, quae possint ipsam omnino certam, ut Theologi loquuntur, *facere de existentia reve-*

lationis. Tum vero, si lumen accedat, quod *adjutor in opportunitatibus, & in tribulatione* largitur, *voluntas imperare potest assensum firmiorem, quam mereatur pondus rationum ad assensum impellentium;* firmiorem, inquam, illum assensum imperare potest, in quo Catholicam Fides Divinae auctoritati subnixam consistit.

(b) Habet id praecipue Baylius *Didion Crit. Art. Des-Barreaux Rem. F. &c.* Loquitur autem ibi Baylius non de levibus istis Atheis, quos cupiditates perturbant, ac perdunt, sed de gravibus, sic enim ait, quibusdam Viris, quos tantum longa consequentiarum subtiliter deductarum series in impietatem pertraxit. Ubi sint huiusmodi Athei numquam Latius indicare potuit.

se est, tum quod nulla ratione ab ipso confirmata fuerint; atque hinc a nobis, etiam nulla in medium allata ratione, rejici non injuria possent.

Caeterum plurimi sunt, in quibus haec altera ratio nullum habeat locum. An antiqui illi, de quibus Plato, Zeno, Æschylus, atque alii, an Bion Borysthenites, an Caligula ille Caesar malum timebant suis, nisi certos observarent ritus, aut alicui religioni morientes nomen dare viderentur?

Verum, hoc etiam omisso, saltem illud attendi velim: videlicet, quo jure Baylius postulat, ut paucis, aut plurimis (nam paucos modo, modo autem plurimos inducit, cum quid velit, ut saepe dico, non quid putet, scribat) sed quo jure postulat ille, ut suis Atheis, tamquam ex animo loquentibus, aures praebeamus, dum nullum a se metui Numen infani homines jactant; eodem velle nos, ut eisdem credatur, quando Numinis reverentia sese tangi praeferunt. Imo pessimos homines, cum Deum esse negarent, non autem cum faterentur, fuisse mentitos, est cur non injuria credamus. Nam cur negarent, ratio illa esse poterat; insanus quidam amor gloriae, froenique cujuslibet animus non facile patiens. Cur faterentur, ratio alia esse non poterat, nisi quod dignam esse veritatem, quam aliquando faterentur, vel inviti omnino sentirent. Neque enim alioqui voluissent, apud eos, quorum judicia, contemptis caeteris, maximi fecerant, suorum scelerum, impiaeque doctrinae socios, levitatis, ~~aut etiam~~ perfidiae notam incurrere.

C A P U T   X X V.

Ab argumento nobis proposito Digressio fit ad novam rationem, qua Deum Sapientissimum existere demonstramus.

CUM non modo nationes, quarum barbaria nihil vastius, aut agrelius esse possit, sed & homines depravatis opinionibus, ac moribus tam facile consentire philosophis, ac gen-

S

tibus

tibus omni humanitate limatis, atque politis, in quapiam agnoscenda Divinitate, considero: non possum, primo quidem ipsius Dei Providentiam, deinde vero naturae lumen illud non admirari vehementer; quo scilicet quid intersit, ut inter rectum, & pravum, sic inter verum, & falsum, haud ita paucis in rebus, facile judicamus. Nuper autem ea mihi cogitanti, simulque rationes, quibus homines Deum esse videant, memoria repetenti, ratio quaedam occurrit, quae cum nova, tum firma fatis, & efficax visa fuit, per quam videlicet ex eodem ipso naturae lumine nobis indito, summam quamdam, ac necessariam Sapientiam, ac proinde ipsum Deum, existere, intelligamus. Sed cum ea ratio non satis huic loco apta videri posset, eam aut omnino, aut saltem in tempus omittere decreveram: nisi post Lectoris mei benignitati, atque humanitati magis confidere voluisssem. Etenim si non modo poëtis, sed & oratoribus, & historicis tam facile conceditur, atque tam saepe, ut ab argumento sibi proposito divagentur, cur & eandem aliquando mihi licentiam concessum iri non sperem?

Itaque rationem illam hoc modo propono. Aut aliquid esse dicendum est sine ratione sufficiente, aut lumen illud a summa quadam, ac necessaria, divinaque Sapientia proficisci; esse autem quidquam sine ratione sufficiente Philosophi negant: esse igitur Sapientiam illam confitendum est. Uberius ista declaremus. Nam spinosiora quaedam lectorem prius: ut confiteatur cogunt, quam ut assentiantur.

Principio, quidem, si lumen illud, quaecumque sit (non enim de natura ipsius est hic disputandi locus); si lumen, inquam, illud a vultu sapientissimi Numinis emissum, ac *super* mentes nostras *fuisse signatum* cum Regio: Israël. vate dicamus, fatis percipimus, quid causae sit, cur dum ipsum sequimur, neque in ullum labamur errorem, neque vero labi queamus. Ea scilicet divina quaedam ratio est mentibus nostris inserta, quae cum a fonte veritatis, ac sapientiae dimanet, veritatem, ac sapientiam ubique sapit, oppositas.

tas autem errorum moles aut quatit, aut superat. Ea sapientissimi vox est Auctoris naturae, ut aliam comparationem adjungam, qui licet se clara in luce conspiciendum minime praebeat; id enim praemii animis piorum, cum e corporibus exceſſerint, in feliciore vita ſervatur; ira tamen loquitur, ut, quos rationis compotes eſſe voluit, nullo negotio plurima, eademque utiliſſima diſcant. Nam primo quidem ea principia vel ἀξιώματα capiunt, quibus tamquam in ſeminibus humana quaelibet ſcientia continetur, tum ea praecepta, quibus omnis morum honeſtas innititur, tum demum quid homini praestandum ſit, ut, ex iis quae novit, conſequentia cernat, cauſasque rerum cum videat, earum progreſſus, & quaſi antecelliones non ignoret, ſimilitudines compareret, ac rebus, quae ſenſibus obijciuntur, adjungat, atque annectat, quae mentis acie colluſtrat. Ita ſit, ut homines tam ſapienti magiſterio edoſti & facile totius vitae curſum videre poſſint, ad eamque degendam praeparent res neceſſarias, & rationem noſcant, qua regendi animi appetitus, qui tum remittantur, tum contineantur, & non pauci germanae, ſolidaeque doctrinae evadant laude praestantes.

Divinum huiusmodi magiſterium, quod pro eo ut recipitur in noſtris mentibus lumen naturae vocamus, omnes revera agnoſcunt, qui verum fateri Deum non detrectant, licet aliter alii explicandum putent. Quis enim ex eis non ultro concedat aliquid aliquo modo rationem noſtram a divina Sapientia participare, quemadmodum & a Potentia vires, & a Sanctitate honeſtatem, & a caeteris, ut vocare ſolemus, Attributis caetera huiusmodi? Id autem, amabo, quid aliud eſt, quam dicere, ſapientiam omnem in mentes noſtras, ceu radios a Sole, rivos a fonte, ab illa praestantiſſima, ſapientiſſimaeque Natura quodammodo derivari?

Atqui ſi Deum de medio ſublaturum velis, cur lumen illud vera tamquam vera, falſa autem tamquam falſa exhibeat, ita ut in nullum inducamur errorem, dum candor

ejus omnia perluſtrat, tum vero labamur, cum malignæ quaedam, ac dubiae faces ab ejus claritate aberrantes inturbant noſtros oculos, aut a temere præconcep- tis opinionibus, aut a ſenſuum inſtantia tranſverſum nos agi ſi- nimus, ratio nulla ſufficiens neque intelligi, neque eſſe po- terit.

Unicum eſſet effugium, ſi quis cum Protagora Abderite clamaret, ut eſt in Platonis Theæteto = *nullam eſſe abſolutam, & univerſalem veritatem, ſed tantum relativam ... & conſe- quenter uniſcujuſque hominis ſenſum, & opinionem unicam eſſe regulam omnis veritatis...* Quaecumque alicui videntur eſſe, ea eſſe illi, cui videntur... Omnem viſionem, ſeu opinionem veram eſſe = Sane philoſophus tam præclarus, ſi ſibi con- ſtans eſſe velit, & non aliquando cauſæ, quam agit, aut in- genii bonitate vincatur, ſit, ut non modo ſe numquam de- cipi putare debeat, ſed neque adverſarium ſuum, qui ſibi toto ſpiritu, totique lateribus contradicit. Hujus igitur o- pinionis levitas, aut ſtultitia potius, cum ſatis ipſa ſe pro- dat, non deſiderat orationem meam.

Neat etiam Cudworthus dignum eſſe, quocum ſer- mones miſceamus, hominum genus, abſtractas, & generales rerum notionēs, & rationes, circa quas lumen illud vel uni- ce, vel præcipue verſatur, nihil eſſe ſtatuentium, quam- mera vocabula, quibus nulla ſubjecta poteſtas eſt. In opinio- nem adeo abſurdam venerunt Materialiſtæ non pauci, cum ſibi perſuaſiſſent, omnem intelligentiam noſtram nihil aliud eſſe, quam ſenſationem a rebus corporeis excitatam. Quid unquam ſtultius dici, vel fingi potuit? Interim illud & in- viti tam vecordes homines agnoſcant oportet, aliquid eſſe luminis a natura nobis impertitum, quo ſcilicet inter ea, quæ ſenſus ipſi nuntiant, dijudicare poſſimus, & alia tam- quam vera agnoſcere, alia tamquam falſa rejicere (quis enim neſciat a ſenſibus non ſemper vera nuntiari?) tum multa declinanda, licet ſenſus alliciant, contraque multa, quæ illi reſugiant, aut minime curent, nobis comparanda
pute-

putemus, atque excolenda. Ista qui neget non ego cum hominibus insanientibus comparo, sed simillimum brutis animantibus judico. De hoc autem lumine omnia fere dici possunt, quae & disputata modo sunt, & disputantur a nobis.

Jam enim refellendi veniunt qui non magis illa quidem vera, sed aliquanto minus absurda in medium afferre possent. Dicent enim, opinor, ut lumine praediti simus, cujus ductu veritatem assequamur, in naturae nostrae necessitate positum esse (a). Si res tamen ita se habet, quis

non

(a) Commentum hoc ratione illa etiam refutari posset, quam Augustinus in lib. de libero arbitrio subtiliter excogitavit = Quapropter, inquit, nullo modo negaveris esse incommutabilem veritatem, haec omnia, quae incommutabiliter vera sunt, consuetem, quam non possis dicere tuam, vel meam, vel cujusvis hominis... sed omnibus incommutabiliter vera cerneantibus, tamquam miris modis secretum, & publicum lumen praesto esse, ac se praebere communiter. Omne autem quod communiter omnibus ratiocinantibus, atque intelligentibus praesto est, ad illius eorum proprie naturam pertinere quis dixerit? = Consonat his ejusdem Augustini doctrina L. VIII. de Civit. C. 9. scribentis, Deum unicuique habenti rationis usum esse = lumen verum cognoscendum =. In his, aliisque similibus haud equidem Malebranchii sententias agnosco. Potius in eadem Augustini doctrina demonstrationis eius enucleata semina video, quam prae caeteris Philosophis, nisi fallor, Cl. Joannes Hookey (Rel. Nat. T. I. P. I. S. I. de Exist. Dei Arg. 10.) adornavit, atque promovit. Jubet ille, ut quas-

dam rationes rerum, ipsamque veritatem concipiamus, ut quid aeternum, infinitum, immutabile, necessarium, & universale. Tum subdit = In veritate, in rationibus bis aeternis, & immutabilibus posita est omnis ars, & sapientia: & arte, ac sapientia omnia constituta sunt... Nihilne ergo erit illud, quo cuncta constant, atque fundantur? = Id etiam ex eo philosophus egregius confirmat, quod nihil veritate pulchrius, aut amabilius, nihil sapientia illustrius, aut clarius, viri omnium aetatum, temporum, civitatum sapientissimi judicaverint. Deinde probat, sicut res illas in ipsa natura existere dicimus, de quibus corporei nostri sensus idem omni tempore testimonium tulerunt; idem de his afferendum, quas intus sensus, & intelligentia ipsa repraesentat. Rationem vero ita concludit. = Quidquid reale, & positivum est, vel est substantia, vel substantiae modus: ergo infinita, aeterna, immutabilis, & necessaria veritas vel est substantia, aut alicujus substantiae modus. Substantia autem illa quaecumque sit, aeterna, infinita, & immutabilis est, ejusdem nempe generis, cujus est veritas, quae in ipsa

non consequi videat, nostram id ferre naturam, ut vera nos distinguamus a falsis? Rogo jam utrum omnia, an aliqua tantum? Aliqua dicent opinor. Quid autem haec potius, quam illa? Haec sola videlicet, ut corpora nostra, vitamque tueri, ut ad honestatis regulam nostros componere mores, ut felicitatem, quod omnes duce natura vehimur, consequi aliquando possimus, nobis omnibus innotescant, & clara quidem, evidentique sub luce, quae mentis cuiusvis oculos feriat, innotescant oportet. Quae vero, cum ad agnitionem animi pulcherrima sint, tum ad eos fines optime faciunt, vulgo tamen sine graviore detrimento ignorari possunt, paucis quibusdam, quos ingenio valere dicimus, praesertim si diligentia non desit, quae mentis, ut ita dicam, fores latius aperiatur, vividior quodam illustrata ipsius naturae lumine patefuit. Ita fieri videmus, ut neque homines unquam desint, excellentes, atque praestantes, qui caeteros sua sapientia juvent, neque vero plerique contemplandae studio veritatis illecti, militiam, aut alia munera, quibus publica continetur salus, aut eas praecipue artes, quae tantum vilia quaedam moluntur, atque minuta, sequi detrectent, cum maximo Reipublicae incommodo. Caetera quidem omnia, quae utrum sciamus, nec ne, ad eos fines nihil refert, vel si quid refert, quemadmodum ex seminibus terrae commissis tot plantarum genera prodeunt, seseque paulatim in auras explicant, sic ipsa in illis contenta principiis, adhibito labore, & industria enucleari possunt; ut nos distinctius, atque luculentius edo-

ce-

ipsa fundatur. Substantiam certe finitam, recentem, contingentem, particularem, mutabilem fundamentum esse modi infiniti, aeterni, universalis, necessarii, & immutabilis repugnat. Alia multa in hanc rem congerit Hookius demonstrationem eam ab objectis adversariorum vindicans, quae apud ipsum videre potes. Nobis quidem, dum

ea, atque alia omnia Hookii perlegimus, laus illa Clarissimo Viro a docto homine tributa videri verissima solet, quod videlicet *vim omnem Theologiae naturalis explicat (in 1. parte operis) tanta brevitate, perspicuitate, prudentia, ut nihil in dubium possit revocari &c.* Ita Jo. Baptista Pasquali ad calcem 1. Partis Rel. Nat. Hook.

ceret non admodum sollicitam videmus fuisse naturam.

Iam ego in hoc toto negotio, quod naturae magisterium recte quispiam appellaret, sapientiam, eamque maximam agnosco. Num tibi praeceptorem nihil sapere persuaderi posset, e cuius schola, tamquam ex equo Trojano, Viri in omni sapientia principes extitissent: quos vero militiae, vel reliquis artibus potius, quam litterarum studiis vacare, publica salus exposceret, brevi e schola sua iis monitis instructos dimitteret, quibus & totum vitae cursum sapienter moderari, & doctiorum sapientia magis in dies proficere facillime possent? Num vero recutitus ille Spinoza, qui tanti suum faciebat ingenium, ut *modum* divinae Mentis esse diceret, ad erudiendum populum, qui nihil omnino nosset, posset autem ipso docente noscere, aptiorem aliquam, vel utiliorem, expeditioremque *μεθοδον* adornaret? Iam si caeca quaedam, ac nemini parens naturae necessitas ea praestare dicatur, quid est, quod tam sapienter illa se gerat, cum neque alieno ipsa consilio regatur, neque suo? Eo enim dementiae non venies, opinor, ut necessitatem eam naturae nostrae ingenitam suo ipsam arbitreris agi consilio. Cum enim illa nobis innata sit, imo ut verius loquar, nec distinguatur a nobis, antequam vera illa, quae sunt tamquam cognitionum semina, nobis innotescerent, ipsam consilii, sapientiaeque arcem attigisse videremur.

Neque est, cur Spinoza clamet, causas, quas finales dicimus, universas a natura ablegandas esse; saltem donec aliquam adeo incredibilis pronunciati rationem attulerit. Ut enim alia omittam a philosophis hoc loco gravissime tradita, quis non animadvertit, eum, qui naturae opera contemplatus aptissimum finem invenit, ad quem ordinari potuerint, quin ad eum revera ordinata sint, non ambigere? Verum enimvero ambigeret, idque sapienter, nisi causas finales in naturae operibus esse agnoscendas, natura ipsa nos edoceret. Oculum sane cujusvis animantis, ut hoc utar exemplo, ad videndum, non autem ad audiendum esse dispo-

spositum, is demum negaverit, qui aut oculis captus quid sit ipsa visio numquam perceperit, aut adeo fuerit inter homines truncus, ut structuram ipsius oculi, mirabilemque vel minimarum ordinem partium, quibus ille componitur, non satis animadverterit. Quis autem plane non intelligit, si nulli sint a natura fines rerum intenti, illud consequens esse, ut quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana sagaci consilio temperata perficeret, ideoque artium omnium, quibus humana vita aut ornatur, aut juvatur, aut regitur, inventa, ipsis naturae operibus longe praestabilia, & admiratione digniora essent? Quod enim consilio perficitur, & ad finem aptatur, multo pluris aestimatur, quam id, quod nihil tale praeseferat. In eo enim solo ratio quodammodo elucet, qua nihil pulchrius, nihil potest esse praestantius. Esse autem homines, qui nihil in omni mundo melius esse, quam sua opera putent, desipientis arrogantiae est. Quae cum ita sint, non potest contra nostram rationem Spinosae capitalis error urgeri; ut, cum nihil fiat propter finem in ipsa natura, lumen illud, de quo loquimur, quamvis tot rebus, tam utilibus, atque tam miris cognoscendis aptissimum, non tamen ad hunc ipsum finem a natura datum esse videatur.

Sed est alia via, qua rationem eandem contra hostes divinae Sapientiae promoveam. Nostrae videlicet mentes externa omnia, quae vera dicimus, non ipsa in ipsis, quae sint, & qualia, perspicunt, sed notionum illarum, quae proveniunt a sensibus, aut ab ipsa intelligentia eliciuntur, ope cognoscunt. Iam inter notiones nostrarum mentium plurimae ad res externas ita conformantur, ut quales illae sint fideliter enuncient. Plurimae vero sunt prorsus abnormes, & hippocentaurum aliquem, aut aliquam inter veriora chimæram exhibentes facillime incautos decipiunt, fallunt, in fraudem inducunt. Res porro ita contingit, ut, cum apud Ariostum tam saepe Magi nescio qui munitissimas arces, aureasque domos, aut amoena viridaria puro in aëre pin-

pingunt , attonitaeque mortalium mentes ludificant .

Porro autem nisi Pyrrhonicus, hoc est omnino mentis expers haberi velis, afferas oportet, quid nobis omnino tenendum sit, ut veraces notiones, atque fallaces internoscamus. Qua quidem in quaestione inter philosophos verborum est non parva, rerum vero non ita magna dissensio. Huc enim omnes tandem reducantur, oportet, ut dicant, quod multae notiones veritatem assequantur, quod multae ab ipsa abhorreant, lumine naturae nobis compertum esse.

Iam si naturae lumen ad illud pertinere dicatur, de quo Regius Propheta canit, nil ultra hoc quidem loco requiram. Sin autem illud non alio ex fonte profluat, quam a caeca necessitate, quam nulla mens induxerit, vide quid consequatur. Cum ea necessitas non alibi, quam in ipsa humana funderetur natura, ut recentiores Athei dicunt, si tamen sententias ipsi suas intelligunt, imo reapse divelli ab ipsa natura, & distingui non possit, verissime dicetur, naturam ipsam per huiusmodi lumen, quaenam habenda sint inter vera, quaenam inter dubia, vel falsa manifesto demonstrare.

At primo quidem, quomodo natura nostra potest veras a falsis secernere cognitiones, cum id ipsum cognitionem, eamque clarissimam exposcat, de qua eadem redibit interrogatio? Deinde cum pleraque, nobis cognita, humanae prorsus sint aliena naturae, non potuit, quod jam indicatum a nobis est, ipsa natura, sepositis iisdem notionibus, quae veluti specula totidem rerum externarum imagines exprimunt, facies, ut ita dicam, ipsarum, propria dumtaxat, atque nativa luce illustratas, contemplari, ut quaenam specula dicenda essent fidelia, quae secus, dijudicare posset.

Eadem ratio efficit, ut nihil ex rebus ipsis in mentes nostras, nedum in sensus, defluere putemus, quod easdem mentes de rebus, quae sint, ac de rebus, quae non sint, certiores facere possit; nisi forte Epicurus adventum quem-

T

dam

dam ex rebus, quas intelligere dicimur, & introitum imaginum in animos inducat, homo sine arte, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine litteris, sine doctrina: qui tamen, ut quidam putant, jocatur in re gravissima, cum talia profert; tanta solet illi esse impunitas garriendi. Vellem tamen illa nostris temporibus gravissimi nostri Philosophi dicerent. Tantam naturae meae praestantiam libenter agnoscerem. Fieret namque, ut decipi nunquam possem. Ex rebus enim, quae sunt, dumtaxat, in animum meum inciderent imagines: nullae autem essent earum rerum, quae nunquam omnino uerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae. Tota igitur, ut vides, haec res nugatoria est. Unde ergo jam habebit humana natura, nisi aliena, eademque summa sapientia moneatur, atque regatur, quo vel errores, vel fraudes, quibus obnoxia est, cavere queat, tutamque profequi ad arcem veritatis viam? Quae cum per se gravissima sunt, tum majus etiam dictis pondus accedet, si quanta sit humanae mentis debilitas, & imbecillitas paulo quispiam diligentius attendat. Quis enim, nisi desiciat, ei tantum sese committat duci, qui cum ipse sibi relinquitur, facillime vel in omne genus errorum illabitur, vel densissimis tenebris offusus haeret, gressusque continet, nisi certissimo labendi periculo objicere sese velit?

Scio quid possent ad haec illi reponere, qui magis a recentioribus quibusdam Graeculis, Philosophorum nomine non satis dignis, quam a Scepticis illis antiquioribus, aut Pyrrhonis a schola, de rebus universis perpetuo dubitare, hoc est cum ratione insanire didicerint: nempe argumento, quod nos attulimus, non effici, necessariam existere sapientiam, quae lumen tribuere nobis & possit, & velit, quo scilicet plurimos errores vitare possimus; sed tantum effici alterutrum, nimirum aut eam existere sapientiam, aut de omnibus esse dubitandum; quod & nos profecto non leviter indicavimus. Iam vero se de omnibus dubitare: itaque se nihil hoc argumento premi.

Hi

His ego respondeo, me voluisse rationem asserre, quae docili posset ingenio facile probari, non vero demonstrationem, quae stultos, eisdemque pervicaces animos flecteret. Stultos autem, ac maxime pervicaces illos esse, qui de omnibus dubitare velint, ii maxime sentiunt, qui cum eis in pulverem hunc eruditum aliquando pugnaturi, ac rationes cum rationibus collaturi, descenderint. Praeterea nullam ipsis a me contumeliam irrogari putabo, si dicam, quod ipsi jactant, se de omnibus dubitare, mihi quidem persuaderi non posse. Quis enim, licet tragico sit Oreste, aut Athamante furiosior, in dubium vocare poterit, an totum sua parte sit majus, an quodlibet sit, vel non sit, atque alia similia; nisi forte, ut Heraclitus ille oculos corporis, sic ipse mentis, atque adeo mentem ipsam eruere sibi potuerit, atque projicere? Deinde cur cibos illi capiunt, cur somno membra committunt, cur tantam gerunt valetudinis curam; cum haec omnia fortasse non utilitatem, sed exitium, atque dolorem acerbissimum sint allatura? Hic locus, quam late pateat, facile quisque videt. Non est tamen, cur in eo diutius immoremur, si Lectoris ingenio quidquam tribuere velimus.

Itaque jam orationis vela contraho, rationem totam, hoc in capite expositam, sic in pauciora colligens. Si naturam, qua pollemus, divinae Sapientiae, quocumque tandem modo, fieri participem, ideoque si Deum existere dicamus, lumen ipsi astringere, quo vera secernat a falsis, nihil est, quod jure miremur. Itaque rationem ejus rei sufficientem invenimus; quamquam alia quaerenda supersunt, quae ad hunc locum proprie non pertinent. Ejusmodi ratio neque intelligi, neque esse potest, si Deum de medio sublatum velis. Deum igitur esse, satis hinc patet, quem vel ipsi ejus insensibilissimi hostes, cum populis universis, nec modo humanis, ac doctis, sed & efferatis, ac barbaris, tandem agnoscere incipiant, si salvi esse velint, ac vereantur, oportet.

C A P U T XXVI.

Atheorum, quod nullius sint auctoritatis, cum humani generis consensus inquiritur, nullam rationem habendam esse.

CUM singulis insipientibus, qui dicant *in corde suo, non est Deus*, plusquam centena sapientum virorum millia, singulis ex aetatibus, gentibus, sectis, imo nationes integras, aut populos opponi facile posse viderimus; tum, si non magis de hominum numero, quam de vera dignitate contendere velimus. Atheorum, ubi consensus humani generis inquiritur, nullam sentiemus habendam esse rationem.

Sane nihil verius esse potest, quam quod de Atheis scripsit Lactantius (a) = *illos, qui nullum omnino Deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis (addendum puto animantibus, aut aliud simile) simill mi ex solo corpore consisterunt, nihil cernentes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse, nisi quod oculis contuebantur* = : nempe tales vel ingenio, vel moribus, ut non modo philosophorum ex albo sint expungendi, sed ne censendi quidem inter homines, Atheos esse docet.

Eadem fere, quae Lactantius, at gravioribus verbis habet Maximus Tyrius, Platonicus sane nobilis. Nam, si qui fuerunt unquam, pauci homines, & abjecti, nullum agnoscetes Deum, eisdem veluti sensu omni carentes & oculis videlicet captos, & auribus, sperni debere auctor est; iisdem animum, rationemque defuisse, omnemque virtutem, qua possent aliquid edere luce dignum, pronunciare non dubitat; ac demum non alias illis inter homines partes esse debere, quam inter leones animal ejus generis habere possit, neque robore pollens, neque viribus, aut inter boves quod cor-

(a) Apud Petav. *Theolog. Dogm. L. I. C. I. p. m. 8.*

cornibus, aut inter volucres quod alis omnino careat. (a)

Certe hujusmodi homines, inter muta potius animantia referendi, numquam efficient, quominus totius generis humani consensus in aliqua veritate agnoscenda conspirare videatur. Etenim huc omnia vocari debent, quae jam attulimus, cum Porphyrii sententiam probaremus, ex gentibus nimirum omni immanitate efferatis conviciium humanae naturae fieri non oportere.

Unum hic breviter addo, quod omnia, quae diximus eo loco, vel confirmare, vel illustrare possit; ubi nimirum de Divinitate agitur, non modo inscitiam, sed etiam vitae improbitatem officere, quo minus aliquorum hominum testimonia magni facienda sint. Nam, ut alia praeteream, hominum genus in omnia scelera effusum, cum supremum esse Deum praedicari exaudit, imponi putat in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies, & noctes timeamus. Quis enim, inquiunt, non secus ac nobilis ille apud Ciceronem (b) Epicureus, non timeat omnia providentem, & cogitantem, & animadvertentem, & omnia ad se pertinere

(a) Max. Tyr. *Dissert. XVII. edit. Londin. 1740.* In aliis edition. I. in aliis XIV., monente diligentissimo Valsechio; Baylius citat *dissert. I. p. 5.* Εἰ δὲ ἐξηγούμεθα τὴν ἐξουσίαν τοῦ αἰῶνος, πάλαι τετὴν αἰῶνα, καὶ ταύτην, ἢ ἀπαρτίς γένος, καὶ πικραμένους μὲν τοῖς ἐφ' ἡμετέροις, ἐξουσιάζουσιν δὲ τοῖς ἀποσπασμένοις διὰ τὸν χρόνον, ἄλογον, καὶ ἀγνοῶν, ἢ ἀκαρπῶν, καὶ ἀδύνατον πᾶσι τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν ἑαυτοῖς. Cum his Lactantii, Maximique sententiis ea mirifice consentiunt, quae scribit Auctor Gallus optime nostris hisce temporibus de Religione meritis, videlicet Bergierius *Exam. du Mater. Chr. Tom. I. Ch. XVII. §. VII. p. 424.* = *L' Athéisme aura donc parmi nous le même sort, que chez nos voisins, d' où il nous est arrivé. Lorsque les Athées commencerent à*

s'y montrer, ils causerent un moment de surprise, comme ces animaux rares dont l'espèce n'étoit pas encore connue: à force de les voir & de les entendre, on s'est accoutumé à les mépriser, on a fini par les désester, & la Religion nationale n'a rien perdu de ses droits. De hoc eodem argumento vide inter recentiores Rapinum (*Comparat. de Platon, & d' Arist. cb. dernier*) a quo tamen Atheorum numerum magis imminui, quam veritas habeat, Atheorum patrono Baylio, de hac re conquerenti, non inviti concedimus. Vide etiam immortalis memoria dignum scriptorem Antoninum Valsechi *De' Fondamenti &c. L. I. C. IX & atibi.*

(b) *Lib. I. de Natur. Deor.*

nere putantem, curiosum, & plenum negotii Deum? Ita illi loquuntur, quod exploratum habeant, si Deus sit, scelerum suorum vindicem esse futurum, & ideo fore se tum in maximis, tum in aeternis cruciatibus. Quare, quem non esse maxime cuperent, ab animis ipsi suis, ut nullum esse putent, impetrare laborant, & aliquando impetrant. Quae cum ita sint, nemo jam non videt, quanto magis est aliquis improbus, tanto magis ejus testimonium, dum quaestio vertitur, an existere Deum ipsa natura moneat, reddi suspectum, ideoque non esse facile recipiendum.

Probi autem homines, & honesti, amant quidem esse Deum, ut jam hic stultam Baylii responsionem amputem, etiam quod sibi propitium fore confidant. At quod confidere possint, benefacta praestant, quibus ejus benevolentiam sibi promerentur. Ratio autem potissima, quare benefaciant in omni vita, est quod existere Dominum totius humani generis, qui iusta praecipiat, qui sit quovis honorum genere colendus, qui bonis hominibus bona largiatur, improbos autem poenis, atque suppliciis, vivos, mortuosque maculare possit, ac velit, sibi firmissime persuaferint. Non est, cur in hanc veritatem Baylius obganniat. Ipsa nos eam experientia docet; ipsi, cur credamus esse Deum, rationem in eo positam non esse, quod aliquem existere cupiamus Deum, facile sentimus; ipsi, si quidem honestatem sequimur, & amamus, ex quo fonte profluat amor ille, novimus. Itaque proborum hominum testimonia sunt in ea quaestione, quam diximus, attendenda vel maxime. Accedit, ut idem concludamus, quod homines probi suos animi sensus ingenue patefaciunt; non item improbi, quibus nihil solemne magis est, quam ut aliud sentiant, aliud loquantur. Accedunt alia, quae brevitatis amor suadet, ut relinquamus, cum ab ingenuo, perspicacique lectore facile possint adverti.

Iam ergo videre praestat, an ea, quae de moribus, & ingenius diximus Atheorum, non modo barbaras in gentes,

tes, de quibus alibi locuti sumus, sed etiam in eos, qui omni humanitate, atque elegantia politi videri voluerunt, optime cadant.

C A P U T XXVII.

Mores Atheorum habendos esse corruptissimos Graeci, ac Latini veteres, doctique recentiores tradunt; quibus testibus, non autem Atheorum laudatori Baylio, standum esse demonstratur.

PRincipio quidem aliqua de moribus Atheorum adnotemus. Etenim scriptores omnium aetatum, neque modo Christianae Ecclesiae Doctores, sed & Ethnici Oratores, atque Philosophi saepissime testantur, quanta sit in pessimis id genus hominibus *cordis corruptio*, quanta in moribus ipsorum, totaque vita sit foeditas. Singulos huc testes studiose colligere supervacaneum videtur, cum integras potius nationes, eademque florentissimas, antestari possimus (a).

Sane Graecos, Ethnica superstitione laborantes, pessime de moribus Atheorum sensitse, vel ex eis constat, quae protulimus, cum, quinam Athei vulgo dicerentur, explicaremus. Etenim cum Spanhemio docuimus, qui magnis sese

(a) Cl. Bergerius (*Exam. du Material. Tom. II. Cb. XIV. §. II. p. 422*) sapientissime scribit, quae subditur = *On ne doit donc pas être surpris de l'anathème au quel-toutes les Nations ont dévoué les Athées, de la haine, qu'elles semblent leur avoir jurée, de l'indignation que ce nom seul excite dans tous les hommes. Vainement cette espèce de Philosophes, que la Nature forme de temps en temps dans sa colère, s'écrient qu'ils sont les bienfaiteurs du genre humain; mille voix rassemblées à l'instant repandent qu'ils en font les empoi-*

sonneurs, & les ennemis &c. = Quid quod Mirabodius ipse Atheorum nostri temporis facile princeps, Atheos a gentibus omnibus odio haberi testatur? quod profecto non esset, si probos homines, & honestos in Atheorum esse numero arbitrarentur. At Mirabodii verba audiamus (*Syst. de la Nat. Tom. I. Cb. 13. p. 399.*) = *Le Disciple de la Nature est communément reçu de ses concitoyens de la même manière que l'Oiseau lugubre de la nuit, que tous les autres oiseaux, dès qu'il sort de sa retraite, poursuivent avec une haine commune & de cris differens =*

sceleribus inquinassent, Atheos praesertim ab Atticis Poëtis vocitatos fuisse. Cum igitur ii praecipue, qui fabulas populo dabant, ea dicerent, quae populo etiam auctore probari possent, satis inde liquet, Atticos tum vulgo sensisse, masculae improbitatis homines similes Atheis habendos esse, vel pares: quod profecto absurde posuissent; si probos, & honestos homines, ac virtute florentes, licet in re magni momenti deceptos, esse in Atheorum numero putavissent. Equidem nescio an Graecorum natio, sapientissima omnium temporibus illis habita, quos Atheos arbitrabatur, ut Anaxagoram, Socratem, Diagoram, atque Protagoram, igni ferroque, non secus ac patriae proditores, persecuta esset, nisi maximam rei publicae perniciem ab impiis ipsorum doctrinis imminere iudicasset. Id vero si iudicabat, impiam doctrinam sentiebat non in quodam sterili, ut ita dicam, errore posse consistere, sed cum vitiorum, scelerumque maximorum foeda colluvie necessario fore conjunctam. Hoc ipsum satis indicat, honestatis, ac sanctitatis amantes homines, inter Atheos (Atheos enim plures jam tum extitisse, Platonis testimonio (a) discimus) nullos ad ea tempora, vel fere nullos inveniri potuisse.

Eadem, quae Graecorum, mens Romanorum fuisse videtur, cum diligentius urbem religione, quam ipsis maenibus cingerent (b). Sane quod illi maxime impios, ac flagitiosos homines esse, qui crimen admitterent *Ἀθεῖον*, persuasum haberent, significat, ut innumeros alios praeteream testes, C. Cotta; cuius vel dicendi copia, vel disserendi subtilitas in libris Ciceronis de Natura Deorum ab Epicureo Vellejo, & a Stoico Lucilio, tot laudibus extollitur. Is enim cum in Atheorum numerum inquirat = *Quid enim*, inquit, *de impiis, perjurisque dicemus.*

. . . . . *Tubulus si Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius. .*

ut

(a) *Lib. X. de Leg. 6.* (b) *Apud Dion. L. LII. Mecaenas Atheos Magnis aequat.*

ut ait *Lucilius*, putasset esse Deos, tam perjurus, aut tam impurus fuisset? = Huiusmodi argumentum a *Cotta* prolatum facile dissolvi posse video, cum sit verissimum illud *Ovidianum*.

..... *Video meliora, proboque,
Deteriora sequor.*

Inter eos etiam, qui sanctissima Christianae Religionis dogmata profitentur, tot millia latrocinantur, aeterna morte proposita, nonnulli non modo domos, sed ipsa, si possunt, fana compilant, plures demum quidquid avaritia in rapinis, crudelitas in suppliciis, superbia in contumeliis, luxuria in flagitiis efficere possit, admittere consueverunt. Sed neque ipsius *Cottae* auctoritati valde insistendum puto, contra omnia probabiliter dici posse affirmantis. Illud me vel maxime movet, quod perspicax *Ciceronis* ingenium, dum *Cottam*, cui plurimum in eo sermone tribuit, ita differentem facit, aperte sumit, quod volumus; & quidem ita sumit, ut veritatem, quae in dubium a nemine vertatur, aut unquam versa fuerit; Impiam videlicet vitam Atheorum iis sese ingurgitare sceleribus, a quibus tantum abstinere consueverint, quicumque Divinitatem ipsorum scelerum vindicem, & fateantur, & colant. Si *Tullius* aliud sensisset, non illa suspicio aptae, quam dedimus, responsioni obnoxia, sed, quod de tanto ingenio nemo dixerit, omni prorsus probabilitate, seu specie veri, carens ratiuncula videretur.

Ex Recentioribus autem scriptoribus nihil necesse est multos asserre, qui Atheorum improbitatem exagitent. Quis enim inter eos (si paucos quosdam aut Atheos, aut Atheorum patronos excipias) *Paulo Segnero* non consentit differre affirmanti (a), neminem in *Atheorum* prolapsus esse quin, vitiis omnino corruptus, depravatusque fuerit?

V

Quis

(a) *Incred. senza scusa* P. 1. Eadem fere *Perfonius Guida degli Uomini alla salute* &c.

Quis Bentleyum non probat, cum aperte negat Atheum vel unum, si sibi constans esse velit, & non aliquando naturae bonitate vincatur, aut bonum amicum, aut bonum Patrem esse, aut virum, aut civem? Quis temeritatis Bruyerum arguit, Atheos, ac reliquos Religionis hostes laceffere non dubitantem, ut vel unum proferant hominem, qui suas moderari noverit animi perturbationes, qui castitatem, & innocentiam morum, qui justiciam, aequitatemque coluerit, ac Religioni tamen bellum indixerit? Quis Bergierium non laudat, qui nuper scripsit, nullum ab Atheis froenum injici animi perturbationibus, imo non aliud ipsorum ferre doctrinam, nisi ut iisdem perturbationibus, ac vitiis habena permittantur? Quis ea non omnino probat, quae scripsit in eadem fere sententias Hugo Grotius, vir sane magnus, & aetate quidem illa, qua scripsit, nemini vel ingenii, vel doctrinae gloria secundus? (a) Ait: autem, inter caetera, pessimam opinionem, quod nulla sit Natura divina, non aliis ex fontibus manare unquam potuisse, quam = *aut ex studio novitatis, quali tenebantur, qui nivem atram esse contendebant, aut ex mente corrupta, sicut vitiatum palato res non, ut sunt, ita sapiunt: praesertim cum & historiae, & alia scripta doceant, quo quisque fuit: probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam* = Deinde satis apto probat argumento = *a pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit Deus, id est humanarum actionum iudex, venire hanc a tam recepta antiquius sententia discessionem* = Haecenus Grotius, cui subscribo.

At scio, quo se vertere possit, qui nobis Atheorum castigantibus improbitatem adversari velit. Dicet enim, quos citavimus; aut citare possumus, testes omnes esse suspectos quod aperti sint Atheorum hostes, & odio quodam impiae doctrinae incredibili teneantur: Baylium contra, virum egregium, cujus magnum ingenium, atque magnarum rerum scientiam nunquam contemnere visum sumus, longe alia sen-

(a) *De Ver. Rel. Christi. Lib. I. p. m. 41.*

senſiſſe de moribus Atheorum, non ſane omnium, ſed proſecto plurium; neque vero difficile eſſe ſcriptores a Baylii praeſertim aetate quosdam invenire, qui ſententiam ejus hac etiam in re ſequantur.

Id qui nobis objiat, dummodo ſit veritatis cupidior, quam contentionis, ille ſic habeat. Teſtes, quos produxi-
mus, Atheos odio proſequebantur, propter impietatem, ac vitia, quibus eos non modo religionis, ſed & reipublicae jugulum, ſi poſſent, petituros eſſe videbant, non autem vitiis eſſe mancipatos fingeant, quod eoſdem odio proſequerentur. Hoc enim ſi dicamus, non modo Eccleſiae Patribus, atque Doctoribus, qui deſpiciuntur ab impiis, ſed & integris fere gentibus, ac nobiliſſimis fere omnium aetatum Aucto-
ribus, calumniae dicam ſcribamus, oportet, quod ſummae cuiuſdam temeritatis eſt, atque ſtultitiae. Neque vero illos omnes fuiſſe deceptos, facile poteſt intelligi. Nam de moribus loquuntur eorum, quibuſcum ipſi verſati fue-
rant, aut ab iis, qui cum iſdem verſati fuerant, utcumque cognoverant. Quod ſi forte ſcriptoris unius, aut alterius diligentiam deſiderare non ſine ratione poſſis, idem tamen, ſi velis univerſos negligentiae, vel erroris, nulla ſatis certa ratione prolata, damnare, non aliud ages, quam ut a ſapientibus inſanus habere, vel ſuperbiae cuiuſdam intolerabilis ipſe damneris.

Alia facile poſſent afferri, quibus, ut nulla ſit vel de fide, vel de diligentia illorum, qui maxime improbos Atheos eſſe teſtantur, admittenda ſuſpicio, conſici poſſet. Nam & adverſarios habent illi, quos tam parum metuere ſoleant, ut a ſictis criminibus obji-
ciendis longe abſint; & ſi Caſſianum illud, *Cui bono fuerit*, hac in cauſa adhiberi velimus, facile videbimus; Baylii ſane plurimum, ut omnes fere Athei maxime improbi non putentur, at ſcriptorum noſtrorum, ut putentur, cum tot ad eos coërcendos aptiſſimis argumentis abundent, non multum intereſſe.

His tamen, aliisſque omiſſis videre praeſtat, qua polle-

re debeat, apud aequos rerum aestimatores, auctoritate, praeclari Atheorum laudatoris, quem Scriptores quidam hac aetate sane minuti describere solent, ipsius nimirum Baylii, testimonium. Nihil hic de doctrina dicam; tamen in Sophista Pyrrhonico & multa reprehenderimus haecenus, & multo plura reprehendere possumus (a). Aliqua potius de celeberrimi Scriptoris improbitate notemus; praesertim cum a multis ille non modo patronus habeatur Atheismi, sed peragatur etiam criminis ejusdem reus. Loquere, ut te videam, Socrates agebat. Ejus igitur scripta pervolvat, qui cupiat, qualis ille fuerit, agnoscere. Obscoemis adeo narrationibus, jocisque scatet, ut ob id etiam ejus scripta impurissimo nostrorum Incredulorum gregi semper in deliciis fuerint, semperque futura sint (b). Saepius quod uno in loco affirmat, in alio negat; (c) quare videtur in alterutro non ex animo loqui, aut temere certe loqui, rebus non illa, qua decet eum, qui docendos suscipiat homines, maturitate perpensis. Itaque nescio quid in mentem venerit impio non minus, quam eleganti, aetatis nostrae poëtae, cum Baylium etiam ex eo laudavit, quod ipse sibi non raro bellum indicare videatur. At quid de Baylii mendacii solliciti simus, cum ejus scripta legenti dubium esse non possit, quin acerrimus ille fuerit veritatis inimicus, nihilque curaverit aliud, quam ut rebus, etiam in clarissima luce positis, tenebras offunderet? Quo quid turpius, ac philosopho indignius excogitari potest? Quid etiam ab honesti hominis fide magis alienum, quam contra Regem suum scribere, quem etiam non timere possit, semper tamen colere debeat; atque ve-

re-

(a) Vid. *Lett. Critiques &c. de Mons. Gauchat Tom. V. Lettr. 49. p. 131.* *lig. Vol. I. Rag. V. p. m. 92. = Non è agevole a compitare un buon volume, che nella fronte porti le contraddizioni del Bayle? Egli le ha per costume, e per diletto, e si fa dell' infamia un vanto. Voi le incontrate dovunque aperto vi venga ec. = Vide alia apud ipsum in*

(b) Vid. de hac re praecipue Jacob. Bernard. *Nouvel. de la Rép. 1707. c. 1. & Bruckorum H. Crit. To. IV. P. II. in Baylio p. m. 601. & 602.* *ecodem Sermone.*

(c) Optime scripsit Cl. P. Alphonsus Niccolai (*Region. sopra la Re-*

teri? Ille tamen Gallis parentibus in Gallia natus, atque educatus, & ab ea, tantum quod semel ejuratam haeresim iterum professus fuerit, expulsus, Christianissimos Reges non modo suggillat, & carpit, verum etiam aliquando (a) Turcarum immanissimis Tyrannis comparare non dubitat. Tacitus praetermitto quaedam ab adversariis aliquibus objecta Baylio, neque tamen satis probata, ut quod Juraei thalamo fuerit iniquior, (b) ut quod partes adversas illi tutatus fuerit, a quibus exul receptus, et insignibus fuerat beneficiis ornatus, (c) ut quod religionem illam, sive sectam, cui sese addictum vel maxime praeferebat, veritus non fuerit. insigni libello proscindere. (d) Ad certiora, atque

gra-

(a) Vidé e. g. opus, cui titulus *Pensées diverses sur la Comete*. In ipso Capitulo Syllabo invenies titulum: *Que les Grands Seigneurs de France &c.*

(b) Vid. Weismannum *Hist. Eccl. T. II.* quem citat Bruckerus, illi tamen narrationi fidem non habens, quod amici ipsius Baylii caste illum, & continenter vixisse tradiderint; quod argumenti genus, praesertim cum Baylius tam impurum in libris suis sese prodatur, quanti faciendum sit, aequo lectori disceptandum relinquo.

(c) Ea vera causa fuisse plerisque videtur, quamobrem publico docendi munere fuerit a Batavis privatus, ac de suae dignitatis gradu dejectus. Sed tum in hoc, tum etiam in alio crimine, quod huic subijcimus, non causam nos probamus, quam ille prodidit, verum simulationem, atque perfidiam, quae ne ad optimas quidem causas juvandas ab homine virtutis, & honestatis amante debeat afferri.

(d) Libellus, quem innumus, est ille, cui titulus „*Avis importantes aux réfugiés sur leur retour prochain en France 1690.*” Cum in

Baylium ob scriptum illud maximae turbae concitatae essent, suum esse factum constanter negavit. At plurimi Viri docti noluerunt eidem hac in re fidem habere, cum & liber ille Baylii non obscure notissimum referret ingenium, & interrogatus Bibliopola, qui librum imprimendum curaverat, a Baylio se illum accepisse candide testatus esset, & qui Typographi praefuerat erroribus emendandis Baylii manum in authographo satis agnovisset. Jam quae sunt in eo libro cum studio vel minimo Religionis, quam vocant, Reformatae componi non possunt. Nonne igitur improbus, atque adeo impius, qui & cum ea scriberet, & per multos annos, postea quam ea scripserat, eidem adherere, tamquam Sanctissimae Religioni professus est? Sane non video, qua ratione possint ipsi Spiritus, ut ajunt, fortes hac in re Baylii fidem, atque honestatem animi tueri. Nam aut in eo reprehendere debent, quod fallacem Sectam veluti Deo placitam Religionem amplecti se diceret, aut in eo, quod contra Religionem tam multa, atque tam gravia scripserit, quam veracem, atque Deo placitam esse arbitrabatur.

graviora transeo. Contra naturalem, ac revelatam Religionem ita scribit, ut multo magis impiam voluntatem suam, quam optimam intelligentiam fuisse Religioni contrariam, non obscure demonstret. Nam quae monumenta ille risisset, si alia quavis in quaestione proferrentur, proferre ipse non dubitat, & pessima quidem fide vel mutilata, vel corrupta ad Religionem exterminandam. (a) Jam de Sophismatibus, quae contra religionem studiose textit, & insoluta relinquit, ac de laqueis universim, quos callidus veterator incautis lectoribus tendit, longum est dicere. Ea scilicet arma revelatae Religionis hostibus ille suppeditat, ut potiori jure, quam Philosophos olim Tertullianus, Incredulorum nostri temporis *Patriarcham* appellare possimus. Dicit quidem aliquando Baylius a se tam multa scribi, quae Christianae fidei mysteria convellere videantur, ut vel hinc humanae rationis debilitas appareat, atque hinc nimirum *captiveare discamus intellectum in obsequium fidei*. Hanc vero potissimam causam praetendere solebat, cum bonis omnibus indignantibus, ita Manichaeorum contra Dei Providentiam, atque Bonitatem argumenta exornaret, urgeret, atque proveheret, ut omnes pessimae sectae patronos, qui sive antiquis illis, sive recentioribus aetatibus extiterint, facile superaverit.

(a) Qui sit in legendis Baylii libris versatus, verissima esse videbit Nonnotii verba (*Les Erreurs de Voltaire* To. 2.) = Bayle combat quelquefois avec succès pour certains points de la Religion. Mais il tourne plus souvent ses armes contre elle. Ses declamations contre le Gouvernement, les Ministres, & les dogmes de l'Eglise Catholique sont toujours violentes; ses critiques sur cette matiere toujours seduisantes, ou par les sophismes, qu'il presente, ou par les citations, dont il accable. Les temoignages contre les Catholiques sont entassés avec affe-
ction, & presque toujours admis

sans examen. Ceux qui sont en leur faveur, sont supprimés, ou discutés avec la défiance la plus outrée. Il n'y a que des hommes bien instruits, & d'un bon esprit, qui puissent le lire sans danger = Magnam operam in plurimis Baylii fraudibus detegendis, dum Religionis jugulum petit, hic non inolumus, quod id egregii Viri praestiterint, quibus omnino subscribendum est. Equidem velim, ut ingenuus Lector, qui eas cognoscere cupiat, non praetermittat aureum opus, quod saepe laudavimus, ac saepe laudaturi sumus, Antonini Valsechii studiose legere.

nit. At nimium *feri studiorum* illi sint oportet; quibus hujusmodi rationes fucum facere queant. Merito enim illam Baylii responsionem non modo rejiciebat, sed & ridebat, qui tamen humanissimus in Baylium fuit, Leibnitius, propterea quod Scriptor copiosus = *rationem ad silentium adigeret, cum diu illa impudentissime, & procacissime adversus fidem clamitasset* = Quid plura? Jacobus ipse Bruckerus (a), qui Rotodamensi Sophistae plus, nisi fallor, tribuere solet, quam res, & veritas ipsa patiatur, fatetur hominem pietate in Deum, ac reverentia prorsus exutum, cum egregiis, quibus a natura fuerat ornatus, animi dotibus, pessimos ad fines abuteretur, ingenii, doctrinaeque gloriam omnino commaculasse (b). Equidem ab eo longe absum, ut cujusquam cineribus injurius esse velim. At mei muneris esse puto, ut ingentis periculi, quod in ejus lectione subest, incautos quosdam juvenes admoneam. Et illi quidem praestigiis tantae vel eloquentiae, vel eruditionis, hominis, qui videri poterat, dum pietatis haberet, ac sanctitatis curam, ad scribendum factus, facillime capiuntur; neque enim satis advertunt saepissime callidum Scepticum, non res diu multumque cogitatas, & quodam jussu, ut ita dicam, mentis examine perpenas, mandare litteris, sed quod stultitiam Pyrrhonis utcuque promovere, quod invidiam Religioni creare posset, quod bonae, vel malae, quam prae manibus habebat, causae, quocumque tandem modo, servire. Iis itaque moribus cum Baylius fuerit, quis jure miretur impiae doctrinae patrocinium ab illo necopinato fuisse susceptum, & impios ipsos, maxime Atheos fuisse defensos, atque laudatos?

Com-

(a) *Tom. IV. H. C.* ubi more suo, copiosissime, atque eruditissime, in historia celeberrimi Sophistae scribenda versatur.

(b) Non possunt ipsi Athei nobis objicere, malum hominem Baylium non esse dicendum, quod Religionem, atque Deum contempserit, quem nempe contemnendum esse vi-

derit. Reponimus enim Baylium semper & Christianum, & pium Dei cultorem videri voluisse, & Atheos, saltem quod Deum contemnerent, impios, ac sceleratos vocasse. Si haec non ex animo prorulit, mendacissimus homo fuit, ac propterea non est ejus testimonio standum, quod probandum erat.

Commode illud etiam accidit, quod hac ipsa in re morem tenuit ille suum pugnandi secum, & quae statuit aliis in locis, evertendi. Nam in Opere suo celeberrimo, quod *Dictionarium* appellavit, fere nunquam, ait, gravem aliquem existisse virum, a voluptatibus captandis alienum, & ea, quae falso vulgus amat, spernere solitum, qui doctrinam impiam, ac religioni contrariam propagandam, atque propugnandam assumpserit (a). Haec, inquam, cum iis stare non possunt, quae non raro scribit in Atheorum laudem, ut cum (b) magnum Ecclesiae Doctorem Augustinum arguit; quod a nemine Divinitatem prorsus fuisse negatam dixerit, ut non aut vitiosis corruptus voluptatibus, aut suae gentis maximè barbarae praejudicatis deceptus opinionibus, in maximam collapsus fuisset impietatem, atque dementiam. Habet autem Baylius, plures Philosophos Graecos, nullis vitiosis cupiditatibus deditos, qui tamen Athei non esse modo, sed etiam videri voluerint, impiamque doctrinam professi fuerint, contra S. Augustinum testimonium dicere. (c)

Idem Baylius Diagoram, Evhemerum, & ipsum Theodorum, quo nihil flagitiosius, aut impurius Cynicorum secta protulit, ejusdem laudat Clementis Alexandrini testimonio, quem eodem in loco, quod injuria Viros illos inter Atheos fuisse relatos existimari voluerit, reprehendit, atque castigat. Laudat etiam Vaninium, Spinosam, Santevremondum (e), & generatim aliquando scribit in Atheorum collegio graves esse viros, ac doctos, quos non cupiditatum illecebrae, non corruptio morum in Ἀλειτουργία protraxit, sed longa meditatio, ac diligens, dum consequentias alias ex aliis aptas, & annexas deducerent. (d).

At quibus ille rationibus ducitur, ut a communi de vitiis

(a) *Dict. Crit. Art. Des-Barreaux R. F.* = *On n'a presque jamais vu qu'un homme grave, éloigné des voluptés, & des vanités de la terre, se soit amusé à dogmatiser pour l'impie* = Vide alia lectu dignis-

simā, quae in illo articulo ipsa veritas a Baylio expressisse videtur.

(b) Vide *Continuat des pens. §. 11.*

(c) Monf. de Saint Evremond.

(d) *Dict. Crit. Art. Des-Barreaux R. F.*

vitiis Atheorum sententia discedat? Iis num: omissis, quae mox alio capite persequemur, aliquibus scriptorum testimoniis utitur, quae non aliud efficerent, si quid efficerent, quam ut versutos aliquos robustioris impietatis magistros, ac principes, vitia sua non in publicum prodidisse, & callida simulatione texisse, arbitrari deberemus. De qua re nihil necesse est me scribere plura, cum egregie multa scripserit, praeter alios, doctissimus Antoninus Valsechius, magnum illud, aetate nostra, tum Ordinis sui praeclarissimi, tum Italiae nostrae lumen, ac decus. (a) Nos aliqua tantum de hoc argumenti genere in medium proferimus, ut juvenes doctrinae cupidi magis, ac magis moneantur, ne propter laudes Atheis a Baylio tributas, auctores innumeros, qui solent illorum non modo stultitiam, sed etiam improbitatem exagitare, sibi deferendos arbitrentur.

C A P U T XXVIII.

An credibile sit, leges honestatis ab Atheis servari, si rationem potius, quam historiam consulamus?

PROposita quaestio satis, ut vides, ab ea differt, quam nuper attigimus. Sed eam tractandam suscipimus, aut ad eam potius digitum intendimus, etiamsi huic loco non admodum convenire videatur, quod ea tamquam fons extiterit, unde tot laudes Atheis a Baylio tributae profluxerunt. Etenim homo tam doctus tam absurdam potuit amplecti sententiam, ut superstitionum, quam Atheorum societatem, magis humano generi fore noxiam & scripserit, & demonstrare contenderit (b). Quin & eo progressus est temeritatis, ut, Atheum ex honestatis regula totum posse vitae cursum

X

sum

(a) Vid. Valsech. *dei Fondamenti della Relig. e dei Fonti dell' Emp.* l. 3. multis in locis, e. g. C. 1. C. 7. ubi de Diagora, Theodoro, & Evhem. C. 9. ubi de Vaninio, C. 13.

ubi de Litteratis Sinenfibus, & alibi.

(b) *Pensées sur la Comet. Continuat. des Pensées &c. Réponse aux questions d'un Provincial &c. Di-*

ction. Crit. fulsissime.

sum facili ratione transfigere, voluerit existimari. Hinc, inquam, laudes, quibus Atheos prosequitur, hinc ad eos extollendos tot conficta mendacia, hinc monumentorum, ac totius historiae tentata corruptio. Opinionem illam Baylii pauci secuti sunt, inter eos, qui Spiritus dicuntur fortes, Baylio tamen impietate morum, non autem ingenii laude, vel doctrinae praestantia pares. Hos inter emi-
nuerant Tolandus, Hiccesius, Auctor *Cogitationum Philosophicarum*, (a) ac Scriptores duo recentissimi, quos humanae naturae potius monstra, quam homines, non immerito nuncupaveris (b). Alter est libelli, cui titulus *Systema Naturae*, alter libelli, qui *Christiana Religio velo detracto exhibita* inscribitur, famosus auctor. Horret animus ea leviter etiam attingere, quae contra Religionem, superstitionis nomine notatam, profani nebulones commenti fuerint. Hanc enim non modo probum hominem, aut numquam, aut fere numquam efficere, incredibili jaçant audacia, sed innumera, quae illius aedecae admiserunt, suadere mala potuisse, intolerabili quadam impudentia calumniantur.

Neque tamen hoc loco pluribus hujus absurditatem sententiae demonstrare aggrediar, praesertim cum in id Scriptorum bene multorum pietas incubuerit, excellentis doctrinae suffulta praesidiis (c). Equidem, ne longius, quam par est, extra fines argumenti mihi propositi progredi videar, rationem unam, aut alteram innuam, contra quam tantum voces inanes fundere, aut puerilia argumenta regerere adversarii possint.

Si caetera paria sint, facilius inordinatis animi motibus obstitet (in quo morum honestas est sita vel maxime) qui plures habet obstitendi rationes, easque multo validiores, quam alter, qui pauciores, & infirmiores. Jam vero
Divi-

(a) Toland. *Adversus Aem.* Hicces *Libert. de pens. traduit de l'Anglois* p. 156. A. operis cui titulus *Pensées Philosophiques* §. 12.

(b) Auctor libri, cui titulus *Système de la Nature*, de quo alibi,

& auctor libri cui titulus; *Le Christianisme dévoilé &c.* quo nihil horribilius equidem legi.

(c) Nuper eam controversiam egregie tractavit Cl. Bergier *Ex. de Mater. &c.* To. II. Ch. XII.

Divinitatis cultor eas rationes habet, Atheus autem iis omnino caret. Ille igitur facilius animi motus reget, ac moderabitur. Etenim sin minus semper, opportunis certe quibusdam temporibus illae rationes obversabuntur animo, ac tergiversari non sinent, cogentque vel invitum aliquando fateri, quavis ex parte spectet, fugiendum esse vitium, colendam esse virtutem. Iam, quidquid contra Baylius garriat, voluntatem, licet initio reluset, & obstrepat, ab intelligentia tandem aut trahi, aut aliquantulum certe loco dimoveri, & quotidiana docet experientia, & perspecta ratio suadet. Etenim Intelligentia rite convicta practicum illud (sic enim vocant) iudicium, aliquando sibi ab ipsa veritate patitur extorqueri, quod major illa Delectatio Licæis in omnibus tantopere celebrata consequitur. Ad eam vero delectationem sequendam, licet veram necessitatem non afferat, sua tamen sponte quodammodo vergit, ac suo veluti pondere fert ipsa natura.

At quaenam sunt eae rationes, de quibus locuti sumus? Illae scilicet, ut alias omittam, quibus sapiens ille Solon, tamquam cardinibus, totam verti hominum vitam censuit, omnemque stare rempublicam; quas Timor videlicet, atque Spes homini suggerere possunt. Etenim Numinis cultor, & praepotentem plerumque timet scelorum quorumcumque vindicem, & eum sibi sperat, si ex honestatis norma vitam traducat, aliquando propitium fore. Ea vero Spes, ille Timor in Atheo non habet locum.

Atqui habet, inquit Baylius, etiam Atheus quod speret, si ad omnem honestatem mores componat suos, habet quod timeat, si vitiorum sese laqueis irretiri patiatur. Primo quidem, habeat sane, dummodo sint eae, vel timendi, vel sperandi, rationes etiam pio Numinis cultori communes. Hic semper illi praestabit, quod, ut initio posui, & plures habet huiusmodi rationes, & validiores. Deinde proferat, quaeso, proferat Baylius aliquid, quod hominem a

crimine quovis patrando deterrere possit, quamvis indomita cervice Divinitatis omne jugum excusserit.

Profert homo acutus, & eruditus (a); at, quo majorem faciat fidem, a Lucretio (b) desumptum. Rem adeo terribilem a poëta, quamvis impio, satis tamen elegantibus versibus expressam audiamus. Terrorem fortasse nimium, quem intempestive Lector concipere posset, ipsa carminum suavitas mitiorem reddet.

„ *Nec facile est placidam, ac pacatam degeve vitam,*
 „ *Qui violat sacris communia foedera pacis.*
 „ *Etsi fallit enim divum genus humanumque:*
 „ *Perpetuo tamen id fore clam diffidere debet.*
 „ *Quippe ubi se multi per somnia saepe loquentes,*
 „ *Aut morbo delirantes, protraxe ferantur,*
 „ *Et celata diu in medium peccata dedisse.*

Quis jam contra Baylium, quavis deposita pecunia, non spondeat, ne unum quidem Atheum inveniri unquam potuisse, qui tam inani periculo territus severiores naturae leges infringere recusaret?

Iam rationes reliquas a Baylio prolatas, videlicet quas Atheum facile sequi posse contendit, ut omnem honestatem colat, ejusdem fere esse ponderis intelligit, quicumque non sit humanae fragilitatis ignarus. An enim cum tantae sint vitiorum illecebrae, ut, qui etiam Deum verentur scelerum vindicem, aegre sese intra naturalis legis praescripta contineant, & alii quidem identidem labantur, alii etiam in omne flagitiorum genus sese effundant, ac saepius egregiam indolem, caeterasque animi dotes, commaculent, imo ita pessumdent, ut nec reliquiae conspiciendae supersint; Atheus

(a) *Pensées diverses* §. 179. Quis cum hominem tam eximiae doctrinae tam ridiculas videt promovere rationes, contra veritatem ipsam, Trevoltienensium Ephemeridum scri-

ptoribus non assentitur, qui non dubitant de Baylio asserere (Avril, 1755.) *≡ ses oeuvres sont le plus énorme abus des plus grands talents. ≡*

(b) *L. V. Ver.* 1154.

Atheus cujusdam, ut ita dicam, sterilis honestatis amore illectus, cujus sancte servatae nullum saepissime, nisi se ipsum, laudatorem agnoscit, cuius violatae nullum formidat vindicem, ultoremque; qui omnia, quibus frui possit, bona hujus brevissimae vitae curriculo comprehendere putat; ita inter suavissima, quibus cum suae cupiditates illiciant, oblectamenta severum sese praestabit, ita sese tuebitur, ut omnium evadat virtutum laude perfectus? Nonne potius ista qui scribat, omnino perditae causae patrocinium suscepisse sese demonstrat? nonne prudentis lectoris patientia abuti? nonne imperitis tantummodo, & incautis hominibus fucum facere sese velle declarat? Quis enim, dummodo non sit omnino vecors, & hominum, ut dixi, fragilitatis ignarus, non agnoscit Atheum eo modo cogitaturum, atque facturum, quo id hominum genus loquens inducit Prudentius, Auctor magis etiam philosophiae, quam carminum suorum gloria celeberrimus. Ita enim apud eum impius (a).

„ Nam si tota mihi cum corpore vita peribit,
 „ Nec poteris superesse meum post funera quicquam,
 „ Quis mihi Regnator Coeli; quis Conditor Orbis?
 „ Quis Deus? aut quae jam merito metuenda potestas?
 „ Ibo per impuros, fervente libidine, luxus,
 „ Incestabo thoros, sacrum calcabo pudorem,
 „ Inficiabor habens aliquod, sine teste, propinqui
 „ Deposito, tennes avidus spoliabo clientes,
 „ Longaevam perimam, magico cantamine, matrem,
 „ Tardat anus dominum, dilata morte, secundum.
 „ Nec formido malum; falluntur publica jura:
 „ Aut si res pateat, ludex corrumpitur auro.
 „ Rara reos iusta percellit poena securi.

Clarius haec omnia patebunt, si Atheorum doctrina,
 non

(a) L. 2. contr. Symmach. v. 168. reputet necesse est, qua aetate do-
 Cui versus Prudentii non satis ele-
 gantes appareant, ille diligentius

quissimus homo scripserit.

non qualis esse potuerit, aut qualis esse potuisse fingitur a Baylio, sed qualis revera semper fuerit, curiosius investigare velimus. Non illi quandam, ut ita dicam, informem, & inchoatam honestatem in ore habent, qua ut ut aliquid a nullo vel Deo, vel homine praecipitur, tamen quod praecipitur, quod ametur, quod servetur a nobis, sit omnino dignum, non virtutem quamdam ea forma praeditam, quae, licet solis oculis intelligentiae sit obnoxia, licet divitias nullas, aut commoda spondeat, incredibiles in nobis amores excitet sui, non caetera, poëtam potius aliquando, quam philosophum agentis, deliramenta Baylii. Omnia potius officia suis voluptatibus, aut commodis ita metiuntur, ut nihil aliud ipsis temperantia sit, quam Ars voluptate fruendi suavius, atque diutius, nihil charitas in patriam, aut in suos, nihil iustitia, nihil fides, nihil amicitia, quam mercatura quaedam utilitatum suarum. Num mentior? Cupio refelli. Quid enim aliud in omni quaestione curandum est magis, quam ut veritas patefiat? Veritatis, inquam, amor ipse me cogit, ut scribam, nullam cujusvis Athei doctrinam esse mihi notam, quae purae virtutis ad amorem alliciat, aut, non modo manum, sed animum etiam ipsum, a scelere cohibeat.

Pauca quaedam assero exempla, cum asserre innumera possem. Theodorus ille "Atheos, quem sanctitatis laude floruisse Baylius non erubuit asserere, haec docebat, teste Laërtio (a) = Furto quoque, & adulterio, & sacrilegio, cum tempestivum erit, daturum operam sapientem. Nihil quippe horum turpe natura esse, si auferatur de hisce vulgaris opinio, quae ad continendos stultos conflata est. Sapientem publice absque ullo pudore scortis congressurum &c. = (b) Quid ex ea doctrina consequi necesse sit, nemo non videt. Jam doctrinam illam tota impii Theodori schola tenuit, ac Bion praec-

(a) L. 1. in *Arifippo* f. 99.

(b) Vide alia, quae de Theodori impudentia habet Laërtius L. VI. f. 97. in *Hipparch.*

praefertim Borysthenites, de quo vide Laërtium. Neque vero doctrinas adeo praeclaras impii nebulones (quid enim philosophos dicam, quos ne homines quidem appellare deberem?) intra scholarum septa continebant, sed & publice profiteri minime dubitabant. Horret animus ea referre, quae habet in hanc rem testis certe locuples ipse Laërtius, apud quem, ut alia sileam, Bionis discipulus palam gloriatur, se per singulas noctes cum Magistro conjugii; nec tamen, inquiebat, quidquam mihi videor passus indignum.

An vero Athei recentiores modum aliquem in doctrina de moribus tenuerunt, cum veteres nullum officii delectum reliquissent? Qui dubitat, oculos conjiciat in Spinofae libros, Atheorum sui temporis facile principis. Etenim nullum est tantum scelus, aut adeo detestabile facinus, ad quod non fuscipiendum Spinofae doctrina compellat, modo profuturum esse videatur. Verba, quae subjicio, Spinofae fatis id probant = *Per jus*, inquit (a), *& institutum naturae nihil aliud intelligo, quam regulas naturae uniuscujusque individui, secundum quas unumquodque naturaliter determinatum concipimus ad certo modo existendum, & operandum. E. G. pisces a natura determinati sunt ad natandum, & magni ad minores comedendum: adeoque pisces summo naturali jure aqua potiuntur, & magni minores comedunt. Nam certum est naturam absolute consideratam jus summum habere ad omnia, quae potest, hoc est, jus naturae eo usque se extendere, quo usque ejus potentia se extendit. Naturae enim potentia ipsa Dei potentia est, qui summum jus ad omnia habet. Sed quia universalis potentia totius naturae nihil est praeter potentiam omnium individuorum simul, hinc sequitur, unumquodque individuum jus summum habere ad omnia, quae potest, sive jus uniuscujusque eo usque se extendere, quousque ejus determinata potentia se extendit. Et quia lex summa Naturae est, ut unaquaeque res in suo statu, quantum in se est,*

con-

(a) *Traſſat. Theolog. Polit. cap. 16.*

conetur perseverare, idque nulla alterius, sed tantum sui habita ratione; hinc sequitur, unumquodque individuum jus summum ad hoc habere . . . Ius itaque naturale uniuscujusque hominis non sana ratione, sed cupiditate, & potentia determinatum est. =

Quod si videtur aliquando Spinoza justitiam, aut charitatem in proximos, aut alias laudare virtutes, vanis ludit vocabulis, quibus nulla fere subjecta notio est. Neque enim justitiam veri nominis, neque virtutem aliam agnoscit, qui scripsit inter caetera, quae jam describo = *In statu naturali*, inquit, (a) peccatum concipere non potuimus, nec Deum tamquam Iudicem homines propter peccata punientem, sed omnia secundum leges universae naturae communes ferri, & eundem casum, ut cum Salomone loquar, justo ac impio, puro ac impuro &c. contingere, & nullum locum justitiae, nec charitati esse: at, ut verae rationis documenta, hoc est ipsa divina documenta, vim juris absolute haberent, necesse fuisse, ut unusquisque jure suo naturali cederet, & omnes idem in omnes, vel in aliquos, vel in unum transferrent: & tum demum nobis primum innotuit, quid justitia, quid injustitia, quid aequitas, quidque iniquitas esset. Iustitia igitur, & absoluta omnia verae rationis documenta, & consequenter erga proximum charitas, a solo imperii jure, hoc est a solo eorum decreto, qui jus imperandi habent, vim juris, & mandati accipiunt = Haec verba Spinozae, quae si distinctius aliquis, & accuratius quid significant, quid ferant, quid suadeant, explicare velit, fortasse ingenio, ac sapientiae lectoris non satis confidere videatur.

Quis enim ex iis manifesta consecutione fluere non videt, ut, si Nero aliquis, aut Domitianus, aut Commodus, Patres a Filiis esse trucidandos, Matres vero stuprandas, atque Sorores, Amicos, & omnes, a quibus ingentia quaedam acceperis beneficia, contumeliis proscindendos, & calumniis onerandos edicat, haec omnia tum rationi consona,

(a) *Tract. Theol. Polit. cap. 19.*

nā, tūm honesto quovis homine digna futura sint? Sed ea Spinosae tota doctrinā, cum satis indicet, neque fidem ab eo, neque iustitiam, neque liberalitatem, neque virtutem ullam coli potuisse, tūm etiam Baylii malam fidem arguit, Spinosa ex eo laudantis, quod animo excelso esset, ac nobili, ac virtutibus omnibus exaggerato (a).

At scriptores omnes, qui nefarium Divinitati bellum intulerint, vincere voluisse videtur, perditus auctor Mirabodius, cujus libro nihil magis improbum, aut insanum dici, vel fingi potest. (b) Ille quidem ea sentit, ac docet, quae nullum virtutibus animi locum jam reliquum faciant, in quibus colendis sita vitae est honestas omnis, & in negligendis turpitudine. Etenim conceptis verbis affirmat (c) = *Virtutem non aliud esse, quam id quod constanter est utile, vitium omne id, quod est noxium* = Consequenter ad haec etiam docet (d) = *Iniuste nos esse facturos, si cuiquam, ut virtutem sequatur, imperemus, quam sequi non possit, quin infelix, aut miser evadat. Quoties vitium possit eum felicem efficere, vitium amare debet* = (e) Hic etiam parvi facere mei le-

Y

sto-

(a) Santevremondi (Monf. de S. Evremond) aliorumque impiorum doctrinam omittimus, non multum a Bionacis illis placitis discrepantem, ne simus longiores, quam necesse est. Vide Valsechium l. 3. &c.

(b) Mirabodius vocamus libri, cui titulus *Système de la Nature*, auctorem, quod nomen illud in ipsa libri fronte, velut auctoris, positum inveniat. Caeterum nemini volumus esse molesti, qui nolit fœtus tam horrendi parens agnosci. De libro illo vide gravissimas Cleri Gallicani querelas tūm in libello supplici, quem Regi Christianissimo exhibuit an. 1770, tūm in Pastoralis, sic enim vocant, Instructione, qua sibi commissum gregem optimis contra recentiores illas pestes, qui Spiritus fortes dicuntur, documentis

imbuunt. Sed & Parlamentum illud vetus infame opus, cum pluribus aliis ejusdem generis libellis, carnificis manu publice comburendum dedit, & alia gravissime sanxit, ut perditorum hujusmodi scriptorum temeritatem coerceret. Quod tamen beneficium eximio potissimum Religionis amorī debemus, quo Christianissimi Regis pectus in omni vita flagravie.

(c) C. IX. p. 135.

(d) p. 152.

(e) Vide alia impii auctoris pessima praecepta apud Ludovicum Segurier in libello, qui Florentiae prodit an. 1771. praefixo titulo, *Confutazione del libro intitolato Sistema della Natura, detta in Parlamento dal celebre Sig. Luigi Segurier ec, ec. ec.*

etoris ingenium viderer, si quot, & quanta flagitia necessario sint ab opinionibus adeo depravatis profluxura, susciperem explicandum. Illius autem jam erit statuere, an, cum ea sint, & si verum fateri volumus, ea debeant esse, nisi Bayliano more secum ipsi pugnare velint, Atheorum placita, credibile sit, eosdem virtutis amore duci, cum certe nihil formidine poenae moveantur.

C A P U T XXIX.

Nullam Atheorum habendam esse rationem, si quam parum judicio, doctrinaeque valeant, perpendere velimus.

CUM de moribus Atheorum aliqua delibata fuerint a nobis, ut eos, qui contemnantur a bonis omnibus, ac nullius habeantur auctoritatis, maxime dignos esse demonstraremus, superest, ut aliquid de ingeniis ipsorum, atque doctrina videamus.

Quod attinet ad ingenia, non est cur multum in ipsorum ostendenda stultitia laboremus. Ecce enim magnus Atheorum patronus ipse Baylius fatetur *μavia* tantum, seu furore percitos homines in Atheorum propriam impietatem delabi potuisse. Sententiam hanc exemplis, ac testibus alatis (a) ita confirmat, ut nihil contra reponi posse videatur. Aliis quidem in locis videtur Baylius contraria sentire. Sed frustra hinc aliquid contra veritatem eam, aut contra Baylium ipsum conficere conaberis. Nam haec argumenta, quae severi quidam importuniusque Philosophi vocare solebant *ad hominem*, numquam Pyrrhonicus noster vereri visus est. Nobis igitur hoc loco, Scholasticorum tricis omissis, liceat cum tam bono tam malae causae patrono de iudicii robore, quod praefert, & animi bonitate gratulari. Eorum nempe causam contra gravissimos viros equis, velisque defendendam, nemine vel iubente, vel rogante suscepit.

Quos

(a) Vid. *Dictionn. Cris. Art. Charron, & des Barreaux.*

Quos fanaticus error, & iracunda Diana.

vexare videatur. Nihil ille molestas quasdam hominum exprobrationes timet. *Audax omnia perpeti*, ne ipsius quidem nominis jacturam timet, dum consulat suis, quos tueri, quos caros habere debeat.

Sed nunc omisso quaeramus seria ludo.

Id ipsum de Atheorum furore gravior auctor docuerat Aristoteles, aut quisquis est alius *Magnorum Moraliū* scriptor (a). Etenim, = *si a quopiam*, inquit ille, *ita timorem omnem excusseris, ut ne Deos quidem vereatur, non ille fortibus viris, sed furiosus eris annumerandus* =

Quae cum ita sint nemini mirum accidere debet, nullum vel ex recentioribus aetatibus, vel ex antiquioribus posse proferri sapientem virum, ac germanae solidaeque doctrinae laude praestantem, qui Deum esse negaverit. Quod enim Paulus Segnerus (b) testatum reliquit, nullum a se vel auditum fuisse, vel lectum, in arte, quae dici solet Anatomia, versatum hominem, atque nobilem, qui sapientissimum Deum non agnoverit, ad Physicos etiam, Dialecticos, Metaphysicos, Astronomos excellentiores transferre nobis posse videmur; ac verissimam Immortalis viri Baconi (c) sententiam illam esse putamus = *Certissimum est*, inquit *atque experientia comprobatum, leves gustus in Philosophia movere fortasse ad Atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere. Namque in limine Philosophiae, cum secundae causae, tamquam sensibus proximae, ingerant se menti humanae, mensque ipsa in illis haereat, atque commoretur, oblivio primae causae obrepere possit. Si quis ulterius pergat; causa-*

Y 2

rum-

(a) L. 1. c. 5. ubi haec leges = Εἰς τὴν πρῶτην ἀφ᾽ ὧν, καὶ μετὰ θύμης φαντασίαν, καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ παντοκράτους =

(b) *Incred. senza senso P. 1.*

(c) *De Augment. scientiarum l. 1.*

rumque dependentiam, seriem, & concatenationem, atque opera providentiae intueatur, tunc secundum Poëtarum mythologiam facile credet, summum naturalis catenae annulum pedis solii Iovis affigi = (a).

Quod si magnis ingeniis inter Atheos pauci quidam forte extiterunt eas in partes foedissima vitorum suorum colluvione pertracti, dum hanc quaestionem agitant; *An Deus existat?* illius oraculi veritatem nolentes demonstrant, quo de impiis dicitur „*excaecatum esse insipiens cor eorum*„ Nam rationibus satis validis responsiones subjiciunt adeo ineptas, & improbabilis; ad id autem, quod volunt, astringendum tam infirma afferunt argumenta, ut, omni partium studio seposito, perspicue videas, eos in luce clarissima caecutire. Quamobrem non injuria stultum hoc hominum esse genus, ac rationis usu fere destitutum Richardus Bentleyus, celeberrimus scriptor Anglicus, ostendendum suscepit, egregiis in sermonibus suis; quos celeberrimus etiam scriptor e Polonia Jablonskius latinitate donavit (b). Nimirum aut homines, qui florere ingenio sibi videntur; Dialecticam ne a primo quidem limine salutarunt, aut mentem ipsam ita hebetem, atque debilem; vel, quod probabilius, vitiis perversae voluntatis ita corruptam gerunt, ac depravatam, ut jam non aliud, nisi quod ista exoptet, & cupiat, affirmare, non aliud, nisi quod ista fugiat & exhorrescat, amplius negare possit.

Non injucundum hic arbitror erudito fore Lectori, si quae

(a) Optime etiam Mopertuisius (*Monf. de Maupertuis Oeuv. tom. 1. p. 5.*) = *De tous tems ceux qui se sont appliqués à la contemplation de l'Univers y ont trouvé des marques de la sagesse, & de la puissance de celui, qui le gouverne. Plus l'étude de la Physique a fait des progrès, plus ses preuves se sont multipliées* = Eo libentius M. pertuisii testimonium afferimus, quod

vel ipsis impiis hominibus suspectum esse non solet.

(b) Vide etiam de hoc argumento Baddeum *Trait. de l'Atheïsme* &c. C. IV. §. III. p. m. 157. in notationibus, & Valsechium L. 3. &c. generatim ostendentem, quanta sit in omnibus, qui Religioni adversantur, praesertim dum has quaestiones agitant, rationis perversitas.

quae generatim de Atheorum stultitia dixi, celebriorum quorundam Atheorum insigni dementia, vel inscitia patefacta confirmavero (a).

Ac primo quidem Iulius Cæsar Vaninius in medium prodeat. Princeps ille fuit habitus, & habetur vulgo sui temporis Atheorum; quare Cæsarem Atheorum Voëtius, Mersennus, & Nicolajus ipsum eleganter appellant. Fuit autem ob crimen *Atheismus* illustri, si Baylium audias, martyrio coronatus, seu, quod veritas habet, meritis Tolosae flammis addictus (b). Itaque facile erit ex illo de reliquis Atheis conjecturam facere. Ille quidem adeo desipuit, ut senserit, & scripserit quod non sine stomacho Genuensis refert (c) = *ex Simiarum, Porcorum, & Ranarum putredine geni-*

(a) Exemplis recentiorum Atheorum, qui valde desipuerint, hic libentius asserimus, quod eos precipue perdidit quidam homines haecetate sequantur.

(b) Combustus est cum 34. actatis annum nondum expleisset. Dum scripserat *Ambibeatrum Providentiae*, in quo lateus Atheismi venenum plurimi docti viti deprehendunt. Equidem tamen puto potius voce, inter discipulos, & amicos, quam scriptis impietatem suam disseminare consuevisse. Certe propter impios, quibus Deum e medio tolleret, sermones, semel, atque iterum accusatus, propter eisdem damnatus fuisse videtur. Hic autem Atheus alterum mihi in memoriam revocat, non minus desipientem, de quo Baylius (*Pensées diverses* &c. tom. 2. §. 174. p. 356.) Garassium (Id. P. Garasse doct. Curieuse l. 2. sect. 6.) testem citans, haec habet = *sous le Regne de Charles IX. l'an 1572. on brûla dans Paris un homme qui avoit dogmatisé l'Athéisme secrètement. Il soutenoit qu'il n'y avoit point d'autre Dieu au mon-*

de, que de conserver la pureté de son corps: aussi disoit-on, qu'il avoit encore sa virginité. Il avoit autant de chemises, qu'il y a de jours en l'année, & il les envoyoit laver en Flandres a une fontaine fameuse pour la clarté de ses eaux, & pour la vertu de blanchir admirablement le linge. Il avoit de l'aversion pour toutes les impuretés, soit des actions, soit des paroles & quoi qu'il soutint ses blasphèmes avec une opiniâtreté qu'il garda jusqu'à la mort, il les prononça toujours d'un air extrêmement radouci, & d'une bouche composée a débiter des fleurettes =

(c) Ant. Genuens. *Dissert. Physico-Hist. de rer. corpor. orig.* §. VI. p. 47. ex Vaninii *Diact.* 37. Diligenter tum in hoc capite, tum in aliis, quae subsequuntur, adverte nos Atheos dementiae, vel inscitiae non accusare, quod negent Deum, ne, quod Logici vetant, principium petere, vel in circulum vitiosum incidere videamur. Sed quod, ut negent Deum, hypotheses omnino stultas, atque ridiculas, ut probamus, asserant.

genitum primum hominem = ut jam sapiens Epicurus videri possit, qui ex temerario athomorum concursu omnia orta esse fingebat. Etenim atomi illae uncinatae, cuspidatae, quadratae, rotundae, vel cujuslibet alterius figurae ad corpus aliquod efformandum conferre possunt. At ea Vaniniana materia quid tandem habet, ut ad fabricam tanti operis aliquid attulisse videatur?

Alia multa ex Vaninii scriptis profert Bruckerus, quae non sine risu, dum stultitiam hominis, non sine indignatione, dum arrogantiam spectes, & impietatem, lustrari possint. Ea tam absurda visa sunt ipsi Bruckero, ut inde collegerit = *Anticyris opus habuisse cerebrum Vanini, & extremae stultitiae notam sustinere* = (a) In eo non assentior Bruckero, quod stultitiam Vaninii morbum corporis medicorum arte curandum fuisse putet, & ideo Vaninium dignum fuisse scribat = *qui non flammis, sed ergastulo sapere didicisset* = Id profecto iudicium, qui Vaninium damnaverunt, Religioni, nec minus aequalium Scriptorum, qui famosum hominem penitus noverunt, fidei videtur injurium. Nec vero cuiquam debet negotium facessere, quod in eam *τὸν ἀπειθή-
τατον* Bruckerum videat ire sententiam. Etenim Cleri Catholici (hunc infensissimum Atheus ille semper expertus est) odio, saepe doctus Protestans se longius protrahi finit, quam illius caeteris in rebus perspecta sapientia passura videretur (b). Ea etiam summa levitas, & inconstantia, qua, ut ejusdem Bruckeri verbis utar (c) = *sine mente philosopha blaterans bona, mala, recta, iniqua, vera, falsa, ambigua disputandi acie inter se commissa attulit* = non probat, quod subdit Vir doctus, eum ignorasse = *ita subrui pietatis, & veritatis revelatae moenia* = . Si quidquam ea ratio ponderis haberet & Russojum, & Voltaerium, & plerosque Recentiores Incredulos An-

(a) H. C. T. T. IV. P. II. p. m. 681. Clericis Catholicis moveri putat in

(b) Cum alibi saepe, tum in ipsa eos, qui sibi dicto non audiunt.

(c) *Ibidem*.

Vaninii vita multa Bruckerus obloquitur de persecutionibus, quas a

Anticyras navigare juberemus, omni vel impietate, vel impietatis suspitione liberatos (a). Nimirum Vaninius utitur ea scribendi ratione, qua solent impii,

Et fugit ad lacbras, & se cupit ante videri,

seu potius, dum non videatur; praeterquam a suis, ea tela emittere, quibus pietatem omnem, religionemque confodiat.

Itaque de Vaninio longe melius, quam Bruckerus, scripserat Cl. Hevmannus. (b) cujus judicium omnino probum = *Vaninum cum memoria abunde polleret, & imaginationis ardore flagraret, judicio caruisse, ambitionis aestro vero percitum credidisse se solum sapere. Hoc stultitiae charactere vestitum quadrata rotundis, summa imis, bona malis miscuisse* = Ex toto doctissimi Viri sermone liquet: stultitiam eum intelligere, quae satis cum arbitrii libertate componitur; seu, quod eodem recidit, genus illius furoris, quem clientibus suis optima Baylii fides fatetur esse communem. At de Vaninio satis. Aliqua jam de Spinoza.

Nemo nescit vel leviter eruditus, quibus fundamentis totam doctrinam suam, qua Deum Opt. Max. e coelo deturbare conatur, metaphysica, si superis placet, atque geometrica mens Benedicti de Spinoza superstruat; definitionibus nempe quibusdam, quae turpiter ambiguis vocibus contextuntur. In altero sensu admissae; qui verus est; ne hilum quidem juvant impium Spinosae laborem: in altero, quem Spinoza intendit, ita sunt ad arbitrium posita; ut nemo sit, licet excors, adversarius eas admissurus: Plurima certe Spinosianae doctrinae capita deducuntur ex celebri definitione

(a) Quam parum Auctores ii sibi consent, passim eruditi homines notant. e g. Russoji (Rousseau) levitas tanta est, ut; quod in una pagina scribit, mox alteram dum exarat, oblitus esse videatur. V. Niccolai.

Ragion sopra la Religione Vol. I. Rag. V. Contraddizioni.

(b) Ap. Bruckerum To. IV. P. II. in Van. p. 680; qui citat Ad. Phil. V. L. p. 600.

ne Substantiae, quam in hunc modum Spinoza composuit: = *Per substantiam intelligo id, quod in se est, & per se concipitur: hoc est id cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat* = hinc infert substantiam ab alio produci non posse. At ejus definitionis duplex est sensus. Primus, quem Spinoza intendit, *in se, & per se* excludendo causam quoque producentem, vel, ut ajunt, *effectivam*. At id probandum erat, non tamquam certum asserendum. Alter sensus est *in se & per se* excludendo *subjectum*, quod illud veluti sustineat. In hoc sensu vera est propositio, & hinc dicimus morum, figuram, *modos* omnes non esse substantias. At quomodo hunc Spinoza infert, Substantiam non posse produci? Similia de altera parte propositionis. Si vult conceptum Substantiae ita absolutum, ut nullam relationem dicat ad causam producentem, sumit id velut exploratum satis, ac certum, quod in quaestione versatur. Si vult conceptum, qui *relationem* excludat ad *subjectum*, cui ad instar *modorum* Substantia inhaereat, vera erit propositio; sed nihil ad rem Spinozae faciet. Alia similium exempla definitionum Lector eruditus colligere, si vult, facile potest (a).

Neque tamen in ponendis tantum definitionibus turpiter Spinoza labitur. Nam, quod egregie strenuus ille Volterra debellator advertit Nonnotius (b), si ea consideres ex quibus proprie Spinozae doctrina coalescit, ne unum quidem pronunciatum, aut, ut vulgo loquuntur philosophi, *principium*

(a) Vide inter alios Jo. Hooke *Rel. Natur. Tom. I.* ubi de Spinozae Systemate.

(b) *Tom. 2. Erreurs de Voltaire.* Ille quidem eodem loco Baylium ita carpit = *Je suis fort surpris, que Bayle dans ses longues dissertations contre Spinoza n'ait pas employé cette voie si simple, & si sûre &c.* = Caeterum haec debetur, ut verum fatear, quandoquidem virtus & in hoste probari debet,

Baylio gloria, quod contra Spinozam magno rationum optimarum apparatu strenue pugnaverit; cum illius doctrinam respiceret, tamquam = *l'entassement de toutes les extravagances, qui se puissent dire, comme la plus monstrueuse hypothèse, qui se puisse imaginer, la plus absurde, & la plus diametralement opposée aux notions les plus évidentes de notre Esprit* = Vid. Bayl. *Didionum Critig. art. Spinoza n. 1.*

pium satis tutum, ne unam quidem claram notionem, ne unam quidem propositionem rite probatam invenies.

Ea vero, quod in homine litteris exulto vitium non mediocriter censeretur debet, sententias involvit ambage verborum, ut ad eas assequendas Oedipo sit opus. Itaque falsè simul, & acute lusit in eum Genuensis; cum alii quandoque sibi, & Musis tandemmodo canant, hunc aliquando ne Musis quidem. Tricas autem, ac distinctiunculas adeo ridiculas in medium proferre solet, ut difficile sit admodum similes aliquot in iis *Arabo-peripateticis* invenire, quos Recentiores nostri tantopere fastidiunt.

A pluribus, quibus omnia, quae posuimus, confirmari possent, afferendis abstinemus, quod satis jam Spinosae doctrinam cum recta ratione, quin & secum ipsam aperte pugnare, neque stultam esse minus, quam impiam, existimandam, Scriptores innumeri demonstraverint (a).

Qua igitur, inquiet aliquis, ratione tam absurda, nec ridicula minus, quam profana doctrina tot sectatores nancisci potuit? Recte, mea quidem sententia, conjicit Joannes Hooke, quod = *tota celebritas systematis orta sit ex principiorum obscuritate, & ex illa admiratione, quam in hominibus indoctis, & levibus pariant res reconditae, & a vulgi sententia disjunctae* = (b). Accedit hominum in malum proclivitas, quae in aliquibus pessima scelerum consuetudine immane quantum aucta, eos in profundum malorum omnium barathrum detrussit, ut dicerent in corde suo: *Non est Deus*. Cum ergo illi audirent, aut legerent, Benedictum Spinosa, acutissimo hominem ingenio, Atheismum ad systema redactum (ita enim profani quidam loquuntur) geometrica methodo demonstrasse, claudi pilam, ut est in veteri proverbio, arripuerunt.

Z

Cae-

(a) Scriptores plurimos, qui contra Spinosa scripserunt, enumerat Jo. Albertus Fabricius de Ver. Rel. Christ. Cap. 13. & Bruckerus Hist.

Crit. T. IV. P. II. in Spin. p. m. 693. quibus alii plures addi possent.

(b) Rel. Nat. &c. To. I. p. m. 81.

Caeterum, quod probaverunt, eorum bene multos ne legisse quidem aucter affirmo. Homines enim plerumque molli, otiosaque segnitie disfluente, incredibile prorsus est per ea Spinosa dumeta, tenebris plusquam cimmaeriis confita, tanto reptare cum incommodo voluisse. Si qui vero legerunt, certe vim demonstrationum non satis aestimare poterant. Etenim si eo fuissent ingenio, cum in ambiguis plerumque oculis omnem eam vim sitam esse vidissent, risu potius, aut indignatione, quam plausu recutiti philosophi technas exceperint. Nunc cum non modo laudibus impium Pharisaicum ad coelum evexerint, sed non magis ejus scripta posse, quam Euclidis libros mathematicos refutari jactaverint, quid ad eorum amentiam, atque stultitiam addi posse censemus?

Inter Spinosianos, haecenus exagitatos, a multis, inter Atheos ab omnibus fere scriptoribus Joannes Tolandus merito relatus legitur. Ille quidem, cum de impii generis furore, stultitiaque disputatur, unum ex praecipuis optimo jure sibi vindicat locum. Omnia brevi complectar, si stultitiam illius fuisse dixerō, incredibili, quā caeteros inter Atheos distinguitur, ac singulari arrogantiae parem (a). In eo doctrinam, quae *Pantheistica* dicitur, sibi reformandam suscepit, & expoliendam, ut praeter cogitationem, & extensionem ingentiae materiae, vel Spinosisticae substantiae motum quoque tribueret, eundemque, ut ipse loquitur, *actualem* simul, & *essentialem* (b). Ista qui scribat, aliquidne olet ex schola, aliquid ex liberalibus disciplinis? Quid enim, ut alia omittam, physico turpius, quam potentiam ad motum vel gignendum, vel admittendum cum *actuali* motu confundere? aut quid stultius, quam aliquid velut *essentiale* rei statuere, sine quo rem ipsam subsistere numeris omnibus absolutam, necessario quivis intelligit? Etenim quod move-

(a) Buddeus *Trait. de l'Ath. C. I. secte &c.* =
§. III. p. 4. in not. vocat Tolandum (b) Vid. Tolandi *epist. + & s. ad*
= *le plus impudent Athée de notre Serenité*.

vetur jam id esse, quod moveri possit, non per motum ipsum id habere, quod possit, satis clara notio demonstrat.

At valde longius Tolandi Baylianus ille furor progressus est. Etenim in Originibus Judaicis (a) non dubitat Moysen, vel Pentatheuci auctorem (inter eos enim aliquando distinguit) suos inter Pantheistas recensere (b); quin & ad impiam doctrinam confirmandam totius Θεοπνεύστης Scripturae vocat auctoritatem. At quibus tandem argumentis res adeo miras, & novas ille confirmat? Nimirum, quod ad Moysen pertinet, Strabonis auctoritate pugnat. Ille namque in XVI. Geographiae libro scriptum reliquerat de Moysis sententia Deum esse = *quod nos omnes continet, terram, & mare, quod coelum, & mundum, & rerum omnium naturam appellamus* = (c).

Scriptisset ista Tolandus, si eruditum illum scholae pulverem attigisset? Quis enim Artis Criticae regulis vel leviter imbutus adolescens externum Scriptorem, aliis etiam in erroribus quandoque deprehensum, scriptoribus ipsis Hebraeis longe antiquioribus, ac fide dignioribus, ausus hac in re fuisset anteferre? Etenim illi cum genuinam Moysis doctrinam a Patribus, qui cum ipso versati fuerant, haurire potuerant, tum libros ipsos Moysis a majoribus sanctissime custoditos, nocturna, diurnaue manu versare consueverant.

Z 2

Non

(a) Vid. a p. 155.

(b) Tolandi hac in re impudentiam merito castigavit Jacobus Fayus in *Defens. Relig. P. II. Cap. IV. p. 144.* & Elias Benoit *Mélange de Remarg. Critiq. p. 250 & seqq.*

(c) In eodem errore, quo Strabo, fuit etiam Diodorus Siculus in *Biblioth. Histor. lib. 40* circa medium, cujus apud Photium *Bibliothec. Cod. 244.* excerpta legere potes. Ait autem de Mose = *Imagines Deorum omnino non sculpsit, quod putaret humana Deum non videri forma, sed coelum terram ambiens esse Deum, & omnia suo*

imperio gubernare = Graecum habet = ἡμετέρα δι' αὐτῶν τὰ συνέχοντα οὐ κατεσκεύασται, οὐκὰ τὸ μὴ τοιαῦτα ἀποδραμεῖν. οὐκ ἴσται τὸ διὰ, ἀλλὰ τὸ περιέχοντα τῶν γὰρ οὐρανῶν μόνον ἴσται διὰ, κ. τῶν ἄλλων κῆρον = In hanc sententiam ii veteres, ut optime Antonius Genueus in *Dissert. Physico-hist. de rer. corpor. orig. &c. p. m. 4. in not.* = *videntur induci ex eo quod nulla idola, nulla templa viderent a Moysse indulta. Ex ea certe causa juvenalis Sat. XIV. v. 98. de Judaeis scripsit „ Nil praeter Nubes, & Coeli Numen adorant „* =

Non minoris illa sunt indicia stultitiae, quae profert Tolandus, ut Strabonis auctoritatem toti antiquitati praeferat. Ait enim nomen *Ieovah*, primo, sic enim ait, ab ipso Moyse usurpatum, non aliud esse, quam τὸ ὄν Graecorum, nempe = *mundum incorruptibilem aeternum, & interminabilem* = (a) Omitto id ipsum, quod de Graecis universim affirmat, levissimum esse commenti genus, ostendere. Id enim Cudwortho vera doctrina florentes homines assentiuntur. Quod de Mosis *Iehovah* dicit, qua nititur auctoritate, qua ratione firmatur? Ea scilicet qua Scripturae toti Pantheismum Tolandus attribuit. In ea dicitur Deus *Omne Bonum, Alpha, & Omega, qui neque principium habeat ipse, neque finem, qui Est, qui Erat, & qui Futurus est, qui est Omnia in omnibus, in Quo vivimus, movemur, & sumus*, atque similia. Jam egregius Dialecticus advertit hos loquendi modos *aequivocos* esse, & non minus *Pantbeismo*, quam *Deismo*, sic enim ait, convenire posse (b). Si enim aeterno mundum tempore jam fuisse dicamus, illa in mundum attributa optime quadrant.

Sit quod ais. Non enim hic est latius disputandi locus, ut ea, quae attulisti, non posse, nisi in excellentem quamdam, sapientissimamque Naturam, a caeteris distinctam, ac caeteris praesidentem, quam Deum appellamus, cadere, demonstramus. Quis te magister tam parum sapere docuit, ut in rem tuam aliquid inde posse deduci arbireris? Si enim *aequivoca*, quod ais, illa sunt verba; utrum Mundo, an Deo potius a Mundo distincto conveniant, ex aliis Sacrae Scripturae.

(a) *Ibid. in Orig. Judaic.* quod quidem opus adhuc non potui legere, sed excerpta apud probatissimos auctores saepius inveni.

(b) Apud Buddeum, scilicet Auctorem, qui libros cujuscunque generis & legere facile potuerat, & legerat, & diligenter citare solet, *Trait. de l'Atb. C. I. §. III. p. 4. in not.* ita verba ipsa Tolandi ex

Origimibus Judaicis exhibentur. = *manières de parler* (nempe quas retulimus) *qui sont équivoques, & peuvent aussi bien s'appliquer au Pantheïsme, qu'au Déisme, puisque l'éternité du monde supposee, on peut lui donner tous ces attributs* = Apud alios idem Tolandi argumentum invenias.

rae locis determinemus oportet. An vero Sacra Scriptura vel Ethnicis, vel Atheis, vel omnibus hominibus, qui Hebraice, aut Graece, aut Latine sciant, aperte fatentibus, Deum non praedicat ipsius mundi auctorem, atque creatorem? Cunctatur Tolandus. Aliquid cogitat, quo se tueatur. Jam ipsum audiamus. De sententia Moysis, inquit, = *Mundus unicus est, summusque Deus, cujus Creaturae sunt partes. Igitur, si id velis, Mundus, aut totum Creator erit* = (a) Quid ergo? Sui ipsius erit Creator? Etenim Scripturae Mundi Deum totius celebrat auctorem. Nonne stultum diceres eum Dei cultorem, sive *Theistam* (sic enim appellare soletis) qui Deum diceret auctorem sui ipsius, qui se *in principio*, qui sua attributa *creaverit*? Quis ergo non omnino te desipere putet, qui mundum aeternum, & increatum dicis, ac tamen sui ipsius Creatorem in principio temporis dici posse arbitreris?

At his omiſſis, quid ad laudes illas reponis, quibus Deum Optimum Maximum Sapientia, Bonitate, Justitia, Misericordia, Potentia praeditum, quae nostrum captum omnino superant, qui bonis praemia dividat, qui sceleratis poenas infligat, qui mundum, ut paucis omnia complectar, numine moderetur suo, tota Scriptura prosequitur? An Pantheista quidquam simile dicet, nisi forte pugnare secum ipse turpissime velit? Itaque te, qui talia scripsisti sobrius, si modo sobrius unquam in tota vita fuisti, non ineruditum, non insanum, non quocumque insipiente homine insipientiorem putem?

Sed

(a) In laudato Buddei *Tract. Ch. I.* §. 27. p. m. 93. & 94. ita Tolandi verba ex *Originib. Judaic.* in galli- cum sermonem ab eodem, de quo alibi diximus, doctissimo Buddei interprete, Ludovico Philone transla- ta leguntur = *Strabon affirme clai- rement dans ce passage, que Moy- se étoit Panthéiste, ou selon le sty- le d'aujourd'hui Spinoziste, car*

il lui fait dire que la Divinité n'est pas distinguée de la Matière, de l'assemblage, & de l'arrange- ment des parties de ce monde, & que la Nature, ou l'Univers est la Dieu unique, & souverain, dont les Créatures sont les parties; donc, si vous le voulez, le Tout sera le Créateur. In *Orig. Judaic.* §. VI. p. 117. =

Sed Tolandi stultitiam non minus, quam arrogantiam homines ex eadem faece, nostris hisce temporibus, aut aequant, aut etiam fortasse superant. Infinitus essem si tot errorum portenta, quae non minus contra sanam rationem, quam contra Christianam fidem illi solent excogitare, aut potius ex antiquitatis ultimae tenebris eruere (a), vellem oratione complecti. Quid enim absurdius dici, vel fingi potest opinionibus quorundam Atheorum, quos Clarissimi Viri Valsechius, & Niccolajus (b), alique refutaverunt? Quis non tantum atrociora dicam, sed etiam a ratione magis aliena vomuit, quam pessimus ille Bulangerus, & cujuscumque Numinis, & Religionis, & Sacerdotum, & Regum acerrimus inimicus? (c)

Ab uno illius errore conjecturam de reliquis facere poteris. Revelatae Religioni addictos homines infectatur, ac mordet, quod ipsum Deum fuisse locutum & dicant, & sentiant. Quid enim? ait. Num fauces habet Deus, num guttur, ac linguam, & organa caetera, sine quibus gigni vox, aut excludi ulla ratione non possit? Minime vero. Absonum igitur est, atque absurdum aliquid, aliquando locutum esse Deum, arbitrari. Pudet me hoc argumentum refellere, cum non puduerit irreligiosum, ac sceleratum auctorem in medium asferre. (b) Certe Spinosianus ille Deus,

a quo

(a) Nostros Spiritus fortes, qui novae philosophiae adinventae laudem sibi arrogant, non alios esse, quam veterum ineptiarum instauratores, egregie ostendit magni Vir ingenii, magnaeque eloquentiae Noghera. Vide illius opus: *Riflessioni sulla Filosofia del bello spirito*.

(b) Valsech: l. 3: ac toto opere *dei fondam. ec. Niccol. Ragion. Vol. II. Rag. II. & alibi*.

(c) Cum ab homine doctissimo, qui scire id optime poterat, quae fierim, quis auctor fuerit infamis libri, quem hoc loco impugnamus, *Le Christianisme dévoilé*, respondit;

fuisse impium satis in Gallia notum, & librorum aliorum contra Religionem parentem, scilicet *Boulanger ingenieur des ponts, & des chaussées*. Hoc idem nomen cum adjunctis inter Encyclopaed. Diderot. Auctores invenio.

(d) Hujus tamen argumenti non auctor quidem; sed instaurator Bulangerus habendus est, ut vel hinc Nogherae doctrinam, quam innuimus, confirmari videas. Allatum enim est a stultissimis fere omnium philosophorum Epicureis, ut Divinationem everterent, quod apud Cicero- nem videre potes.

æ quo non alium Bulangerus, flagitiosum ejus opus legenti mihi visus est agnovisse, loqui non potest, cum non modo lingua, sed etiam ipsa mente, animoque careat. At quomodo Bulangerus idem, si Dialecticae praeceptis aliquando fuerat imbutus, si non infania, & furore illo Bayliano, similiter atque impietate, laborabat; tamquam rem satis certam, & exploratam, sumere poterat, *Deum si linguam non habeat humanae similem, loqui non posse*; ut eos, qui Revelatae Religionis Deum Optimum Maximum arbitrantur auctorem, infectaretur?

Atheos alios praetereo, quorum stultitia, si quis illorum libros fortasse perlustrer, incurrit in oculos. Etenim ad ostendendam Athei nostris hisce temporibus omnium celeberrimi dementiam, & inscitiam, jamdudum festinat oratio.

C A P U T   X X X.

*Stultitia simul, & Insцитia Mirabodii, sive Auctoris libri,
cui titulus Systema Naturae, aliqua
ex parte ostenditur.*

CUM nemo fere inter Atheos recentiores, aut antiquiores etiam, quorum ad nostram aetatem oblivione dignissima scripta pervenerint, apertius, quam impius auctor æ nobis exagitandus, Divinitati bellum intulerit, tum fere nullus est Scriptor, cujus vesanus furor, atque stultitia, ratione magis perspicua demonstrari posse videatur. Sed quod tam facile fieri potest, a nobis omnino praetermitti non debuit. Etenim in ea tempora, proh dolor! incidimus, quibus etiam liber tam malus, at non sine aliqua Gallici sermonis elegantia conscriptus, possit incautos quosdam juvenes, ac levissimas foeminas, & hominum in pietate, ac religione jampridem nutantium animos fallere. Itaque gravissimum sibi judicium esse ferendum in hoc idem opus omnino sapienter censuit frequens Cleri Gallicani Conventus

tus (a) priscos illos Ecclesiae Patres tum pietate tum doctrina constantissime referens. Et ille quidem, inter alia, futurum spondet, ut opus maxime impium impiis etiam pluribus displiceat nostrae hujus aetatis hominibus, qui Spiritus fortes dici consueverunt. Id eventu jam ipso comprobatum videmus, cum in Mirabodium infelix ille senex arma sumpserit, qui libellis & vovuit, ac plerisque robusta potius impietate, quam ingenio Voltairei dignis, & bonis moribus, & Religioni suis adhuc e latebris insidiatur (b).

Sed

(a) Vide libellum supplicem Christianissimo Regi exhibitum, & Instructionem Pastoralem Cleri Galliani Parisiis congregati an. 1770. Vide etiam libellum, quem citavimus alias, Florentiae impressum an. 1771. in quo satis eloquens oratio Ludovici Seguierii contra malos libros, Religionis contrarios, & praecipue contra Systema Naturae, nec non Decretum contra libros eisdem Parlamento Parisiensis ann. 1770. continetur.

(b) Vide Voltairei scriptum, quod vocem *Dieu* in fronte gerit, ac deinde. *Réponse au Système de la Nature Section II. Article tiré d'un livre &c.* Vide etiam librum hic indicatum *Questions sur l'Encyclopédie par des Amateurs &c.* IV. Partie 1771. ejusdem Voltairei opus. Cave tamen putes, idem prorsus habere scriptum illud, atque articulus habeat libri hujus, a quo desumptus dicitur. Sed quod notandum est diligentius, ipsa Mirabodii confutatio a Voltaireo adornata, confutatione indiget, imo potius oburgatione non levi. Etenim, ut alia plurima sileam, incredibile dictum est, quam humane, atque urbane Voltaireus cum Mirabodio agendum putet, atque agat, quem verbis istis demulcere conatur = *Je*

suis persuadé, inquit, (Questions &c. P. IV. p. m. 301. & 302.) que vous êtes dans une grande erreur; mais je suis également convaincu que vous vous trompez en bonnête homme. Vous voulez qu'on soit vertueux, même sans Dieu, quoique vous ayez dit malheureusement que „ dès que le vice rend l'homme heureux, il doit aimer le vice „ Proposition affreuse, que vos amis auraient dû vous faire effacer. Partout ailleurs vous inspirez la probité = (Etiamme, Voltairei, probitatem inspirat ille, cum Regas, ne Sacerdotes dicam, ut immanissimos Tyrannos, qui specie Religionis durissimum populis jugum imponant, exhibet, & acerbissime carpit, quod malitiam Pontificum, aliorumque Deceptorum, privatae utilitatis causa, juvare soleant? Sed alia tua verba nunc audiamus). = Si quelque théologien voulait vous persécuter, il serait un méchant, il serait un imprudent &c. . . . Vous avez tort; mais il faut respecter votre génie. & votre vertu, en vous refusant de toutes ses forces = Hic idem Voltaireus in acerbissimum Dei hostem tam humanus, incredibile dictum est, quale praefecerat in Religionem, ac Religiosos homines, maxi-

Sed ut jam exequar, quod promisi, hoc argumentum propono. Ille stultus, & indoctus habendus est, qui concordem totius humani generis, atque adeo sapientissimorum hominum sententiam superbe contemnit, cum tamen ipse, ut sententiam hanc eandem evertat, nihil proferat, quod risu dignum non sit. Haec in Mirabodium optime quadrant. Et stultus igitur, & indoctus, Mirabodius habendus est. Propositio illa, ex qua reliqua manant, nihil habet, quod ingenio vel mediocri non sit manifestum. Videamus igitur an illa *Stultis* vera censenda sit.

Quod homines omnes Dei cujusque cultores a Mirabodio superbe contemnantur, & ejus librum legenti satis est clarum, & a nobis etiam clarum alio loco fiet. Quod nihil proferat, nisi risu dignum, hac ratione patet. Risu dignum est (nam de poena non est hic disputandi locus) sed certe etiam risu dignum est, si velis communem humani generis consensum evertere, opinione prolata, quae cum optimis argumentis facile refutetur, tum nullis a te firmetur argumentis, quae sexcenties jam a doctis fere omnibus hominibus refutata non fuerint (a) aut certe facillima ratione refutari non possint. Jam notas eas in impiam Mirabodii opinionem, cadere, partim in hoc, partim in alio capite manifestum faciemus.

Nam primo quidem opinio Mirabodii, quatenus est

A a

tan-

maxime Catholicos Theologos, odium, atque contemptum, quibusque contumeliis, atque calumniis Romanos Pontifices, & ipsum inter eos S. Gregorium VII., afficiat. Etenim ut eos maledictis proscindat, & maximam iisdem creet apud lectores invidiam, tum hoc in libro quaestionum, tum in illo scripto, quod inuimus, quamvis occasionem studiose rimatur, & amplectitur.

(a) Quamquam apertius, ut dixi, quam reliqui fere omnes, Divinitati Mirabodius bellum indixerit, verissima tamen ea sunt, quae strenuus

Religionis contra impios nostri temporis propugnator Bergierius, scripta reliquit (*Exam. du Materialisme, ou Réfutation du Système de la Nature*, Tom. I. Cb. XVII. §. VII. p. 424.) = *que le Système de la Nature est copié pour la plus grande partie, d'après la Contagion Sacrée, le Christianisme dévoilé, le livre de l'Esprit, l'Essai sur les préjugés &c. qu'en moins de dix ans, c'est pour la vingtième fois, au moins, que l'on répète les mêmes objections & les mêmes clameurs*.

tandem alia, quam illa Democriti, atque Epicuri, mundum hunc temerario, atque fortuito particularum materiae, quas atomos vocabant, concursu natum esse fingentium? Mirabodii verba perpendamus (a) = *Materia*, inquit, *aeterna est, ac necessaria, sed formae ipsius, atque combinationes transitoriae sunt, & contingentes* = Mutationis autem, atque adeo procreationis cujuscumque causam tribuit naturali motui, quem tertio quoque verbo rerum omnium quasi parentem agnoscit. Iam vero materiam aeternam, & necessariam Democritus etiam, & Epicurus induxerunt. Eandem varias induere formas, quas aliquando deponeret, cum in novas quasdam abiret, iidem docebant; neque minus, quam Mirabodius, vicissitudinum omnium causam rejiciebant in motum, quo indivisa illa corpuscula agitantur. Atqui Casum, inquis, illi omnium operum agnoscebant architectum, cum omnia Mirabodius naturae tribuat.

At primo quidem adeo naturae nomen Democritus, & Epicurus non rejiciebant, ut illud non minus ac noster Atheus ad fucum hac in re faciendum usurpare solerent. Lege, si vacat, quae fusc disputat Vellejus Epicureus apud Ciceronem, de Natura Deorum (b). Videbis profecto nihil fere a Mirabodio fuisse prolatum, quod non tanto ante veteres illi dixerint. Deinde, aut Mirabodius verba ipse sua non intelligit, aut non minus quam Epicurus Casum fuisse rerum omnium auctorem arbitratur. Nam rogo: Cum ille

(a) = *La Matière* (inquit I. P. p. 83.) *est éternelle, & nécessaire, mais ses formes, & ses combinaisons sont passagères, & contingentes* = Alibi tamen alia dicit quae eum his mirifice pugnent. Vide Bergier *Ex. du Mater. tom. 1. C. XVII. §. VI.*

(b) *L. I. ubi sic Vellejus* = *Docuit enim nos, idem qui caetera, Natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica, ut*

eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effeceris. Quod quia, quemadmodum Natura efficere sine aliqua mente possit non videtis, ut Tragicæ Poetae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad Deum &c. = Similes omnino voces & querelas eisdem in Mirabodio passim invenias.

ille contingentes fateatur esse formas rerum, cur has potius formas, quam illas Natura produxerit? Id ferebant leges motus. Rogo iterum, cur id leges motus ferrent, cum aliquid longe diversum ferre potuissent? Nam si quod ferebant necessario ferebant, necessariae sunt ille rerum formae, necessariae sunt omnes figurae, necessarium est quidquid videmus. Necessarium autem contingens esse non potest. Hic aut inanium verborum effugia quaeres, ut Spinoza quaerebat, cum ab amicis ita decipi volentibus, ut alios quoque decipere possent, molestis quibusdam interrogationibus vexaretur (a); aut, quandoquidem a Mundi fabrica mentem quamcumque arces, ad Casum illum Epicureum aliquando confugies. Eum, mihi crede, tota isthaec tua doctrina inducit, si vel minimo temporis momento sibi constans videri velit. Casu nempe factum est, ut hoc potius in loco, quam in illo particula materiae quaevis inveniretur, casu quod in aliam incurreret, casu quod ambae vel molis ejus essent, vel figurae, ut apte inter se jungi possent, casu quod aliarum accessio facta fuerit, casu quod ex omnibus corpus extiterit satis ingens, casu alia innumera, quae persequi oratione non vacat.

Iam doctrinam eam de Casu Mundi Architecto cum indignam esse philosopho, tum ridiculam, tum insanam & sapientes omnes, & insipientes facile sentiunt. Quod pertinet ad sapientes, nemo vel mediocriter in historia Philosophiae versatus verissima esse non concedet, quae magnum illud Angliae, quin et totius Europae lumen, ac plurimum bonarum artium instaurator Baconus (b) gravissime pronuntiavit = *Democritus*, inquit, & *Epicurus*, cum atomos suos praedicabant, eo usque a subtilioribus nonnullis tolerabantur; verum cum ex eorum fortuito concursu fabricam ipsam rerum absque mente coaluisse assererent, ab omnibus risu excepti sunt =

A 2 2

(a) Vide ejus epistolas.

(b) De Augment. Scientiar. L. 3. c. 4.

Sunt = (a) Quod vero spectat ad insipientes, non aliud afferam, quam quod & Baylius, & Clarkius (b) verissime testati

(a) Homines docti non mediocriter aetate nostra mirari solent, Moptuissimum scribere potuisse Epicureorum sententiam, omnia casui tribuentium, haud omni prorsus probabilitate caruisse; quare ex mundi universi ordine, atque ornatu argumentum peti non posse omnino evidens ad potentissimam supremi Numinis demonstrandam, sapientissimamque Naturam (Vid. Maupertuis, *Essai de Cosmolog. Avant-prop. pag. 8.*) Id tamen ille praemittit, ut facilius novae suae cuidam Demonstrationi aditus patefiat, a lege nescio quare *refractionis* petita, quam ipse *legem minimi* appellat, aut *principium minimae quantitates*. Ea scilicet in re minimum, inter eos qui fieri possint, a natura motum adhiberi contendit, idque supremi Conditoris Providentiam manifeste declarare. Sed, praeter quam quod non possit ea Demonstratio, nisi a doctioribus percipi, imo ex doctioribus plerique legem illam omnino commentitiam putent, quam tandem Auctor ipse (Vid. ejusd. *Vénus Physique*) rejecit, quid erat, per eum ipsum, de cuius Providentia loquimur, quid erat id, quam argumentum, fusus a doctis hominibus explicatum, & clariore in luce propositum adhibere? si enim adeo mirum accidere debet minimum, ubi opus est, idque perpetuo a natura motum corporeis particulis ministrari, ut vel hinc sapientissimam Mentem illius motus causam agnoscas, nonne tam rati astrorum, inmutabilisque cursus, tanta in pulcherrimis, aptissimisque rebus cum gignendis, tum vero servandis naturae constantia multo plus

admirationis habebit? Nimirum id philosophos inter praecipue recentiores, usuvenire videmus, ut dum suas aliqui merces venditare volunt alienarum existimationem elevar contentur; quod tamen an honestum censendum sit, liberalis, & ingenuus Lector agnoscat.

(b) Verba Samuelis Clarkii de doctrina Epicurea loquentis *Tom. I. Exist. de Dieu Ch. IV. p. 58.*, haec sunt = *opinion si absurde, & si extravagante, que tous les Athées modernes l'ont, je pense, abandonnée: c'est pourquoi je n'en parlerai point dans la suite de ce discours* = Inter impios tamen, eodemque insipientes Recentiores, post Clarkii tempora, non parum Hypothesi Epicureae tribuere videretur male sanus Auctor *Cogitationum Philosophicarum* (*Pensées Philosophiques*) de quo vide librum satis utilem, cui ritulus. *Il Filosofo Moderno, o sia l'Incredulo condannato al Tribunale della sua ragione*: qui conversus in Italicum ex Gallico sermone, paucis ab hinc annis Lucae prodit. Insanus ille Auctor, inter alia, dixerat, non posse Atheos hinc urgeri, quod ex fortuito Atomorum concursu tam non possit mundus existere, quam neque Ilias Homeri, neque Henriades Voltairei ex turbatis casu quopiam, atque projectis litterarum notis. Et tunc, ait apud doctum Scriptorem, quem laudavi = *Io mi guarderei dal far questo raziocinio ad un Atheo; questa comparazione gli darebbe vinta la partita ... Qualunque fosse la somma prescritta dei Caratteri, con i quali uno m'obbligasse di produrre*

stati sunt; nempe doctrinam illam Epicureorum adeo stultam ipsis Atheis, atque aliis impiis esse visam, ut multis jam a saeculis eandem omnino repudiaverint. Aetate sane hac nostra non ea doctrina viget inter Atheos, at alia longe diversa = *quod omnia nempe ex Naturae Divinae*, ut ait Spinoza, nempe unicae illius substantiae *necessitate permanant* = tam mirabilis visa minutis Atheis nostris, quam non intellecta sententia.

Sed jam geramus Mirabodius morem, neque amplius de Casu, quoniam hoc ille nomen fastidire videtur, at de Natura potius verba faciamus. Haec eadem opinio de Natura, nullum agnoscente dominum, ac sola omnium genitrice rerum, quoties ausa est caput efferre, toties cordatis hominibus & contemptu, & risu dignissima visa est. Non enim inter veteres, ac recentiores Atheos, praeter Mirabodius, alii defuerunt, qui cum argumentum a Mundi pulchritudine peticum non mediocriter formidarent, ad naturam ipsam, veluti ad aram, confugerent, ne Deum, quem non esse vellent, agnoscere compellerentur.

Hujus ingenii fuisse plerisque videtur Plinius, Naturae caeterum venator, si ita loqui fas est, & investigator acerrimus, sed in arte critica, atque ipsa dialectica parum exercitatus (a). Scribit enim aliquibus narratis naturae miraculis = *Per quae declaratur baud dubie naturae potentia, idque esse, quod Deum vocamus* = quibus verbis declarare videtur, quod alibi (b) dixerat = *Mundum numen credi par est, aeternum, immensum, neque genitum, neque interiturum unquam* = & alia in hanc rem plura profecto, quam necesse fuerat.

Id hominum genus Seneca (c) ita castigat = *Non intel-*

ve a caso l'Iliade, s'è però una data somma di combinazioni, che mi renderebbe vantaggiosa la proposizione = subdit hic noster Auctor = *Non vi sarebbe altro, che accettare la disfida, e metterlo alla pro-*

va. Ecco tutta la risposta, che merita un assunto sì presuntuoso =

(a) Lib. 2. c. 7.

(b) Lib. 1. c. 1.

(c) De Benefic. l. 4. c. 7.

telligis te mutare nomen Deo? *Quid est aliud natura quam Deus, & Divina Ratio, toti mundo, & partibus ejus inserta?* = Quamquam autem homo stoicus aliquid innuit, quod probare non possumus, in eo certe probari debet, quod sapientissima ratione mundum, ac singulas ejus partes contendat admirabiliter administrari.

Porro cum Naturae nomen adeo frequenter usurpant Athei nostri, diligentius explicare deberent, quid ei suppositum velint, ut quod docere cupiunt, intelligi posset. Nam si priscos illos Graeciae, vel Italiae Philosophos consulamus, alii naturam esse dicunt = *vim quamdam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios* = alii autem = *vim participem rationis atque ordinis, tamquam via progredientem, declarantemque quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur* = , (a) cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando.

Nam recentiores Peripatetici, qui Naturae notionem ita partiti sunt, ut alia Natura *Naturans*, alia vero *Naturata* diceretur, qua postea distinctione Spinoza turpiter abusus est, cum voces Latinis auribus inconditum quiddam sonantes, ac peregrinum adhibuerunt, tum nihil attulerunt, quod rei, de qua disputamus, clara in luce collocandae necessarium videri posset.

Iam si altero modo naturae nomen usurpes, praesertim si non genitam dicas, a qua necessario, quidquid gignitur, gigni debeat, tum vero illud Senecae maximè locum habet, te non Deum de medio tollere, quamvis fortasse sublatum cupias, sed ei nomen mutare, ac de illo, quod mihi videtur addendum, non recte sentire. Natura scilicet summa potentia, summa sapientia, parique bonitate praedita, quae sit omnium artifex, ac moderatrix rerum; cujus voluntati; (quandoquidem tantam rerum motionem sine foliis, & incudibus effectam esse non satis eleganter jocantibus Epicureis ultro concedimus) cujus, inquam,

(a) Apud Cicero. *de Natura Deor.* l. 2.

quam, voluntati omnia elementa paruerint, & pareant, quid aliud, quam Divina Natura, atque ideo Deus esse potest? Porro Naturam hujusmodi saltem confusa ratione jam agnoscis, si naturam ratione praeditam, atque ordinis amantem, rerum omnium Universitati producendae praeficias: cui quidem Naturae si qua tribuas, quae praestantissimae nos, beatissimaeque Naturae convenire non posse arbitremur, in alium ea quaestio locum differenda est. Interim habemus, quod volumus. Sin vero, qui sensus est Mirabodii, Naturam, ex qua omnia constant, sine ratione motus cientem in corpore necessarios inducis; quam alii *principium motus, & quietis intimum cuique corpori*, alii *radicem proprietatum* ejusdem definiunt; tum vero non minus contra te, quam contra stultos illos Casus Epicurei defensores, argumentum faciet ex Mundi pulchritudine, ac tanta varietate rerum cum ordine tam mirabili conjuncta, tamquam sponte dimanans (a).

Nam, qua ratione probatur hanc rerum universitatem non esse opus casus, probatur etiam causae non esse opus, quae praedita mente non sit, atque consilio. Quemadmodum enim casus, ita & alia causa quaevis caeco modo operans, non habet, ut verbis utar inter Philosophos usitatis, *proportionem cum effectibus* adeo mirabilibus, atque adeo pulchris. Non solum rideretur, qui diceret poemata Virgilii esse opus casus, sed etiam qui diceret psittacum quemdam cum, voces humanas imitari didicisset, pri-

(a) Argumentum a Mundi pulchritudine ducunt Auctores fere omnes, qui tum Atheos, tum reliquos Divinae Providentiae hostes impugnant. Ut aliquos appellem nominatim, legi meretur Plato, Aristoteles, Plutarchus, variis in locis, ac praesertim Patres illi, quos Petavius citat. Inter recentiores Paulus Segneri *Incred. senza scusa* P. 1. Ray *de Exist. Dei demonst. per Creaturas*, Niewentit

de Exist. Dei, Derham *Theolog. Physiq. & Astronom.*, De Reaumur in *Mem. ad histor. insect.*, Hooke *Relig. Nat.* P. 1., Valscehi *L.* 1., ac recentior edita *Dissertatio de Mundo*, Andreae Spagnii Florentini ex Soc. Jesu. Romae 1770. in qua, cum hoc ipse argumentum egregie tractat, tum plures alios, qui tractant, nominat, atque sequitur.

primo *Arma*, deinde *Virum*, & alia omnia, quodam instinctu Naturae, protulisse verba, ex quibus admirabile illud poema consurgeret.

Nimirum Natura ipsa nos docet, nihil esse, ut ajunt Philosophi, sine ratione sufficiente. Ipsi Athei videntur id agnoscere, cum Deum esse negant, quia rationem sufficientem, cur esse credatur, asserri non putant. Iam ratio, cur sit haec admirabilis Universitas rerum, esse non potest a causa, quae nulla, vel etiam non summa, sapientia praedita videatur.

Potest id similibus multis facile declarari. Si quis videret pulcherrimam statuam, non absimilem illis, quae a Phidia, vel Praxitele fieri solebant, ac diceret, rationem totam sufficientem, cur esset potius, quam non esset, in marmoris ipsius, aut etiam, si vis, instrumentorum quorundam, quibus motus impressus fuerit, naturam, videri refundendam, nonne aliquid asserret prorsus risu dignum, & incredibile? Profecto clamarent omnes, mentem Artificis potissimum, atque industriam fuisse laudandam, quae ferreis instrumentis usa marmor ipsum ita subigere potuerit, ut formam exprimeret adeo venustam, atque adeo nobilem; ac porro mente captum esse, qui praeclari artificis mentem in opere tam egregio non agnosceret.

Etenim optime scripsit in hanc rem Wistonus (a) = *Qui ex artificis sibi propositis impar est ad deducendam existentiam artificis, hic caret ratione, & qui nolis legitimam fateri deductionem illam est minus honestus rustico quovis vilifusus* = Scilicet ipsa Natura, quacumque tandem ratione, monet, res eo modo dispositas, quo tantum a Mente summi consilii, atque sapientiae, disponi videmus, opera causae, nihil, aut parum, intelligentis, esse non posse (b). Hoc judicium si de medio sublatum velis, non est cur ex
opc-

(a) Whiston *Astron. Princ.* p. 8. pag. 258. Verba damus ipsius, ut exhibet Spagnius.

(b) Videndus in hanc rem Buffierius (*Buffiers*) *Elem. de Metaphys. Entret.* 6. n. 81. col. 933.

operibus, quae summi quidam viri scripserunt, de illorum ingeniis aliquid statuamus. Semper enim poterit dici, quamvis mente non pollerent egregia, tamen egregia opera conscribere potuisse.

Si quis in ultimas mundi oras, quo nemo unquam appulisset, nimbo aliquo, vel tempestate Maris, aut alia causa compulsus, aliquod illic pulcherrimum aedificium ex pulcherrimis lapidibus consurgere videret, nonne opus illud artificis, ac praestantissimi quidem, agnosceret? Sin autem ab aliquo ejus regionis incola audiret, esse quidem illud aedificium omnibus numeris absolutum, at non alium auctorem habere, quam fatuum quemdam hominem, qui non modo architecturam nunquam didicerat, sed ne suum quidem nomen pronunciare noverat; quique, ut tempus falleret, hac, & illac, per totam diem, saxa cum caementis, ac lignis projiciebat, puerosque vocabat plures ludicrae delectationis socios: si quis, inquam, talia audiret, nonne sibi tamquam magis fatuo, quam ille, de quo talia dicerentur, illudi putaret? Sin alius vero incola qui sapientissimus omnium haberi vellet, ut alterius errores in narando corrigeret, hospite humanissime salutato; ne credas, diceret, illi homini, qui temerario lapidum jactui ab amente facto tantam, tamque praeclaram nobilissimi edificii constructionem tribuendam esse commentus est. Ego veram te rationem docebo, dummodo me audias, qua id praestitum fuerit. Saxa, quibus haec tanta moles confecta est, quorum tu similia tuis numquam in regionibus videre potuisti; sunt enim hujus nostrae maximè propria; quemadmodum apud vos magnes attrahit ferrum, ita ipsa mutuo sese attrahunt. Hoc tamen inter magnetem vestrum, nostraque saxa discrimen est, quod ea, cum vi attractionis ejusdem maximè accesserint, ita se, natura ipsorum ad id occulta quadam vi impellente, conformant, ita se accommodant, aut unum alteri superstruitur, aut adnectitur, aut supponitur, ut aedificia tandem pulcherrima confluant,

Domus, Tempa, Theatra, Arces, aliaque hujusmodi, hominum usibus opportuna, cujus generis unum tuis oculis obversatur. Porro, si quis ista afferret, nonne, aut cum eo, quem delirare putaret, loqui, aut ipse delirare, nec mediocriter, videretur?

Iam haec tota, Mirabodi, ut facile vides, *mutato nomine de te fabula narratur*. Quamquam, ut verum fatear, homo ille, qui sapientissimus haberi vellet, eaque doceret, quae diximus, non adeo incredibilia narraret, ut tu narras, cum naturam, nullo consilio directam, operum naturalium solam effectricem esse credulis hominibus persuadere contendis. Nam, ut omittam, quod ea faxa, licet consilio carentia, possent ab ipso auctore naturae ad opera efficienda tam praeclara dirigi, nonne astra, nonne Sol iste, qui omnia lumine complet, Sol iste, cujus munere vivimus, nonne Luna, quaeque Stellae dicuntur errantes, nonne terra, tanta frugum, arborum, florum, aquarum, collium, animantium varietate ornata, nonne mare, nonne aër, nonne caetera naturae miracula, quae tuos undique incurrunt in oculos, praeclariora sunt opera, quam ea aedificia, quae hominum ars naturam imitata extruere consuevit (a)? Quod si ars ipsa sine ratione nihil efficit, quomodo sine ratione aliquid efficit natura, quae tanto perfectiora, & omni in genere meliora molitur? Quae

(a) Quoniam ab instituti nostri ratione alienum esset in hoc argumenti genere fusius immorari, Lectorem rogamus, qui plura de his cognoscere cupiat, ut eruditissimam illam Andreae Spagnii Differtationem studiose legat. Hanc enim propositionem = *Mundus est admirabilis* = ita declarat, ut Recentiores etiam Philosophi, atque Astronomi, nihil omissum a doctissimo viro fuisse, quod summi consilium, atque sapientiam Artificis ostendat, conqueri possint. *Sectione* autem *I.* agit de magnitudine corporum, quae sunt

praecipuae Mundi partes, atque hinc de Planetis, de Cometis, de Stellis fixis, de similitudine, quae Planetas inter, ac Tellurem hanc nostram intercedit. *Sectione II.* de numero agit corporum coelestium. *III.* de corporum ipsorum coelestium dispositione. *IV.* de brutorum numero. *V.* de numero vegetabilium. *VI.* de structura corporum organicorum. *VII.* de mirabili humani corporis artificio, ubi etiam de humani dotibus animi. *VIII.* solvit illorum argumenta, quibus terrae structura visa non est admirabilis.

Quae cum ita sint jure mihi videor esse dicturus, homines, qui maxime infanientes a poetis immittuntur in scenam, cum Mirabodio, contra Deum, Deique cultores disputante comparari vix posse. Nam, si non est sapientis hominis opinionem edito libro proponere, quae nulla satis probabili ratione defendi possit, profecto est illius, ut initio significabam,

Quem fanaticus error, & iracunda Diana,

vexet, putare, generi hominum universo eam opinionem opponi posse, ut in turpissimo per omnes aetates errore versatum fuisse videatur (a).

C A P U T XXXI.

Ejusdem stultitia Scriptoris alia ratione ostenditur.

UT nihil ad amentiam, atque stultitiam Principis nostri temporis Atheorum addi posse magis aperte declarem, juvat hic aliquid de rationibus advertere, quibus ille velut imponere Pelion Ossae molitur, ut contra Superos bellum gerat.

Ac primo quidem ad examen revocemus Mirabodii argumentum, quod egregius ille, si Superis iisdem placet, impii Scriptoris impugnator Voltaerius tanti facit, ut a temerariis, sic enim nos appellat, indoctisque hominibus, materiam cogitare umquam posse negantibus, nulla ratione dissolvi posse arbitretur (b). Jactat ergo Mirabodius Theologos, qui materiam a Deo ad cogitandum evehi posse negant, si quidem ipsi constare sibi velint, Atheos futuros (c):

B b 2

ete-

(a) Rationes alias validissimas omitto, ut brevitati serviam, quibus impiae doctrinae stultitia demonstrari facile potest.

(b) Vide Scriptum illud, de quo loquuti sumus, p. 14.

(c) *Système de la Nature* &c. p. 100.

etenim eodem modo fieri non posse, ut Spiritus, aut Cogitatio materiam producat, quo fieri non potest, iisdem Theologis auctoribus ut Materia spiritum producat, aut cogitationem ipsam: non ergo a Deo mundum fuisse productum: itaque hunc ab aeterno jam tempore fuisse; & cum aeternae duae substantiae, fatentibus etiam Theologis, esse non possint, nullum jam aeternum Deum, praeter mundum, esse agnoscendum.

Huic argumento, cum id, in quo cardo difficultatis verti debuerat, sumat potius, quam probet, nimirum, quae ratione materia spiritum, aut cogitationem producere non potest, eadem neque posse a spiritu, aut a cogitatione produci, satis responsum esset, si quaedam, populi etiam apta iudiciis, exempla colligeremus. Neque enim homo nobilis potest aliquem Regem constituere, cum ipse nobilis a Rege constituatur, neque domus unquam architectum ex se genere, cum ipsa tamen architectum auctorem habeat, neque charta haec, quam exaro, calamo potest aliqui inscribere, cum ipse calamus in eadem charta de Mirabodii stultitia multo plura quam scribat, scribere certe possit.

Sed quod Mirabodius non fecit, jam nos faciamus, ut magis ad vivum ista refecemus. Materia non potest ad cogitandum evehi, quod materiae, atque cogitationis notiones ita repugnent, ut altera res alterius veluti *subiectum* esse non possit. Etenim si materia cogitaret, jam cogitatio, quae nemini fere *substantia* videtur, nemini videri debet, materiae *modus* esset. Jam porro totum id intelligentiae nostrae vim, ac notionem omnino fugit. Etenim aliquid multo perfectius inerti materia cogitatio est. Neque vero in cogitatione possunt ullae proprietates habere locum, aut satis cum ea componi, quae cum materia possunt, ac debent. Quid Cogitationi cum *Soliditate*, cum *Extensione*, cum *Divisibilitate*, cum *Impenetrabilitate*, cum *Gravitate* commune? Plurima in hanc rem homines acuti, neque tantum, qui Religioni favent, sed etiam inter eos aliqui Religioni non fa-

fatis aequi, ac praecipue Baylius, atque Russojus asserunt, quae persequi hoc loco nihil necesse est. Hoc tantum dico. Ut Mirabodius illud suum argumentum urgeat, ac Theologos non sibi constare probet, hoc demonstret oportet: Si Spiritus nobilissimus posset materiam producere, materiam ipsam Spiritus ejusdem fore *modum*, adeoque spiritalem etiam ipsam, atque divinam. Id autem qua ratione probat? An dicet id fatis apertum esse, quod nemo vidit ante ipsum, nemo suspicari potuit?

Ac sane, cum illi Spiritui vis infinita tribuatur, & optimis argumentis asseratur, quis jam dixerit, nisi demens, ipsi virtutem non inesse aliquid a se omnino distinctum producendi, atque creandi? Materia, inquit Mirabodius, spiritum a se distinctum producere non posset. Ultero confiteor. Sed materiae notionem habeo ab experientia, & ab ipsa ratione mihi comparatam, qua nullam ei video intelligentiam inesse, nullam voluntatem; atque consilium, quin & *mechanicas*, ut ajunt, illius *vires*, quamvis a nulla mente pendere existimarem, valde tamen exiguis finibus comprehensas esse perciperem. Quare posse aliquid ab ipsa creari non modo ipse non intelligo, sed neque intelligo, qua ratione aliquis id ipsum suspicari possit. Num haec omnia, ut reliqua filcam, ad Spiritum illum, cui te praebes acerrimum inimicum, ne ulla quidem ratione prolata, existimas posse transferri? Num argumenta illa ne refutanda quidem existimas, quibus & summam illi Sapientiam, & Libertatem, & Potentiam inesse demonstramus?

Itaque Lector ingenuus videt argumentum, de quo fortasse Mirabodius, tamquam novo, atque suo, gloriari potuisset, homine indignum esse litteris exculato, ac liberalibus disciplinis erudito. Similia reliqua sunt, vel etiam magis absona, ex quibus infame illud opus conficitur.

Pugnat enim, ut Deus non esse videatur, quod non aliud quam *Ens rationis*, ut ait, esse possit; cum nec quibus praeditum sit dotibus, nec quod existat, sensus nostri
pos-

possint ulla ratione deprehendere (a). Item ex eo, quod ubi sit Ens illud supremum, detegere non possumus, esse ullo in loco negat.

Hujusmodi ridiculae rationes non, quod ille vult, conficiunt, ut nullus dicendus sit existere Deus, sed ut homo stultissimus ille sit habendus, qui Deum esse non putat. Etenim qui non putat, non aliis potest duci rationibus, quam aut allatis, aut omnino similibus, quas tantummodo tribus Anticyris caput insanabile probaturum esse videatur. Qui leviter etiam sapit, sententiam illam Grotii verissimam esse putat, quam subjicio (b) = *Quod obtendunt, inquit, nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere, si quid vident, satis vident, quam hoc sit homine indignum, qui modo mentem habere se credat, quam non videt.* = Verissima etiam Grotii verba sunt, quae iis adjacent, stultisque solvendis Mirabodii rationibus non paucis aptissima = *Nec si capere, inquit, Dei Naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse Naturam negandum est. Est enim id, inferioris cujusque proprium, ut quae se superiora, atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestiae quidem, quid homo sit, capiunt; multoque minus sciunt, qua ratione homines respublicas instituunt, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Haec enim omnia ipsarum captum superant.*

Et hae quidem optimae Grotii rationes Mirabodium fortasse magis, quam alios quosdam impios premunt. Etenim ille similes rationes intorquere conatur contra nos, qui non tantum Naturae tribuere volumus, quantum ipse tribuit. Itaque nos arguit, quod, cum Naturae quid potestas ferat cogitatione consequi non possumus, hinc Naturam ipsam stulte nolumus rerum omnium, excluso Deo, genitri-

(a) Pag. 167. = *Cette intelligence ineffable, que l'on place au gouvainail du monde, & dont nos sens ne peuvent constater ni l'existence, ni le qualités, est un Etre de raison* = Alibi similia, nec raro.

(b) Hugo Grotius de Verit. Religionis Christianae L. 1. p. m. 42. Similia his, quae dicit Grotius apud probatissimos Metaphysicos passim invenies.

tricem agnoscere (a). Ista qui loquitur, si tamen quid loquatur intelligit, jam agnoscit, aliquid verum esse putandum, cujus rationes omnes non satis assequi possumus. Qua fronte igitur hic idem poterit Supremi Numinis Attributa, maxime Providentiam stultis quibusdam argumentis aggredi, quae non aliud ostenderent, si quid ostenderent, quam non posse omnia nos ad infinitam illam, aeternamque Naturam pertinentia, ingenii nostri tam imbecillis, & exigui acie comprehendere; neque rationem videre posse, cur aliqua Deus optimus esse mala permittat, cur aliqua bona non creet, cur demum non eo modo, quo nobis expedire fortasse videretur, rerum omnium universitatem administret, & nos, & vitas, & commoda nostra tueatur? (b)

Caete-

(a) C. IV. P. 89. T. I.

(b) Non uno in loco secum ipse Mirabodius pugnat; imo vix error est in ejus libris, qui non possit ex iisdem libris facile refutari. Ex. gr. nos arguit, quod Deum credamus = *dont tous les attributs sont des abstractions* = (To. I. Cb. X. p. 178.) At si eundem audiamus, Natura, quam Divinitati substituit = *est un être abstrait* = (T. I. Cb. I. p. 11.) Saepe nos ridet, quod aeternum, & infinitum veneremur Deum. Ipsi tamen (Tom. 2. Cb. 4. p. 134. 135.) materia, & aeterna est, & infinita. Idem, cum ex necessitate naturae putet hominem agere, quaecumque agit, atrocibus verbis Divinitatem aggreditur, quae si Theologorum steterit opinio, hominem puniat; etenim = *des erreurs invincibles, des crimes involontaires, ne peuvent être punis, que par le plus cruel, & le plus injuste des tyrans* = (To. 2. Cb. 10. p. 304.) At alio loco docet (To. I. Cb. 12. p. 228.) iuste per humanas leges hominibus peccantibus poenas infligi. Ipse autem eos, qui

Religionis jugum populis imponant, non modo totis voluminibus concidit, & acerba quavis contumelia vulnerat, sed a toto terrarum orbe cuperet exterminari. Mirabodius etiam, ut posse materiam cogitare doceat, cogitationem ipsam, non secus ac materiam, dividi posse censet (To. I. Cb. 8. note p. 113.) Pancis tamen interjectis verbis asserit = *que les formes de la matière sont indivisibles comme la pensée* = Pugnat ut vis inertiae sit quaedam Actio, ac motus in materia species (To. I. Cb. 2. p. 18. & 19.) At eodem capite (p. 30.) facetur non aliud esse ab eadem inertiae Vi = *que le repos ou la négation du mouvement* = Modo hominem improbum fere solius medicinae ope sanari posse contendit (T. I. Cb. 9. p. 124.) & id quidem ex doctrina ipsius Mirabodii necessitatis jugum hominibus imponentis, & nos machinas totidem, per quas agat ipsa natura, esse putatis, manifeste consequitur; modo educationi, rectae, sanaeque doctrinae, ac sanctitati Legum omnia tribuit; ipse autem sibi blan-

Caeterum Mirabodii stultitiam illud ipsum prodit, quod asseruit, nos ad Supremum Numen eo confugere, quia Naturae vim, & efficacitatem ignoremus. Non enim nos hac ratione argumentamur: Non potest intelligi modus, quo res omnes Natura sine mente produxerit: ergo Natura rerum artifex, atque parens agnoscī non debet: sed ex rerum omnium ordine pulcherrimo, & constantissimo Sapientiam summam Artificis alicujus, aut Architecti colligimus, quod hae duae notiones, Summi cujusdam Ordinis, ac Mentis, quae Ordinem illum induxerit, ita sunt inter se conjunctae, ut prima illa sine altera stare non possit. Nimirum, ut scripsit in hanc rem optime Pluchius apud Spagnium (a) = *Ecquando profertur horologium ad demonstrandum esse horologiorum artificem. Hae duae idae ita inter se connexae sunt, ut nullo opus sit conatu ad illarum unionem efficiendam, de qua si quis dubitaret, nemo esset, qui tempus vellet insumere ad hujusmodi dubium unmovendum* = Huic rationi Mirabodius occurrit praeclara quadam, ac tanto ingenio digna sententia. Ordo, inquit (b), aut Ordinis privatio nihil revera est. Omnia sunt, ut caeca fert Naturae necessitas. Igitur ex Ordine rerum colligere nihil possumus. Haec tanta furiosi hominis audacia paucis interrogatiunculis irretiri facile potest. Quid? cum Ordo sit, *compositio rerum aptis, & accommodatis locis* (c) nulla ne tibi, Mirabodi, vel in tuo corpore hujus-

blanditur, ac sperat humanum genus, librorum suorum ope, a tot erroribus, ac foeda superstitione tandem aliquando deductum iri. Qui plura de hoc genere cupiat, egregium librum legat, quem in Mirabodium anno proxime elapso (1771.) Bergierius edidit; qui debellato Russo, & Incredulis aliis, non minus nobilem nunc de Principe Atheorum triumphum ducit. Vide praesertim T. I. Cb. XVII. §. VI.

(a) *Dissert. de Mundo* p. 132. ubi

citatur Pluchius (*Pluche*) *Spécul. de la Nature* To. 3. &c.

(b) I. Part. p. 60. = *L'ordre, & le désordre n'existent point* &c. =

(c) Vid. Ciceron. *de Offic.* l. 1. Ordinis ea descriptio mihi magis arripet, quam alia quaedam, licet doctis hominibus, Buffierio, Muratorio, Vernejo, Spagnio probata, scilicet = *connexio mutua plurimarum rerum in unum finem conspirantium* = Etenim in hac altera descriptione Ordinis, ipsa finis intentio videtur in-

jusmodi compositio videtur esse? Num perinde tibi esset caput infra pectus, ut supra collum habere? num idem oculos in tergo, atque in fronte gerere? num idem carere manibus, brachiis, aut pedibus, feminibus, curibus, atque iisdem instrui? num demum esset idem omnia situ inverso, atque turbato membra ita inter se mixta, & confusa gerere, ut nullis usibus idonea forent, atque ita disposita, & explicata, ut nunc Dei munere circumferimus? Quod pertinet ad mores, quandoquidem & in his ullum ordinem non vis agnosci, num est idem servare suos, servare patriam, atque illos interficere, ac patriam prodere?

Sed ut haec minuta solvat, nihil Mirabodius curat. Ille totus est in eo, ut persuadeat per materiam, & per motum omnia posse a Natura produci; atque hinc necessarium nullo modo videri, ut ad ullam confugiamus Intelligentiam. At in hoc ipso maximam inscitiam ille praefert; ac si Galium hominem esse nescires, profecto

„ *Bocotum in crasso jurares aëre natum.*

Etenim nihil est in ejus libris, quod possit vel probabili ratione quaestiones illas resolvere, quas philosophus, ac poëta sane nobilis Cardinalis de Poliniaco luculentissimis versibus in Antelucratio (a) proposuit.

C c

„ Si

involyi, quae potius ex Ordine ipso, qui jam probe sit cognitus, inferri debet. Saltem contra Atheos ea descriptione non uteretur. Ex his, quae dicimus hoc loco, vides quid aliqui sibi voluerint, etiam bene de Deo sentientes, qui putarunt = *vitium commissi ab iis, qui ab ordine Universi ad ordinantem argumentantur, eumque Deum esse inferunt* = quae verba sunt Wolffi, Horae sub-

cifuae an. 1739. *Trimest. Autumn.* p. 607. Nimirum illi de Ordine locuti sunt ea ferme ratione definito, quae non satis mihi probatur. Ceterum ex iis plerique, aut potius fere omnes argumentum a mira mundi pulchritudine petiit maximi faciunt.

(a) Card. de Polignac in *Anti-Lucratio* l. 4. v. 1492.

- „ Si natus erit per sese in corpore misus,
 „ Ut dos materiae, qualis quantusve? rogabo:
 „ Quam versus Mundi partem? lentusne, citusne?
 „ Rectus, an obliquus? forsam curvatus in orbem?
 „ Nam cuncti esse simul nequeunt; unum esse necesse est.
 „ Si talem, aut talem dicas; alium esse repugnat.
 „ Nam secus esse nequit, natura quod ipsa poposcit.
 „ Sed motus nullae species cum corpore pugnant:
 „ Cur ergo hanc per se prae cunctis corpus habebit,
 „ Aequo jure aliam per se cum possit habere?
 „ Hanc etiam, si per se habeas, variare nequibit;
 „ Nam quod naturae est, nulla est mutabile causa.
 „ Sed motum semper variari posse videmus:
 „ Ergo materiae nativum haud esse fatendum est.

Sed ea Mirabodii opinio sexcentis aliis, &, quod caput est, iisdem optimis argumentis convelli facile potest. Ea probatissimis in libris, qui cupiat, nullo fere negotio investigabit. Me quidem, = *Jam pudet ista refellere, cum vos non puerit ista sentire* = Licet enim mihi jam & Mirabodium, & ejus amatores iisdem verbis affari, quibus alios veritatis hostes inclytus Ecclesiae Doctor Augustinus (a) = *cum vero ausi sint etiam defendere, non jam eorum, sed ipsius generis humani me pudet, cujus aures haec ferre potuerunt.* = (b)

Et

(a) Aug. Epist. mihi 56.

(b) Temporibus adeo corruptis aliquos homines inveniri potuisse, quibus infame non displiceret Mirabodii opus, nemo non doleat, cui non dicant Christiana charitas, sed ipsa, quam Natura inspirat. Supremi Domini reverentia cordi sit. *Voltaerius Questions sur l'Encyclop. &c. P. IV. p. 285. = L'auteur de système de la Nature a eu l'avantage de se faire lire de Savans, des ignorans, des femmes &c. = At gravior auctor Ludovicus Seguietius graviora narrat, in oratione illa, de qua jam alio loco diximus (V. Confut. del sistema*

della Natura ec. Firenze 1771. p. 18. 19.) Etenim unam ex praecipuis rationibus, propter quas de hoc libro fusius, quam de reliquis impiis, agere velit, hanc esse ait, ut est in Italica versione orationis ejusdem = perchè la cabala filosofica, di cui egli è diventata il codice, annunzia orgogliosamente questo nuovo sistema della natura, come che questi debba annientare tutti i pregiudizj, richiamare l'Universo intero al suo stato primitivo, e far rientrare il genere umano in tutti i suoi diritti = Vide etiam Bergier Exam. du Mat.

Et fusiorem quidem pessimi Athei confutationem eo facilius omittimus, quod ille non tam rationibus, aut sophismatibus, quam temerariis, & absurdis, & immani quadam prolatis vel ferocia vel superbia sententiis, & fraudibus, & mendaciis pugnat, ac reliquis armis, quae vehementissimum Religionis, ac Divinitatis odium, & Impietas ipsa, rationis inimica, suppeditare posse videatur. Caeterum & eas, quae *Demonstrationes Existentiae Dei* dicuntur in scholis, ita refert, ut non satis easdem intellexisse, vel depravare voluisse dicendus omnino sit (a): et ea, quae contra Deum O. M. horrenda quadam, ac Tartareis digna Furiis, impiorum copia verborum, potius quam eloquentia, vomit, tamquam clara satis, et explorata, obtrudere contendit (b).

Sed jam ex omnibus, quae duobus hisce capitibus attulimus, rationem colligamus quae Mirabodii stultitiam, ut

C c 2

aequum

(a) *Seguler (Confut. &c. p. 49. = L'autore entra nel dettaglio delle pruove dell'essenza di Dio, date dal Clarke, Descartes, Malebranche, Newton; e benchè non riporti fedelmente nessuna di dette pruove, benchè non risponda direttamente ad alcuna delle medesime, non teme di avanzare, che esse non presentino alcuna solida ragione =.*

(b) Verba omnium optima, imo fere sola, quae lectu digna sint, in tota Voltaeriana Mirabodii confutatione, ea sunt, quae hic describimus. (*Questions &c. P. IV. p. 297. = L'auteur prétend que la matière, aveugle, & sans étendue, produit des animaux intelligents. Produire sans intelligence des êtres qui en ont! cela est-il concevable? ce système est-il appuyé sur la moindre vraisemblance? Une opinion si contradictoire exigerait des preuves aussi sonnantes, qu'elle même. L'auteur n'en donne aucune; il ne prouve jamais rien, & il affirme tout ce qu'il avance. Quel*

chaos! quelle confusion! mais quelle témérité! = Haec homine docto verba dignissima: Non item, quae continuo subdit = *Spinosa du moiut avouait une intelligence agissante dans ce grand tout, qui constituait la nature; il y avait là de sa philosophie. Mais &c.* = Similia sunt ea, quae p. 277. 278. hoc eodem libro differit. Sed quam Intelligentiam in Materia agentem Spinoza agnoverit, non tantum ex iis, quae nos alio loco diximus, sed etiam ex iis, quae omnes dicunt sinceri Spinosae adversarii, colligere poteris. Videbis profecto Voltaerium ea ratione loquentem, nihil minus, quam Spinosae doctrinam intellexisse. Et Voltaerium quidem doctrinas philosophorum non satis assequi, quas exponendas, aut etiam impugnandas suscipit, novum videri nulla ratione potest. Vide quae scripsit in eum Bruckerus *H. Cr. Phil. To IV. P. II.* & egregium librum in Voltaerium a Martino Khale Philosopho Leibniziano emissum.

aequum est, clarissima in luce ponat. Quamquam humanum est in aliqua disputatione argumenta, quae probabili responsioni sint obnoxia, vel etiam prorsus inepta, proferre, furiosum tamen est rationibus, ut levius dicam, non dignis homine docto, atque sapiente, unanimem generis humani sententiam, eximiis etiam, atque divinis quibuslibet ingeniis summo opere probatam, velle concutere. Etenim, si quis id molitur, primo quidem nihil praeter iustitiam sui nominis, & gravissimam bonorum omnium, imo etiam fere omnium malorum, indignationem expectare potest; deinde se vehementibus animi motibus, ac perturbationibus ita jactari ostendit, ut nullus jam, non dicam sapientiae, sed rationi relinquatur locus. Haec enim si vel momento temporis existeret, ut alia plurima sileam, eum, cujus animo argumenta illa observarentur, de quibus locuti sumus, saltem addubitare cogeret, ac sibi, suoque ingenio diffidere. Jam haec omnia, ut facile vides, in Mirabodium cadunt. Et stultus igitur, & furiosus Mirabodius habendus est.

Satis autem, opinor, ex iis, quae diximus, omnibus, quam contemnenda sit Scriptorum valde Mirabodio similium, atque adeo Atheorum universorum auctoritas apparet; ex quo liquido descendit nullam pessimi generis habendam esse rationem, cum Generis humani de Natura divina sententiae colliguntur. Quae cum ita sint, hac prima nostri operis parte, nisi fallor, Augustini aurea illa sententia satis a nobis exposita est, atque probata = *Exceptis paucis*, inquit, *in quibus natura nimium depravata est, universum Genus humanum Deum mundi totius fatetur auctorem.* =

EXPLICIT PRIMA PARS LIBRI PRIORIS.

DE

DE GENERIS HUMANI CONSENSU IN AGNOSCENDA DIVINITATE,

LIBRÍ PRIMÍ

P A R S A L T E R A.

*Ex Generis Humani Consensu Divinitatem esse probatur,
& adversariorum confutatis argumentis
de illius perfectione differitur.*

C A P U T I.

*Generis Humani auctoritatem tanti esse debere ostenditur, ut
ex ea certo demonstretur existere Divinitatem.*

Veteres aequae ac Recentiores Philosophos, cum in Atheos arma ferunt, magnum ex generis humani consensu praesidium optimae causae quaerere, satis, opinor, sub initium hujus primi libri declaravimus: ubi quid contra Lucianus, Philosophorum non minus, quam Deorum irrisor, objecerit, expositum a nobis fuit. Quod tamen eo loco minime nobis praestandum esse censuimus, hic tandem aggredimur; ut aliquam existere praepotentem, ac sapientissimam, eandemque beatam, immortalemque Naturam, quam vereri, quam colere, quam divinis honoribus prosequi debeamus, ab hominum unanimi, concordique sententia comprobemus. Itaque *Demonstrationem Existentiae Dei*, ut vulgo philosophi nuncupant, ex earum genere molimur, quae solent ab ipsis *morales* appellari. Eam vero lectoribus omnibus probatum iri confidimus, qui certissimos potius Artis
Cri-

Criticae canones sequi, quam sophismatum, ac tricarum sese laqueis involvere, dum alios cupiunt irretire, didicerint (a).

Neque tamen hoc loco memorabimus, veteres Graecos tam probe cognitum, ac perspectum habuisse, veritatem omnes latere non posse, ut hinc ipsius nomen constare voluerint Ἀληθσία, scilicet, ut monet Lipsius (b), ὡς τὸ μὴ λῆθον, quod non lateat, sitque omnibus nota. Neque quod assensu omnium apud Æschinē (c) confirmat Hesiodus:

Φήμη δ' ὅτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἢ τινα λαοὶ
Πολλοὶ Φημίξωσι. θῆος οὐ τοι ἐστὶ κ' αὐτή.

Videlicet Famam non posse uspiam omnino perire significat, erroris, aut mendacii convictam, quam plures populi celebraverint; quin & inter Deas etiam ipsam esse referendam: Sed & a celeberrima Aristotelis sententia abstinēbimus „ *Quod universis videtur, verum est* „ (d); neque porro illud Senecae ingeminabimus „ *Nemo omnes, omnes neminem, singuli singulos fallunt* „. Etenim qui cunctos homines in turpissimo posse censent errore versari, nonne statim cachinnos tollerent, si paucorum contra ipsos hominum allatis auctoritatibus pugnare vellemus?

Igi-

(a) Non desunt plures homines docti, qui hanc *Demonstrationem Existētiæ Dei* reliquis omnibus, quæ tanta veritas ostendatur, anteferre non dubitent argumentis. Hinc P. Carolus Sanseverinus (*della Morale Filosofia* ec. L. 1.) ita scribit „ *Questo universal consentimento delle Nazioni tutte in tutti i secoli..... dello esserci la prestantissima natura divina, egli è pure per lo sentir de' Filosofi nostri il più invitto, e robusto argomento per comprovarela. E con ragione in vero &c.* „ Ludovicus autem Seguierius (in Oratione habita ad Parlamentum Parisiense, quam Italice versam

nos habere diximus) hæc habet „ *L'unanimità degli uomini a riconoscere un Dio, è stata sempre riguardata come la pruova la più forte dell'esistenza di questo Essere* „ Alii quidam similia dicunt. Ego tamen non aliud hac in re affirmare ausim, nisi hoc argumentum, quæ plerumque sunt hominum ingenia, ad persuadendum omnium aptissimum inveniri, præter clarissimam illam rationem, quæ a mirabili hujus Mundi pulchritudine, ac partium ordine ducitur.

(b) *Ad Senecæ epist.* 117. p. 655.

(c) *Contra Timar.*

(d) *Ethicor. cap.* 10.

Igitur alia ratione argumentamur. Aut humana auctoritas nullam habet vim ad persuadendum, quod neque adversarii dicunt, cum plura narrantibus credant, aut consensus hominum in agnoscenda Divinitate vim habere maximam debet. Aristoteles in Topicis id verisimile dicit esse, quod aliquibus sapientibus verum videtur: neque in hoc aut ab ullo reprehensus est Stagirites, aut vero reprehendi potest. Etenim quid aliud esse verisimile dixeris? Jam si plurium gravium virorum auctoritas probabilitatem facit, quid omnium hominum sapientum, atque nationum universarum auctoritas, nisi evidentiam efficiet? Quis enim certioribus philosophiae placitis consentaneum esse non videt, ut eo major, dum caetera paria sint, probabilitas evadat, quo major est eorum testium auctoritas, quibus innitur? At vero universi generis humani auctoritas centum, vel mille sapientum auctoritatem ita superat, ut nullam inter se comparisonem eadem auctoritates habere videantur. Etenim in humano genere & sapientes omnes continentur, & longe abest a vero, iis omnes homines erroribus obnoxios esse, qui paucorum mentes, si quaedam peculiares causae concurrant, facile possunt invadere. Consequens igitur est, ut ea probabilitas, quam habet sententia totius humani generis auctoritate suffulta, tanta sit, ut quamlibet probabilitatem a spectatissima gravium virorum sapientia dimanantem non modo longe, multumque superet, sed ita superet, ut jam ista cum illa conferri nulla ratione possit. Quid autem, quaeso, tanta probabilitas, nisi magna quaedam evidentia, censenda erit?

Tu Scriptoribus profecto non innumeris testantibus certior factus es, extitisse Ciceronem, seu Julium Caesarem, sive Virgilium. Quid ergo fidem adjungere non vis hominibus universis; qui nimirum, ut inter se moribus, regionibus, ritibus, linguis, temporibus immane quantum differant, in hoc tamen, ut ita dicam, omnes concinunt, quod aliquam existere Naturam divinam affirmant? At illi Scri-

pto.

ptores, inquis, viderant eos, quorum gesta narrant, aut ab iis-certe, qui viderant, acceperant. Quid igitur? Nonne homines universi satis tibi testantur, se Deum tam miris in operibus ea ferme ratione vidisse, qua Ciceronis, aut Julii Caesaris, aut Virgilii Spiritus tantum ex rebus gestis, aut scriptis cognosci poterat? An praestantiores sunt corporis oculi, quam mentis, ut illi falli non possint, nisi si quaedam adsint impedimenta, de quibus philosophi agunt, hi vero semper erroribus sint obnoxii, ut ut clarissima (sic enim videtur) quod ipsis objicitur sub luce collustrent?

Hic Atheus dicet, velle se magis oculis fidere suis, quam alienis: se vero nihil tale suae mentis oculis usurpare. Quid? si tu corporeis oculis non ea percipere posses, quae caeteri omnes percipere sese testantur, de quorum fide ne tenuissima quidem suspicio suboriretur, nonne aliquo te oculorum vicio laborare putares, ac remedium quaereres? Quid igitur tuae mentis oculos non aliquo morbo teneri suspicaris, dum, quae caeteri vident omnes, illi non sentiunt?

At magis ad vivum ista resceamus. Effectus, quod philosophi nostri dicunt, generalis causa itidem generalis struenda est. Neque enim aliam esse *Gravitatis* corporum, aut *Attractionis*, aut *Electricitatis* causam in Europa, aliam in America, vel Asia, vel Africa quisquam dixerit. Iam cognitionem Divinitatis hominibus communem, instar generalis cujusdam effectus considerari quid prohibet? Generalem igitur ei causam statuamus, oportet, quae videlicet ad omne hominum genus extendi possit. Hujusmodi causa = *alia*, inquit Grotius (a), *esse non potest, quam aut Oraculum Dei ipsius, aut Traditio, quae a primis humani generis parentibus manarit: quorum prius si admittimus, constat, de quo quaerimus: sin posterius, nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse* =

Quas

(a) D: Verit. R.I. Christi. I. 1. p. m. 6.

* Quas assignavit Vir celeberrimus causas duas libenter recipio. Sed cum hanc tantum non unicam veritatem omnes ad unum populi retinuerint (etiam si multo plura sine ulla dubitatione veteres illi tradiderint, qui quo proprius aberant, si ita loqui fas est, a divina progenie, eo melius, quae erant vera, cernebant) quis jam non aliam causam, *vel rationem sufficientem* tanti consensus requirat? aut quis tertiam illis addendam non putet in ipsa hominum natura positam? Equidem in sententiam Ciceronis eo diserte scribentis = *Omni autem in re consensus omnium gentium lex naturae putanda est.* = Nimirum aut omnes innatam Dei notionem, ac velut insitam, cum primum conditi sumus, et anticipatam accepimus, quod ipse suspicatus est Epicurus; aut propensionem quamdam attulimus ad hanc opinionem toto animo combibendam, statim ac menti proponeretur; aut ipsa certe natura ita comparati sumus, ut ex mundi aspectu ad conditorem aliquem, atque moderatorem rerum omnium Deum facile cognoscendum assurgamus. Hinc fieri videmus, ut plures, etsi crassiore mente, aut vitiorum suorum tenebris obsita, praestantem illam, excellentemque Naturam, quae nos, quae vitam, quae commoda nostra tueatur, non clare satis, evidenterque cognoscunt, quasi tamen per umbram videant, tum iidem, etsi non qualis ea sit penitus internoscunt, esse tamen aliquam confusa ratione deprehendant.

Jam vero Naturam ipsam *quis dicere falsam audeat*, aut quis voces illas exaudiendas esse non putet? Ille quidem, si quis adhuc existit, non video, cur ipsa, quae vocant, prima cognitionum principia in dubium revocare non possit. Neque enim est alia tandem satis efficax ratio statuendi, *Totum esse sua parte majus*, vel caetera hujusmodi, nisi quod ea vel ipso naturae lumine sint manifesta.

C A P U T II.

Natura ipsa monente Genus Humanum in agnoscenda Divinitate consentire, aliis rationibus ostenditur.

Impietatem ipsam, si per se loqui possit, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, non potuisse Genus Humanum, nisi monente quodammodo ipsa natura, in quapiam agnoscenda Divinitate consentire. Sed quia vel nimis indociles, vel etiam nimis tardi quidam adversarii sunt, confutandi fufius a nobis, & urgendi videntur acrius. In id enim tandem aliquando recidunt, quo nihil philosopho turpius, ut quidquam fieri sine causa dicant. Nam, si non ipsa natura docet homines universos, aliquem esse Deum, quanam esse, vel dici poterit tantae consensionis causa?

Critias quidem Atheus arbitratus est, hominem extitisse, qui, cum Religionem ad homines in officio continendos necessariam duceret, primus opinionem Numinis invexerit, eaque mortalium animos infecerit (c). At quomodo apud gentes etiam immanitate barbaras, multitudine innu-

me-

(a) Ita de Critia Sextus Empiricus *Lib. I. advers. Physicos* = Critias quidem unus ex iis, qui tyrannidem Athenis exercuerunt, videtur esse ex ordine impiorum, dicens, quod antiqui Legistatores sinxerunt Deum inspectorem rerum, quae tenent, & male sunt ab hominibus, ut nemo proximum suum clanculum injuria afficiat, cavens ne a Deo puniatur = Idem quod Critias dixerunt Spinosa, Tolandus, & magna etiam ex parte Hobbesius, qui tamen Religionem potius, quam opinionem Numinis convellere conatur. Hi omnes

a patrono suo Baylio confutantur: (*Dictio. Histor. Ars. Abdas Rem. B.*) qui etiam advertit, plus nocituram, quam prefuturam Regibus, ac Principibus Viris Religionem, si falsa esset. Religio enim, ut ille ait, Reges ipsos populis aliqua ratione subdit. Nisi enim amittendae dignitatis discrimini obijcere sese velint, Religionem, quam populi sequantur, etsi forte sibi minus probatam, sequi compelluntur. At in opere, cui tit. *Réponse aux questions d'un Provincial &c.* Hypothesis illa Critiae Baylio non displicet.

merabiles, locis infinitas, doctrinam suam propagavit? quibus in locis vixit? quos habuit discipulos? quibus honoribus tantum Virum mastravit antiquitas, quae bonarum artium inventores ad sidera tollere semper certavit? Porro autem quam longe abest a vero unum, aut alterum hominem, si vis etiam plures, aliquam opinionem, praecipue si commentitia sit, non uni soli civitati, vel provinciae, vel nationi, sed universo hominum generi persuadere posse! Hujus rei difficultatem satis Athei nostri experiuntur. Etenim illi numquam ab orbe condito potuerunt efficere, ut, non dicam natio, non regnum, non provincia, non civitas, sed vel oppidum, aut castellum quamvis exiguum nefariam doctrinam amplecteretur.

Sed his omnibus praetermissis unum quaero. Ille nimirum homo, quem Critias arbitrabatur primum ad agnoscendam Divinitatem mortales impulisse, utrum certum, & evidens protulit argumentum, quo haec sententia tot milibus capitum inter se maxime dissidentium probaretur, an rationes attulit nulla veritate subnixas? Si primum; ea certa res, & evidens sit, oportet, quae certo, & evidenti argumento statuitur; si alterum affirmes, hoc enimvero credibile non est cuiquam cordato viro, omne hominum genus adeo turpiter decipi potuisse. Recte enim illa Lactantius (a) = *Quae tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, sed Platonem quoque, ac Socratem falleret, & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem, maximarum Sellarum principes tam facile deluderet?* =

Haec maxime locum habent, quod agatur de re, quam recte quisque dijudicare potest. Nempe investigandum est, quid vel ipsa, si eam audire velimus, vox naturae moneat, quid nos ipsa, quae versatur ob oculos, rerum universitas vel oscitantes doceat, quid in ipsis cognitionum nostrarum principiis, nisi nos fallere velimus, aperte contineri videamus.

D d 2

Jam

(a) *De Ira Dei C. X.*

Jam finge aliquem animo tanta praeditum ingenii vi, quanta percipi possit maxima. Ecquid putas, eum tam bene naturae vocem imitari potuisse, ut, quod fallacibus argumentis ipse obtrudebat, natura ipsa docente tradere videretur? Ecquid putas ad orationem illius, quamvis eloquentissimam, homines universos omnium ordinum, omnium civitatum, omnium gentium, usque adeo potuisse desipere, ut fallaces illius ratiunculas totidem esse naturae voces existimarent?

At liberaliter cum Atheis agamus. Fac potuisse, quae diximus, omnia contingere. Deceperit ille homines, fefellerit, in fraudem induxerit. Alia profecto sunt, quae nisi quis agnoscat naturae magisterium, de quo loquimur, explicare non possit.

Nempe, non modo omnes homines esse Deum in animum induxerunt, sed ita induxerunt, ut ea persuasio nulla unquam ratione, nulla vi, nulla demum fraude convelli poterit: quoniam quod pauci quidam extiterint, ac modo existant Athei, non aliud efficit, nisi homines quosdam omnem aliquando sensum humanitatis amittere. At enim nos de humano genere quaerimus, non de monstis istis, quae recte dixeris ejusdem generis dedecora, pestes, opprobria. Humanum itaque genus Divinitatis notionem non modo constanter omni aetate retinuit, sed contra fraudes omnes, artesque retinuit, quibus eam perdere impietas conata est.

Quis enim possit oratione, aut cogitatione complecti, quanto studuerint opere pauci homines athei nefariam propagare doctrinam suam, discipulosque nancisci? Aliqui enim, ut Critias, ut Diagoras, ut Theodorus, aperto Marte Divinitatem adorti omnes eloquentiae nervos intenderunt, ut, quod sibi tanto labore vix, aut ne vix quidem, aliquando persuaserant, civibus, aut amicis suis persuadere possent. Alii vero, praecipue recentiores, ut Vaninius, ut Spinosa, ut Tolandus, per cuniculos eo tandem evadere conati sunt, quo scilicet per ipsa moenia nequirent. Hi autem omnes
quid-

quidquid in sophismatibus Dialectica valet, quidquid in impudentia scelerum omnium potest impunitas, quidquid in omni genere flagitiorum audet impietas, penitus exhaustum. Neque tamen unquam, ut supra dixi, gloriari potuerunt, Civitatem unam, aut unius oppidi homines universos in suos errores fuisse pertractos.

Et id quidem eo amplius admirationis habere debet, quod omnibus aetatibus homines eloquentia pollentes, aut etiam furore vesani, qui, novis opinionibus inductis, aut veritati, aut errori bellum indixere, innumeros ex omni hominum genere sectatores facile nacti sunt. Ipsa opinionum placet novitas. Ipsa, ut dico, novitas blanda est conciliatrix, & lena, quae animos hominum permulcet, atque allicit, & ducere, quo vult, unde autem vult deducere, & potest, & solet. Hinc saepe ab avita religione multarum gentium est facta discessio, & relicta sacrificia, & spreti ritus, & expulsi Sacerdotes, & aequata solo templa, & majorum ipsorum Fides, aut Superstitio ludibrio habita, quin & usquequaque proscripta est. Neque vero necesse est hoc loco exemplum aliquod memorare, cum lector ipse recorderetur. Quaero igitur, cur post homines natos Athei nihil tale consequi potuerint?

Quo te vertere possis hoc loco non video. Numquidnam dices, non omnibus viribus Atheos, ut id consequerentur, conatos esse? Venient catervae Scriptorum contradicentium, quos arguere mendacii non possis, nisi totius auctoritatem historiae unico, ut ita dicam, ictu concidere velis. Numquidnam dices, Atheos illos non attulisse rationes aptas ad capiendos populos, & ab errore deducendos? At primo quidem; quas rationes Mahummedes attulit, ut Arabes in suas partes alliceret? quas Mahummedis Gener, ut deciperet Persas? quas Xekias, ut Indos? quas alii nebulones, ut alios populos? Eas vero, quibus nihil admodum stultius dici, vel fingi queat. Hi tamen non modo discipulos habuerunt, atque habent, sed discipulorum potius greges

ges innumeros, imo populos bene multos, & gentes, & nationes. Deinde quis mihi non assentiatur, id exploratissima veritate contineri, quod tot saeculorum cursu non potuit, nisi argumentis & hominum doctorum, & rudium, & cultarum gentium, & barbararum iudicio infirmis, oppugnari?

Accedit, quod rationes aliquae ab impiis propositae, ut nullus Deus esse videatur, eae sunt, ut magnum impetitis fucum facere possint. Hujus praesertim generis illae sunt, quae a malis innumeris ducuntur, quibus hominum etiam nihil tale merentium vita laborat. Hinc illud est,

„ *Pompejus nullo tumulto jacet, at Cato parvo,*
 „ *Marmoreo Licinus, quis putet esse Deos?*

& illud

„ *Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,*
 „ *Sollicitor nullos esse putare Deos.*

An vero putas indoctorum hominum mentes mediocriter commoveri, cum impius quispiam dicendi bene peritus supremi Numinis cultores urget, & quaerit, cur Deus, omnia nostri causa quum faceret, tantam morborum vim esse voluerit, cur viperas, natricesque creaverit, cur mortifera tam multa, vel perniciofa terra marique disperferit? Efficissent, mihi crede, istae rationes, quamvis a sapientibus viris satis superque refutentur, ut mortales plurimos, atque adeo integras gentes in suas partes Athei pertraherent, nisi naturae ipsa voce deterritae ab Αἰεθῆρας impietate semper abhorruissent.

Sed restat hoc loco aliud, & id quidem aptissimum, ut confirmet, quod volumus. Etenim historia declarat, opiniones illas a populis non bene moratis facile fuisse receptas, quae vitia foverent, ac libidinum habenas usquequaque laxarent. Ea potissima causa fuisse videtur, ut exemplum aliquod asseram satis in hanc rem opportunum, quamobrem vulgus Ethnicorum non membra solum hominis Deo tri-

tribuerit, sed usum etiam membrorum. Hinc enim factum est, ut Bacchum, ut Venerem, ut Martem, ut Apollinem libidinibus inflammatos, & quasi furentes induxerint, omnia rabide oppetentes cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius undique voluptates haurirent, eo gravius, ardentiusque sitientes. Non enim illi hominibus interdictum iri sperabant, a quo ne summa quidem Naturae divinae perfectio refugeret. Eadem causa tot Arabum, ac reliquorum Asianorum millia in Mahummedis castra compulit. Quid enim nunc de Christianis loquar, quorum tot millia fere singulis aetatibus novas doctrinas, quas haereses appellamus, amplexa sunt, ut vivere liberius, hoc est insanire cum ratione, possent? Itaque hac etiam de causa quis fore non dixisset, ut Atheorum doctrina omnino altas apud sceleratos populos radices ageret, ac maxime propagaretur?

Cave enim putes ullam ad habenas libidini permittendas aptiorem esse doctrinam, aut ullam esse, quae flagitiosis hominibus felicius aliquid promittat, aut majus. Mihi quidam ita videtur Impietas cum homine maximis assueto sceleribus agere. Si nullum esse Deum tibi persuadeas, qui a somno inertis illius Epicureae felicitatis excitari aliquando possit, tum demum inter scelera, quamvis magna, tranquillam degere vitam tibi licebit. Tum demum nulla tibi sanctitatis esse debebit, nulla religionis, nulla justitiae, nulla pietatis cura. Neque enim unquam aut illae flammæ criminum ultrices, aut illi aeterni tortores obversabuntur animo, neque dies, & noctes cogeris vel invitus inter amabiles voluptates divinum Numen horrere, & si quid acciderit (quod cui non accidit?) extimescere, ne id jure evenerit. Age jam. Si non ex importuna severae honestatis regula, verum ex molli amicae libidinis impetu vitam traducere cupis, Diagorae, aut Spinofae da tandem aliquando manus. Abjice infaustam illam Divinitatis notionem, unde aliquis tibi semper terror impendet. Age porro; quid stas? in Atheorum castra concede. Haec, ut dico, Impietas, atque

que alia plura, quae facile, ut vides, flagitiosos homines in fraudem inducere posse viderentur. Quod ergo tam paucos aetate quavis induxerit, quis non jure miretur? aut quis alia de causa id factum fuisse putet, nisi quod natura ipsa tam sceleratis vocibus aperte. reclamat?

Videlicet aliud est ea vitia sequi, ad quae perturbationes hominum propriae tam facile trahunt, aliud est rationis, ac mentis omne lumen extinguere. Primum illud flagitiosi homines possunt; hoc alterum non statim possunt; si quidem non eos immania scelera brutis animantibus omnino similes effecerint.

Quae cum ita sint, satis, opinor, est manifestum, naturam ipsam humanam, non quatenus corrupta per Adae crimen opinionum commenta sequitur, sed quatenus divinae cujusdam rationis est particeps, eo ferre homines universos, ut perfectissimam esse, praestantissimamque Naturam & agnoscant, & fateantur. Contra eas naturae voces aliqui sese indociles discipulos praebent. Plurimi etiam sunt, quibus ob foedissimam totius vitae consuetudinem, ac maximarum rerum ignorationem numquam fere Divinitatis cognitio, nisi crassis circumfusa, & pene occultata tenebris oritur. Semper tamen in oculos humanae mentis, quamdiu aciem, qua videant, non omnino amiserint, saltem aliqui radii tam splendidae, atque tam pulchrae veritatis incurrunt.

C A P U T III.

*Ex Generis Humani Consensu infinitam esse Dei
perfectionem ostenditur.*

ET si ea, quae sunt hactenus a nobis disputata, non modo Deum esse, verum & summe bonum, atque perfectum esse probaverunt; tamen operae pretium erit in hac eadem ostendenda, novisque rationibus declaranda maximi momenti veritate fufius immorari. Illud enim in hac tota
con-

controversia omnino tenendum nobis esse, atque ab adversariorum argumentis vindicandum, arbitramur: Homines universos, si quid efficiant auctoritate sua, videlicet efficere, infinitam Deo Bonitatem, atque Virtutem, sive Perfectionem inesse.

Opponi statim ab acutis adversariis potest, non omnes profecto nationes tam preclara de supremo Numine statuiffe, quippe quae, nobis etiam concedentibus, summae perfectionis illius non aliam, nisi valde confusam, & erroribus obstitam cognitionem habere dicendae sint. Quid enim, fortasse quispiam inquiet, de infinita Dei Bonitate, ac Perfectione cogitat Chiriguani, ubi Crucem veneratur, neque tamen eum, *qui affixit illi, quod adversum nos erat, Chirographum decreti*, aut veretur, aut etiam agnoscit? (a) Quid

E 2

Bra-

(a) Chiriguani, de quibus hic agimus, ad amplissimam regionem pertinent, quae *Chaco* dicitur ab Hispanis. Il nempe sunt, de quibus Cl. Muratorius regionem eandem describens (*Christianef. felice del Paraguay P. II. p. 150. ed. Ven.*) = *La principal nazione, che quivi soggiornano*, inquit, *sono i Chiriguani, Aliponi, Pobas, Guajacuri, Zamuchi, Mocovii*. = Jam vero de illa gente haec habentur in Epistola ex Peruviae Provincia data an. 1596. (Est inter *Litteras Annuas Sos. Iesu.*) = *Gens est omnium stultissima, dedita superstitionibus, sacrisque caeremoniis. Crucem in magna veneratione habens; Christo licet Crucifixo nullum impendant cultum. Divinam tamen in salusifero signo vim esse sentiunt, praesentemque ejus opem saepe experiuntur. Idcirco eam & in suas domos inducunt, & cum iter faciunt etiam extra suos fines, eam manu gestant. Quod ii, qui Potosi versantur, observare*

potuerunt, cum ipsi suorum negotiorum causa aut in eorum fines veniunt, aut illi Potosium se confuerunt..... Credunt nostri ex Paraguaris hanc religionem hausisse, a quibus Chiriguanae sunt profecti. = Vide ibidem plura = *de eorum Papa, & Cardinalibus, multisque aliis ritibus, quos a Christianis hauserunt, quorumque ridiculam imitationem susceperunt*. = In eadem epistola dicitur = *Hac stulta religionis imitatione Sacellum in Castris adornarunt: in eo Crucem venerabantur, orabantque sibi victoriam daret Christianis*. = Jam vero Chiriguanos istos arbitror ad illis esse diversos, quos P. Ignatius Chomæus nullam Divinitatis notitiam habere tradidit. Idcirco testimoniis hic allatis non utar in altero hujus operis volumine, ubi separatim de Chiriguanis a Chomæo accusatis agendum erit. Neque vero necesse est eruditum hoc loco monere lectorem, Chiriguanorum nomina ab iis, qui de

re-

Brasiliensis, aut Huronius, aut Hottentotus, aut Indus, aut reliqui Barbari, dum nescio quos ritus adhibent a majoribus acceptos, at quem ritibus iisdem prosequantur, vix, aut ne vix quidem, percontantibus narrare possunt? Si quid ergo Generis Humani Consensus efficit, non aliud efficit, nisi magnam aliquam esse Intelligentiam, quae ab hominibus coli debeat, aut saltem coli possit, cum reliquis naturis omnibus antecellat. At enim Intelligentiam eandem infinita praeditam esse perfectione naturae, qua nihil majus, aut melius ulla mens cogitare possit, hoc ab aliis omnino magistris, quam a Barbaris aut antiquis, aut recentioribus discendum est. Non igitur ea pulcherrima veritas a Generis Humani Consensu in agnoscenda Divinitate probari potest. Hoc illud est argumentum, quod equidem ita solvere cupio, ut nulla jam de veritate, quam diximus, dubitatio locum habere possit.

Principio quidem erudito lectori in memoriam revoco, quanta sit, atque esse debeat, naturae ipsius, hoc est rectae rationis, auctoritas; qua si stare quis forte recuset, aut cum Baylio nostro parum sincere loqui, aut cum Pyrrhoicis bene multis propter amentiam instabilis esse videatur. Jam evidenti argumento perspicitur, naturam ipsam docere, summam esse, atque infinitam veri Numinis perfectionem, cui ne cogitatione quidem addere quidquam possumus, vel aliquid animo fingere aut praestantius, aut majus. Nam quo magis homines recte judicandi facultate vigent, quo magis naturalem ingenii vim optimis artibus excolunt, eo clarius, atque facilius pulcherrimam eam veritatem agnoscunt, eademque consentanea cogitant, atque animo complectuntur. Barbari etiam populi, quo magis a belluarum feritate distant, quarum haud ita levem similitudi-

rebus Americae scribunt, modo angustius, modo latius extendi, ut vel hinc de Chiriguanis admodum pauca, quae non valde confusa, atque impleta sint, tenere possimus. At hic ad-

vertere satis est illos, de quibus diximus, Divinitatis cognitionem valde imperfectam, & mancnam animo gerere.

dinem gerunt, eo magis ad ejusdem veritatis cognitionem accedunt, aut potius eo minus ab illa distant. Quis hinc non statim inferat, eandem veritatem ea luce fulgere, ut sani mentium humanarum oculi non possint ab eadem nulla ratione percelli?

Nihil est quod Atheniensium errores hic Baylius obtrudat (a), ut non magis eorum, quam Caesorum judicia attendenda esse fateamur. Noverit Baylius: aliquando, vulgus ab iis hominibus cogitatione secernere, qui tum ingenii vi, tum liberalissimis artibus ita vulgus antecellunt, ut ipsum vulgus hominum brutis animantibus quavis ex parte praestet. Noverit etiam Baylius, aliud esse veritatem aliquam libenter agnoscere, aliud ea semper loqui, quae vel cum illa quodammodo juncta sint, vel ex illa satis manifesta consecutione fluant. Dicta sunt haec a nobis aliis etiam locis. At quia nimis indociles quidam, vel tardi sunt, monendi videntur saepius. Ista, inquam, si teneat Baylius, profecto videbit, sententiae nostrae neque posse Athenienses, neque caeteros Graecos opponi.

Nam divinae ipsius Naturae perfectionem eam esse, cui nihil ulla posset ex parte majus accedere, numquam Graeci, non prorsus Athei, Philosophi negare visi sunt. Vulgus autem Graecorum (idem de Romanis dicas) admodum moleste ferre solebat, si quidquam contra patria illa Numina quispiam obloquutus esset. Quid? Jove illo, quem Optimum Maximum, Deorum Patrem, ac Regem, ac totius Mundi Dominum appellabant, num censebant ii stulci homines, aliquid inveniri, aut cogitari posse praestantius? Nam si, Poëtarum fabulis delectati, putabant iis voluptatibus Jovem capi, a quibus honesti etiam hominis virtus omnino refugiat, non in eo erat error, quod vitium, ac turpitudinem in summo Numine locum habere censerent, at in eo, quod neque vitium, neque rem turpem illud esse, modo

E e 2

suo

(a) Agit id Baylius *Réponse aux Quest. C. XCVIII. p. 699. Tom. III. Oper.*

suo tempore admitteretur, sibi persuadere conarentur, & quo ne Jovis quidem majestas, atque sapientia recederet.

Hinc Terentianus ille adolescens tanto libidinis ardore flagrans non sibi licere negat, quod Jovi etiam summo, Jovi Optimo Maximo licuisset. Hinc illae cum aliorum Patrum, eum Augustini in sapientissimis *de Civitate Dei* libris contra Ethnicos tam acerbae querelae, atque tam graves, quod, eum Deorum suorum flagitia celebrarent, ut a quibusvis hominibus admitterentur, auctores essent.

Caeterum & ipsos Epicureos, quod aliquid in doctrina profecerant, omnino pudebat de monogrammis illis Numinibus indigna haec vel sentire, vel loqui. Hinc etiam ipsi de Poëtis conquerebantur, qui Deorum immortalium lites, & pugnas, & cum humano genere concubitus tanta licentia cecinissent. Hinc iisdem Diis esse membra negabant, quibus ad flagitia, vel scelera hominibus usitata abuterentur. Hinc Deorum felicitatem, non in ciborum suavitate, non in venerea voluptate quaerenda, sed in dulcissima quiete nullis omnino periculis, nullis angoribus, imo nullis unquam cupiditatibus, curisve turbata constituabant. Illud etiam addebant ad perfectam divinae Naturae beatitatem vel maxime facere, quod suae virtutis, ac sapientiae incredibili quodam bono frueretur, neque aliquid praestantissima unquam mente versaret, quod non eandem suavissima jucunditate perfunderet.

Ac ne omnia, quae sunt innumera, confectè hoc loco, jam brevi complectar. Affirmo enim; nullum aut fuisse populum, aut esse tam rudem, ut non aliquo modo concedat, nihil esse Divinitate melius, nihil Divinitate fingi posse praestantius. Clarius id agnoscunt, qui vident inter homines acutius; neque tamen id non aliquo modo fatentur, qui vident aegrius. Natura igitur ipsa (nam quae alia esse possit totius humani generis magistra?) homines docet, nihil Deo melius esse, nihil fingi a quovis homine posse. Jam, quod Natura docet, verum omnino est. Verum est igitur, nihil divinâ perfectione melius posse vel inveniri, vel fingi.

Quid

Quid autem hoc, amabo, demonstrat, nisi prorsus infinitam esse virtutem, ac bonitatem, nullisque comprehensam limitibus perfectionem beatae illius, immortalisque Naturae? Nam, praeterquam quod illi homines id sine ulla dubitatione concedunt, qui sapientiae, atque ingenii aliqua laude florent, idem ex iis, quae diximus, aperte consequitur. Nisi enim supremi Numinis esset infinita perfectio, jam aliquid ea majus cogitari facile posset. Quin etiam aliquid ea majus posset esse, nisi forte id posse negemus esse, quod cur esse nequeat, nulla in ipsius essentia, nulla in caeteris, quae sunt, ratio inveniatur.

Eadem ratio ab Humani Generis ducta Consensu modis aliis haud absurde proponi potest. Nemo quidem dubitabit, quin sit alicujus naturae, vel speciei proprium, eademque maxime aptum, quod in rebus fere universis invenitur, quotquot in eadem natura, vel specie continentur. Nemo, inquam id profecto negaverit, etsi quae res in eadem specie magis perfectae sunt, magis ejus proprietatis, aut dotis videntur esse participes; quae vero minus in eodem genere possunt, aut vigent, minus etiam id habere videntur, de quo loquimur, & quaerimus. Hic exhibenda quaedam exempla sunt, quae facile animum lectoris ad intelligentiam, cognitionemque convertant.

Quis enim negabit id hominum esse proprium, & in ipsa eorundem hominum natura quodammodo insitum, ut sibi, suisque in posterum consulant, atque prospiciant? Nemo tamen etiam illud negabit, homines, qui sapientia caeteris antecellunt, multo accuratius, ac melius in omne tempus providere, quam homines parum a natura, parum ab experientia ad sollertiam omnem, prudentiamque comparatos.

Quid ipse veritatis amor? quid ipsa veritatis cognitio? nonne hominum maxime propria dicenda est? Nemini tamen dubium esse potest, quin plerumque homines optimo pollentes ingenio, magis quam reliqui, veritatis amore flagrent. Nemini etiam dubium erit, quin iidem homines mul-

to facilius illa potiantur, etiamsi densissimas inter tenebras sese abdere consueverit.

Sic hominum proprium est honestatem amare, vel saltem maximi facere, cujus si lumen quasi aliquod aspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non debere nos arbitremur & ferre, & perpeti. Quis tamen nescit, meliores quosdam homines, multo magis quam vulgus hominum, honestatis ejusdem amore capi?

Omnes etiam illius verae gloriae, quae virtutis praemium est, avidi, atque appetentes natura sumus. Sed tamen omnes optime norunt, multo magis divina quaedam ingenia gloriam eandem sequi, quam afortos plures, aut viles homunciones, qui suis commodis omnia potius, aut ventris etiam satietate metiuntur.

Ea, quae collegimus haecenus, & quae colligere multo plura possemus, non ita propria hominis esse dicuntur, ut sine illis homo neque existere, neque vero possit intelligi. At propria sunt, atque dicuntur, quod etiam sine studio, atque industria quodammodo ab ipsa hominis natura manent. Jam vero nescio quid valde simile in re nostra contingit. Homines universos eo ferri videmus, ut Divinitatem non modo esse, verum & optimam, & maximam, & perfectissimam esse arbitrentur.

Homines melioribus ingeniis praediti, vel melioribus certe bonarum artium instructi praesidiis veritatem eam satis recte cognoscunt, neque fateri unquam recusant, nullos Dei Optimi Maximi sapientiae, atque virtuti, seu perfectioni limites aut ab ipsa ejus natura, aut ab alia quavis causa fuisse definitos. Equidem inter illos neminem fere inveniri puto, qui Fausti Manichaeorum aliquando principis non rideat insaniam, ubi apud Augustinum illa scribit = *Summum, & verum Deum (a) utrum sit infinitus, necne, si quaeritur*;

(a) Hic obiter, diligens lector, gnovisse Deum; scilicet bonorum omnium principium. Aliter enim prin-

tur; de hoc boni, & mali contrarietas breviter poterit edocere: quandoquidem, si non est malum, profectio infinitus est Deus. Habes autem finem, si malum est. Non igitur infinitus est. Illic enim esse mala incipiunt, ubi bonorum est finis = Conradus autem Vorstius e Joannis Calvinii schola Theologus, cum non esse Deum *secundum Essentiam infinitum* affirmavisset (a), non modo a Catholicis, sed ab Haereticis, etiam acerrime reprehensus est.

Jam vero plerique homines, neque Christianae Religionis in maxima luce constituti, neque liberalibus exculi disciplinis, non ita distinctam, ut saepe diximus, saepe etiam dicturi sumus, infinitae perfectionis cognitionem animo informant. Omnes tamen etiam barbari, etiam rudes, & efferati, aut clarius, aut obscurius fatentur, maximum quoddam Bonum esse Deum, maxima rerum, quas homo numquam satis assequi possit, scientia praeditum, maximis viribus instructum, maximaque virtute.

Quin ergo, si consulere in posterum tempus, si veritatem diligere, atque cognoscere, si honestatem plurimi facere, si gloriam sequi, propria hominis esse dicimus, neque tam a studio, vel a consuetudine, quam ab ipsa ejus
na-

principium, id est malorum, quamvis a nemine genitum, & maximis natura sua viribus instructum, Deum non habebant. Sapienter id statuit, & Bosobrio concedit (*in Exercitatione de Haeresi Albigensum &c. Romae an. 1756.*) unus ex doctissimis totius Europae Criticis, Petrus Lazerus meus olim magister; cui, si quid ego in liberalissimis possem litterarum studiis, atque optimis artibus, fere totum acceptum referre deberem. Et ea quidem sententia perspicuis Veterum testimoniis probari potest. Sufficiat hic praeter verba Fausti, quae attulimus, illa etiam considerare = *Est quidem, quod*

duo principia constemur, sed unum ex his Deum appellamus, alterum Hylen, aut, ut communiter, & usitate dixerim, Daemonem. Duo principia doceo; Deum, & Hylen; non idcirco videri debeo tibi dicere, duos ostendere Deos = Patres autem, qui duos a Manichaeis fuisse Deos indubitos aliquando scribunt, non tam quid illi dicerent, quam quid illis dicendum esset, si constare sibi vellent, spectare videntur.

(a) *In Tractatu de Divinis Attributis*, in quo plurima non modo impia, sed & maxime stulta de divinis iisdem Attributis effutit.

natura, quasi sponte, manantia: Quin, inquam, dicemus, etiam hominis esse naturae vel maxime proprium, ut summa quaeque Deo Optimo Maximo tribuat, atque hinc, dum infinita perfectio quid sit, aliquo modo percipiat, infinita perfectione pollere Deum arbitretur? Neque enim alia vel esse vel intelligi perfectio vere summa, vere omnium, quae possint esse in quovis genere, maxima potest, nisi eadem infinita statuatur.

Non tam certe cognitionem ipsa Hominis essentia ita flagitat, ut, si cognitio eadem auferatur, illa continuo perire dicenda sit. At ea Ratio, sine qua Hominis essentia stare non potest, id facile demonstrat, id suadet, id praecipit. Itaque vere diximus, naturam ipsam, non modo quod sit Deus, sed quod infinitus idem sit, ac summe perfectus, aperte docere.

Quo potissimum modo id ipsa natura doceat, nihil hic definire necesse est. Quamquam equidem puto, ex ipsis cognitionum nostrarum principiis facile homines, qui recta ratione utantur, aliquid posse colligere, unde veritas, de qua loquimur, satis apte declaretur. Quis, nisi forte contradicendi magis ille sit, quam veri inveniendi cupidus, non libenter concedat; nihil ejus aut sapientiae, aut potentiae, aut bonitati addi posse, qui totam hanc Universitatem tot rerum, atque tantarum, molitus aliquando fuerit, atque perfecit? Possunt quidem ab acutis hominibus plura sophismata excogitari, quibus haec tam clara veritas tenebris offundi videatur. At, qui valent ingenio, atque sollertia, iidem facile vident, ea sophismata, si non ab omnibus solvi possint, ab omnibus certe rejici, & contemni debere. Statim enim ipsa Ratio monet, nihil posse boni, quamvis ea fient argumenta, praestantissimae deesse Naturae, quae, cum nullum auctorem, aut parentem agnoscat, cum a nullius voluntate, vel nutu pendeat, omnium bonorum, quae sint, aut fuerint unquam, uberrimus fons extiterit.

C A P U T IV.

De nobilissimis quibusdam Naturae Divinae Attributis agitur, quae summa Dei Perfectione agnita facile demonstrantur.

Quam late pateat ea ratio, quam sequimur, diligens, & acutus lector facile percipit. Non enim, si ea stat, de uno, vel altero Dei *Attributo* statuendo, at de universis agitur. Quid enim potest afferri magis apertum, atque perspicuum, quam nullam attributionem nobilem, atque splendidam non illi convenire naturae, cujus & summam & infinitam perfectionem esse fateamur?

Primum Natura summe perfecta non potest, nisi una sola dici. Finge animo, duos esse Deos. Quidquid uni concedes, alteri detrahes. Si enim unus non pender ab altero, jam alterius incommodum non leve est, in imperio parem habere, quem superare nequeat, aut frangere. Id etiam necessario fert, non omnia suae voluntati subijci.

Num vero debet alter necessario ratum habere, quidquid alter jusserit? Parere igitur, ac servire cogitur. An repugnare potest? Primum ei repugnare, quod summa Perfectio postulat, ut sit, indecorum videtur, ac malum. Deinde summe perfectus ille non erit, cujus decretis alter Deus aequè perfectus intercedere possit, ac palam possit obistere.

Praeterea neuter Deus necessarius erit in ipsa natura rerum. Nam si Deum hunc necessarium esse dicas, ego negabo. Ille enim, siquidem summe perfectus est, plene, ac perfecte necessitati satisfacit, quae nempe flagitat, ut sit infinitum, summumque Bonum. Itaque si Deus est summe perfectus, Unitas Dei facile demonstratur.

Eadem ratione conficitur, ut nihil eum lateat, cujus infinita sapientia esse propter summam naturae perfectionem necessario debeat: eadem, ut nihil ipse non possit, cui si

F f

quid-

quidquam ita obfisteret, ut ejus impetum aut debilitaret, aut frangeret, in ea saltem re melius, atque praestantius habendum esset: eadem, ut humanae mentis caprum omnino superet, qui res omnes, ex quibus mens humana suas notiones aut haurit, aut perficit, ita superat, ut nulla jam fatis apta comparatio possit habere locum.

Quin & Imensus ille sit, oportet, cujus infinita Perfectio est. Bonum enim videtur, & expetendum in iis quinquam esse locis, in quibus videlicet sine dedecore, sine incommodo possit, ac sine ullo detrimento consistere. Nam quod in loco quicquam sit, illa eadem ratio flagitat, quae fecit, ut sit. Illa autem ratio, cum bona sit, nihil, quod non sit aliquo modo bonum, flagitet, necesse est. Quod si esse in uno quopiam loco bonum est, multo majus bonum est in omnibus locis esse. Etenim ubi es, operari per te ipse potes, ubi autem non es, per aliud tantummodo potes, si tamen potes. Quod autem homines plurimis e locis melius absint, quam in iisdem morentur, ipsorum natura fert incommodis, atque periculis obnoxia, quae supremi Numinis perfectissima Natura non metuit. Omnibus igitur locis adest Deus, qui nullo potest in loco damnis, aut molestiis affici.

Caeterum, quod ita Deus ubivis esset, ut in Spatio ejus natura, corporum instar, quodammodo jaceret, indecorum esset, ac turpe. Non igitur ea ratione Deus in Spatio est. Spatium potius in Immenfitate Dei est, si modo aliquid est, seu verius ipsa divini Numinis Immenfitas, quidquid in Spatio est, in se quodammodo complexa continet, cumque ipsa sit infinita definit.

Jam vero & materiae cujusvis expers ea natura putanda est, quae summe perfecta est. Materia enim quaevis, ut nobilis, ut subtilis, ut lucida, non imperfecta esse non potest. Omitto, materiam cogitare non posse, quod non acutius profecto, quam verius contra *Spiritus fortes* optimi quique philosophi docere solent. Materia certe concuti potest, comprimi, distrahi, vel secari, vel frangi. Haec
omnia

omnia pati qui potest, etsi non patitur, non est natura sua quavis ex parte perfectus.

Materia, inquis, illa, quam Naturae divinae Philosophi plures admixtam esse putabant, non iis obnoxia periculis visa fuit. Credo equidem. Sed jam hoc loco, non quid quisque dicat, sed quam sibi constanter, convenienterque dicat, advertere debemus. Nam, si materia illa est, partes extra partes utique habere aut debet, aut potest. Si hoc non relinquis, quid jam de materiae notione relinquis? Rogo nunc, an partes istae possint in illas natura sua quidquam agere? Si neges; non infinito igitur istae robore pollent. Si affirmes; pati vim igitur illae possunt; ex quo consequitur, ut iis, quae diximus, incommodis obnoxiae sint.

Deinde, materia illa divina finita ne, an infinita tibi videtur? Si finita est, ubi est Dei summa perfectio, cujus natura certis quibusdam limitibus necessario coercetur? Nam si natura coercetur, etiam virtus coercetur, quae in ipsa natura existit. At si materia illa infinita est, omnem igitur occupat locum. Itaque, cum in eadem spatii particula materia duplex esse non possit, quidquid materiae est, ad ipsius Dei naturam pertinet. Ergo Mundus ipse Deus est, ut quidam non differentes philosophi, sed somniantes docuerunt. At, si Mundus Deus est, non est ipse Deus infinitus, ac summe perfectus. Plurima enim in Mundo mala sunt, quae non modo a summa, verum etiam a quavis perfectione absunt. Aliae rationes asferri possent, cur Dei natura videri corporea non debeat. At quae diximus, plus etiam satis.

Num vero possit ei summa inesse Perfectio, qui Libera Voluntate non fruitur, qui non est suorum, ut ita dicam, dominus actuum, qui, si Fatum nescio quod aliquid jubeat, actutum parere compellatur? Homines ipsi Libertate nihil habent antiquius, quae *non bene*, ut illud fert Ovidii tritum, atque vulgatum, *pro toto venditur auro*, quae vel ut discrimini exposita defendatur, vel ut amissa recu-

peretur, neque sumptibus, neque periculis, neque laboribus parcendum existimamus. Quis ergo possit cogitatione complecti, Deum & beatum esse, & omni ex parte perfectum, nisi Liber idem intelligatur, nisi nulla ipse ratione queat Necessitatem pati, quam rebus a se conditis, quibus velit, pro suo jure possit imponere?

Sanctitas quidem illi summa esse debet, quo nihil melius, nihil possimus excogitare praestantius. Clarius id est, quam ut ratione ulla clarius effici aut debeat, aut possit. Qui autem Sanctus idem & Misericors, & Liberalis, & Clemens, & Benignus, & Patiens, idem & Justus, & scelerum Vindex, & scelerorum Inimicus dicendus est.

Levis autem ille, cujus omnino perfecta sapientia sit, aut Inconstans, qui nullis animi perturbationibus agitetur, esse certe nullo modo potest. Hinc neque ille mutari potest, neque verendum unquam est, ne suis ipse stare decretis aliquando recuset.

Idem vero, qui perfectus, atque optimus natura est, neque fallere, aut mentiri vult; omnis enim, quicumque mentitur, aut fallit, improbus, ac malus est; neque fallere, aut mentiri potest; causa enim, cur mentiatur, aut fallat, illi, qui omnia scit, omnia tenet, omnia complectitur, omnia potest, esse non potest.

Similes rationes efficiunt, esse Deo Mundi totius, ac rerum prorsus omnium providentiam, curamque vel maximam. Praeclare enim illa Socrates, ut alia multa (a) = *Animadverti mentem tuam, etiam dum inest in corpore, ex arbitrato suo corpus gubernare. Quamobrem existimandum est, Sapientiam illam, quae est in hoc universo, sic omnia regere, quemadmodum ipsi gratum est. Num tuus oculus ad multa usque studia pertingere potuit, & non potest Dei oculus simul omnia intueri? Numque tuus animus tum de rebus, quae hic accidunt, tum de illis, quae in Aegypto sunt, & Sicilia cogitare potest, & non potest Dei sapientia simul omnium habere curam?* =

Si

(a) Apud Xenophont. *De Diffis*, & *Facis memorabilibus Secretis* p. 576.

Si forte dissentis, fuge animo Deum curis omnibus, ut Epicurus aiebat, vacuum, atque solutum; qui neque de mundi fabrica sollicitus olim fuerit, neque modo de tot rerum eventibus quidquam cogitet, cum non aliud fere, nisi, mihi bene, mihi pulchre est, animo versare videatur. An poterit Deus iste sapientissimus vel haberi, vel dici, qui tam multa nesciat? an prudentissimus, qui omnia negligat? an optimus, qui nemini bene facere velit, qui neque benevolentiae faciat apud se, neque gratiae locum, qui scelestum, ac pium aequae contemnat, qui nullum virtuti servare praemium, nullam crimini poenam velit infligere? An Mundi totius Rex, atque Dominus iste Deus haberi poterit, cui nulla sit de Regno suo, nulla de hominibus, qui dominum eundem agnoscant, & colant, & diligant, vel minima cogitatio? Sardanapali cujusdam id esse videretur, aut Niniae, vel Gallieni alicujus, aut Elagabali, aut Claudii. An vero Mundi Rex, atque hominum univerforum Dominus ille non est habendus, cui nihil boni desit, nihil deesse possit?

Praeterea, Deum esse, ut posuimus, summe perfectum, homines collegisse videntur, quod bona omnia, quae novimus, originem a Deo sumpsisse, perspicua ratio suadeat. Jam si a Deo bona sunt, profecto a Dei voluntate sunt. Etenim doctrina *Systematis*, ut vocant, *Emanativi* quid magis ridiculum, aut indignum Deo complecti animo possumus? An cum Dei Natura perfectissima sit, ab illa tot imperfectae res, atque tam viles nescio qua necessitatis, aut fati lege dimanant? Quid? Si ab homine quidquam, nisi homo, nasceretur, nihil magis pudendum esset, a Deo autem & monstra, & serpentes, & ferae, & quae vel ipsa humanae mentis cogitatio refugit, oriri & possunt, & debent? Quomodo rei cujusquam natura potest in deteriora converti, nisi & fatiscere queat, & labefactari, & ipsa temporis diuturnitate corrumpi? Si haec in Deo locum habent, vitia profecto plurima locum habent, atque hinc summe perfectus, atque hinc vere optimus, vere maximus nullo modo dicendus est.

Jam

Jam si res universae non a Dei Natura, ut e bruta ipsa tellure fruges, atque arbores extant, sed a Dei Liberalitate, ut ab optimo quoque Rege innumeri pauperes, quidquid habent, accipiunt, Dei sine dubio Providentia est. Nam primo quidem & quod res in suo quasque genere perfectas esse voluit, atque omnibus numeris absolutas, providentiae vel maximae fuit: deinde nemo potest, nisi vecors, animo reputare, conditarum fuisse rerum a Deo curam abjectam, vel, tamquam ab inerti poeta, cum initio praeclare omnia descriperit, extremos, ut ita dicam, actus fuisse neglectos.

Non potest ille, mihi crede, aut labore frangi, aut corripit taedio, aut molestia vinci, qui semel res tantas, atque tam varias incredibili sapientia machinatus est, ac praepotenti voluntate composuit. Nam & labor eos tantummodo labefactat, qui debilibus, infirmisque membris utuntur, qui brachia, qui crura, qui latera exercent, qui numquam in alia corpora quidquam agunt, ut non virium aliquid ipsorum corpora amittant. Molestia vero, vel taedium illos non raro vincit, qui nihil animo versare queunt, ut non a multis, quae pertinent in suam felicitatem, eodem animo revolvendis, aliquandiu distrahantur; cum tamen ea, quae cogitant (idem de iis, quae volunt, aut agunt) non possint plenam iisdem, atque perfectam felicitatem afferre. Hinc novae res eadem gratiae nobis plerumque sunt, quasi non leve forsitan oblectamentum allaturae, quod suppeditari ab aliis non posse, ipsa tandem experientia didicimus; hinc & ipsa copia bonorum, hinc varietas placet, hinc & loca, & actiones vitae, hinc ipsa solatia commutare, voluptatesque contendimus. Haec autem, si possent in Deo locum habere, summe perfecta illius natura non esset. Ejus enim beatitudo tam levis esset, ut ipsam posset de minimis hisce rebus longiuscula cogitatio turbare, vel etiam perdere. At enim summe perfecta Dei Natura est. Non est igitur iis, quae diximus, in divina Natura locus.

Jam, si non affert Providentia Deo neque laborem, neque

que molestiam (haec enim Epicurus cum suis timere videbatur) a Deo utique habenda est. Sapientis enim est, atque constantis numquam opus illud relinquere, quod, cum ultro susceptum est, tum neque laborem, neque periculum creat, neque taedium, neque ratio, quamobrem prorsus abjiciatur, satis idonea unquam existit. Ambrosius quidem illa sapienter (a) = *Quis operator negligat operis sui curam? Quis deserat, aut destituat, quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere; nonne major injuria est fecisse, cum aliquid non fecisse nulla iniustitia sit, non curare, quod feceris, summa inclementia?* =

Recte etiam illa Simplicius (b) = *Cum tale sit Numen, quale descriptum est, cognitione praeditum exquisitissima, & potentia firmissima, & voluntate optima, & omnes res a se producat, nec ignores res a se conditas esse curandas (qui stupor ne in stupidissimas quidem peduces cadis; nam illae quoque suos curant foetus) neque ob magnitudinem relinquet; quae enim res erit major conditore suo? neque ut viliores, quam quae curentur, aspernabitur; nam si tales erant, cur omnino condebantur? At nec voluntas ejus est accusanda, quasi ob delicias, & socordiam eas negligat: hominum enim isti affectus sunt, nec omnium, sed non proborum; cum ne pecudes quidem ita delicatae sint, & ignavae, ut foetus suos negligant. Neque vero tamquam viles eas contemnit, quas condere non est dedignatus. Sic nullo modo fieri potest, quin Deus consulat rebus a se conditis.* =

Hominibus quidem saepe contingit, ut aliqua de causa, quae diligentiam ipsorum fugerit, aut superaverit, non tale opus, in quo elaborabant, existat, quale ipsi fore sperabant. Hinc & curam operis, & opus ipsum abjiciunt. At Dei sapientiam latere nihil unquam potuit, siquidem summa, siquidem infinita putanda est. Ea sunt igitur ipsius opera, quae fore ipse praevidit. Si voluit ergo semel illa producere, quid jam de illis aut nihil cogitare statuit, aut nil

(a) *L. de Officiis C. XIII.*(b) *In Coput XXXVIII. Epistoti.*

hil saltem sua voluntate decernere? Alterutrum enim erit, si nulla Dei Providentia erit. Alterutrum vero pueri esse posset, qui saepe multa velit, quorum ipse rationes ignoret, non gravis hominis, aut prudentis, aut docti, cui vivere cogitare sit. Quanto minus id ergo dicemus illius esse, cujus infinita perfectio est, atque sapientia!

Saepe etiam contingit, ut homines alicujus operis curam abjiciant, propterea quod idem opus necessitatis, aut utilitatis gratia, quae jam nulla speretur, aggressi aliquando fuerint. Deus autem, quae fecit, cum nulla re prorsus indigeat, ideo fecit, ut iis bene esset, quos ipse iussit existere, & divitiarum suarum participes illi fierent, quos divinae ipsius Naturae similitudinem habere voluit. Haec autem ratio sine dubio flagitat, ut Deus iisdem perpetuo consulat. Etenim quid boni jam illi sperare possint, qui negligantur omnino, qui deferantur a Deo?

Haec ratio maxime locum habet, quod in ipso Deo felicitas hominis constituenda sit (a). Equidem citius non esse velim, quam ipso Deo, quem unice diligere debeo, numquam frui mihi contingat. In illo enim est *Omne Bonum*, quod ante concupivi, quam, quid esset, verbis explicare possem, aut etiam satis clara cogitatione complecti; cujus quidem Boni ut particulam adipiscar, voluntate, aut natura feror, quocumque feror. Ergo nisi tandem ipso Deo fruam, etsi tempus, & horas aliquo modo fallam, vere felix,

(a) Nihil necesse est de Felicitate, sive Beatitudine hic loqui, quam *supernaturalem* Theologi pro suo jure vocant. Eam quidem ardentius plurimi cupiunt. At quod ita cupiant, non ab ipsa tantum natura est. Itaque omnia, quae hic dicimus, de Felicitate, aut Beatitudine dicta saltem intelligas, quam lidem *naturalem* appellant. Eam non posse, maxima saltem ex parte, con-

stitui, nisi vel in quadam multo clariore, quam nunc habeamus, Primae Causae cognitione, vel in eo, quod ab eadem cognitione consequitur, naturalis etiam ratio probat. Videtur id ipse Plato cum aliis quibusdam Ethnicis agnovisse. Ex his autem nemo non inferet, auxilium Dei multo magis necessarium nobis esse, ut *supernaturalem* illam Beatitudinem assequamur.

lix, vere beatus esse non potero. Quod si numquam vere beatus, ero semper miser. Etenim semper id ardentem optabo, quod me consecuturum numquam esse, certo sciam. Praestet autem non esse, quam miserum semper esse. Jam Deo potiri quis possit, nisi Deus ipse velit, ut quispiam ipso potiatur, nisi adjuvet, ut humo idem sese tollat, atque altius assurgat, nisi quodammodo manu trahat? Multum enim ejus infinitae Majestati, ac Dignitati deesset, si possent humunciones ita ipso frui, ut non ipse tantum beneficium, ac donum iisdem impertiretur. Atqui, si totum id verum est, Dei, ut statim vides, Providentia est.

Caeterum, quod & homines, & aliae quaecumque res divina Providentia prorsus indigeant, rationibus haud sane paucis confirmari potest. Neque enim, cur hoc momento quisquam existat, ratio ulla sufficiens esse potest, nisi divina voluntas, qua fiat, ut nunc existat. Quod enim antea quisquam extiterit, cum necessario non extiterit, non id efficeret, ut in posterum quoque tempus idem esset. Si enim ejus natura tum quoque, cum erat, non ipsa ferebat, ut esset, sed ab alio, ut esset, acceperat, quomodo feret, ut eadem illo momento sit, quo nondum eam esse percipimus? At, si vult Deus, ut ego nunc existam, profecto mihi pro tempore hoc eodem vel maxime consulit. Eadem enim ratio probat, velle Deum, omnia me nunc habere, quae divino ejus munere olim accepi. Neque vero, si olim, quaecumque habui, a Deo habui, ratio ulla sufficiens unquam erit, ut, si qua post acquiram, non ejusdem beneficio acquiram.

At, his omiſſis, illud sufficiat advertere, quod hujus loci magis proprium esse videatur: videlicet Deum, siquidem summe perfectus est, id habere, ut sine illius aut imperio, aut voluntate neque res existere queant, neque vero quidquam operari, vel agere. Equis enim, id totum supremo Numini melius esse, quam contrarium, non arbitretur? Jam si res, tum ut existant, tum ut agant, Dei vo-

luntas necessaria est, Dei sine dubio Providentia est. Pluribus hoc idem persequi nihil oportet. Res enim per se ipsa loquitur.

Quae cum ita sint, vides, opinor, candide lector, quantum inter sit eam veritatem probare, in quam statuendam, ipsius quodammodo naturae ductu, homines universos convenire, diximus. Quamquam & illud hoc loco addendum est; non pauca, quae diximus, ab ipso Generis Humani Consensu propria etiam, ac peculiari quadam ratione deduci. Nam qui statuunt, esse Deum, iidem ultro fatentur, & Potentem esse, & Sapientem, & Justum, & Sanctum, & omni animi virtute praeditum.

Neque est, cur Furias etiam, & Charontem, & Plutonem, & Mali Principium apud antiquos, nec non maleficas nescio quas naturas apud recentiores quosdam Americae populos eodem nomine, quo supremum illud Numen, vocatas fuisse, memineris. Nam & hominum istiusmodi non tam ipsas voces, quam opiniones, considero. Notio Divinitatis in eorundem animis illa est, qua naturam excellenti virtute, sapientiaque maximam, & a nulla causa productam, & immortalem, & beatam, & rerum omnium longe optimam, ac prestantissimam esse putant. Quod Naturam illam eodem nomine, quo res etiam alias, appellant, non efficit, ad has easdem res illius naturae notionem transfuisse, sed nomen illud latius, quam par esset, ab iis usurpari. Aequum enim foret, ut, quod longe caeteris rebus omnibus antecellit, ac praestat, nomine appellaretur, ut a Christianis, aliisque sit, ipsi tantum proprio, ac maxime suo. Caeterum Naturam eandem proprietatibus iis excellere, de quibus diximus, nemo unquam negavit, modo ut, quid sint illae proprietates, aliqua ratione perceperit.

Idem fere de Providentia dicas, quam ab Humano Genere vel universo agnosci, haud equidem negabo, quod aliqui leves e Graecia philosophi eandem de medio tollere voluerint. Scire enim in libro *de Iside*, & *Osiride* scripsit illa
Plu-

Plutarchus = *Vetustissima proinde a sacrarum professoribus rerum, & legumlatoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma, & indelebili, non in sermonibus ea tantum, & rumoribus, sed & in mysteriis, ac sacrificiis tam Barbaris, quam Graecanicis exstans, neque casu ferri, & a fortuna pendere Universum, mente, ratione, ac gubernatione destitutum &c.* = (a). Similia vidimus ab Eliano doceri, similia item ab aliis.

Concedo equidem, non paucos homines etiam ingenio, doctrinaque claros perperam de Providentia Dei fuisse locutos. Concedo, nationes etiam vel fuisse vel esse, quae negent, supremi Numinis majestate, ac felicitate dignam videri de fluxis quibusdam, caducisque rebus providentiam, & curam. At primo quidem universi Providentiae hostes tuto contemni possunt. In eos enim optime quadrant, quae de veris Atheis in prima hujus ejusdem libri parte dicebamus. Deinde advertendum, ex illis plerosque censere, a supremo Numine Geniis quibusdam, aut Intelligentiis homine nobilioribus rerum, quae sub Luna fiant, aut quae saltem in hac nostra tellure contingant, procurationem fuisse commissam. Omnia igitur aliqua tandem ratione divinae Providentiae, aut Voluntati subjiciunt. Aliquam igitur & ipsi divinae Providentiae notionem relinquunt, ut Divinitatis no-

G g 2

tio-

(a) Ipsi verba sunt = Παρωδῶντος αὐτὴ καίτοις ἐν διαλόγῳ καὶ ἐξηκεῖται ὡς τὴ παλαιὰ καὶ φησὶν ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀδικοῦσιν ἰσχυρῶς, τὰ δὲ πρὸς ἰσχυρῶς καὶ δυσχερῶς λαοὶ οὐκ ἐν λόγῳ μόνον, καὶ ἐν φησὶν, ἀλλὰ ἴτε τιλταῖς, ἴτε δυσταῖς καὶ βαρβαροῖς, καὶ ἑλλὰς πολλὰ καὶ περιφρομένη, ὡς ἐν αὐτῇ καὶ ἄλλοις καὶ ἀκρίβητος ἀποδείχεται τὸ αὐτομάτη τὸ πᾶν = Subdit quidem eo loco Plutarchus, eandem esse de principis duobus altero bonorum, altero malorum, opinionem hominum, atque famam. At diligenter hic advertendum est, eam ex antiq̃uissima traditione manasse, de Satana scilicet, *cujus invidia mors*

intravit in orbem terrarum, & qui caeteras intulit calamitates, quibus quotidie premimur. Ea traditio apud Hebraeos, veteris Religionis cultores, sanctissime custodita fuit; sed apud alias gentes foede corrupta. Nihil tamen hinc contra totius Humani Generis auctoritatem. Etenim Ethnici de principio malorum alii alia senserunt. In eo autem, quod universi fere homines aliquando tenuerunt, quandam esse improbam, malevolamque naturam, quae plurimas in homines, cum posset, calamitates inmitteret, nullo modo erravisse dicendi sunt.

tionem ab impiis fere omnibus hominibus aliquam aliquo modo relinqui dicebamus.

C A P U T V.

Impii confutantur, præcipue Mirabodius, qui Consensum Generis Humani, de quo loquimur, ab inani quodam metu repeli jubent.

Quod furore, nec illo quidem apollineo, percitus tot ante Saeculis Lucretius scripserat:

„ *Primus in orbe Deos fecit Timor, ardua Coelo*
„ *Fulmina cum caderent:*

id & Spinosaæ maxime placuit (a), & impiis hominibus haud sane paucis, quos *Illuminati*, sic enim appellari volunt, hujusce nostri *Saeculi Incommoda* non injuria profecto nuncupaveris (b). Itaque mirum esset, si non idem Atheorum illi Principi placuisset, in cujus libro si, quidquid Impietas unquam effutivit, reperiri dixerò, sane non mentiar (c).

Verum id totum ita Mirabodius posuit, ut, more suo, non sibi convenire videatur. Etenim hoc eodem in libro timorem ultoris Dei potissimam esse causam statuit, quomobrem homines illius excutiant aliquando jugum, & liberi, & Athei fiant (d). Qui tam contrarios effectus eidem causae tribuit, nonne parum considerate scribere dicendus est? Sed & alia quamplurima sunt in hac eadem re Mirabodii pec-

(a) In *Praefat. ad Tract. Theologico-pol.*

(b) E. g. in libris, quos hic indicamus, *Contag. Sacrée* Cb. I., *Essai sur les préjugés* Cb. VII., *Les trois Imposseurs* C. II. n. 1., *Origine du Despotisme. Orient. L'Antiquité dévoilée par ses Usages*, *Dissert.*

sur Elie, & sur Enoch. Huic etiam errori magna ex parte favet Voltaireus *Diction. Philof. Art Religion, & Philof. de l'Histoire* C. V. p. 16.

(c) *Système de la Nat. To. II. C. I. IV.* & alibi saepe.

(d) *Ib. Cap. XIII.*

peccata, quae cum a doctissimo Bergierio satis, superque notata fuerint (a), non desiderant orationem meam.

Illud tamen silentio praeterire non debeo, quod vel ex iis omnibus, quae supra dixi, satis constat; non posse opinionem Divinitatis a gentibus universis tanta consensione receptam, tantaque constantia servatam in fatuum nescio quem, anilemque timorem refundi: periinde ac si nec insipientes, nec sapientes advertere potuerint, nimio se metu corripì, quem Athei nostri tam feliciter detegant, & excutiant. Quid enim? Num potuit ultoris Dei metus efficere, ut ne homines avitas de Religione sententias, & caeremonias, & sacra repudiarent, quae sanctissime omnia majores custodienda tradiderant? Num potuit idem metus efficere, quominus commentitios Deos ex aris deicerent, eosque pedibus conculcarent, ante quos finitimae gentes genua flectebant, aut quos etiam ipsi majores & victimis, & thure venerati fuerant? Quis ergo in eum furorem agere potuit homines universos, ut, ne forte Deum aliquem experirentur magis iratum, vel ut haberent, ad cuius aras aerumnis, & calamitatibus pressi confugerent, semper Deum aliquem esse putaverint, quem existere, si adversarios audimus, neque probabilis auctoritas, neque perspecta ratio demonstrat?

Neque enim ego possum cogitatione consequi, quomodo Timor Divinitatem & fecerit, & servaverit, nisi a Timore universum Genus Humanum non modo semel deceptum, sed & in amentiam non ita levem fuisse compulsus, adversarii & dicant, & sentiant. Quis enim, nisi demens, esse judicem in aliqua civitate putavit, quod iudicium, ac iudiciorum metu perterreretur? Quis, nisi demens, hostes adesse credidit, quod ipsum hostium metus exanimaret? aut exilia, luctus, orbitates, & caetera, quae sunt huiusmodi, pati se arbitratus est, quod iis nominibus auditis pallefcere consueverit? Jam vero, si quis haec, aut similia de toto Gene-

(a) *Examen du Matérialisme &c. Tom. II. C. I. &c.*

nere Humano & dicat, & sentiat, illius omnem ingenii vim, ac judicandi sollertiam illuc abiisse pronuncies,

„ *Quo res amissae cōrunt, ubi vitrea quondam*
 „ *Inventa est liquidi custos ampulla cerebri* (a).

Quid quod Naturam divinam sapientissimi quique homines, florentissimaeque nationes esse praedicarunt & benignam, & clementem, & humano generi amicam, cujus vel incolumitati, vel etiam commodis maxime praesenti providentia prospiceret? Hinc enim videmus, & festos dies in ejusdem honorem institutos magna hominum non quidem moerentium, sed & gaudio gesticantium frequentia celebrari, & carmina poetarum, & musicorum cantus, & nitorem templorum, & viarum ornatus, neque obscura, neque dubia publicae laetitiae signa praeferre. An vero parum ista declarant, homines non sollicito timore perterritos, at saevi spe citius illectos optimae, ac praestantissimae Naturae cultum omni aetate exhibuisse? Quare quod homines, Deum ab improbis timendum esse, censeant, non turbatis, ac prope ad insaniam actis animi motibus, sed aliis omnino causis tribuendum est.

Istud etiam diligentius advertere Mirabodius debuisset, quod & omnis historia docet, & quotidiana exempla declarant, nihil minus fortibus, & sapientibus Viris esse commune, quam levissimum quemdam timorem: quo tamquam amentis, aut pueris, dubia sub luce inter nemora forte ambulantibus, quae non sunt, nisi rerum umbrae, terribiles quaedam res videantur esse, certissimum, nisi audaciam, & animum ponas, exitium allaturae. Quid? nonne tot hominum millia fortissimo animo ingentia quaeque pericula terrarumque subeunt? nonne mortem ipsam, ut ita dicam, quotidie lacerant, ac provocant? nonne ipsa vulnera in acie non

(a) Settan. Min. Satyr. I.

non sentiunt, aut sentiunt quidem, sed tamen mori malunt, quam audaciam ponere, vel tantisper a dignitatis gradu dimoveri? Nonne multo plures eo progrediuntur, ut ipsius Numinis, quod colunt, aut colendum existimant, nullo fere timore, aut certe levissimo sese tangi patiantur? Hinc enim tam facile perditii homines, & flagitiosi, *quae maxima turba est*, perturbatis animi motibus illuc sese abripi sinunt, quo virtus, & ipsa lex naturae vetat. Eos tamen, ut sciant esse Numen sibi maxime iratum, nullae graves curae, nullae animorum aegritudines exedunt, at quotidie magis novae libidines incitant, & fuitiles laetitiae exultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Credo equidem, hos inanis quidam timor plerumque coërceret, ut non id contra commentitium Numen efficerent, quod Epicurus contra patriam Superstitionem, atque adeo contra Religionem omnem, incredibili audacia praestitit. Etenim, ut de illo Lucretius,

„ *Humana ante oculos foede cum Vita jaceret*
 „ *In terris oppressa gravi sub Religione,*
 „ *Primum Grajus homo mortales tollere contra*
 „ *Est oculos ausus, primusque obistere contra.*

Neque vero est, cur Mirabodius reponat, sua quidem sententia illos homines fuisse immaniter perterritos, qui primum Deos esse putaverunt: ab illis autem posterus, quamvis fortiores, in eundem errorem, nec non timorem aliquem, facile pertahi potuisse. Equidem omittam hoc loco, quod tamen Mirabodio sapienter Bergierius exprobrat, non recte dici, Deos citius, quam unum, verumque Deum, a primis illis hominibus fuisse cultos, cum non a Superstitione ad Religionem, sed ab hac ad illam, antiquissimis temporibus, ipsa sibi gradum humana imbecillitas fecerit: quemadmodum & alios omittam Mirabodii errores, id potius totis voluminibus persequentis, quod esse utcumque potuerit, quam quod fuisse credibile videatur. Fingamus ita rem esse, ut Mirabodius ponit. Antiquissimi homines, cum un-

di-

dique mala, undique calamitates ingruerent, nimio timore perterriti, atque turbati, nescio quam excogitaverint Divinitatem, quam & poenas a sceleratis repetere, & precibus, votisque placatam piis hominibus praesto esse crediderint. Nondum id attigisti, Mirabodi, in quo totus est hujusce quaestionis cardo.

Explicandum enim est, quomodo timor ille ad posteros omnes, etsi non adeo vehemens, tam longe lateque manaverit, atque tam alte mortalium omnium animos occupaverit, ut nulla unquam vi, nulla ratione, ab eorum, qui modo se homines esse meminissent, pectoribus, quamvis etiam plus aequo fortibus, & audacibus, exterminari potuerit. Etenim quam multa fuerunt, quae timidi majores tradiderant, nec tamen posteri receperunt! Nam & olim populos quosdam, politionibus nondum disciplinis excultos, terruisse videtur & ille triceps apud Inferos Cerberus, & Co-cyti fremitus, & transvectio Acherontis, & *saxum sudans nitendo* Sisyphus, & mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus. Quem tamen, ubi homines philosophiae praeceptis imbui coeperunt, adeo deliravisse censes, ut ista crederet?

Nimirum verum illud, quod in re valde simili Cicero assensu omnium scripsit „*Opinionum commenta delet diēs, naturae judicia confirmat*„. Quare, si omnes homines Divinitatem aliquo modo timent (quod utinam ita verum esset, ut non potius de incredibili plurimorum hominum audacia conqueri deberemus) non id efficitur, quod vult cum suis Mirabodius, omnes homines inani fuisse terrore deceptos, sed revera Divinitatem existere, quae nobis timenda sit, nisi domitas didicerimus habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostris non intemperanter abuti, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. Non enim aliam timor ille Humano Generi communis poterit habere causam, nisi quae in ipsa hominum natura posita sit (a).

CA-

(a) Videtur id ipse Mirabodius aliterius *Exam. du Matériel. T. II. C. I. p. 7. &c.* liquando agnovisse, ut probat Ber-

C A P U T VI.

Aliud refutatur Mirabodii mendacium, quod rerum naturalium, atque causarum incertitia suspicionem Divinitatis indiderit.

Quid jam contra Mirabodium, ac reliquos impios dicemus, qui fontem alium communis erroris, de rerum domina Divinitate, communem fuisse naturae virium, ac legum ignorationem diserte scribunt? quod quidem petulantissimum commenti genus a Lucretio didicerunt, illa scribente:

„ *Praeterea Coeli rationes ordine certo,*
 „ *Et varia annorum cernebant tempora versi,*
 „ *Nec poterant, quibus id fieret cognoscere causis:*
 „ *Exgo perfugium sibi habebant, omnia Divis*
 „ *Tradere, & illorum nutu facere omnia flecti.*

Ista qui scribant, equis non reprehensione solum, sed & convicio, & poena quavis dignos esse non putet? Illud tamquam in hac tota re levius quiddam omittimus: ea ne leviter quidem adversarios attingere, quae sunt in hac nostra controversia ipsis explicanda vel maxime. Cur enim, quando coeperunt Athei non modo *dicere in corde suo, Non est Deus*, sed & impios animi sensus qua scriptis qua voce pandere, cur universum Genus Humanum, praeclaris scilicet argumentis de tanto errore admonitum, in sententias illorum non modo non ivit, sed eas potius vel indignatione vel risu excepit, ut ne oppidum quidem unum, aut pagus quamvis exiguus, ad abnegandam Divinitatem inde permoveretur? Quid noluerunt homines saltem alicujus Provinciae, vel Urbis, ea, quae tanto suo malo

„ *Imberbes didicere, senes perdenda fateri?*

Nimirum ea lex Divinitatem agnoscendi est, ad quam non tam docti, quam facti, non tam instituti, quam imbuti sumus;

H h

mus;

mus; & quam rudes etiam homines a natura potius haurire, atque exprimere, quam ab hominibus aliis accipere, aut discere videantur.

Hæc, inquam, si omittamus, numne qui homines universos ex omni memoria ætatum, temporum, civitatum inscitiae arguit, ingenti quadam inscitia sese laborare declarat, intolerabili superbia, atque arrogantia conjuncta? Ac ne verbis solum attingamus ea, quæ probare cupimus, proponenda quædam quasi moventia sunt, quæ rudes etiam Atheos ad cognitionem, si fieri potest, intelligentiamque convertant.

Animo enim parumper, & cogitatione fingatur ingens plurimorum Virorum conventus, optimis artibus, ac scientiæ copia præstantium. Disputent illi multiplici ratione inter se de maximis rebus, at in una quapiam, aut altera sententia statuenda non ulitata quadam consensione conspirent. Qui contradicat & malum hominem esse gravissimis verbis pronunciet, & reipublicæ noxium, & vero etiam hebetè ingenio, aut potius nullo. Tum adolescentulus quidam in eum conventum obrepit, qui vix Grammaticæ rudimenta primoribus, quod ajunt, labris attigerit. Is magna voce clamet: universos illius conventus homines propter maximarum rerum ignorantiam in ea sententia statuenda turpiter decipi: se unum audiendum esse, qui nolit eandem recipi: suas enimvero voces qui audire velint, veritatem assecuturos; qui secus, tamquam fatuos homines, id affirmantes, quod ne ipsi quidem percipiant, esse contemnendos. Ad si contingeret, quid, candide lector, ad illius adolescentis, si quidem sui compotem esse constaret, temeritatem, atque superbiam, addi posse censes?

Neque enim arbitror te, quamvis in legendis Baylii libris exercitatus fueris, velle nescio quid hoc loco de primis illis Christianis & pueris, & mulieribus Ethnicorum sapientiam contemnentibus insusurrare. Etenim, ut reliqua fileam, cum infantes illos Philosophos Christianæ virginis,

nes, ac pueri reprehendebant, non id agebant, ut sua propria ratio sibi relicta cum illorum ratione pugnaret, sed ejus auctoritatem sequebantur, & humanae cuilibet anteponebant, quem sapientissimum esse Deum, nemo fere negare poterat, quia prudens ac sciens in crassissimis haerere vellet erroribus. Ipsius etiam Dei virgines illae, puerique voces tam perspicuas audiebant, ut, quin ipse loqueretur, nulla ratione dubitari, & veritas, & pietas, & religio sineret. Sed puerum, aut adolescentulum, neque a natura, neque ab arte satis ad disputandum instructum rationem suam, & ingenium, atque sollicitiam cum centum, aut mille sapientum doctrina committere, id enimvero nullo modo ferendum esset.

Facile vides, opinor, acute lector, quorsum haec tota spectet oratio. Nemo enim sanus dubitare potest, quin & Mirabodius, & universa Atheorum cohors, si cum Humani totius Generis doctrina, sapientiaque conferatur, multo minoris auctoritatis haberi debeat, quam illius adolescentis loquacitas cum centum, aut mille sapientum gravitate comparata.

Quid enim tantulum illud Spinosae acumen, quid puerilis illa Mirabodii eruditio, & quaedam copia verborum, quid similitum Scriptorum non aliis fere nervis, quam robustae impietatis, vigenis oratio, ad totam Hebraeorum, Chaldaeorum, Persarum, Aegyptiorum, Phoenicum, Graecorum, Romanorum, Sinarum prudentiam? quid ad Christianarum Gentium tot, atque tantarum, sapientiam? quid ad reliquarum omnium Nationum qualemcumque sollicitiam, atque doctrinam?

Haecine igitur paucorum hominum vilis, & abjecta manus supremi Numinis cultores vexet omnibus contumeliis? haecine pudendi cujusdam timoris, aut simulatae pietatis gravissimos quosque viros arguat? haecine sapientissimos philosophos, haecine divina quaelibet ingenia, haecine totum semper Humanum Genus in turpissimo affirmet erro-

re, propter naturalium causarum ignorantem (a), fuisse versatum? Quid erit superbiam in furorem convertere, nisi hoc est? aut quid infani hominis, qui neque se, neque alios norit, magis proprium dici, vel fingi potest? Equidem vereor, ne, si libri quidam hac aetate conscripti pervenerint ad posteros, longe aliis eandem nominibus, quam *Saeculi aurei*, vel *illuminati* aliquando vocaturi sint.

CA-

(a) Notatu dignum est, quod contra Mirabodum, eam ignorantiam hominibus exprobrantem, Bergierius scripsit. (*Ess. du Matériel, To. II. C. I. p. 6.*) = *S'il est vrai que plus l'homme est ignorant, & stupide, plus il est superstitieux, c'est mal-à-propos que certains critiques ont voulu chercher dans un autre bémisphère des peuples sauvages, qui ne connussent point Dieu, qui n'eussent aucune Religion, pour tirer de leur ignorance une induction contre le consentement général de tous les hommes, qui prouve l'existence d'un Dieu. Ces Critiques imprudents soutenoient, qu'il y a des peuples tellement barbares, qu'ils n'ont point de Religion. Notre Philosophe prétend au contraire, que plus ils sont barbares, plus ils sont portés à se faire une Religion. L'on n'exigera point de nous la conciliation &c.* = Acute ista Bergierius. Attamen, ut verum fatear, in eo bonus dormitat Homerus, quod, nullos esse populos immaniter effratos sine ulla Religione, significat, Nam, si de Americanis pluribus praecipue loquamur, non videtur id ita

negari posse, ut fidem diligenti, & curioso lectori tua faciat oratio. Iraque illud potius contra Atheos, & Atheorum hac in causa patronos, urgendum est: huiusmodi gentes non omni prorsus Divinitatis cognitione carere; quamvis, ob insignem barbariem, & impietatem, non eam religione ulla prosequi velint, ac dicere soleant, non quidem esse illam obsequiis indignam, sed non praestolari hominum obsequia, ut iisdem beneficiat, aut a malis inferendis abstinat. Unica ratio est Cl. Bergierium hac in re defendendi, si forte nomine Religionis non certa quaedam obsequia, vel ritus, qui hominibus innotescant, intelligi voluerit, sed admirationem illam cum levi saltem reverentia conjunctam, quam, si quis de Divinitate cogitet, non animo saltem aliquando concipere, vix possit. Hoc sensu videtur Justus Lipsius loqui, qui barbaris etiam, ac silvestribus Americae populis aliquam religionem tribuit. At multo saepius nomine Religionis ea, de quibus diximus, publica obsequia venire solent, atque etiam debent.

CAPUT VII.

Potissimum argumentum ostenditur, quod Humanum Genus ad agnoscendam Divinitatem impulsit, ac non modo Mirabodius, sed & Diderotius confutatur, qui vim ejusdem argumenti magna ex parte elevare videtur.

IN eo multus est Mirabodius, ut rationes exponat, quibus homines in fraudem iuducti commentitia Numina coeperunt aris imponere, ac multiplici superstitione venerari. Fatetur Bergierius, neque alii fateri dubitant, Mirabodium in ea re vel omnino, vel magna saltem ex parte non decipi. Sed in eo certe, bonis omnibus auctoribus, valde decipitur, quod, ut jam innuimus, prius commentitia Numina, quam unicum Deum, totius Naturae dominum, fuisse ab hominibus creditum, sumat citius, quam probet. Deinde in eo etiam turpiter labitur, quod ad totum Humanum Genus confidenter extendat, quae nonnullarum tantummodo gentium fuisse, probare potest.

Sed ille crassissimus est in re nostra error, aut fraus, quod numquam inter falforum Deorum cultum, & cognitionem Divinitatis, accurate distinguere videatur. Atqui sunt eae duae res omnino diversae; quod fusius contra Baylium alio loco persequemur. Nunc illud tantummodo volumus: aliis omnino rationibus Eθνicos fuisse ductos, cum Elementa venerari, cum Jovem Coeli Regem constituere, cum Junonem, aut Palladem, aut Mercurium, aut Bacchum, divinis honoribus prosequi coeperunt; aliis autem rationibus Humanum Genus omni aetate sensisse, Vim aliquam esse, Potestatemque divinam, quae summa intelligentia, summaque Naturae perfectione fruatur, & longe hominibus, ac reliquis rebus omnibus antecellat. Primum illud non ad Humanum Genus universum, sed tantum ad gentes aliquas in Humano Genere comprehensas pertinet. Itaque

que Mirabodio liceat, inscientiam illarum, quantum vult, arguere, dummodo, multo maiorem suam inscientiam esse, aliquando meminerit. Alterum vero, quod est totius Humani Generis, multo validius est, quam ut mendaciis, & fraudibus labefactari possit.

Ut enim reliqua sileam, argumentum profecto, quod a mira mundi pulchritudine, atque aptissimo partium ordine, tanta rerum varietate conjuncto, ducitur, nemini non satisfacit, qui modo simile hominis aliquid habere videatur. Hoc, inquam, argumentum (neque enim nunc de innata Dei cognitione disputo, quae sit, necne sit, nihil in his libris definire necesse est): at si de argumentis loquamur, hoc certe, quod attigimus, & maximam, & nobilissimam Humani Generis partem Divinitati subdidit (a).

Caeterae ferme omnes rationes in media philosophia positae, haud scio an vim tantam, ac robur fuissent habiturae. Nam primo quidem non omnes, qui veniunt, aut venire volunt in sapientum numerum, singuli singula probant, quae contra proterviam Atheorum divina etiam ingenia protulerunt (b). Itaque facile fieri posset, ut pluri-

mos

(a) Non potest hoc loco nobis opponi, quod aliqui, nobis auctoribus, Divinitatem esse non inficiati fuerint, etsi Deum Conditorum Mundi, vel saltem ipsius Mundi moderatorem fateri noluerunt. Hi quidem nobilissimum argumentum, de quo sermo est, contempserunt. Sed, ut omittam ne rerunt quidem levissimorum hominum auctoritatem esse faciendam, ubi cum reliquo humano genere conferatur, primo quidem aliis rationibus eisdem ipsa natura docere potuit, Divinitatem existere: dum enim potissimum argumentum exponimus, quod natura ipsa suppeditat, ut Divinitatem agnoscamus, non dicimus, nullam aliam esse rationem, qua veritatem eandem nos ipsa na-

tura doceat: deinde saepe contingere videmus, ut improbi praesertim homines naturae vocem, qua parte nihil incommodum, aut difficile praecipiat, aut nunciet, non inviti agnoscant, sed eandem, qua parte vitiosis ipsorum cupiditatibus obest, quantum quidem possunt, audire detrectent. Quare haud scio, an satis efficax ratio dulci ab illorum inconstantia possit, ut non cum ipsis etiam aliquid natura loqui existimetur. Haec praecipue in Epicureis locum habent.

(b) Ut curioso lectori geramus morem, non gravabimur, quod hic attigimus, quibusdam doctorum hominum sententiis, aut exemplis, breviter illustrare. Nam primo quidem

Car-

mos addubitare cogeret doctorum hominum his de rebus tanta dissensio; praesertim cum, esse Deum, sit ex iis ve-

ris

Cardinalis Alliacensis, qui magnam inter Scholasticos acuminis in disputando famam assecutus est, negavit, ut auctor est Suarezius (*P. Suarez Metaph. Disp. XXIX. Sect. 2. = demonstratam fuisse Dei existentiam, aut demonstrari posse =*. Deinde Gormasius (*P. Gormaz*) subtilis propterea illorum conditione philosophus habitus, nec ineruditus, ea scripsit *Disput. I. Sect. 1. n. 19. = Videmus vix ullam assignatam esse huc usque demonstrationem metaphysicam de Dei existentia, quae pluribus, & magnis Doctoribus non displiceat. =* Idem clarius etiam professi sunt cum Zabarella Scholastici plures, in quos acrius, quam par est, Antonius Genuensis (*in Elem. Metaph.*) invehitur. Erraverunt illi quidem, mea sententia, nec leviter. Non tamen putarunt, quod ipsis Genuensis tribuit, non posse, quod fit Deus, lumine rationis ostendi. Censuerunt ii tantummodo, non esse apta satis & evidentialia quaedam & subtilioribus petita rationibus argumenta, quae philosophorum sunt maxime propria. Caeterum pii homines, & acuti, numquam dubitare visi sunt, quin = *Cocki enarrarent gloriam Dei, & opera manuum ejus annuntiaret Firmamentum =*; quem versiculum quidem ipse Voltaerius (*in Metaphys. Newton.*) aptissimum argumentum esse scripsit inter omnia, quibus, esse Deum, demonstrare possumus. Quod pertinet ad recentiores, nemo fere ignorat, quantopere sub hujus aetatis initium disputatum fuerit inter celebriores philosophos, de optima ratione demonstrandi hominibus per argumenta Divinitatem.

Nemo tamen negavit, inter eosdem, nisi philosophi nomine non satis dignus aliquis auctor, ex mundi pulchritudine colligi, quod sapientissimus artifex haec omnia molitus aliquando fuerit. Plerique scilicet argumentum prae caeteris improbarunt petum ab *Idea Entis summe perfecti*. Cujus quidem argumenti auctor Cartesius vulgo existimatur; sed intelligendum est, apud antiquiores etiam Scholasticos haud ita obscura, vel implexa ratione propositum inveniri: sunt autem ii Scholastici, Autecius, Aegydius, Dionysius, Carthusianus, Albertus Magnus, Liranus, Abulensis, aliique. Nos hic idem argumentum clarissimis ipsius Cartesii verbis proponemus, ut acutus lector videat, an credibile sit, illo totum Humanum Genus potuisse capi, vel posse = *Animus meus, inquit (Princip. Phil. P. I. C. 14.) considerans inter diversas ideas, quas apud se habet, unam esse Entis summe intelligentis, summe potentis, & summe perfecti, quae omnium longe praecipua est, agnoscit in ipsa existentiam non possibilem, & contingentem tantum, quemadmodum in ideis omnium aliorum rerum, quas distincte percipit, sed omnino necessariam, & aeternam. Atqui ex eo, quod exempli gratia percipiat, in idea trianguli necessario contineri, tres ejus angulos aequalis esse duobus rectis, plane sibi persuadet, triangulum tres angulos habere aequalis duobus rectis: ita ex eo solo, quod percipiat existentiam necessariam, & aeternam in Entis summe perfecti idea contineri, plane concludere debet, Entis sum-*

ris unum, quae flagitiosorum, hoc est non exiguae partis Humani Generis, mentes, animosque concutiant. Quare veritas haec, nisi Solis instar nolentium etiam in oculos incurreret, facile a plerisque repudiaretur. Fieri enim videmus in huiusmodi maxime rebus, ut

„ *Acclinis falsis animus meliora recuset.*

Praeterea plerique homines publicae, vel domesticae rei procuracione distecti, vel aliis impliciti curis, aut immanitate effecti, aut ingenii tarditate, crassaque minerva impediti, aut molli demum, otiosaque segnitie diffuentes, liberales disciplinas, quibus ista continentur, ne summis quidem labiis attigerunt: ex quo fit, ut neque satis tam subtiliter investigata percipiant, si forte audiant in Lycaeis, inter philosophos, optimorum quoque copia verborum explicata.

At argumentum illud, de quo loquimur, tam clara in luce ab ipsa natura proponitur, ut nihil afferat ab hominum quoque vulgarium sensibus alienum, nihil ab imperitorum intelligentia, sensuque disjunctum. Nulla sane est tam efferrata barbaries, cui modo rationis lumen affulgeat, quae

summe perfectum existere: Magisque hoc credet, si attendat, nullius alterius rei ideam apud se inveniri, in qua eodem modo necessariam existentiam contineri animadvertat. Ex hoc enim intelliget, istam ideam Entis summe perfecti non esse a se effictam, nec exhibere chimae-ricam quamdam, sed veram, & immutabilem naturam, quaeque non potest non existere, cum necessaria existentia in ea contineatur = . Haec celebris ea demonstratio, quae

non modo philosophis, sed & aliquibus Patribus, ut Augustino, & Anselmo, placuisse dicitur; nunc vero temporis fere neglecta jacet. De illa, si plura cupis, vide Fabricium *Delect. arg. C. X. p. 329.* & Clarkium *To. I. de l'Exist. de Dieu C. 4.* Equidem eorum, qui demonstrationem eam excogitarunt, aut adornarunt, ingenium non leviter admiror. At profecto me, si Atheus essem, non ista convincerent.

quae dum porticum, dum templum, dum domum, vel urbem contemplatur, non ab artificibus mentis alicujus, atque consilii illa omnia constructa putet. Sunt tamen ea & multo minus admirabilia, quam quae oculis quisque suis intuetur quotidie opera naturae, & multo quidem faciliora. Quis ergo modo coelum suspexerit, aut oculos in ipsam, quae nostris obteritur pedibus, tellurem demiserit, aliquam esse neget maxima sapientia, parique potentia Mentem, quae tantis operibus, atque tam pulchris in ipsa natura praefideat?

Itaque sapienter, ac vere, si de argumentis instituatursermo, Plutarchus illa scripsit (a) = *Notionem Dei suggessit primum conspecta eorum, quae in mundo insunt, pulchritudo. Nihil enim pulchri temere, & fortuito nascitur, sed ab arte aliqua efficitur. Mundum pulchrum esse figura, color, magnitudo, & astrorum varietas arguunt* = . Et infra = *Id quoque nos ad Dei cognitionem deduxit, quod cum Sol, Luna, & reliquae Stellae infra terram deferuntur, eadem rursus magnitudine, colore, locis, temporibusque iisdem oriuntur* = ac rursus = *Homines enim coeperunt Deum agnoscere, cum viderent Stellas tantam concinnitatem efficere, ac dies, noctesque, aestate, & hyeme, suos servare statos ortus, atque obitus; indeque terram animalia, & fructus proferre* = .

Hinc & gravissimi totius Graeciae philosophi hoc idem argumentum tanti fecerunt, ut ad ipsum urgendum omnes tum ingenii sui, tum etiam eloquentiae vires exerendas arbitrantur. Quid enim potuit aut gravius in hanc rem, aut magnificentius dici, quam quae Libro X. de Legibus, atque aliis etiam in locis Deus ille philosophorum habet, cui primas ex sapientibus viris facile concessit antiquitas? Quid etiam nobilius, aut sublimius afferri, quam quae tanti Viri discipulus scripsit, aureum orationis flumen fundens

I i

Ari-

(a) *De Plac. Philos. Lib. I. C. V. p. m. 292. 293.*

Aristoteles, cujus elegantissima verba Cicero haud scio an elegantioribus latinis verbis exprefferit? (a)

Hanc

(a) = *Si essent*, inquit apud Ciceronem *de Nat. Deor. Lib. II. qui sub terra semper habitavissent bonis, & illustribus domiciliis, quae essent ornata signis, atque picturis, instructaeque rebus his omnibus, quibus abundante hi, qui besti putantur, nec tamen exissent unquam supra terram, acceperissent autem famam, & auditione esse quoddam numen, & vim Deorum: deinde aliquo tempore patefactis terrae finibus ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent, quum repente terram, & maria, coelumque vidisset, nubiumque magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, aspexissentque Solem, ejusque cum magnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam effluentiam cognovissent, quod is diem efficeret toto coelo luce missa: quum autem terras nox opacasset, tum Coelum totum cernerent astris distinctum, & ornatum, Lunaeque luminum varietatem, eum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, & occasus, atque in omni aeternitate ratos, immutabilesque cursus: haec cum viderent, profecto & esse Deos, & haec tanta opera Deorum esse arbitrantur* = Haec Aristoteles, qui Physicorum etiam VIII. nostrum hoc argumentum eternat, atque urget. Neque vero audiendi sunt, qui Stagiritem ajunt non haec ex animi sui sententia protulisse, verum ut imperitioribus fucum faceret. Hi non aliam tam ridiculae calumniae rationem afferunt, nisi quod Aristoteli Deus fuerit ingens tan-

tummodo quidam Sisyphus, ea poena scilicet damnatus a Fatis, ut Coelum Supremum per totam aeternitatem incredibili celeritate contorqueat. Sed quanto fallantur opere, qui de Aristotele tam prave sentiunt, is demum viderit, qui, partium omni studio seposito, ipsius libros attente legerit. Ex. gr. *Metaphys. XII. Summa II. C. III.* ita de supremo illo Motore differit = *Degentia vero (Vita), qualis nobis paucis tempore, optima illi est. Si quidem ita semper illud est Nobis autem profecto id impossibile est.... Ipsa vero intellectio secundum se ejus est, quod secundum se optimum est, & quae maxime est, ejus quod maxime est.... Si igitur ita bene se habet Deus semper, ut nos aliquando, admirabile est. Quod si magis, adhuc admirabilior est. At ita se habet, Caeternum vita quoque profecto inexistit (Deo): siquidem intellectus operatio vita est. Ille vero est actus. Actus vero per se illius vita optima, & perpetua est. Divinus itaque Deum sempiternum, optimumque vivens esse Quare vita, & aeternum continuum, & aeternum Deo iunctum. Hoc enim est Deus. Quicumque vero, ut Pythagorici, & Pseusippus, putant optimum, & pulcherrimum non esse in principio, eo quod plurimum quoque, ac animalium principia casusque quidem sunt, bonum vero & perfectum in his esse, quae ex his sunt, non recte putant. Semen namque ex aliis prioribus perfectum est. Neque semen primum est, sed quod perfectum est..... Quod itaque est*

Hanc eandem viam iniverunt, cum, esse Deum, ostendere cuperent Zenonis, Cleanthisque discipuli, ac tota Stoicorum familia, quorum & idem Cicero, & Manilius, & Seneca tam multa in hanc rem & subtiliter excogitata, & acute dicta, & apte conclusa retulerunt, ut mirum sit, quod saepe diximus, tam graves philosophos in Atheorum

I i 2

fo-

est quaedam aeterna, immobilisque substantia, & a sensibilibus separata, constas ex dictis. Offensum autem est, quod nec ullam magnitudinem possibile est hanc substantiam habere, verum impartibilis, indivisibilisque est. . . . . At vero quod & impassibilis, & inalterabilis est &c. = Jam qui ea de Natura Divina sentit, profecto non ita male sentit, ut, si quando ex Mundi pulchritudine Deum optimum, ac pulcherrimum esse colligat, non ex animo loqui dicendus omnino sit. Quod si rerum, quae sub Luna sunt, perpetuam supremo Numini curam admittit Aristoteles, non inde sequitur, ut nullo modo putaverit, singulas rerum species, quas minime necessarias habuerit, infinitae illius Mentis vi, ac descriptione fuisse aliquando, aut saltem ab aeterno, constitutas. Multo minus inde inferre licet, non in ea fuisse Aristotelem opinione, ut ab infinita supremi sapientia Numinis caeterae intelligentiae, quarum infimae terrenis, humanisque rebus praesint, occulta quadam ratione juventur. Denique, si non omnia, quae Aristoteles de Natura Divina dixit, inter se videntur satis apte posse cohaerere, non ideo statim impietatis illius, qua major esse non possit, dammandus est; sed & ejus acumen, & constantia desideranda; & ii sunt amice, ac leviter corripiendi, qui vi-

dentur, aut potius vixi sunt, putare; non fuisse Aristotelem in ea sententia comprehensum, qua Philosophos Ethnicos Apostolus evanuisse in cogitationibus suis gravissime testatus est. Sed jam ipsa Aristotelis Graeca verba multo meliora, imo & clariora, quam Latina sit interpretatio, percurramus = Διαγωγή δὲ τοῦ θεοῦ ἐξ ἑκ ἡρώτων ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐκ ἐστὶ ἀρίστη. μακρὸν χρόνον ἤρως. ὅταν γὰρ αὐτὸ τοῦτο τοῦ θεοῦ γὰρ ἀδυνατοῦ... ὁ θεὸς οὐκ ἐστὶ κατ' αὐτὸν, τὸ κατ' αὐτὸ ἀρίστον. καὶ τὸ μάλιστα, τὸ μάλιστα... . . . . . Ἐπὶ οὖν ὅταν τὸ ἔχει, οὐ γὰρ οὐκ ἐστὶν. ὁ θεὸς αὐτὸ θαυμασιό. καὶ δὲ μάλλον, ἵνα θαυμασιότερον ἔχει δὲ αὐτὸ, καὶ ζῶν δὲ γινώσκων. ὁ γὰρ τὸ ἰσχυρὸν ζῶν. ἰσχυρὸς δὲ ὁ θεὸς αὐτὸν ζῶν ἀρίστη, καὶ αἰδώς. φανερὸν δὲ τὸν θεὸν οὐκ ἐστὶν αἰδῶν, ἄριστον. ὅταν ζῶν καὶ αἰὶν συνήκει καὶ αἰδῶς ὑπάρχον τῷ θεῷ. τὸν γὰρ ὁ θεὸς οὐκ ἐστὶν ὑποκαταστάσει, ὅταν οὐκ ἐστὶν ὑποκαταστάσει καὶ ἐπὶ αἰδῶν καὶ κάλλος μὴ ἐστὶν ἀρχὴ οὐκ ἐστὶν, διὰ τὸ καὶ τὸν θεὸν τὸν καὶ τὸν ζῶν τὰς ἀρχὰς αὐτὰ μὴ ἐστὶν, τὸ δὲ κάλλος καὶ τὸ τίλλω ἐστὶν τῷ θεῷ τῷ, ὅτι ἀρίστη οὐκ ἐστὶν. τὸ γὰρ ἐπὶ αἰδῶν ἐστὶν ἵνα προτέρω τίλλω, καὶ τὸ πρῶτον οὐκ ἐστὶν ἵνα, ἀλλὰ τὸ τίλλω... . . . . . Ὅτι μὴ οὐκ ἐστὶν οὐκ ἐστὶν, καὶ ἀκίνητος, καὶ κινησιμὸς τὸν αἰδῶν, φανερὸν ἐστὶν ἵνα ἰσχυρὸν. διδόναι δὲ, καὶ ὅτι μὴ ἐστὶν ἵνα ἰσχυρὸν τὸν θεὸν, ἀλλὰ ἀμείνων καὶ ἀδύνατος ἐστὶν... . . . . . ἀλλὰ μὴ καὶ ἐστὶν ἀπᾶν, καὶ ἀναλλοτῶν =

focietatem a recentioribus quibusdam scriptoribus potuisse compingi.

Manilii poëtae Stoici, & Stoicorum, ut diximus, sententias exprimentis, versus aliquos hic afferre sufficiat. Etenim nos ille jubet advertere, in Astrorum ordine, & cursu

„ certis quod legibus omnia parent;
 „ Nusquam turba nocet, nihil illis partibus errat
 „ Latius, aut levius; mutasove ordine fertur.
 „ Quid tam confusum specie, quid tam vice certum est?
 „ Ac mihi tam praesens ratio non ulla videtur,
 „ Qua pateat, mundum divino numine veris,
 „ Atque ipsum esse Deum, nec forte cobiſſe, Magister
 „ Ut voluit credi, qui primus moenia mundi
 „ Seminibus struxit minimis, inque illa resolvit.
 „ Ecquis enim maria, & stellas, & sydera coeli,
 „ Aetheraque immensos fabricantem finibus orbes,
 „ Solverentemque alios, constare, & cuncta reverti
 „ In sua principia, & rerum mutare figuras:
 „ Quis credat tantas operum sine numine moles
 „ Ex minimis, coeoque creatum foedere mundum,
 „ Si fors ista dedit nobis, fors ipsa gubernat?
 „ At cur dispositis vicibus consurgere signa,
 „ Et velut imperio praescriptos reddere cursus
 „ Cernimus? &c. (a)

Ipsè

(a) Hi Manilii versus etiam ostendunt, quantopere mentiti fuerint. Joannes Tolandus (*Orig. Judaic. p. 106.*) & Antonius Collinsius (*de Libert. Cogit. p. 119.*) ubi non alia illum, quam recentiores Pantheistas, Divinitatis, ac Providentiae hostes, scripsisse iactarunt. Neque tamen assentior Laurentio Bonincontro Miniatensi, qui anno 1484. commentarium edidit in Manilii carmina. Negat autem ipsum Manilio

Mundum visum esse Deum. Contrarium enim optime statuit Jo. Lauren. Mosheimius (*ad Cudov. C. IV. §. 20. &c.*) quem tamen ipsum non audio, ubi Manilium inter Spinoesae praeclusores numerat. Itaque Stoicus poëta Divinitatis, & intelligentis, & providae, & perfectae notionem ad Mundum ipsum detorsit; qui error distat, ut vidimus, ab Aëtheis impietate.

Ipse quidem Cicero ita hoc argumentum exornat, ut mea quidem sententia sit, caeteros ab illo, quod pertinet ad artem apte, distincte, ornateque dicendi, semper omnes, hic autem etiam ipsum a sese superatum. Videtur autem hoc argumentum non modo a Cicerone tamquam illorum proprium exornari, quorum sententias, Academicorum more, suscipit defendendas; at vim in ejusdem animum omnino magnam habuisse. Multis hic praetermissis advertere sufficiat, Ciceronem in extremo secundo *de Divinatione*, cum quid ipse proprie de Religione, ac Divinitate sentiret, pandere videretur, illa scripisse = *Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam & majorum instituta tueri sacris, caeremonisque retinendis sapientis est: & esse praestantem aliquam, aeternamque naturam, & eam suspiciendam, admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum coelestium cogit consistere* =.

Sed & Philo Judaeus, & Dio Prusaeensis, eloquentissimi Viri multa in hanc rem scripsere praeclara, & Epictetus, & Simplicius, & Sextus Empiricus, & Proclus, caeterique Platonici, non levem in hoc argumenti genere tractando laudem adepti sunt; ex quibus multa sumit, ac recitat divinus ille Petavius (a), quem cum vel maxime aliquando laudare cupiam, quibus potissimum laudibus prosequar, ignoro.

Quis enim facile definiverit, utrum ab eruditione singulari magis ille celebrari debeat, qua reliquos aetate suae fere omnes doctissimos Viros antecessit, an ab incredibili, divinaque sapientia, qua tam feliciter inveteratae cujusdam barbariae, scholas non ita paucas iis temporibus occupantis, immane jugum excussit? Vidit enim vir ille, vidit, quomodo spinosum illud plurimum Scholasticorum acumen, & exile, ac versatile disputandi genus, optimorum Auctorum lectione, historiae, atque artis Criticae cognitione, etiam

(a) *Lib. I. Theologic. Dog. C. I.*

iam orationis nitore, ac dignitate quadam emendari, ac temperari oporteret.

Sed ex eodem Petavio discimus, non aliam fere, praeter hanc rationem, de qua loquimur, & quaerimus, *vulgi*, ut ipse ait, *aptam judiciis*, a Christianis Patribus, ac Philosophis Saeculo VIII. antiquioribus usurpatam fuisse. Rationes enim *e subtilioribus*, ut idem loquitur, *argumentis peritis* primus eo saeculo Joannes Damascenus induxit.

Jam vero & Auctores a Petavio relati, & Petavius ipse, ut innumeros alios, optimos caeteroqui, Scriptores tacitus praetermittam, nostrum hoc argumentum, a mundi pulchritudine, atque ordine ductum, ita versant, atque pertractant, ut ingenio cuilibet non prorsus hebeti satisfacere posse videantur.

Ex his autem illud etiam satis, opinor, vides, candidè lector; non levem impudentiam Diderotii fuisse, qui, non modo Epicureorum stultitiae quibusdam in locis fassus visus est doctis hominibus, quibus liceat de his rebus judicare, sed ea etiam aperte scripsit (a), quae non mediocriter omnia, a nobis hactenus disputata, labefactare possent. Narrat enim Newtonum, Niewentitium, Muschenbroëkium, fuisse primos, qui *'Adèryta* contra veterum, si superis placeat, philosophorum ictus immobilem everterent: Argumenta porro, quae rem hanc conficiant, non ex metaphysica ratione, sed ex *Physica*, ut vocant, *experimentalì*, quae tantum

(a) Is est infamis operis auctor, quod inscribitur *Pensées Philosophiques*. (§. 17. 18.) = *Ce n'est pas de la main du Metaphysicien, que sont partis les grands coups, que l'Atéisme a reçu: Ce n'est que dans les ouvrages de Newton, de Muschenbroek, de Nieuventit, qu'on a trouvé des preuves satisfaisantes d'un Être souverainement intelligent. Graces aux travaux de ces grands hommes, le monde n'est plus un Dieu: c'est une machine, qui à ses poulies, ses res-*

sorts, & ses poids = imo & discrete scribit, Augustinum, Chrysostomum, Basilium, caeterosque, cum Mundi machinam non cognoverint, ne Divinitatem quidem cognovisse. Vide de hoc libro, ejusque Auctore *Didion. Antipbil. Art. Did.* Eadem habet etiam Diderotius in aliis libris contra Religionem conscriptis; in eo praesertim, cui titulum fecit *Lettres sur les aveugles, & sur les sourds*.

tum illis Viris debeat, esse petenda, & alia in hanc rem sine auctoritate, sine doctrina, sine lepore. Qui ita scribit, argumentum ex praeclaris naturae operibus, quae omnium ante oculos versantur, a philosophis omnibus non ita recentibus ductum nihili facit, & sapientes illos, & totum Genus Humanum per tot saeculorum cursum, casu potius, ut ita dicam, quam probe perspecta ratione, nobilissimam veritatem assecutum fuisse putat.

Sed illud commode accidit, quod hujusmodi scriptor temeritatem suam ita prodit, ut nihil in ejus auctoritate elevanda desudandum sit. Quis enim, nisi vocibus, quae facilius quidem certe, quam atomi Epicureae convenire poterant, ut ex calamo tam inepte scribentis exciderent; nulla enim ingenii vi, nullo sapienti consilio collectae videntur; quis, inquam, nisi hujusmodi vocibus decipi sese patiatur, hominem in historia philosophiae prorsus hospitem, in ipsa vero philosophiae scientia adeo rudem, ut, quid Metaphysica sit, prorsus ignoret (id enim ex iis, quae retulimus, aperte concluditur) vel unius teruntii faciendum esse arbitretur?

Quid autem tribus illis, quos diximus, praestantissimis hominibus ingratus potuisset accidere, quam per hujusmodi nebulones tam injustis laudibus sua nomina celebrari? Alexandrum quidem Magnum, veteres tradiderunt, nihil indignius, quam ejus generis laudes, ferre consuevisse. Itaque cum ei Graeculus nescio quis libellum obtulisset, in quo plus aequo res ejus quaedam gestae amplificabantur, quibusdam quoque mendaciis admixtae, & Scriptoris temeritatem castigavit, & libellum in praeterfluentem aquam (erat enim in cymba) projecit, gravissime pronuncians: tot se veras meruisse laudes, tamque praeclaras, ut commentitiis non indigeret.

Nemo quidem, nisi forte, in aliqua potius Arabum, quam Peripateticorum schola, nihil omnino dicere, quo tempore multa proferat verba, didicerit, nemo, inquam, negat,

gat, novam huic nostro argumento lucem & a Triumviris illis, & a recentioribus aliis Scriptoribus allatam vel nostra, vel patrum memoria fuisse (a). At nemo item cordatus homo negat, suam argumento stare vim, etiamsi ea tantum considerentur, quae videlicet, quemcumque patremfamilias ex aliquo circulo arripiamus, facile nobis percontantibus narrare posset.

Quis enim hunc hominem dixerit, qui, remota etiam subtilitate disputandi, non possit distinctius mundi totius motus, conversionesque contemplari, & astra illa, quae recte naturae totius totidem miracula dixeris, multum inter se altitudine, aut humilitate distantia, quorum tamen vagi motus rata semper, & certa sui cursus spatia definiunt? Quis adeo sit expers ingenii, ut non vehementi percellatur admiratione, cum Solem hunc tanta celeritate moveri, vertique videat, constantissime confidentem vicissitudines anniversarias, cum summa salute, & conservatione rerum omnium?

Quid? aër hic, qui vitalem, ac salutarem spiritum praebet animantibus, ac modo huc, & illuc effluens ventos efficit, modo nubes, humoremque colligit augendis agris ne-

(a) Huc exemp. gr. ea optime faciunt, quae magnus ille philosophus, aut potius recentiorum philosophorum princeps Newtonus advertit in *Optica ad quaestion. 13. p. m. 345.* = *Dum Cometae moventur in orbibus valde excentricis, undique, & quoquo modo versum in omnes partes coeli, utique nullo modo fieri potuit, ut caeco fato tribuendum sit. Quod Planetae in orbibus concentricis motu consimili ferantur omnes, tam miram universitatem in Planetarum systemate, necessario fatendum est, intelligentia, & consilio fuisse effectam* = At rationes e Newtoniana doctrina ductas ad argumentum hoc nostrum confirmandum

nemo magis illustrat, quam praestantissimus Newtoni discipulus Samuel Clarkius, ubi *Ens necessarium* infinita sapientia instructum esse demonstrat (Tom. I. de *P. Exist. de Dieu*): quamvis & alii doctissimi recentiores non levia nobis ad Sapientiam divinam cognoscendam praefidia suppeditent. Neque vero nimis oratione exaggeratum illud videri debet, quod de praestantissimo Astronomo Cassinio scripsit Fontanellius (M. de Fontauelle *Eloge de Cassini Hist. de l'Acad. des Sciences T. IX.*) = *Les Cieux qui racontent la gloire de leur Createur n'en ont jamais plus parlé à personne qu'à lui, & n'ont jamais mieux persuadé* =

necessarium, modo frigoris, modo caloris facit varietates, tribuens aliud ferendi tempus, aliud metendi, num parum admirationis habere solet?

Quid jam de Mari dicam, cujus ea est aequoris im-
menfitas, tanta gemmarum, atque unionum copia, tanta
insularum varietas, ac multitudo, tanta orarum amoenitas,
tanta, atque tam pulchra partim submersarum, partim in-
nantium, partim ad saxa inhaerentium genera belluarum!

Jam si, ut animis, ita oculis, totam simul intueri ter-
ram possemus, nulla esset insatiabilior species, nulla pul-
chrior aspectu, ut nulla est ad rationem, sollertiamque
praestantior. Neminem tamen etiam modo non cum admi-
ratione delectant & herbae, quibus vestiuntur, & fruges,
quibus ditescunt agri, tot alendis animantibus opportunae,
& vites, quae novis pubescere incipiunt, ac luxuriari
pampinis, pauloque post uvas fundunt salutare humore tur-
gidulas, & poma, quae nihil tum usu laetius, tum visu
pulchrius terra producit, & flores, quorum incredibilis
multitudo insatiabili varietate distinguitur. Quid de arbori-
bus dicam, quarum aliae semper virent, aliae hyeme nu-
datae, verno tempore tepefactae frondescent? Quid mon-
tes vestitos, atque silvestres, quid fluminum opportunitates
enumerem? quid medicamentorum salutarium plenissimas
terras? quid reconditas auri, argentiue venas? quid cae-
terorum metallorum fodinas, infinitamque vim marmoris?

Jam vero nulla est dicendi tanta vis, tantaque copia,
ut satis animantium varietatem, ac pulchritudinem expri-
mat, quorum incolumitati servit, & commodis ipsa tellus,
dum vicissim tellurem ipsa non sinunt aut situ sterilem ubi-
que squallefcere, aut stirpium asperitate vastari. In ipsis
enim animantibus, quae magis despiciuntur, quam sollers est,
subtilisque tum ad usum, tum ad venustatem descriptio par-
tium, quam admirabilis omnium fabrica membrorum! Om-
nia enim, quae aut intus inclusa sunt, aut exterius ap-
parent, ita nata, atque locata sunt, ut, si quis aliquid cor-
rige-

rigere velit, aut deterius sit factururus, aut id profecto desideraturus, quod nulla fieri satis apta ratione possit.

Nihil hic de divino animali dicam, cujus ea est membrorum compositio, ea lineamentorum conformatio, ea dignitas oris, atque majestas, ut nihil cum ejus pulchritudine, ac perfectione possit ex tota rerum natura comparari. Multo enim plus admirationis Animus ille habere debet, atque illa Mens tam sagax, atque tam prudens, ut ignoscendum aliqua ratione videatur Antiquis, qui decerptam ex ipsa Mente divina putaverunt.

Haec, inquam, omnia, & quae sunt his etiam plura naturae opera, omnium admirationi, atque omnium oculis exposita, de Vi, ac Sapientia Supremi cujusdam Numinis tam clare, tamque peripicue Mortales admonent, ut nemo, etiamsi velit, ex animo negare facile possit, a perfectissima fuisse hominibus provisum, praestantissimaque Natura.

Stultus igitur Diderotius (liceat enim homines, qui nulla piorum Virorum, nulla Religionis, nulla ipsius Christi Domini reverentia ducuntur, suis aliquando nominibus appellare) stultus, inquam, ille, qui non potuisse homines ante Newtonum, Niewentitium, & Muschenbroëkium divinam satis cognoscere sapientiam, significavit. At multo stultior, imo & mendax Mirabodius, & impius, qui rerum naturalium inscientiae, qua homines universi tenerentur, Divinitatis cognitionem, tamquam certissimae causae, tribuere non erubuit. In quem illa verba Augustini optime cadunt (a) = *Unde scio, cujus animam non video? Respondebis, quia loquor, quia ambulo, quia operor. Stulte ex operibus corporis agnoscis viventem, ex operibus creaturae non potes agnoscere Creatorem?* =

Et argumentum quidem hoc nostrum ad metaphysicam rationem revocari facile potest. Quamquam autem id alio etiam in loco non ita leviter, aut cursim ipsi praestitimus, utile tamen his temporibus erit, neque prorsus injucundum, di-

(a) In Pf. 73.

diversis eandem veritatem modis proponere, ac novis etiam rationibus confirmare.

Nam primo quidem, non esse Mundum ab Atomis fortuito motu concursantibus, ut altera alteram apprehenderet, haec etiam ratio declarat. Id esse non potest, quod notiones involvit duas omnino contrarias, atque inter se pugnantes. At enim mundus a casu factus duas huiusmodi notiones involvit. Non potest igitur dici mundus a casu factus.

Etenim Mundi notio clara, quantum fat est, atque evidens, rei notio est, quae maximum habeat ordinem, ac pulchritudinem: quoniam aptis, & accomodatis locis ita maxima quaeque in mundo corpora definiuntur, ita etiam in suo genere minima quaeque elaborantur, ut, salvis Naturae legibus, quas ad perfectionem ipsius Universi vel maxime facere videmus, nihil melius excogitari possit, nihil aut usu, aut forma praestantius.

At Casus notio rei est, si tamen rei, quae suapte natura ordinem quemvis excludat. Ea enim causarum, quae dicuntur fortuito operari, natura est, & ingenium, ut non easdem semper ineant agendi rationes, neque constantem teneant modum, ac minime perturbatum. Hinc fieri videmus, ut, si quando cum machinatione quadam certa, atque constanti moveri aliquod opus, homines etiam pingui minerva conspiciant, ut Sphoeram, ut Horarium, ut alia ejusdem generis, non dubitent, quin ars adhibita fuerit, quae saltem tanta sit, quanta est illius operis absolutio, atque perfectio.

Quare sapienter illa quidem certe Quintus Tullius Cicero pronunciavit (a) = *Ita ne vero quidquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quatuor tali jacti casu venerum efficiunt. Num etiam centum veneros, si 400. talos jeceris, casu futuros putas? Aspersa temere pigmenta in tabula oris lineamenta efficere possunt. Num etiam Veneris Cane*

K k 2

put-

(a) Apud Marcum Fratrem de Divin. I.

pulchritudinem effici posse aspersione fortuita putas? Sus rostris si lumen A litteram impreſſeris, num propterea ſuſpicari poteris, Andromacham Ennii ab ea poſſe deſcribi? Fingeſſet Carneades in Chiorum lapicidinis, ſaxo diſſiſſo, caput exiſtiſſe Paniſci: Credo aliquam non diſſimilem figuram, ſed certe non talem, ut eam ſolum a Scopis diceret. Sic enim ſe proſecto res habet, ut nunquam perfecte veritatem caſus imitetur =.

Praeterea poſſumus hic rationem urgere, petitam a ſtatu corporum, quam rationem & contra Atheos, ut Deum eſſe oſtenderet, poſt Anaxagoram, Socratem, atque Platonem, tota urgebat antiquitas, & contra Spinofam, ut *Ens neceſſarium* libera voluntate praeditum eſſe concluderet, ut alios recentiores omittam, Samuel Clarkius egregie promovit, imo & Peripatetici plures non leviter attigerunt. Is enim eſt *corporum ſtatus*, qui modo in natura obtinet, ut alius omnino eſſe potuerit.

Ut id oſtendatur, ad ſenſum intimum libertatis, quem habent homines, ut corporum ſtatum immutare poſſint, confugere nihil neceſſe eſt; praefertim cum non pauca poſſint contra libertatem, ſaventibus non modo Hobbeſio aliquo, aut Collinio, ſed & Stoicis, & Nationibus pluribus, proſecto non rudibus, Athei reponere, quae vim argumenti, ſi minus infringant, aliqua tamen ex parte retundant.

At enim clara notio, atque diſtincta docet, & corpus hoc noſtrum alium omnino ſtatum habere potuiſſe, & idem de corporibus caeteris eſt intelligendum, quae talem, ac tantam magnitudinem, figuram, formam, aut ſitum, aut quietem, aut motum, aut alia ſimilia ſervant. Quam enim dubitare non potes, quin ſingula corpora non poſſint natura ſua pluribus eodem tempore in locis eſſe, aut plura ſimul eadem ſpatii parte natura ſua circumſcribi? Quia ſcilicet, quam animo conceptam geris, corporis notio cum notionibus proprietatum illarum, quae naturaliter eidem ineſſe dicantur, nullo modo componi poteſt. Atqui eadem notio perſuadet, has eaſdem poſſe particulas materiae ſervari,

vari, etſi quod componunt corpus aut conſtringatur, aut relaxetur, aut in quiete detineatur, aut agitur motu, aut aliarum particularum acceſſio, aut plurium quoque avulſio, ac diſtractio fiat.

Jam ergo, cum nihil ſine ratione ſufficiente eſſe poſſit, cauſa quaedam ſit, oportet, ab hoc ſtatu corporum, & ab ipſa corporum natura omnino diverſa, quae, ut ut materia non creata exiſtimetur, hunc ſaltem *corporum ſtatum* induxerit.

Ridiculum hic illud eſt Spinoſae effugium = *Corpus motum*, inquit (a), *vel quieſcens, ad motum, vel quietem, determinari debuit ab alio corpore, quod etiam ad motum, vel quietem, determinatum fuit ab alio, & illud iterum ab alio, & ſic in infinitum* =.

Multa hic Metaphyſici dicunt, ſubtiles homines in diſputando, & graves, ut, Spinoſae rationes, non autem noſtras (quod Pharifaeus ille moliebatur) exitum reperire non poſſe, oſtendant. At nobis potiſſimum illud argumentum, de quo jamdiu agimus, tenere ſufficiat. Etenim ſatis, & plus quam ſatis, illud argumentum tum ſeſe ipſum, tum optimam cauſam noſtram tueri poteſt.

Quaecumque cauſa dicatur eſſe ſtatu omnium corporum, ea certe maxime ſapiens, maximeque potens dicenda eſt. Nam ſtatu hic omnium corporum opus eſt & immenſae magnitudinis, ac difficultatis, & maximae pulchritudinis, atque ordinis. At enim ex operis difficultate, ac pulchritudine, Cauſae ipſius potentia, ſimulque ars, & ſapientia colligi neceſſario debet. Id proſecto & ipſi adverſarii quotidie faciunt, cum templa vident, aut theatra, aut domos,

aut

(a) *Eſticae P. II. Prop. XIII. Lem. 3.* Eodem effugio doctrinam ſuam de animi, quem putat ex materia coaleſcere, motibus ruriſſe poſſe, opinatus eſt. Etenim *Eſb. P. II. Prop. XLVIII.* = *Mens*, inquit, *ad hoc vel illud determinatur a cauſa, quae etiam ab alia determinata eſt, & haec iterum ab alia, & ſic in infinitum* = *Eadem P. I. Eſb. Prop. XXXII.* ſcripſerat de iis, quas *volitiones* appellat,

aut minus etiam aliquod opus affabre elaboratum. Causa igitur, quae Statum hunc omnium corporum induxit, & maxima potentia, & pari sapientia instruitur. Jam, si haec duo consent, ipsi Athei sese manus daturos esse pollicentur, ac reliqua Dei Attributa statim agnituros, quae scientia, & cognitione comprehendere possimus.

Hic, antequam ad reliqua transeamus hujus libri maxime propria, liceat alia ratione nostrum hoc idem argumentum proponere, quae ratio mihi, ut ingenue fatear, magis, quam alia quaevis in hac disputatione probatur. Quod natura docet, ac demonstrat, ut verum, nemo negare possit, quin prudens, ac sciens in amentium numerum venire velit. Jam, si naturam audimus, de hac veritate dubii esse non possumus, quod videlicet opera mirae cujusdam perfectionis, ac pulchritudinis, praefertim si plurima sint, & ad id, quod sapientissima mens, ut finem, spectare possit, optime facientia, sint opera mentis, tanta saltem sapientia praeditae (idem de potentia) quanta operum eorundem perfectioni respondeat. Hoc, inquam, ἀξιώμα, seu pronunciatum eodem naturae lumine illustratum nobis apparet, quo prima illa cognitionum principia, *Totum est sua parte majus, Quodlibet est, vel non est*, & caetera hujusmodi, de quibus ne Pyrrhonem quidem ipsum ex animo dubitare unquam potuisse, censeo. Non igitur illud ἀξιώμα nobis demonstrandum est, verum hoc ipsum est ostendendum, a nemine sanae mentis in dubium ex animo vocari.

Ostenditur autem quotidianis exemplis, iisdemque clarissimis. Etenim quis, etiamsi maxime cupiat, dubitare possit, an Vaticanum Divi Petri Templum, an reliqua Urbis miracula, an pontes, ac viae, pulcherrima aedificia, & picturae, & statuae, quibus Florentia distinguitur, a sapientissimis, ac prudentissimis artificibus fuerint elaboratae?

Neque est, cur Mirabodius opponat, nos, haec ab hominibus tantum facta esse, arbitrari, quod ab hominibus tantum similia opera fieri viderimus. Nam & multa sunt,
quae

quae tantum per homines fieri, quotidie videmus, neque tamen, si gravissimi quidam viri, aliqua in regione nobis adhuc incognita omnino aliis e causis prodire, nunciaverint, ut rem prorsus incredibilem negaturi simus. Exemplum habeo in hac eadem charta, quam oculis lustras, humana scilicet industria fabricata, quam tamen in aliqua Indiae parte vel ex arboribus enucleari, vel alia ratione a natura productam in humanos usus converti, non id esset, dummodo plurimi testes nunciarent, quod fidem omnem superare videretur.

Nemo tamen esset adeo vecors, ut plurimis etiam testibus nunciantibus credere veller, in Asiae, vel Americae remota quadam regione, cum lapidibus aliquando pluisset, aut e terra ipsi lapides erupissent, temeraria eorumdem concursatione porticus extitisse, vel theatra, vel templa, vel aedes, ex quibus pulcherrima quaedam urbs, omnibus partibus absoluta, consurgeret. Quid ita? Num de theatri, aut templis, aut aedibus, ipsa tecum distinctius, & clarius natura loquitur, ut ea omnia scias a causa temere agente, vel caeca naturae necessitate non potuisse produci? Minime vero. Etenim de paucis tantum aliquibus veris & clare, & distincte natura loquitur, quae sint reliquarum cognitionum semina quaedam, atque principia, & ad quae deinde plurima sagaci consilio referre possis, aut sensuum ope collecta, aut sapienti rectae rationis usu, studioque comparata. Dicamus igitur, te a natura ipsa doceri, quod posuimus: *Opera mirae cujusdam perfectionis, atque ordinis, praefertim si plurima sint in eundem finem, ut videtur, conspirantia, non posse nisi a sapientissima causa originem ducere (a).*

Id

(a) Non modo Buffierius eam propositionem esse per se notam optimis rationibus evincit in suis *Metaphysicae Elementis*, sed & eandem, ut propositionem per se notam, vel Ethnici, vel Christiani Scri-

ptores sumere videntur. Non enim illam tam argumentis probant, quam exemplis declarant, a quotidiana experientia petitis, & eos, qui repugnant, aut contemnendos, ut stultos, aut non audiendos, ut menda-

ces,

Id vero si constat, facile omnia, & quasi sponte, sequuntur, quae contra Mirabodium, ac reliquos impios sunt urgenda vel maxime. Etenim, quae illi opponunt, ut pulcherrimi ejusdem argumenti vim elidant, vel adolescentes facile solvunt in liberalissimis Metaphysicae studiis tantisper exercitati. Cum enim nihil ipse Mirabodius reconditum attulerit, nihil sociorum suorum expectatione dignum, nihil denique novum, praeter illud tartarei furoris genus, quo aperta fronte, & intolerabili horrendorum verborum atrocitate, ipsam in amplissimo fulgentem naturae solio Divinitatem aggreditur, in optimis quibusque Metaphysicorum libris arma reperies, quibus immanem illam proterviam vulneres, atque conficias.

Nobis autem jam vela orationis contrahenda sunt, ut de rationibus aliis dicamus, quibus ab adversariis totius Humani Generis excipi potest auctoritas. Etenim, quae diximus hactenus, eo tantum diximus, ut, non posse Generis Humani Consensum rerum naturalium inscientiae, tamquam causae, tribui, magis etiam, quam necesse fuisset, aperta, & accurata oratione demonstrarem.

C A.

ces, iisdem exemplis ostendunt. Ipse S. Thomas, qui tam subtiliter difficultia quaeque rimatur, atque persequitur, argumentum a mundi ordine ductum ita proponit, ut propositionem eam ipsam non probet, sed ex ea probet, quod probandum erat. Ait enim (*Lib. I. contra Gentes*) = *Impossibile est aliqua contra-*

ria, & dissonantia in ordinem concordare, nisi alicujus gubernatione, ex qua singulis tribuitur, ut ad certum finem tendant: sed in mundo videmus res naturarum diversarum in unum ordinem concordare: ergo oportet esse aliquod, cuius sapientia mundus fit, & gubernetur, & hoc dicimus Deum = .

C A P U T VIII.

Ridicula quaedam argumenta Baylii confutantur : ea praesertim, quæ vult efficere, non audiendam esse Naturam, etsiamsi Divinitatem existere doceat.

Quoniam Mirabodio Baylius & ingenii acumine praestitit, & varietate doctrinae, Generis Humani auctoritatem argumentis petere potuit & subtilioribus, & in speciem quidem aliquanto firmioribus. Sed hic maxime illud est Saurini dictum, quod alio loco attulimus, in memoriam revocandum : Baylium hunc ipsum non raro argumenta proferre, quæ vix Dialecticae, vel Artis Criticae tirones excidere sibi paterentur. Quod vitium quidem in disputando gravissimum non tam, optima veritatis inveniendae facultate caruisse, ut quidam concludunt, quam ; ut ego saepius adverti, veritatis ejusdem occulendae vesano studio celebrem Sophistam flagrasset, demonstrat. Hujus generis argumenta quaedam hoc toto capite persequemur, fusius de aliis quibusdam, postea dicturi. Omnia enim accuratius refutare, cum ex iis, quæ ponimus in his libris, atque probamus, facillime solvantur, nihil necesse est.

Velut quod ait, Generis Humani communem, concordemque sententiam naturali cuidam desidia posse tribui, qua homines universi langueant (a), iisdem fere argumentis

L I

re-

(a) Répons. aux Questions &c. C. III. p. 708. = L'avoue, inquit, qu'il (l'homme) n'adhère jamais à l'erreur, que lors qu'elle est revêtue des apparences de la vérité ; mais comme les objets, qui n'ont que ces apparences, sont difficiles à discerner des ceux, qui sont réellement vrais, la paresse le détermine à se contenter des premiers fan-

tômes, qu'on lui présente, & comme les fantômes sont innombrables, au lieu que la vérité est unique, il nous est bien plus aisé d'en trouver quelqu'un, que de la trouver elle-même &c. = Haec ille, inter cætera, ut argumentum solvat ex eo ductum, quod vera illa necessario sint, quæ vera universis hominibus esse videntur.

refutatur, quibus Mirabodii communem inscientiam accusantis furor irretitus est.

Quamquam haud equidem scio, an majorem Humano Generi Baylius injuriam inflixerit. Etenim non modo gravissima rerum quoque faciliorem ignorantia laborare significavit, sed instar oscitantis hominis esse voluit, qui patefactis, ut ita dicam, animi foribus volitantia quaeque falsarum rerum simulacra in illum invadere, quemque fortuna det, in eodem occupare locum, prae incredibili quadam segnitie sinat.

Hic equidem a Baylio sciscitari velim, an ea ratione ipse se gereret, cum accuratum ipsi iudicium de gravissimis rebus ferendum esset, vel tot exarandi libri, in quibus impietas cum elegantia, si fas est ita loqui, doctrinaeque varietas cum Dialecticae, atque Artis Criticae contemptu certate saepenumero videatur? Nam, si Baylius ipse non ita se gerebat (erat enim & acutus, & sagax, & doctrina ex cultus) quanto minus credibile cuilibet erit cordato viro, tantam inertiam, & ignaviam omnium hominum animos occupare potuisse! Nam & plurima semper fuerunt, hodieque sunt hominum millia, quae nihil magis, quam accurata veri delectet investigatio, quaeque nullum laborem fugere soleant, tum ut absurdas opiniones ex hominum animis convellere, tum ut communes errores ipsi detegere, aliquando possint.

Quod si Baylius ipse, non satis diligenter prae desidia, etiam cum haec tam praeclara scriberet, omnia sese consideravisse dicat, quae considerata erant, ipsi fidem habere, haud equidem recusabo. Inurbanum enim, & agreste quiddam esse censent, haec aurea scilicet aetate, plures e Voltairei, aut Russoji schola politis, si mendacii saepenumero tam graves Auctores arguas. His tantum auctoribus parcendum est, si, dum Christianam Religionem perdere conantur, Jesum Nazarenum fuisse mendaci quolibet homine mendaciorem, eadem opera demonstrare moliuntur. Sed jam viderit ipse Baylius, quid homines de argumentis, imo
&

& libris, statuere debeant, quos negligenter, & oscitanter fuisse conscriptos, ipse auctor ex animo fateatur.

Mihi quidem illud omnino verum saepe videri solet; Baylium ipsum in hac tota controversia nullum fere argumentorum, aut rationum habuisse delectum, sed obvias quaeque complexum, omnibus indiscriminatim uti voluisse. Sperabat enim fortasse, rationes aliquas doctis etiam hominibus, acutisque placituras: at plurimas indoctis, qui sibi ipsi docti videntur, idest plerisque lectoribus, probatum iri.

At enim, his omisus, quale tandem illud est, magna optimorum verborum copia declarare, quam difficile sit, inter ea, quae sunt a natura, & inter ea, quae sunt a consuetudine, puerilique disciplina, distinguere? Hinc Baylius effici judicat (a), non esse hominibus etiam universis credendum, ubi consensu quamvis unanimi aliquid recipiunt, verumque putant (b).

L 1 2

Sed

(a) *Continuat. des Pensées &c. §. XVII. a p. m. 62. fulissime.*

(b) Hoc idem argumentum proposuerat Samuel Parkerus Anglicanus Episcopus, qui (*Disp. VI. de Deo, & Provid. Divina Sed. 17.*) rationem a Generis Humani Consensu ductam ad ostendendum, quod Deus existat, ante Baylium oppugnavit. Nos autem ideo contra Parkerum ipsum plura non scribimus, quod & pauca quaedam attulerit, neque admodum confutatione digna, & ea ipsa vehementius Baylius noster promoverit, hostis profecto tam acer, ut vere de ipso Virgilianum illud praedicare possimus:

„ si Pergama dextra
„ Defendi possent; etiam hac de-
„ fensa fuissent.

Quod si autem Parkerus sit, ab hoc argumenti genere se praecipue ab-
horre, quia tantopere illo Epicu-

rei utebatur, veri scilicet Athei, ac dicis gratia Deum relinquentes, vicia quaedam indicat ipsius Parkeri, fortasse non ita levia. Incredible enim est, quantum doctas illi Protestans in disputando voluntati tribuat, ac suspicioni. Haec quidem in Parkeri operibus non ita raro animadvertas. Sed hic alterum illud praedit, cum probare non vult, quod inimicis, ut ipse putat, Divinitatis probatum est, aut certe ad se defendendos adhibitur. Alterum vero praedit, cum non vult utilitatem in animum inducere, egregem Epicuri ex animo statuisse, aliquam summis honoribus dignam existere Divinitatem. Etsi enim Epicureos hac in re mendaces fuisse, probare non potest, ipse tamen fuisse suspicatur. Confecta res est. Mendaces illi fuerunt, atque Atheis adnumerandi. Huiusmodi Scriptores fuisse convincere nihil necesse est.

Sed facillima est animadversio, in multis quidem illud esse difficile, non autem in omnibus. Nam Baylius etiam ipse multa multis in locis profert, quae non a consuetudine, aut institutione, sed ab ipsa natura profluere, non modo sumit, sed & argumentis efficit. Jam ergo ipsi probandum esset, caeteris omissis, in quibus multus est, suspensionem Divinitatis inter ea posse numerari, quae non a natura, sed a consuetudine universae gentes hauserunt. At id ne leviter quidem probat. Nos autem contra probamus, consuetudinem ipsam colendi aliquam aliquo modo Divinitatem non posse, nisi ab ipsius naturae instinctu manare. Non enim sola hominum institutio eam vim habere potuisset, ut temporibus, ac locis omnibus, in tanta morum, & opinionum varietate, vigeret, cum tot, atque tam graves a majoribus traditas consuetudines, etiam post plures aetates, posterius, vel sapientiores, vel etiam stultiores effecti, facile repudiaverint.

Alio in loco (a) Baylius ipse advertit, Scriptores, de quorum fide nemo dubitat, per verisimiles conjecturas inquirere, quatenam *Idololatriae* fuerit origo. Putant igitur, inquit, hoc opus ab arte esse repetendum. Quid inde confici possit, profecto non video. At illud conficiendum erat; ab arte, vel fraude Regum, aut Legumlatorum institutione Divinitatis opinionem repeti oportere. Ecquid ratione magis inepta concludi poruit? Etenim aliud est, putare *Idola* Ethnicorum esse colenda, aliud, praepotentem existere Divinitatem. Neque haec altera Consensu Generis Humani firmata sententia debet ab hominum aliqua fraude duci, quod ille cultus ab hominum non levi fraude manaverit.

Non minus in Artem Criticam, ac Dialecticam Baylius ipse peccat, ubi ait (b), in *circulum*, quem Logici vocant, *vitiosum*, incidere, quotquot illud argumentum instituunt:

Quae

(a) *Contin. des Pensées &c.* §. XVIII. p. 64.

(b) *Contin. des Pensées &c.* §. XXIV. p. m. 106.

Quae natura docet, ea omnes populi vera esse consentiunt: Hujusmodi consensus est evidentiae signum: At evidentia veritatis: Vera sunt igitur, quae natura docet. Singula quidem hujus argumenti pronunciata propriis, ac suis rationibus ostendi possunt, ac solent. Quare non video, cur in *circulum vitiosum*, qui tale argumentum proponat, incidere dicendus sit. Norunt enim pueri, qui Logicae praecepta primoribus, ut ajunt, labiis attigerint, tum *circulum vitiosum* fieri, quando, ut aliquid probetur, hoc ipsum sumitur, quod probandum erat, ut, quamvis multis contexta verbis, semper tamen in se ipsa tortuoso quodam gyro redire videatur oratio. Nihil tale in argumento proposito animadvertimus.

Etenim, si Pyrrhonicis fallacibus quibusdam conclusivulis ea vera esse negent, quae natura docet, opportune corripiuntur, quod, cum illis iisdem documentis omnes homines assentiantur, non possunt nisi evidentia dici. Nam si evidentia non essent, homines, qui aut studio novitatis, aut amore gloriae, aut invidentia, vel odio, aut aliis innumeris de causis, facillime in oppositas abeunt, discrepantesque sententias, neutiquam tanto consensu iisdem documentis aures praebuissent. Jam vero, quae ab ipsa evidentia commendantur, siquidem ea sit evidentia, cui nihil ex iis desit, quae Logici requirunt, eadem vera statuenda sunt. Id si quis neget, poterit utique vel ipsius naturae admonitione convinci. Sed contra eos, qui naturam audiendam non esse clamaverint, nemo adhuc, opinor, statim ad ista confugit. Fingit ergo Baylius hostem, quem feriat.

Qui contra Pyrrhonicos disputat, citius ostendit, si, quae sunt prorsus evidentia, non eadem vera ponantur, omne non modo sensuum, sed & rationis sublatum iri iudicium, ac nihil jam animo reputari, nihil definiri posse, imo nec dici, cum nulla ratio, nisi valde inepta, jam esse queat, quamobrem hoc potius, quam illud, esse, aut etiam videri, dicamus. Nam si de iis est dubitandum, quae omni

ex

ex parte evidentia nobis apparent, quavis ex parte omnis animi assensio cohibenda erit, ac porro dubitandum, videatur nec ne verum, quod, nobis videri, verum videtur. Ita fiet, ut Pyrrhonicus, si constare sibi velit, & non illius, quamvis inviti, evidentiae ipso lumine interdum feriat animus, nihil vel ipse secum, vel cum aliis loqui jam possit, atque adeo sit inter pecudes potius, quam inter homines, numerandus. = *Hoc enim uno* ut apud Ciceronem Crassus agebat, *praeestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, quodque exprimere dicendo sensa possumus.* = Quae cum ita sint, in illo argumento, quod Baylius carpit, nihil est, quod in *circulum vitiosum* tantopere, Dialecticis auctoribus, formidandum inducat.

Illud etiam ex dictis intelligis: magis insanivisse, quam poetam deceret, eum, cujus versus ita Baylius in speciem reprehendit, ut magnopere tamen probare Videatur (a). Canit autem

„ *Quid dicam miserum me agere, & quam ducere vitam,*
 „ *Irrequietum animi, & quaerentem indagine vana*
 „ *Naturam semper fugientem, quae se ubi paulum*
 „ *Ostendis mihi, mox facies in mille repente,*
 „ *Ceu Proteus, conversa sequentem eludit, & angis*
 „ *Moerentem senique boras, cassumque laborem?*
 „ *Nuper enim tenues species, simulacraque rerum,*
 „ *Quae fluere ex ipsis dicuntur, perque meare,*
 „ *Omnia dum sector meditans, tacitusque requiro*
 „ *Avia silvarum, & secreta silentia solus,*
 „ *Cognovi tamen bis spectris illudier ipsis;*
 „ *Ut sensus feriant nostros, semperque lacessant,*
 „ *Perque fores, causasque animae vadansque, meentque,*
 „ *Ac*

(a) Refert ea Baylius *Réponse &c.* iis poetam dicit inferre = *des choses mortelles, ou plutôt naturelles* Fra-
 cap. Cl. p. 705. ex Carminibus Fra-
 castorii edis. Genev. an. 1637., & ex *les &c.* =

„ *Ac remeent; ipsamque nec inter somnia linqunt.*
 „ . . . *quo tandem, o semper mortalia quaerens,*
 „ *Hanc colere usque voles terram? nunquam ne relinques*
 „ *Has tenebras? numquamne in lucem lumina tolles?*
 „ *An nescis, quaecumque hic sunt, quae hac nocte leguntur,*
 „ *Omnia res prorsus veras non esse, sed umbras,*
 „ *Aut specula, unde ad nos athena elucet imago?*

Ea scilicet elegantissimi poëtae, non tamen sapientissimi, carmina, nisi forte mitiorem aliquam in partem interpretando trahas, puram putamque sapiunt Pyrrhonis doctrinam, qua nullam capitaliorem pestem Philosophia, vel Philosophiae potius inimica Sophistarum Ars in orbem invexit.

Ac sane, cum nihil homini praestabilius ingenio natura dederit, nihil est huic divino muneri, ac dono tam inimicum, quam generalis illa de rebus omnibus dubitatio. Hinc enim & illae tenebrae in omnem philosophiae faciem offuscae, hinc & disciplinarum perturbatio, ac magna confusio, hinc & bonarum artium interitus, cum non levi Reipublicae detrimento, consequitur.

Quin & eadem dubitatio delectum rerum omnium ita e medio tollit, ut nullus ad officii inventionem aditus pateat, & ipsius mentis ita lumen obruit, atque reslinguit, ut nusquam prorsus appareat.

Finge enim animo, vere homines alicujus civitatis Pyrrhonis doctrinae tanta constantia adhaerere, quanta percipi possit maxima. Facile videbis, hujusmodi homines, more brutorum, non alio progressuros, quam quo libido, non ratio ferat. Haec certe non modo imperium, sed ne levem quidem auctoritatem tueri potest, ubi quid sit inter vera, quid inter falsa ponendum, neque audet dijudicare, neque potest. Si enim est de omnibus dubitandum, neque illud satis constanter statui poterit, ut supra dixi, hoc esse opposito verisimilius, hoc probabilius, quo sapientis hominis vita regi possit. Nam quod hoc sit probabilius est aliquod verum,

rum, de quo non minus, quam de iis pronunciatis: *Quodlibet est, vel non est, Totum est sua partes majus*: dubitare queas.

Haec tamen tanta stultitia perspicax ingenium Baylii potuit, vel improbam potius voluntatem ita pervadere, ut non sine magno bonarum artium, ac Religionis malo elegantissimos ejus fere omnes libros infecerit. Hinc etiam in hac nostra controversia, neque uno tantum in loco, aperte pugnat, ut, etiamsi Genus Humanum naturae voce admonitum Divinitatem existere putet, non inde tamen existere Divinitatem colligere possimus. Ratiunculas autem profert adeo ineptas, ut illum voluisse veritati tenebras obducere, non autem potuisse, facile sentias (a).

Quod enim, ait, a natura hominis profluit, non ideo bonum, aut verum putandum est. Nam & adulteria, & mendacia, & fraudes, & quaecumque scelera homines admittunt, corrupta enimvero natura instigante admittunt. Puerorum aetas id aperte declarat, quae, ut optimis instituta sit parentibus, ac magistris, eo tamen ipso naturae pondere fertur, ut modo aequales in fraudem inducat, modo aliena furripiat, modo voluptati indulgeat, modo irae obsecundet, modo caeteris animi perturbationibus habenas permittat. Quid quod ipsa hominis natura errorem multo magis, quam veritatem prosequi videtur? Nam & fabulae magis, quam historiae, hominibus placent, & si qua vera didicerunt, paulo post innumeris mendaciis omni ex parte cor-

(a) Lege, si vacat, & confer, quae Baylius variis in locis producit, ut *Contin. des Pensées &c.* §. XXIII. a p. m. 100. *Rép. aux Questions &c.* Cb. XCVI. a p. 693. T. III. *Oeuvr. &c.* ib. CIII. p. 708. &c. Ibi confirmat, quae dicit, etiam ex eo, quod Deus in Scriptura hominibus, qui puram veritatem ferre non possunt, se revelaverit = *sous des images*

très-fausse, qu'il se donnât des pieds, & des mains, du repentir, & de la colère = Parum profecto Baylium novit, si quis eum putat, quam impia haec, & quam inepta sint, nullo modo vidisse, aut non optime tenuisse, quid inter odium veritatis, ac difficultatem sublimiora quaedam vera intelligendi, vel quid inter mendacia, & allegorias interfit.

corrumpunt. Neque vero, inquit, Christianos hac de re dubitare ipsa Scriptura sinit, quae totum per Adae crimen humanum genus, humanamque naturam depravatam fuisse tradit. Hinc etiam & Haereticis, & iis, quos Spiritus fortes dicimus, tam vehementer Christiani obstant, ne suos errores in vulgus ulla ratione spargant. Id enim si contingeret, brevi plurima hominum millia in illorum castra cefura essent.

Haec, aliaque similia Baylius, quae nunc enucleare non ita necesse est, quamquam non digna sano homine esse videntur. Argumentatio autem fere tota in voculae unius ambigua significatione nititur; quod quidem & alio in loco advertimus.

Natura, inquit, humana malorum omnium est radix. At naturae humanae nomen multa complectitur. Nam & quod pertinet ad Essentiam hominis eo nomine venit, & animus totus, & corpus cum membris universis ad ipsius naturam pertinere dicitur, & quae tum animi, tum corporis, aut necessitas, aut proclivitas quaedam, vel inducit, vel petit, naturalia vocamus. Quod magis ad rem nostram facit, naturae nomen & Rationem illam complectitur, qua nihil in homine praestantius, atque divinius, & Appetitum, quem etiam Ethnici sub rationis jugum esse mittendum gravissime pronunciabant, certissimam, nisi coërceatur, pestem hominibus allaturum.

Ut alia praetereamus, ex Appetitu (a) vel praecipua falsarum opinionum, vel certe una ex praecipuis causa ducitur. Hominem enim superbiae stimulis agitatam, & amore novitatis, & vanae laudis abreptum, quae fucata quadam pulchritudine micant, & plerisque admirabilia videntur, sectari cogit, ut vanitati veritas, atque umbris ipsae res ce-

M m dere

(a) Vocem hanc ea significatione hic usurpamus, qua Cicero, ac reliqui aetatis aureae Scriptores. Itaque nihil necesse est hic Theologorum distinctionem inter *superiorem*, & *inferiorem* appetitum proponere, quae tamen optima est, atque in aliis disputationibus diligenter tenenda.

dere omnino debeant. Sed & rationibus aliis Appetitus uberimos errorum fontes ubique creat. Profecto, quae ardentius cupimus, ea facile vera esse putamus, & cum amori habenas laxamus, aut odio incitamus, aut timore corripimur, intelligentiae partes, atque rationis, perversa voluntas occupat: quae caeca cum sit; aegre homines alio, quam in profundas errorum foveas, usquequaque patentes, trahit.

Atqui de hominis Ratione ista dici non possunt. Nam primo quidem ad aliqua vera digitorum intendit, quae nemo non videat, & amplectatur, quin sit truncis potius, quam hominibus assimilandus. Ex iisdem veris alia quaedam sagax illa Humani Generis magistra ira elicit, atque deducit, ut nemo item possit, nisi oculis animi captus, non probe percipere, quam arcto cum illis nexu, atque vinculo ista cohaereant. Sed & eadem nos docet, quomodo ex iis omnibus ad alia etiam cognoscenda nobis aditus fieri possit, praecipue si certa quaedam nobis bonarum artium praesidia comparemus. Fatetur tamen ingenue, plurima esse, quae probabiliter tantum, plurima, quae obscure, atque confuse, plurima, quae nullo modo cognoscere possimus.

Jam primi illius, & alterius generis vera nos natura ipsa docere dicitur, quod naturali tantum ingenii vi, sine artis etiam auxilio, humana ratio ea detegat, ut diximus, atque demonstret. Caetera non tam naturae, quam arti tribuuntur, quod nihil fere ad ea tenenda sine arte natura valeat.

Jam si de veris illis dubitare velimus, quae Ratio ipsa aperte, ac perspicue universos homines docet, primo quidem id consequi conabimur, quod vix, aut ne vix quidem consequi, saltem omni ex parte, possimus. Deinde non aliud agemus, nisi ut cum ratione insaniamus.

Nego enim eos, qui se de omnibus dubitare dicunt, ex animo loqui. Ac sane, ut reliqua sileam, si quam ipsis injuriam irroges, videbis illico leves homines, non minus
quam

quam garrulas quasque foeminas, irasci. Quid ita? Nam quae res videtur illis injuria, beneficii loco fortasse habenda est, & hoc ipsum in dubium vocandum est, an propter injurias irasci sit non minus absurdum, quam si propter maxima quaeque beneficia contumelias, ac vulnera inferre pares.

Quod autem de iis, quae ratio aperte, ac perspicue docet, dubitare infania sit, eaque non levis (a), praeter eas, quas attigimus, rationes aliae declarant. Profecto nemo non dicet, stultum hominem illum esse, qui pedibus, aut oculis, aut manibus carere se putet, quibus optime illum instructum esse caeteri vident. Hoc si negemus, dementes nos esse eadem sententia fatebimur, qua domos omnes, a Christiana Charitate ad amentes coercendos, atque curandos erectas, vacuas relinqui oportere pronuntiabimus. Jam pedes, aut oculos, aut manus habere nos a natura concessas, non tam evidens est, quam facultatem habere nos, non pauca vera certo cognoscendi; atque hinc dubitandum de iis non esse, quae Ratio aperte, ac perspicue docet. Haec enim tota veritas eadem evidentia fulget, qua prima illa, quae dicimus, cognitionum principia: *Quodlibet est, vel non est, Totum est sua parte majus*, ac caetera hujusmodi. Nam si de veritate illa dubitare liceret, jam de principiis etiam his liceret, quae profecto ideo tenemus, quod ea Ratio ipsa aperte, ac perspicue doceat.

Neque tamen eadem veritas, quod Ratio audienda homini sit, clarioribus argumentis ostendi debet. Opportune

M m 2

enim

(a) Non potest hic opponi, Christianae Fidei Mysteria, quae verissima nos esse defendimus, contra Rationem esse. Itenim optimi quique Scriptores cum Divo Thoma id rotunde negant. Sunt autem ea supra Rationem, & contra Rationem potius esset illa non credere. Videt enim ipsa Ratio esse credenda, quae

Deus homines docere dignatur, neque Mysterium aliquod falsum esse censendum, quod naturali lumine cognosci non possit. Monet etiam Ratio, sua documenta, vel *argumenta* non illuc pertinere, quo Fides ipsa hominem ducit supra Naturam ipsam elatum. At de his in aliis libris fortasse plenius agemus.

enim Sapientes admonent, cum ea, quae per se clara sunt, rationibus a nobis inventis clariora facere volumus, verendum esse, ne tenebris citius offundamus.

Itaque assensu omnium illa dixit Aristoteles (a) = *sunt autem vera, & prima, quae non ab aliis, sed a se ipsis fidem habent; neque enim in scientiarum principiis quaerenda ratio est, sed unumquodque per se esse fide dignum oportet* = Hinc alibi (b) loquens de natura, ridiculum putat, eam esse, demonstrare. Tum subdit = *Manifestum est enim eorum, quae sunt ejusmodi, esse multa, quae natura administrantur*. Porro, quae manifesta sunt, per obscura demonstrare illius est, qui quid per sese, aut non per sese perspicuum sit, non potest adjudicare =.

Facit in hanc rem Clemens Alexandrinus, ubi dicit (c) = *Quaestionum alias sensu opus habere, ut si quaerat aliquis, an sit ignis calidus, aut nix alba: alias admonitione, & increpatione, ut ait Aristoteles; velut est ista percunctatio, an parentes honorare oporteat: quasdam etiam poenam mereri, cujusmodi est illa; demonstrari sibi petere esse providentiam* =.

Quae cum ita sint, nihil, opinor, Baylius pro sua causa pejus afferre potuit, quam tot ridiculas ratiunculas, quibus, quod nos natura docet, non accipiendum esse demonstraret. Neque enim quae facile ostendunt, Naturam, qua parte per Adae crimen corrupta est, non sequi nisi errores, ac vitia, eadem ostendunt, Rationem ipsam naturali virtute, quae vera sint, sine erroris periculo indicare non posse.

Aliud autem est in tantis tenebris non semper ipsi fulgere lumen, quo vera discernat a falsis, aliud ipsius mentis aciem ita fuisse perversam, ut, quae vera sunt, tamquam falsa, & contra quae falsa sunt, ea tamquam vera proponat. Quis enim est, qui, quod noctis tempore non admotis facibus nihil videat, aut etiam de die minima quaeque, vel nimis longe dissita, oculorum acie non assequatur, idem

(a) *I. Topicorum.*

(b) *Physicor. I. C. I.*

(c) *Stromat. Lib. V.*

idem dubitet, an manibus, vel pedibus ipse careat, caeterisve membris, quæis hominis natura viget?

Itaque non quod pueri fabulis delectantur, aut viri mendacia consuunt, quando non tam veritatem, quam novitatem, aut sua commoda quaerunt, ideo sapientes dubitabunt, an Pars reperiri possit, quæ Toto sit major, vel aliqua res eo tempore non fuerit, quo tamen erat. Nec quia genio indulgere, aut etiam veneri operam dare nemo fere, si valetudine floreat, atque ætate, recusât, quin sit honestatis, quam voluptatis amantior, ideo illi dubitabunt, an Ratio mentiatur, ubi voluptati, ac reliquis omnibus bonis Virtutem anteponendam esse pronunciat.

Quamobrem, ut illuc, unde digressa est, redeat oratio, si Natura ipsa, hoc est, si nativa quadam vi Ratio ipsa monet, aliquam agnoscendam esse Divinitatem, nemo sui compos, gravissimas illius voces mendacii, vel erroris arguet, aut etiam fortasse argui non injuria posse, suspicabitur.

Neque vero illuc, opinor, jam confugiet Baylius, ut dicat, Naturam, non qua parte sanam Rationem instruit, sed qua parte ægrum agitat Appetitum, docere, quod aliqua sit pie, sancteque colenda Divinitas. Quid enim afferri posset ab ipsa recta Ratione magis alienum? Nam primo quidem homines præcipue sapientiores hoc advertissent, & caeteris, ut ab errore caverent, auctores fuissent. Videmus enim eosdem plurima, quæ Appetitui haud paullo jucunda sunt, ut inimica Rationi repudiare; neque ea, quæ, si vera essent, homines voluptate perfunderent, idcirco vera esse, arbitrari. Deinde, ut nihil ad homines in officio continendos Divinitatis cognitione aptius excogitari potest, ita ne fingi quidem animo potest, cognitionem, quæ plerumque adeo molestas injiciat furenti Appetitui habenas, aut saltem illius impetus retardare conetur, ab ipsò Appetitu originem trahere. Itaque, si Natura ipsa hominibus ostendit, Deum existere, eo nimirum ostendit, quod Ratio ipsa, ut diximus, ea, qua pollet, verum agnoscendi naturali virtute facile

cile percipit, rerum omnium optimam, ac praestantissimam existere Mentem, summa sapientia, summa potentia praeditam, quam vereri, ac diligere debeamus.

Apagē igitur, Bayli, nugas. Sophismata, quae tantum levissimos homines capiant, aliquando relinque. Si sapias (sapias autem, quotiescumque vis) argumenta propone, quae tuo digna sint ingenio, atque doctrina, non quae stultum hominem, & helleboro curandum te fuisse, hactenus non ostendant, quoad contra mentem te fuisse locutum, suspicari possimus.

C A P U T IX.

Graviores Baylii rationes confutantur ab exemplis errorum petitae, quos universum genus hominum probavisse dicit.

QUAE petivit argumenta Baylius a turpibus quibusdam erroribus, mentes omnium hominum aliquando occupantibus, cum aliquanto graviora iis, quae proposuimus hactenus, tum ejus ingenio esse digniora, nullo modo negare possum. Quare ignoscendum fortasse quibusdam est optimis viris, haud scio tamen an satis acutis, aut eruditis, qui rationibus iisdem turbati, atque capti non amplius ausi sunt universi Humani Generis auctoritatem tueri.

At belle illud accidit, quod his iisdem argumentis Baylius innumeras, easdemque manifestas, miscuit ineptias. Pugnat enim, ut, si Generis Humani auctoritas tanto sit in pretio, vulgares etiam recipiendi sint errores; imo & nostrae gentis (nostram enim caeterarum omnium antepondere sapientiae solemus) opiniones de Religione, de Legibus, de universa Republica, caeca quadam ratione nobis tenendae sint (a).

His

(a) Vid. *Continuat. des Pensées &c.* §. IV. p. 8. ubi probandum sumit = *Que la multitude d'aprobateurs n'est pas une marque de vérité* = atque assert inter caetera illud Seneca de V. B. = *Tridissima quaeque*

min, & celeberrima maxime decipit = Vide etiam a §. VIII. usque ad XIII. Vide rursus §. XXX. XXXI. & XXXII. Praeterea *Réponse aux Questions &c.* C. XCVI.

His omnibus facile respondetur, neque gentis alicujus esse doctrinam, atque sapientiam ex vulgaribus rumoribus, aut opinionibus aestimandam, neque doctum hominem, si regulas Artis Criticae teneat, ita facile commissurum, ut Humani Generis totam auctoritatem intra regionis, in qua natus, aut educatus est, fines contineri putet. Itaque oleum, & operam perdit Sophista noster, etsi vafer, & callidus, ubi tantas de innumeris plurimorum erroribus tragoedias excitat. Quem enim nobis majorem numerum Bayli narras? quos communes popelli errores? quam facilitatem multitudinis in falsis opinionibus penitus animo hauriendis? Quid verba Senecae recitas = *Non faciam, quod victi solent, ut provocent ad populum* = atque alia similia? Nos non ad populum provocamus, non insciam turbam sequimur, non Deum esse ponimus, quod multo plures homines id concedant, quam negent. Consensui totius Humani Generis fidimus, qui gentium omnium, ac populorum, omnium sapientum, omnium, qui simile hominis aliquid habeant, imo, ut multis argumentis aperte probamus, ipsius naturae voce commendatur. Itaque, si quis, de quo Consensu nos agamus, probe meminerit, jure mirabitur, te non modo paginis, sed & capitibus integris ab eo, quem Logici *Statum Quaestionis* vocant, aberravisse.

Sed & illa eadem, quae innuimus, argumenta in speciem graviora solvuntur, si teneamus diligenter ea, quae supra a nobis explicata sunt. Omitto nunc, quod fusius postea persequar, quaecumque attulit exempli gratia Baylius, universo Geni Humano numquam fuisse probata, etsi probata fuisse Baylius tam confidenter assermet. At certe si quos errores universi homines complexi sunt, ita complexi sunt, ut frustra naturae vocem in illis, atque auctoritatem requiras. Divinitatem vero existere ita omnes homines fatentur, ut, si attendantur omnia, quaecumque ad eam auctoritatem commendandam attulimus, non aliud possis in eo Consensu, nisi naturae vocem agnoscere.

Fa-

Facile id acuto, ac docili lectori patebit, si falsas opiniones consideret, quas Baylius multis aetatibus invaluisse probaret, si quid probaret: Eclipses, exempli causa, & Cometas esse timendos; Canis astrum non levem habere vim in hominum vitam; Ope divinationis futura posse praesciri, & caetera, quae sunt hujusmodi.

Per lustra profecto, ne saecula nunc dicam, plurima, quibus bonae artes, ac litterae maxime viguerunt, aut fere ab omnibus illa opinionum portenta spreta sunt, aut certe a sapientioribus ludibrio habita popelli tantummodo metum excitare, vel superstitionem alere potuerunt. Nostri quidem, ac paulo superioribus temporibus, facile fuit sapientissimis quibusdam hominibus, sin minus eas opiniones radicatus evellere, at certe ita pessundare, ut nullo modo universis nationibus, quin & haud scio, an fere universis unius nationis non prorsus barbarae hominibus amplius placere possint. Id, inquam, satis ostendit, illa opinionum monstra non a sana, integraque hominis Ratione, sed ab Inscentia Matheosos, & Astronomiae, aut a similibus causis prognata esse.

Neque vero hinc, quod maxime notari velim, Humani Generis multum auctoritati detrahitur. Nulla enim extant antiquiorum, vel recentiorum monumenta temporum, ex quibus colligere liceat, sapientissimas quasque gentes in id incubuisse, ut certiores de rerum harum veritate fierent, neque tamen potuisse. Apparet potius ex iisdem monumentis, eas quaestiones a sapientibus aut fere fuisse neglectas, aut, si quando tractatae sunt, ita solutas, ut saltem plurimi nihil admodum a veritate aberrarent; populum vero aut nulla expectata ratione credidisse majoribus, aut oculorum judicia, cum ea suspiceret, quorum causas ignorabat, fuisse stulta ratione secutum.

Quod vero Matheosos, & Astronomiae liberalissima studia non ita floruerint, ut ab anili quavis superstitione omnium hominum animi liberarentur, non multum admi-

tionis habere debet. Nam, ut caetera omittam, ea est illarum artium natura, ut sapiens quisque percipiat, illas non potuisse, nisi post plures aetates, a divinis ingeniis perfici, quae non parum ab aliorum, praecipue veterum, industria profecissent.

Nihil horum in re nostra dici potest. Nam generalis ille Consensus in agnoscenda Divinitate, non modo unius est, aut alterius aetatis, aut plurium, sed prorsus omnium, de quibus aliquid memoriae proditum fuerit; est non modo rudium, sed & sapientum hominum, ac germana doctrina praestantium, non modo illorum, qui Deum esse libenter audiunt, sed & eorum, qui, cum taciti de Deo cogitant, nullum esse fortasse cuperent, quin & multorum est, qui, Deum esse, ore aliquando negant, neque tamen ex animo negare possunt. Idem Consensus nulla unquam vi labefactari potuit, quamvis & quorundam Sophistarum temeritas, & plurium sceleratorum impietas ad ipsum perdendum, tot machinas admoverit. Quibus universis ipsa suppetias veniebat humana cupiditas, Domini, quem dies, ac noctes timere debeamus, jugum aegre admodum ferens.

Haec omnia constant ex dictis. Sed & alia quamplurima his addi possunt. Illud praecipue, quod homines, quo majores in doctrina, bonisque artibus progressus habent, praesertim si animum ad omne virtutis genus excolant, ut, quoad ejus fieri potest, nihil metuat, nihil angatur, nihil concupiscat, nulla impotenti laetitia efferatur: quo melius, inquam, haec omnia homines praestant, eo purius, ac sanctius de Divinitate cogitant, & nitidiorem, & amplio-rem, ut ita dicam, illius beatae, perfectaeque Naturae notionem animo informant. An vero id non satis est argumenti Divinitatis cognitionem cum humanae mentis natura, praesertim si virtute sit expolita, congruere?

Ac ne plura, quae sunt pene innumerabilia, confester, illud jam propono, quod mihi persuasi: Ita homines universos in agnoscenda Divinitate consentire, ut vel actum sit

N n

de

de humana quavis auctoritate, vel ea opinio vera dicenda sit. Atqui humana auctoritas omnino rejici non debet. Debet igitur opinio illa omnino vera dici. Vereor ne, quum breviter dicere voluerim, obscurius dixerim. Experiar igitur, & dicam, si potero, planius.

Finge paulisper animo, verum non esse, quod aliquis existat Deus. Quis tum Generis Humani prudentiam, atque sollertiam nauci habeat? Etenim adeo turpis ea deceptio esset, ut nihil usquequaque turpius inveniri posset.

Neque enim Humanum Genus ea ratione posset a conviciis vindicari, quod saltem aliquibus aetatibus verum viderit, saltem sapientiores vulgarem errorem detexerint, saltem homines litteris exculti dubitaverint.

Ac ne illud quidem vere dici posset: eam doctrinam, ut maxime probabilem omnium ab Humano Genere fuisse cultam, non tamen ut illam, cui nullus omnino error subesse potuerit. Historia enim aperte testatur, Humanum Genus numquam illos ferre voluisse, qui de hac doctrina vel dubiam, & incertam viderentur habere sententiam. Nusquam Athei, qui publice quidem, cum degerent inter vivos, noti essent, scholas aperire, nusquam instituere discipulos, nusquam fere, longiore tempore, sine magno vitae discrimine, consistere potuerunt. Hinc & Benedictus ille Spinoza, cujus frons numquam erubuit, non totum suae impietatis virus publice notum esse voluit, quoad vixit. Ethica quidem illa, in qua sese Atheum vel maxime prodit, post funera tantum auctoris lucem vidit, cum quo sepelienda nimirum fuerat, atque perdenda.

An vero posteros a majoribus fuisse deceptos, quispiam diceret, ut errorem Humani Generis non valde turpem esse existimandum ostenderet? Sed, quamvis caetera omittamus, nihil certius esse potest, quam quod, ut supra vidimus, multo firmitus homines cultui Divinitatis, quam caeteris opinionibus majorum adhaeserint.

An excusari posset Humanum Genus, quod non magnam

gnam diligentiam ad causas rerum cognoscendas attulerit? Sed historia tota reclamation, cum nullam de sublimioribus rebus cogitationem testetur fuisse susceptam, quae altius, quam ista, hominum animos occupaverit. Eadem historia docet, de nulla re homines curiosius, quam de rebus ad ipsam Divinitatem pertinentibus, inquisivisse: quin & innumeros philosophorum libros nobis indicat, in quibus ea ipsa quaestio; *num existat Deus?* tam recondita ratione, & multiplici, subtilique versatur.

Numquidnam dici posset, Humano Generi aliquod aliqujus artis, aut scientiae defuisse praesidium, ut nullam esse Divinitatem agnosceret, quod praesidium fuerit, progressu temporis, Atheorum beneficio comparatum? At ne id quidem ad Generis Humani defensionem quidquam conferret. Semper enim Genus Humanum censuit *advatum*, quod hujusmodi praesidium artis, aut scientiae compararetur; imo, quod multo magis notari velim, si quidpiam simile Atheus aliquis unquam effutivit, ut fluktus nescio quis hac aetate Scriptor ex Anglia (a), temerarium dictum sine ulla dubitatione rejecit.

Reliqua doctus quisque lector facile percipit, quae nunc enunciare non ita necesse est. Clarum enim satis est, si non existat Deus, tantum humanae auctoritati deperire, ut ne flocci quidem aestimanda sit; cujus etiam rei conjecturam ex eo capere licet, quod quicumque Generis Humani au-

N n 2

cto-

(a) Auctor libri, cui titulus *Reflexions Critiques sur divers sujets*. Vol. 8. Londres 1755. Is rationem a mundi pulchritudine ductam elevare conatur tricis quibusdam adeo futilibus, ut vix puerorum aetate dignae videantur. Solvit eas rationes Antoninus Valsechi L. I. *dei Fondamenti* &c. C. III. Hic, inquam, Auctor non obscure significat, homines a Mundi pulchritudine Deum

esse colligere, quod aliae quaedam ipsis plurimarum Universitatis hujusce partium cognitiones desint. Quare philosophos, qui rationem eam proponunt, ita carpit p. 275. = *Nous ne connoissons qu'une très petite partie du Monde. Or n'y a-t-il pas de l'absurdité de vouloir, qu'une si petite partie serve de base au Système, qui doit rendre raison du Principe de tout ce qui est?* =

Autoritatem ad alicujus rei argumentum trahi posse censuerunt, iidem, ut fatetur Baylius (a), eadem auctoritate concludi putarunt, ut praepotens quaedam Divinitas agnoscenda sit.

Quamobrem docile quodlibet ingenium non leve discrimen inter falsas opiniones ab hominum nescio qua levitate receptas, si tamen ita receptae sunt, & inter Consensum Humani Generis in agnoscenda Divinitate intercedere percipit, ut non, quod in iis populi turpiter lapsi sunt, suspicari liceat, in agnoscenda etiam Divinitate similiter lapsos esse.

C A P U T X.

Potissima Baylii ratio confutatur ex eo ducta, quod error, qui Polytheismus dicitur, in Orbem universum antiquioribus aetatibus irrepserit.

QUÆ diximus hactenus, ea etiam efficiunt, non posse jam Atheos, quo Generis Humani auctoritatem elevent, magnopere Baylii rationem urgere a commentitiorum Numinum cultu non sine magna tum eloquentiae, tum eruditionis laude repetitam (b). Tametsi enim hoc loco, sapientiores etiam Ethnicos absurdas de pluribus Diis opiniones amplexos fuisse, haud gravate concedere Baylio velimus, eadem tamen a nobis, quam adhuc enucleavimus, adhiberi responsio potest. Nam si, Divinitatem esse aliquam, homines natura monente sentiunt, ut supra vidimus, non idcirco putandum est, natura monente plures Deos, praesertim ita ridiculos, & eo nomine indignos, Ethnicis fuisse visos.

Ac

(a) *Continuat. des Pensées §. VII.* Vide Grotium, quem Baylius ibi citat, de iure Belli & Pac. L. I. C. I. n. 12.

(b) Hoc argumentum Baylius ipse tanti fecit, ut, cum illud propositurus esset, diserte scripserit = De

toutes les objections que j'ai à faire contre la preuve que vous fondez sur le consentement général des peuples, celle que je m'en vais vous proposer est, à mon avis, la plus solide = Ita ille *Continuat. des Pensées §. XXV. p. 109.*

Ac sane per annorum duo saltem millia, priusquam a turris Babelicae constructione, non magis linguis, quam moribus discordantes, homines in dissitas funderentur terrarum plagas, nullum fere turpissimo errori fuisse locum, plerique concedunt, qui sacrae Scripturae quidquam auctoritati tribuunt. Nihil enim tale Moyses commemorat, qui tamen illorum quoque temporum flagitia silentio praeterire non solet.

Post ea quidem tempora neque inclyta Abrahami domus, neque florentissima, quae ex ea deducta est, Hebraeorum natio falsa Numina coluit, dum suis stetit & institutis, & legibus.

Non sum equidem nescius, Baylium, cum a Moysis auctoritate cavere sibi vellet, scripsisse, nullum in hac disputatione locum ipsi relictum videri. Non enim, ait, eam Athei verentur, quos convincere cupimus. Praeterea non pluris eam auctoritatem in hac controversia fieri dicit oportere, quam Augusti tempore facta fuisset, si quis ad convincendos falsorum Numinum cultores ea uti voluisset (a). Idem Baylius alio loco (b) Concilium Augusti tempore ab Ethnicis initum fingit, in quo non minus Judaeorum plures Deos esse negantium, quam duarum saltem Athearum gentium, alterius ex Hispania, alterius ex Æthiopia Legati contempti omnino fuissent, atque ad silentium adacti.

Possent etiam hic ineptus aliquis nitidorum libellorum lector ea contra Judaeos recitare, quae tam levis historicus, quam bonus poeta Voltaerius affert, ubi mores, ac studia Deo placitae gentis iis coloribus pingit, ut nihil illa deterius, nihil contemptu dignius excogitari possit.

At ista quidem mendacia neminem, opinor, movebunt, qui viderit, eo talia scribere Voltaerium, ut Religiosis, & eloquiorum Dei, quae scilicet Hebraeis credita erant, insidietur auctoritati.

Sed

(a) *Répons. aux Questions &c.* C. CVII. p. 716. T. II. Œuvr.

(b) *Ibid.* C. CVIII. p. 719.

Sed & contra Baylium, longe majoris esse ponderis Hebraeorum, quam cujuslibet Ethnicae nationis habenda iudicia, is demum statuerit, qui sacros libros, non dicam sicuti *Θεοπρόλογος*, sed sicut historicos aliqua fide dignos versare consueverit. Ex iis enim apparet, neque Socratis, neque Platonis, neque caeterorum philosophorum doctrinam cum placitis Hebraeorum, non modo si partem eam spectare velis, quae propius pertinet ad religionem, sed & si eam, quae de officiis erga homines praecipit, nulla unquam ratione potuisse conferri.

Quin & Atticas Leges a Mosaicis manavisse, plures eruditi homines adverterunt, qua parte scilicet illae sanctissima non evertunt naturae praecepta. Quis enim nesciat, qui apud sapientissimos illos Graecos liberi, & probati essent amores, aut quid ipsorum poëtae, concedentibus antiquis philosophis, ipsisque Legum latoribus, & loquantur, & cupiant? Nihil tale in tota Mosis doctrina, qua nihil sanctius, nihil purius, nihil ad omnem honestatem aut custodiendam, aut vindicandam, aut comparandam accomodatius.

Et ejus quidem libros, praeter alia plurima, etiam illa commendant, quae vir doctissimus Hugo Grotius persecutus est = *Mosis quoque scriptis*, inquit (a), ... *fidem maximam conciliat . . . . quod nec suae gloriae, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat; cum & peccata sua, quae dissimulare poterat, ipse tradiderit, & regni, sacerdotique dignitatem aliis assignaverit, sua posteritate in Levitarum plebem redacta: quae omnia satis ostendunt, nihil ei causae fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa vitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed simplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere &c.* = (b).

Jam

(a) Hug. Grot. *de Verit. Rel. Christ.* L. I. p. m. 60.

(b) Si plura cupis vid. Cl. Alphonsi Nicolaji libros praefertim *Differ-*

enz. di S. Scrittura T. I. Vide etiam libellum, cui tit. *Défense des Livres de l'Ancien Testament, &c.* de quo alibi etiam dicimus.

Jam si de virtutibus animi loqui velimus, quibus Hebraei floruerunt, & Graecos, & Romanos ab iis facile superatos fuisse compertum est. Quae enim tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum sanctissimis Hebraeorum Judicibus, & Prophetis, & Regibus comparanda? Amplitudine imperii, nec non politiorum quarumdam artium elegantia Judaeos tum Graeci, tum Romani superabant. In quo erat facile vincere non repugnantes. Non enim illi tam imperii fines augere, quam tueri propria curabant, magisque sequebantur eminentem effigiem virtutis, quam adumbratam imaginem gloriae.

Non ergo, quia Romani, Graecique spernebant Hebraeos, quod tantopere Baylius urget, eo minoris a nobis aestimandi sunt, nec quod Moſis libri non legerentur Athenis (quamquam & lectos fuisse opinamur (a)) idcirco nos qui legimus contemnere debemus. Nimis quippe confidenter vir acutus a nobis postulat, ut Graecorum, ac Romanorum stemus hac in re judiciis, ut, quod vult ipse, tandem efficiat, universarum gentium judicia esse reputanda.

At enim, his omiſſis, nullamne rationem vult haberi Baylius Christianarum nationum, ab Ethnicorum erroribus ab-

(a) An Philosophi, ac reliqui Scriptores Ethnici sacros libros legerint, aut alia ratione doctrinam Judaeorum assecuti fuerint, quaestio est inter Criticos diu multumque agitata. Alphonſus Nicolajus, quem semper honoris causa nomino, a tota sacrorum librorum doctrina fecernit eam partem, quae res gestas exponit, atque historica dici consuevit. De hac ita pronunciat (*To. I. Diff. di S. Scritt. Diff. Proem. V. p. m. 115.*) *La ſola univerſaliſſima autorità e degli eccleſiaſtici antichi autori, e degli antichi ſcrittori gentili, da*

vederſi (per non farne qui un lunghiffimo catalogo) riportati da Eusebio, dall' Uezio, da Natale Alessandra, baſta a convincerne qualunque Critico più ſceſtico e dubitante. De altera vero doctrinae parte, quae magis reconditam sapientiam complectitur, similem Vir Clarissimus tulit ſententiam, quam rationibus optimis defendit, ex veterum quoque Scriptorum auctoritate deſumptis. Plures autem ille citat recentiores Criticos eadem ſentientes. Vide ipſius librum *ib. a p. 134. ad 148.*

abhorrentium, quarum vel multitudinem hominum inspicias, vel rerum gestarum gloriam, vel religionis antiquitatem, vel doctrinae magnitudinem, vel sapientiae praestantiam, spectatissima sit auctoritas?

Nihil ergo magis abhorret a vero, quam Ethnicorum errores ipsius naturae voce fuisse propagatos, ut ea sententia propagata est, quae Vim aliquam esse docet, Naturamque divinam. Haec non modo locorum omnium, sed & aetatum fuit, atque ita fuit, ut, eam ab ipsa ratione proponi, facile sentiamus. Illi, si forte locorum aliquando fere omnium, certe non omnium aetatum. Quod vero nec sapientissimis Hebraeis probati fuerint, neque Christianis, non ab ipsa hominum natura eisdem originem ducere, manifestum est.

Hic Baylius ipse, tamquam Antheus, humi fusus novas sumit vires, atque acrior ad pugnam redit. Quid enim? ait. An certum esse debet, si rationem tantummodo consulamus, Divinitatis cognitionem omnium aetatum propriam esse dicendam? Atheus profecto sibi probari postulat, aeternis, quae fortasse fuerunt, temporibus, de quibus memoriae nihil proditum est, eam cognitionem viguisse. Idem ominabitur, aliquando fore, ut, non secus atque Ethnicorum olim errores, ipsa Divinitatis cognitio oblitteretur, sive rejiciatur. Jam nos, ut ille ait, nihil admodum contra ipsum Atheum asferre poterimus, nisi argumentum a Generis Humani auctoritate petitum deferere videamur. Si enim de Divina Gratia, vel similibus de rebus loquamur, sumemus esse Deum, non ostendemus (a).

At huic etiam argumento ex iis, quae diximus, parata responsio est. Consensio quippe Humani Generis in agnoscenda Divinitate, jam usque ab antiquissimis ducta temporibus, cum nunquam tot artibus, atque fraudibus ad haec tempora labefactari potuerit, ab ipsa naturae voce repeten-

(a) Habet ea Baylius partim *Rép. aux Quest. C. CVII. p. 715.* partim aliis in locis.

tenda est. Vel hinc, Deum esse, certo statuimus. Quidquid ad vetustiora illa tempora pertinet, Scriptoribus incognita, vel etiam ad futura, nullum quidem nobis argumentum suppeditat, quo Deum esse doceamus. At si de temporibus iisdem a nobis quaeratur quid sentiamus, etiam illis cognitum fuisse, vel fore Deum, non absurde statuimus. Vox enim naturae semper auditur, neque ulla seu temporum novitate molle quiddam, & exile sonat, seu vetustate quasi vietum, atque remissum.

Haec de erroribus Ethnicorum dici non posse, vel inde satis constat, quod, ubi vehementius tentati sunt, facile conciderint. Nam primo quidem Christiani non aliis armis, quam divinae cujusdam sapientiae, ac sanctitatis instructi, viginti fere Augustorum, ac multorum Regum furore, qua fraudibus, qua minis, qua tormentis, & exiliis, & caedibus nequicquam contra nitente, innumerabiles commentitiis Numinibus, eorumque fautoribus clades intulerunt. Deinde vero Constantini Augusti magis auctoritate, quam ferro Pietas armata de Jove illo, quem Statorem Urbis, atque Imperii Patres habuerant, ac Marte Romanae olim virtutis non minus, quam generis auctore habito, caeterisque Diis ita triumphavit, ut nusquam amplius, etsi Julianus ille Caesar, atque alii Proceres subsidio venerint, caput efferre potuerint; quin & paulo post reliquiae ipsae vetustissimae superstitionis ita deletae sunt, ut nullus in Imperii Romani finibus commentitiorum Numinum cultor inveniretur.

Sed & iilis temporibus, quibus Ethnicorum errores vel maxime vigeant, ad eos comprobandos auctoritas Humani Generis nullo modo vocari potuisset. Ut id videamus gravissima quaedam Ciceronis verba (a) tenere sufficit. = *Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur Deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbueris Deorum opinio. Multi de Diis prava sentiunt: id enim vitioso more effici solet; omnes tamen esse vim,*

O o

(a) *Tuscul. Quaestion. L. I.*

et naturam divinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominum, aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est.

Vir eloquentissimus non obscure significat, quid hac in re nos hominum consensus docere possit, idest Vim aliquam esse, Naturamque divinam. Neque enim nos terrere debet, quod esse Deos paulo ante Cicero dixerit. Ibi Romanae Facundiae Parens modo loquitur apud Romanos usitato. Argumenti tamen ipsius, ut ita dicam, acies eo tendit, ut Natura quaedam homine melior, atque divina statuenda sit. An unus esset Deus, an plures, non facit ad rem, quam propositam Cicero habuerat. Jam porro si divina illa Vis agnoscat, in reliquis de tam sublimi Natura quaestionibus errores, auctore Cicerone, maxime cavere debemus. Etenim illa conspirans, & concursus omnium populorum auctoritas, naturae voces, atque magisterium secuta, nos omnino deserit, incertosque relinquit. Quare quid optima potissimum ratio suadeat, dum philosophos agimus, inquirendum est. Neque vero mirum cuiquam accidere debet, quod homines etiam diversarum aetatum, temporum, civitatum in absurdas de Natura divina sententias labi potuerint, ac tam prava sentire. Id enim vitioso more effici solet, ut optimis a natura cognitionibus homines instructi iis ad conclusiones maxime absurdas turpiter abutantur.

Non haec eo retuli, quo Ciceronem ipsum tam praeclarae doctrinae semper instituisse putem. Sed omnia certe in rem nostram optime quadrant. Etenim, qui plures induxere Deos, nullo modo inter sese consentiunt. Certe, quod acer Baylii adversarius Jacobus Bernardus advertit (a), duo populi nusquam inventi sunt, qui aut eosdem agnoscerent Deos, aut in eodem, quod facilius videri poterat, statuent de Deorum numero congruerent. Quin & eo deventum est,

ut,

(a) Jacq. Bernard. *Nouvelles de la Rep. des Lettres, Mois de Fevrier 1705. Art. I.*

ut, quas bestias aliqua natio inter sapientissimas habita divinis prosequeretur honoribus, finitimae gentes ante Deos Indigetes immolarent.

Quod vero spectat ad ordines Deorum, ad officia, vel munera, ac reliqua ejusmodi absurda, ut absurdiora esse non possint, incredibile dictu est, in quam varias abierint, discrepantesque sententias. Legat, qui plura de his cognoscere cupit, Ciceronis libros *de Natura Deorum*. Ex iis profecto videbit, non modo quam prava Ethnici de praestantissima Natura sentirent, sed quam acriter etiam, dum suae quisque vel gentis, vel scholae opiniones caeteris praeferrī vellent, inter se digladiarentur.

Equidem, dum illos perlustro, nihil miror, ab Arnobio ad eos diligenter versandos Sacerdotum Ethnicorum superstitionem confidentissime provocari (a). Quo loco etiam Arnobius hanc plurimum Sacerdotum ridet, refutatque sententiam = *Oportere statui per Senatum, aboleantur ut haec scripta, quibus Christiana Religio comprobetur, & vetustatis supprimatur auctoritas* =.

Haec eo libentius commemoravi, quo clarius ostendunt, quanta sit hac in re Baylii temeritas. Hunc enim si audiremus, nihil Ethnicis Christiani, consensioni omnium hominum aliquid tribuentes, respondere potuissent. Falsa quippe Numina, inquit, omne hominum genus colebat, aut certe coluerat.

At enim illi Ethnicos merito ridebant, quod non modo de Natura divina vilia quaevis, & abjecta sentirent, cum tamen ipsi sibi de illa magnifice loqui viderentur, sed tam parum alter alteri congrueret, ut fere tot sententiae, quot capita dici possent. Idem scilicet Genus Humanum sibi audiendum, ejusque vocibus obtemperandum esse ducebant, cum Naturam existere beatam, & immortalem, quae mundi machinam & condiderit, & moderetur in dies, quaeque uni-

O o 2

ver-

(a) *Adv. Gent. L. III. C. II. p. 104. edit. Canter.*

versis ab hominibus pure sit, casteque colenda, uno quasi ore conclamat. Eas enim voces, cum sint ejusmodi concordēs, non posse nisi naturae ipsius esse voces, nemo omnium non videt, qui, cum veritas inquiritur, partium studia seponat. Cum vero iidem homines in tam diversas scinderentur opiniones de natura, numeroque Deorum, non jam naturae voces, quae numquam sibi non constare potest, exaudiebant. Quare non amplius humanae tantum auctoritati standum, cum plerisque falli non veniret in dubium, sed, quid optima ratio consuleret, inquirendum sibi esse statuebant.

C A P U T XI.

Ratio Baylii solvitur ex eo ducta, quod saltem plures esse Deos universi homines aliquando consenserint, & aliae quaedam ejusdem auctoris argutiae confutantur.

JAM Baylii ratio refutanda venit, quae ne transversum quidem digitum, aut latum unguem imperitis a rectae rationis regula excedere videatur. Ait enim, quemadmodum nos in id homines consentire putamus, quod aliquis existat Deus, quia vel unum, vel plures esse Deos, omnes homines arbitrantur, ita posse dici, omnes homines olim de pluribus Diis absurdam opinionem amplexos fuisse, quod alii tres, alii duodecim, alii viginti, aut centum, aut etiam multo plures esse crediderint. Itaque si tanta opinionum de numero Deorum varietas efficit, ut saltem aliquis esse Deus debeat existimari, efficiet etiam, ut plures. Jam, ut plures Dii sint, non recte concluditur. Ergo ne recte quidem concluditur, ut aliquis existat Deus. Hanc rationem Baylius variis modis proponit, atque urget, qui facile tamen eodem redeunt (a).

Non

(a) Vid. *Répons. aux Questions* 722. T. III. *Oeuvr. Div.* Vide etiam &c. C. CVII. p. 716. & C. CLX. p. alibi.

Non difficilis, ut vides, ad haec responsio ducitur ex iis, quibus Deum esse aliquem, naturae voce doceri, demonstravimus. Etenim in ea opinione, de praestantissima quadam Natura, quae merito colenda sit, tam constanter homines universi consentiunt, ut non alia nisi nativa Rationis virtute confirmari videantur. At plures esse Deos, ridicula opinio fuit, quam & plurimi contempnere Sapientes, & Insipientes etiam aliquando deferuerunt.

Deinde non eandem pro aliquo Deo, ac pro Diis pluribus esse rationem, aliis etiam modis intelligi potest. Consideremus enim argumenta, vel, si hoc nomen hoc loco forte fastidis, illas rationes, quibus utracumque opinio radices egit.

Rationes quidem certe aut bene multas, aut saltem aliquas, unde homines de praestantissima Numinis alicujus mente moneantur, a Natura ipsa proficisci, vel inde constat, quod omnibus hominibus, qui sui compotes videri possint, eadem communes aliquo modo dicendae sint. Velut omnes homines, nisi quos a recta ratione immania vitia detorserunt, facile sentiunt, atque percipiunt, alii clarius, obscurius alii, Vim quamdam esse Intelligentia conjunctam, unde vel omnia, vel saltem aliqua pendeant Naturae miracula. Id fere omnes Athei tandem agnoscunt, ubi repentino aliquo casu perculsi ab eadem Vi sibi timent, & vel de salute desperant, vel supplices veniam petunt. Haec, inquam, omnia non possunt, nisi ab hominis natura ipsa manare.

At quod plura essent Numina, quomodo sibi homines persuadebant? Si consulamus historiam, rationibus omnino diversis, quarum nulla possit ab hominis natura repeti. Alii namque, cum Divinitatem in Coelo esse crederent, Planetas, majoresque stellas Divinitatis ejusdem esse participes, atque hinc, cum illae sint inrer se distinctae, distincta esse Numina collegerunt. Alii summum Deum, quasi maximum quemdam Imperatorem, aut Regem, plurimos arbitrati sunt

crea-

creare sibi quasi ministros, aut milites, quos etiam Deos appellare non dubitarunt. Alii naturae divinae non paucos homines esse dixerunt, ex hac mortali vita translatos ad Superos, quod maxima in Humanum Genus beneficia contulissent. Alii ridicula ratione decepti sunt, quam *ἰσορροπία* appellavit Epicurus, idest aequalemtributionem. Cum enim mortalium tanta sit multitudo, esse immortalium non minorem, & si, quae interimant, innumerabilia sunt, etiam ea, quae conservent, intulerunt, infinita esse debere. Alii ad extremum plures Deos esse putarunt, quod plurimum, non autem unius Numinis anticipationem, sive praenotionem, quam *Πρόληψις* idem vocavit Epicurus, mentes omnium hominum habere arbitrarentur. Hinc enim putarunt Deos, & sapientes, & beatos, & immortales existere, e quorum ipsis animis, & quasi corporibus imagines nescio quae continuo pellerentur, ut, cum ab iis defluerent, in nostras mentes inciderent.

Jam rationes istas, aliasque similes, a depravatis hominum opinionibus, non a limpido sapientis naturae fonte derivatas fuisse, facile quisque sentit. Eo vel magis, quod ex iis rationibus nulla prorsus homines universos, una qualibet aetate, decepti. Quod si quis velit id ex adversariis, ipsi, quod affirmat, probandum est. Nos ex libris Ethnicorum, atque a postremis aetatibus, quibus vixit falsorum Numinum cultus, de primis etiam illis antiquissimis temporibus conjecturam facimus. Quae cum ita sint, plures esse Deos, ita Ethnici omnes aliquando dixerunt, ut nullo modo possis in iis vocibus ipsius naturae voces agnoscere.

Liceat nunc mihi, quo majus etiam dictis lumen accedat, in aliquot argutiis refutandis immorari, quas in hac eadem disputatione Baylius habet. Interdum enim eo fertur oratione, ut velit idem de Ethnicis, ut de Atheis, ferendum esse judicium. Cum enim illi aequae, ut isti, a vero Deo agnoscendo longissime absint, non minus illos putat, quam istos, Divinitatis hostes esse censendos. Hinc ille conclu-

cludi putat, ut nihil Judaeis cum Ethnicis convenisse dicendum sit. Non igitur Judaeos simul cum Ethnicis a nobis contra Atheos posse produci.

Verumenimvero non modo Judaei, sed & Ethnici concedebant, quempiam esse Deum. Nam & si unus est, Deus quispiam est, & si plures, quispiam profecto est. Sic, si quis in Italia Regem ullum esse negaret, fatis ei repugnarem, si plures, si unum aliquem esse ostenderem in Italia Regem. Nam aut unus Rex, aut plures esse dicantur, & aliquem in Italia Regem esse, verum est, & illum desipere, vel mentiri, qui nullum esse dicat.

Quapropter nugari mihi videtur Baylius, ubi nihil inter plures Deos, atque unicum Deum relinqui medium, tantopere contendit (a). Etsi enim in ipsa re nihil medium relinquitur, non ideo non relinquitur in ipsa opinione hominum, aut admonitione naturae.

Neque vero facit ad rem, quod eodem loco Baylius ex Grotio affert, & Plinio: si reum una pars Judicum absolvat, altera mortis, tertia denique exilii poena mulctari jubeat, non posse duas hasce simul sententias contra primam afferri. Hinc Baylius effici putat, ut sententiae Judaeorum, atque Ethnorum nihil contra Atheos possint, quod inter se tantopere dissideant, atque discordent.

At quod Grotius pronunciat, eo tantum valet, opinor, ut neque mortis, neque exilii poena Reo, de quo agitur, infligenda sit. Cum enim de utraque poena non satis constet, an Reo debeatur, ipsi Reo humanae leges favere voluerunt. Non tamen ideo, nisi fallor, quispiam negabit, eum, quem quinque, aut decem sententiis Judicum novetur absolutum, at quindecim, si viginti damnatum, a plebisque Judicibus nefarium hominem, atque scelestum habitum fuisse. Nisi vero dicas, & eum, qui morte, & eum, qui sit exilio mulctandus, non id inter se habere commune, ut,

(a) Continuat, des Pensées de G. §. XXV, p. 115. & alibi.

ut, quamvis alter altero sceleratior, attamen uterlibet sceleratus, ac Reipublicae noxius debeat existimari. Jam in re nostra, cum Judaei tanto ab Ethnicis opere dissentiant, non in eo tamen hos reprehendunt, quod aliquam Vim esse fateantur humana qualibet potestate majorem, Naturamque divinam. Quid est igitur causae, quin in eo consentire dicantur, quod aliqua Divinitas agnoscenda sit?

Nemo omnium, inquit Baylius, eo modo Divinitatem esse credidit, ut non aut unum Deum, aut plures esse crederet. Nemo, nisi forte quis in schola Dialecticus, opinionem Divinitatis ita praecidit, ut vel ab uno Deo, vel a pluribus agnoscendis abstineret. Tum in hanc rem multa non tam graviter dicit, quam facete (a).

At quis non videat, Baylium, cum haec, atque alia similia dicit, struere incautis insidias, non id respondere, quod acutis hominibus facere satis possit? Illi enim sine ulla dubitatione concedent, aliud esse Deum unum ponere, aliud ponere plures, aliud hoc saltem affirmare: *aliqua Divinitas existit*. Jam hoc & qui Deum unum, & qui plures ponunt, affirmant: quamquam non omnis, qui id affirmat, statim aut unum Deum agnoscit, aut plures inducit. Dubius enim inter utramque sententiam haerere potest. Sed omnis, quicumque aliquid affirmat, sine dubio totum id affirmat, sine quo verum id, quod dicit, non modo esse, at ne cogitatione quidem levissima fingi potest. Hinc ubi Caesarem fuisse hominem dico, ejus naturae profecto fuisse dico, quae rationis particeps esse possit, imo & habuisse corpus iis membris instructum, sine quibus hominis vita esse non

(a) Vid. *Continuat. des Pensées* §. XXVIII. p. 136. *Réponse aux Questions* C. CI. p. 703. & 704. & C. CVII. praesertim a p. 716. & C. CIX. praesertim a p. 722. Tom. III. *Oeuvr.* Non inutile autem hic erit advertere, Baylium non paucas ejus-

modi nugas effutiendi occasionem ex eo desumpsisse, quod Jacobus Bernardus scripserat = *Les Polytbéistes en établissant plusieurs Dieux en établissent Un* = Itaque in ea vocula *Un* adversarium Baylius perpetuo carpit.

non possit. Et si Caesarem eundem latinos commentarios optime scripsisse dico, latinam linguam optime calluisse confirmo. Et si nobilissimum, ac Romana virtute dignissimum de Gallia triumphum retulisse narro, Galliam contra Caesarem pugnasse, victamque fuisse, eadem sententia pronuncio. Nam & ad haec omnia confirmanda, si qua est, auctoritas mea vocari potest ab iis, qui dicta illa noverint, & si haec omnia vera non sunt, ejusdem auctoritatis levitatem patefieri, quisquam facile sentit. Jam ne fingi quidem animo potest, aut unum esse Deum, aut plures, ut non verum sit, aliquam esse Divinitatem. Quapropter & qui plures, & qui unum dicunt esse Deum, esse Deum quempiam fatentur. Nam si minus id conceptis verbis affirmant; *aliquam esse Divinitatem*; profecto sententiis ipsis affirmant.

A Dialecticis, ait Baylius, ista sumis. Metuebam, ne a Rusticis diceres. In scholis disputatur isto modo. Bene vero narras. Nam in scholis a falsis vera distinguere novimus, neque libros ea ratione facere, qua tu facis. Isti enim tui, mihi crede, quamvis nitidi, & elegantes, rudem illam aliquando referre videntur, atque indigestam molem, de qua Ovidius cecinit:

„ *Frigida pugnabant calidis, bumentia siccis,*
„ *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.*

Ita non modo honesta cum turpibus, bona cum malis, sed & gravia cum futilibus, perspicua cum obscuris, certa cum dubiis, vera cum falsis haud raro misces, atque confundis.

At enim, his praetermissis, illud scire velim, cur tam confidenterumat Baylius, non posse homines a natura moneri, quod aliqua sit Divinitas, quin aut unum esse Deum, aut plures, ab eadem natura moneantur? Equidem homines, unum esse Deum, moneri puto. Non tamen id hoc loco urgendum est. Sufficit illud tenere, quod clarius, & apertius ratio naturalis monere videtur: quamdam esse

- P p

Na-

Naturam hominibus universis longe meliorem, admirabili sapientia, potentiaque praestantem. Id enimvero homo hominem docere potest, antequam aut unum esse Deum, aut plures doceat. Quid est igitur, quod ipsa Natura, hoc est ipsa hominis Ratio, non potest illud idem ipsi homini ostendere? A Baylio equidem sciscitor. Non enim novi. Sed a pluribus hoc loco rationibus contra illum afferendis abstinco. Quis enim non ejusmodi causa disertus esse possit? aut quid negotii est hujusmodi commenta convincere?

Illud quidem filere non debeo, quod inconstantiam Baylii aliqua ex parte demonstrat. Etenim qui negat, Ethnicos, cum duodecim, aut viginti, aut centum inducunt Deos, fateri saltem, *aliquam esse Divinitatem*, idem sumit, Ethnicos universos saltem in id consentire, *quod Di plures existant*. An hoc non est fortiri potius quid loquere, quam consulto loqui? Nam *plures esse Deos*, non clarius in eo continetur, quod duodecim, aut viginti, aut centum sint Dii, quam illud contineatur, *quod aliqua sit Divinitas*. Jam si alterum Ethnicos affirmavisse, non concedis, quomodo, primum affirmavisse, sumis? Etenim ita sumis, ut non argumentum, quod Logici dicunt, retorquere, sed ex animi tui sententia loqui videare (a). Verumtamen ineptis istis, ac nugis, quibus Baylius nos diu tenet, omisissis, ad graviora transeamus.

CA-

(a) Exempli gratia Baylius Réponse aux Questions &c. C. CIX. p. 712. haec habet = Pour mieux connaître, si la conséquence il y a un Dieu, qu' il (M. Bernard) veut qu' on tire de l' opinion générale des Païens, est plus juste que la conséquence il existe plusieurs Dieux, que M. Bayle en a tirée, servons nous d' une abstraction de logique, séparons de la religion païenne ce qui fait la différence de ses sectes, &

me retenons que l' attribut général qui leur est commun à toutes; poussons notre abstraction jusqu' à une thèse que nous puissions espérer qu'elles signeront unanimement. Proposons la leur en deux manières, 1. Il y a un Dieu, c' est-à-dire il n' y a qu' un Dieu, 2. Il y a plusieurs Dieux. Je mets en fait que la première sera rejetée par tous les Païens, & qu' ils signeront tous la seconde =.

C A P U T XII.

*Consulantur exempla quaedam errorum a Baylio producta;
ea praesertim, quae ab Eclipsium, & Cometarum
timore desumpsit.*

HActenus ita disputavimus, ac si vera Baylius attulisset, cum tot errores universo hominum generi probatos fuisse iactavit. At si res diligentius ad trutinam revocemus, nullum sentiemus exemplum ex omnibus, quibus Baylius maxime fidere visus est (a), veritate niti.

Neque vero committam, ut eadem ratione, qua de Jacobo Bernardo Baylius, de nobis Baylii quispiam amator conqueri possit. Vaser enim sophista aegre tulit, Bernardum contra exemplum illud praecipue scripsisse, quod a Signo Canis ipse repetiverat (b). Ostenderat autem Bernardus, ad summum Graecos, ac Romanos, & paucos quosdam alios populos virtutem ei Signo tribuisse, qua certe carebat. Itaque non posse hoc exemplum cum Divinitatis cognitione omnium gentium propria comparari.

Multa dixit non tam accurate, quam copiose Baylius, quo se defenderet. Non fuisse exemplum illud tam acriter oppugnandum, aliis fere intactis, in quibus maximum ipse suae causae praesidium posuisset. Exemplum illud videri, sin minus perspicua, certaue persuasione, at saltem tacito

P p 2

Ge-

(a) Ea, quibus maxime Baylius confusus est, exempla videre potes in §. XXXII. operis inscripti *Contin. des Pensées &c.* Hic autem sapienti lectori fateri non dubitabo, aliquod fortasse aptius exemplum a Baylio produci potuisse. Neque tamen hinc optimae causae nostrae periculum ullum imminet. Parata semper erit illa responsio; neque omnium

aetatum hominibus praecipue sapientibus errorem illum, qui forte producat, fuisse probatum, neque clara satis argumenta deesse, quibus, eundem errorem non ab ipsa hominis Ratione inductum fuisse, demonstramus.

(b) Vide, quae contra Bernardum disputat *Réponse &c. C. C. CVI. p. 715.*

Generis Humani Consensu fuisse probatum. Nam si & Sarmatae, inquit, & Galli, & Germani, & reliqui populi de Canis illa virtute aliquid a Romanis, aut Graecis audivissent, auctoribus certe adeo gravibus credidissent. Haec aliquam vim contra Bernardum fortasse habent; quippe qui tacito saltem consensu Gentes in agnoscendam Divinitatem consentire scripserat. Non tamen satis Baylium ipsum tuentur, ut vides.

Haec eadem illa fortasse responderet, si quispiam exemplum a Lunae virtute peti tum (a) oppugnasset. Quamquam hic diligentius duo distinguenda sunt. Si de Lunae virtute loquamur, quae in mare quidpiam possit, necnon in aërem hunc nostrum, atque hinc in plantas, & in ipsa corpora animalium, nihil est quod probare contendamus, non in eam rem universarum gentium convenire suffragia: quippe cum opinionem illam esse vanam, nullo modo Baylius possit ostendere (b). Sin autem de virtute sermo sit, quam

(a) Habet illud Baylius *Pensées diverses sur la Comète* &c. §. XI VI. & LXXXIX. nec non *Continuat. des Pensées* &c. §. XXXII

(b) Nos quidem ea probamus, quae scripsit in hanc rem Alembertus, cui numquam acerrimi ingenii, singulartique doctrinae laudem denegabimus (*Encycl. Art. Lune*) = Ou a attribué autrefois beaucoup de puissance à la Lune sur les corps terrestres, & plusieurs personnes sont encore dans cette opinion, que les Philosophes regardent comme chimérique. Cependant si on examine la chose avec attention, il ne doit point paraître impossible que la Lune ne puisse avoir beaucoup d'influence sur l'air que nous respirons, & les différens effets que nous observons. Il est certain que le Soleil, & la Lune surtout, agissent

sur l'Océan, & en causent le flux & le reflux. Or si l'action de ces astres est si sensible sur la masse des eaux, pourquoi ne le sera-t-elle pas sur l'atmosphère qui les couvre? Pourquoi ne causera-t-elle pas dans cette atmosphère des mouvemens & des altérations sensibles? Il est vrai que le vulgaire tombe dans beaucoup d'erreurs à ce sujet, & nous ne prétendons point adopter tous les préjugés sur la nouvelle Lune, sur les effets de la Lune, tant en croissant ou en décroissant, sur les remèdes qu'il faut faire quand la Lune est certains signes de zodiaque; mais nous croyons pouvoir dire que plusieurs vents, par exemple, & les effets qui en résultent, peuvent être attribués très-vraisemblablement à l'action de la Lune; que par son action sur l'air que nous respirons, elle peut

quam superstitiosi tantum, aut leves homines inesse Lunae jam credant, jure tum a Baylio postulabimus, ut, quod affirmat, aliqua ratione probet. Equidem nihil in antiquorum temporum quibusvis monumentis reperiri existimo, quod Baylium, quidquid in hanc rem scripsit, non minus vere, quam confidenter, scripsisse demonstret. Et illud quidem hac etiam in re Baylio exprobrare possumus, quod vulgares Graecorum, Romanorum, aut si vis etiam Europaeorum errores totius Humani Generis errores esse putaverit, aut potius putari voluerit.

At his omissis melius, opinor, convincetur Baylius, ut convinci debet, si falsa esse demonstremus exempla, quae fortius urget, ac saepius. Sunt autem inter illa, quae ab Eclipsium, & Cometarum ostentis ille deducit. Etenim Genus Humanum putavisse docet, & Eclipses, & Cometas non leviter nobis esse timendos. Sed aliud est docere, aliud probare. Nos enimvero probare possumus, illis erroribus sapientes homines, atque hinc & qui sapientibus aures praebebant, & qui sapientum in numerum venire, & qui videri cupiebant, non leviter oblituisse, quo etiam tempore vulgus fere totum iisdem captum omnino fuerat.

Primo quidem de Eclipsibus aliqua dicamus. Si quidquam Baylio credimus, (a) mortales antiquis temporibus universi Solis. aut Lunae defectibus putaverunt, maxima quaedam Humano Generi portendi, ac praedici mala. At cedo, Bayli, cedo aliqua monumenta, quae tuis verbis fidem faciant.

Ni-

peut changer la disposition de nos corps, & occasionner des maladies. Il est vrai que comme les dérangemens qui arrivent dans l'atmosphère ont encore une infinité d'autres causes dont la loi ne paroît point réglée, les effets particulières de la Lune se trouvent mêlés, & combinés avec une infinité d'autres, sont par cette raison très-difficiles à con-

noître & à distinguer; mais cela n'empêche pas qu'ils ne soient réels, & dignes de l'observation des Philosophes. Le Docteur Mead, célèbre medecin anglois, a fait un livre qui a pour titre de Imperiis Solis, ac Lunae in corpore humano &c. =.

(a) *Pensez divers &c. §. L. p. 89. & alibi saepius.*

Nihil enim vero tuis in libris lego, nisi quae, vulgares homines in ea fuisse stultitia, persuadeant. De duobus exercitiis sermonem instituis (a), qui Solis defectu animadverso non levi fuerint metu perculsi. Quin de Philosophis potius, & Ducibus etiam ipsis non omnino rudibus loqueris, qui solebant, ut passim historici docent, ista pugnaturis militibus praenunciare, ne terrentur?

Et viros quidem liberalioribus studiis deditos nihil finistrum ab huiusmodi defectibus timuisse, vel inde constat, quod naturales ipsorum causas optime noverant. Etenim vix, aut ne vix quidem, fingi animo potest, sapientes homines a Diis iratis ea fieri opinatos esse, quae sive Dii propitii, sive irati forent, naturalibus a causis futura eodem modo fuissent. Jam quod eas causas antiqui optime noverint, fere omnium veterum philosophorum libri aperte testantur.

Liceat hic aliqua memorare, quae Disertissimus ille Romuli nepotum scripta reliquit. Quis enim elegantiae latini sermonis studiosus adolescens in aureo illius *de Senectute* libello non legit, quantopere laetaretur C. Gallus Scipionum familiaris, cum defectiones Solis, & Lunae multo ante praediceret? aut quis antiquitatis cognoscendae cupidus non ea verba in *ll. de Divinatione* consideratu dignissima existimavit? = *Solis, inquit, defectiones, itemque Lunae, praediciuntur in multos annos ab his, qui siderum motus numeris persequuntur. Ea praedicunt enim, quae naturae necessitas perfutura est. Vident ex constantissimo motu Lunae, quando illa e regione Solis facta incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse est: quandoque eadem Luna subiecta, atque opposita Soli, nostris oculis ejus lumen obscuret: quo in signo quaeque errantium stellarum, quoque tempore futura sit: qui exortus, quoque die, signi alicujus, aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante dicunt, quam rationem sequantur, vides &c.* =

Eo-

(a) *Pensées diverses* &c. §. L.

Eodem illa pertinent, quae de notissimis Philosophis Diogenes Laërtius habet. Etenim de Thalete ita loquitur (a).
= Putant plerique primum Astrologiae secreta rimatum, Solis defectus, conversionesque praevidisse, ut ait Eudemus in ea, quam de Astrologia scripsit, historia: Quocirca Xenophanem, & Herodotum illum maxime fuisse miratos: id ipsum autem Heraclitum, Democritumque testantur =.

Neque vero hic Baylius respondere nobis posset, saltem ante Thaletis tempora, si Diogenem audiamus, veram hujusmodi defectionum causam hominibus ignotam fuisse. Ex illo videlicet loco Diogenis, & Eudemi auctoritate non aliud eruitur, nisi Thaletem primum omnium certa tempora praevidisse, quibus futurum esset, ut Sol interposita Luna deficeret; non autem primum vidisse, Solis, ex eo contingere defectum, quod interposita Luna radios illius interciperet.

Idem Diogenes de Stoicis universim agens, eos docuisse, narrat (b) = *Deficere autem Solem quum ante illum ex ea parte, qua terras respicit, se opposuerit Luna, ut in libro de Universo scribit Zeno. Apparet enim, quando ex concursione mutua illum occulit, rursusque restituit. Notatur id maxime per vas aeneum, patens, in quo sit aqua. Lunam vero cum in Terrae inciderit umbram; quocirca tunc solum hoc defectu laborare, cum plena fuerit, & quidem cum per diametrum Soli mensibus singulis obiecta sit. Nam quum obliquo motu contra Solem moveatur, latitudine differt, cum ad australem, vel ad septentrionalem vergit plagam. Quum tamen illius latitudo ad Solis, & eam, quae media interjacet, latitudinem venerit, deinde fuerit*

(a) Ipsius Laërtii verba in Thaletis Vita sunt Lib. I p. m. p. = Διὰ καὶ δὲ κατὰ τῶν πρῶτον ἀστρολογῶν, καὶ ἡλιακῶν ἐκλειψῶν, καὶ τροπῶν προεβλεψάν, ὡς φησὶν Εὐδήμους ἐν τῇ περὶ τῶν ἀστρολογικῶν ἱστορίᾳ. Ἰδοὺ αὐτοὺς καὶ Ξενοφάνην, καὶ Ἡρόδοτον θαυμάζειν. ἰωάννην δ' αὐτοὺς καὶ Ἡράκλειτον, καὶ Δημοκρίτην = .

(b) Diog. Laërt. L. VIII. p. m. 256. Cum latinæ interpretationes, quae sunt in manibus omnium, quae sunt in manibus omnium, aufferimus, non solemus ipsa Graecorum auctorum verba subijcere, nisi ut id faciamus, peculiaris aliqua ratio suadere videatur.

vis emensa Solem, tunc deficit. Movetur autem ejus latitudo per ea, quae media sunt in Chelis, & Scorpio, & Ariete, & Tauro, ut ait Posidonius = Hacc de Stoicis Diogenes. Plurima hic ex Aristotele, Plutarcho, Maximo Tyrio, aliisque innumeris auctoribus describere possemus. At nolumus in re satis explorata longius immorari.

Ea quidem omnia, quae diximus, ad antiquiores pertinent aetates. Si de recentioribus, maxime de postremis, instituere sermonem velimus, nihil certius esse videbimus, quam quod, non dicam sapientes homines, at non plane rudes nihil a defectibus aut Solis, aut Lunae timuerint.

Imo si de Italis, si de Gallis, si de Anglis loquamur, ac de plerisque Europae nationibus, quarum ingenia, ut multis rebus possumus judicare, multum caeteris hominibus omnium gentium praestiterunt, nullo modo concedendum est, stabilem, ac penitus insitam vulgo esse opinionem: per Eclipses infaustos rerum eventus praenunciari. Qui dubitat, homines etiam e Trivio consulat. Non dicam ad unum omnes, at certe bene multos, aut nihil habere se responsuros, quod his de rebus pronuncient, aut aliquid implexa ratione dicturos, quod longe illos ab anilibus hujusmodi timoribus abesse declaret.

Neque vero Baylii argumentis de sententia deterreor (a). Historicos ait, cum Eclipsium meminerunt, addere, alicujus Regis mortem, vel aliud simile malum per hujusmodi ostenta praesignificatum fuisse. Astrologos advertit, quorum libelli sint in manibus omnium, etiam ab hujusmodi Solis, ac Lunae defectibus multa praedicere, quae futura sint. Demum quid homines ab iisdem timeant, anno a Reparata Salute 1654. omnibus constare potuisse. Incredibile enim dictu est, quantopere commoti fuerint animi omnium, ut mul-

(a) Vid. Bayl. *Pensées diverses &c.* §. LI. p. 91. = *Superstition des Modernes pour les éclipses* =.

multi magnitudine timoris non modo a constantia, sed & a mente, atque a se ipsi discessuri viderentur. Haec omnia quum assumpsit Baylius, confectum negotium putat.

Sed ea, quae assumit, partim ficta aperte, partim effutita temere dicenda sunt. Quid enim? Quod ille de Historicis narrat, num ad omnes, an ad paucos pertinere putandum est? Ad paucos, opinor, neque illos quidem graviores. Etenim sapientissimi quique Scriptores nullam auctoritatem videntur, aut fidem commentitiis hujusmodi rebus adjungere. Quis plura narrat de Eclipsibus, quam Petavius noster? Num tamen visus est ille supersticiosam aliquando de Eclipsibus probare sententiam? Quid igitur fingi potest Baylii temeritate fortius? Non hic ille sumit pro certo, quod dubium, controversumque sit, sed potius id, in quo nulla ratio, nulla veri species appareat.

Nam quod Baylius addebat de libellis annuis Astrologorum, in quibus maxima vis Eclipsibus tribuatur, jocone an serio dictum ab illo putem? Estne quisquam ita desipiens inter homines bonis artibus excultos, quem ista moveat a levissimis hominibus profecta significatio, & quasi denuntiatio calamitatum? Insipientior ego essem, quam illi ipsi, qui ista credunt, si quidem longa id oratione ostendendum susciperem.

At quod de hominibus narrat anno 1654. propter defectum Solis tantopere territis, quid aliud probare potest, nisi non esse quidquam tam valde, quam nihil sapere, vulgare? Quid mirum igitur, si novis quibusdam visis, & inusitatis in Coelo mutationibus imbecilli plures animi supersticiosa ista concipiant, verum dispicere non possint? Nihil tamen hinc aut contra nos, aut contra Generis Humani auctoritatem. Nam primo quidem de provinciis Europae quibusdam Baylius aliqua narrat, de aliis conjicit. Num hoc est de Genere Humano loqui? Deinde illud redit, quod saepe diximus, neque sapientum, neque illorum, qui sapientes audiendos esse putabant, aut ipsi sapientes esse, aut vi-

Qq

de-

deri cupiebant, mentes fuisse perterritas (a). Quae cum ita sint, quanti faciendum sit exemplum istud erroris omnium, ab Eclipsium timore petitus, vides.

Similis est responsio ad ea, quae de Cometis Baylius jactat. Non tamen inficior, vulgares homines, vel etiam, si vis, qui nobilitate, non vero litteris excellerent, olim Cometas, tamquam certissima futurarum calamitatum indicia, pertimuisse; quam quidem vulgi opinionem Poëtae, ut aliis in rebus innumeris faciunt, exprimere, atque ornare non inviti solent.

Leviculi etiam plures Historici, qui de Cometarum minis interdum aliqua scribunt. Sed neque ex Historicis aliquibus, quid universum genus hominum opinetur, aestimare licet, neque iidem Historici, de quibus loquor, magnopere vulgarem superstitionem juvant. Eos enim omitto, qui tantum, quae fuerint aliorum judicia, narrant, nulla, quid ipsi opinentur, significatione facta. Multi quidem ex iis, qui videntur Baylii opinioni favere, interdum aliqua subdunt, quibus, cum ea scriberent de Cometis, ludere citius, aut ornare orationem voluisse videantur, quam certas animi sui promere, ac declarare sententias. Quid quod Historici plures Veterum quorundam Graecae, aut Latinae Historiae Patrum ea etiam in re sequi morem student, ut quos perspicuitate narrationis, & elegantia, caeterisque dotibus exprimere gessiunt, portentis etiam quibusdam, atque prodigiis referendis imitentur? Vereor, ut id multis persuadere possim. At enim saepius id equidem contigisse arbitror. Nisi enim & de triplici illo Sole, & de terrificis nescio quibus Cometis, & pallore Lunae, nisi de Bobus humanas fundentibus voces, & de Simulacris infausta praedicentibus, ac sudore multo manantibus, aliisque similibus aetatis aureae Scri-

(a) Ipse Baylius eodem loco Petitum (M. Petit) laudat = *qui se basis contre l'erreur populaire avec beaucoup de courage = étoit habile homme sans superstition.*

Scriptores tam multa retulissent, nusquam fortasse ridicula quaedam, atque haud scio an supersticiosa, a Christianis etiam Auctoribus narrata legeremus.

At his omissis id videamus, quod maxime rem, causamque continet. Nego enim sapientes, ac sapientum discipulos eadem ut vulgus de Cometis opinatos fuisse. Sunt in manibus omnium non pauci veterum Philosophorum libri. Ex iis apparet, ea Philosophos de Cometis docuisse, quibus omnium animi superstitione solvi facile possent. Illi quidem naturalibus e causis coalescere, aut oriri Cometas, naturalibus item dissipari, aut occidere sentiebant. Quis illos ita desipuisse putet, nisi forte valida proferantur argumenta, quae numquam Baylius attulit, numquam asserere potuit; quis, inquam, ita putet desipuisse Viros a sapientia, & ingenii laude perfectos, ut non secus & iratorum Numinum minas ea cum indoctis aniculis pertimescerent, quae certis, atque statutis naturae legibus consentanea forent; quorum necessarias in ipsa natura causas, non minus quam temporum varietatis, quam Solis, & Astrorum cursus, coelestiumque conversionum omnium sese deprehendisse gloriabantur?

Alii nempe duxerunt, non aliud esse Cometas, nisi Stellas in tanta sitas a Tellure distantia, ut nullo modo singulas oculorum nostrorum acies assequi posset; eas demum in nostros oculos incurrere, cum suos peragentes cursus tam prope una ad alteram esset, ut nobis una quaedam lucida massa videretur: quum vero suum unaquaeque cursum ita teneret, ut longe ab altera recederet, tum denuo nostris aspectibus surripi, Cometamque evanescere. Hanc opinionem refert, ac rejicit Aristoteles. Ipse autem cum suis Peripateticis putat, Cometas esse *Μετέωρα*, vel exhalationes terrae supra regionem aëris eVectas, & a luce Solis accensas.

Stoicorum placita de Cometis non multum a Peripateticis dissidebant. Narrat enim in Zenone Laërtius, eos ita censuisse = *Cometas autem, & Pogonias, & Faculas ignes esse*

Q q 2

sub-

subsistentes, quando crassior aër ad aetherea loca pervenitur. Iubar autem repentini ignis incendium, quod cito per aërem fertur, ac longitudinis imaginem delineat =

Multo meliora de Cometis Pythagorae discipuli plures Italici attulerunt. Illi enim, auctore Aristotele, Cometam ex errantibus Astris unum esse professi sunt; etiam si neque posset, nisi post multos annos, neque per longum tempus a nobis videri, quod & Mercurii Astro contingit (a).

Eandem opinionem Democrito Seneca tribuere videtur, ubi haec scribit (b) = *Democritus subtilissimus omnium antiquorum suspicari ait se, plures esse Stellas, quae currunt; sed nec numerum illarum posuit, nec nomina, nondum comprehensis quinque siderum cursum* = Post autem Seneca testatur, hanc eandem Apollonio Mindio placuisse doctrinam, qui eam se a Chaldaeis huiusmodi notuum non ignaris accepisse diceret. Tum idem sibi placere Seneca significat, Cometasque docet non fortuitos esse ignes existimandos, at aeterna ipsius Naturae opera; quamvis & quod antiquissima nobis monumenta non suppetant, & quod illi nimis raro iidem exoriantur, satis certo id ostendi non possit. Ad extremum ea dicit, quae quum, quantum sapiens Antiquitas Posteritati servandum, atque relinquendum esse censuerit, aperte doceant, tum Graeculis aetatis nostrae veterum philosophorum libros tanto supercilio despicientibus in memoriam revocare possunt, quantum ipsi Antiquitati Posteritas debeat. Neque enim postremis aetatibus in recondita quaeque Naturae penetralia philosophi recentiores pedem inferre tam feliciter potuissent, nisi antiquiores qua scrutando, qua tentando, qua conjiciendo, saltem investigare semitam inceperant. At Senecae verba jam audiamus = *Veniet tempus, inquit, quo ipsa, quae nunc latent, in lucem dies extrahat, &*
lon-

(a) Arist. *Meteorol. L. I. c. 6.*
= Τῶν δὲ Ἰταλικῶν τοῖς, ὃς καλεῖται
Πυθαγορίαι, ἵνα λίγα αὐτῶν εἶναι τῶν
πλανητῶν ἀστέρα, ἀλλὰ διὰ πολλὰ τι χρί-

ναι τὴν φαντασίαν αὐτῶν εἶναι, καὶ τὸν οὐρανὸν
βολῶν ἐπὶ μικρῶν, ὅτι συμβαίνει καὶ πρὸς
τὸν τῷ Ἑρμῇ ἀστέρα =

(b) *Lib. VIII. Natural. Quaest.*

longioris aevi diligentia. Ad inquisitionem tantorum aetas una non sufficit. Venies tempus, quo posteris nostri tam aperta nos nescisse mirentur =.

Quod Seneca fore praedixerat, id eventu ipso impletum videmus. Etenim, ut Edmundus Halleyus cecinit (a).

„ *Quae toties animos veterum torfere Soporum*

„ *.....*

„ *Obvia conspiciamus, nubem pellente Maibesi:*

„ *Quae superas penetrare domos, atque ardua Coeli,*

„ *Newtoni auspiciis, jam dat consingere Templi.*

Ille quidem Astronomorum Deus Cometas esse maxima corpora, quae a mundi exordio certos, ratosque servant in Coelorum immensitate cursus, tam aperte demonstravit, ut ea de re non possint, nisi homines litterarum plane rudes, hac aetate dubitare.

Sed & eadem sententia multum Ticoni debet, multum Hagezio, multum Cassinio, qui anno 1680. mense Decembri, postridie quam celeberrimi illius Cometae Caput diligentius inspexerat, per totam hyemem conspectum iri praedixit. Hic quidem Cometa non aliud infausum in orbem intulit, nisi quod Baylii temeritatem ad libros illos scribendos concitavit (b), quibus Christianae Religionis ipsa fundamenta concuteret. At multo sapientior Baylio Cassinius, cum illius Cometae conversiones, ac motus diu, diligenterque advertisset, inde opinionem suam confirmavit de Cometarum orbe (Graeci *ζωδιακῷ* appellant) signis illis comprehenso, quae versibus hisce complexus est,

„ *An-*

(a) In Carmine praefixo Newtoni libro, cui titulus *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*.

(b) Notus est eruditus Baylii liber = *Pensées Diverses écrites à*

un Docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète qui parut au mois de Decembre 1680. &c. = Hunc alii

libri consecuti sunt, quos saepius oppugnamus.

„ *Antinous, Pegasusque, Andromeda, Taurus, Orion,*
 „ *Procyon, atque Hydrus, Centaurus, Scorpius, Arcus.*

Sed & Sapientum aliorum de Cometis opiniones eae fuerunt, quae animos ab omni superstitione, aut certe inani, metu liberarent. Nihil hic in Kepleri, Hevelii, Cartesii opinionibus explicandis immorabor, quae, ut falsae sint, nihil tamen a Cometis timendum esse denunciant, nihil afferunt, quod vulgaribus quibuscumque erroribus faveat. Video quippe me longiorem in hac fuisse quaestione, quam necessitas posceret.

Quid enim? An Baylius quidquam assert, quod universum Genus Humanum Cometas timuisse confirmet? Minime gentium. Nam quidquid assert, ad vulgus pertinet, hoc est ad homines neque a doctrina, neque a natura satis ad recte iudicandum instructos. Quod si qui melioribus ingenii homines inter eos, qui a Cometis terrebantur, aliquando extiterunt, & numero fuere perpauca, & non tantae scilicet auctoritatis, ut numquam ad vulgus revocari, & cum eo confundi facile possent. Jam a Baylio sciscitor iterum an vulgus hominum illi sit totum Genus Humanum? Si affirmat, haud equidem video, cur totius Humani Generis propria illa omnia non dicat, quae vulgo communia sunt. Nam & levitas, & mobilitas, & superstitio, & maximarum negligentia, & inanium admiratio, & fere omnium ignoratio rerum, & caetera ejusdemmodi propria vulgi esse dicuntur. Num haec ad omnes homines pertinent? Non puto illum affirmaturum. Nam & homines haud ita pauci sunt, qui sapientes, atque constantes merito audiant, ac multo plures, qui sint sapientiae studiosi, quique saltem a vulgi opinionibus, ac vitiis immunes esse cupiant. Horum opiniones, cum Generis Humani sententias investigamus, non solae quidem considerandae sunt, sed tamen sunt considerandae vel maxime. Quoniam & illud hic advertendum est,

est, homines ex vulgo plurimos in Sapientum sententias non raro descendere, ut, quod ratione non possunt, auctoritate assequantur. Hinc ubi a sapientibus opinio aliqua contemnitur, atque rejicitur, a pluribus eandem vulgaribus hominibus rejici, atque contemni compertum est.

C A P U T XIII.

Falsitas exemplorum demonstratur, quae ab Astrologia Iudiciaria, atque a Divinatione Baylius petivit.

AD Chaldaeorum jam, atque Astrologiae, quae Judicia-ria dicitur, monstra veniamus, de quibus Baylius noster sic opinatus est, id quod scriptum reliquit (a), ea consensu omnium hominum, si quid hujusmodi consensus probet, utique posse probari.

Apud quos tandem ista vir acutus disputat, aut sumit potius, & jactat? Nempe apud Christianos, qui Sanctorum Patrum, atque Doctorum libros in manibus habent. Quid magis certum esse potest, quam in illis totum hoc praediciendi genus contemni, atque a Christiana quavis civitate repudiari? Quotus autem quisque in Christiana doctrina firmus aut verum esse, aut verisimile putat, perinde utcumque concursu siderum temperatus aër inveniat, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoque non modo ingenia, corpus, animum, at mores ipsos, vitae actionem, casus cujusque, eventusque fingi? Quis aut Catholicus, aut Haereticus ita cum Chaldaeis, aut Priscilliani discipulis delirat, ut putet, Vim illam adeo efficacem esse in orbe signifero, qui Graece *ζωδιακὴ* dicitur? Quis, inquam, putat eam esse vim, quae, perinde ut quaeque stellae aut accedant magis, aut recedant, modò hoc modò illo modo, vertat, immutetque Coelum, ut pro diverso Coeli statu di-

ver-

(a) *Continuat. des Pensées §. XXXII. p. 157. & alibi.*

versae in tellure hac nostra publicarum, ac privatarum rerum conversiones fiant? Omnes, mihi crede, quicumque se Christianos esse meminerunt, nisi forte propter ingenii tarditatem, aut alia quaevis vitia, turpiter hallucinentur, totam istam rem concedunt inventam esse fallacis, aut ad quaestum, aut ad superstitionem, aut ad errorem (a).

Quid quod etiam Ethnici, sin minus omnes, at certe plures, praesertim ex sapientioribus, totam eandem rem commentitiam putarunt? Notum enim est eruditis, quantum Chaldaeos (hoc enim nomine levissimi homines Astrologiam Judiciariam professi venire solebant, qui & Mathematici appellabantur) fere omnes contempserint, quotquot in melioribus Astrologiae partibus excelluerunt. Quo quidem in genere praecipue commemorandi & Eudoxus Platonis auditor, in astrologia judicio doctissimorum hominum facile princeps, & Anchialus, & Cassander, & Scylax Halicarnassaeus, summi etiam astrologi, qui diserte profitebantur, Chaldaeis in praedictione, & in notatione cujusque vitae ex natali die minime esse credendum.

Hos autem secutus est Panaetius, qui, ut Stoica esset superstitione occupatus, Astrologorum tamen praedicta rejecit, & magna quidem ex parte Diogenes, inter eosdem Stoicos ingenii gloria nobilis.

Facile omitto, qui nobis tamen in hac quaestione favent, Epicureos, & Academicos. Alteri enim ita plerumque balbutiunt in gravissimis quibusque disputationibus, ut eos prudentissimus quisque contemnat. Alteri multa quidem contra Astrologiam Judiciariam disseruerunt, sed ita, nihil ut affirmarent, quaererent omnia dubitantes plerumque, & sibi ipsi diffidentes.

Antiquior mihi est Dicaearchi Peripatetici auctoritas, & ipso Dicaearcho gravior ille Cratippus, quem principem suae aetatis philosophorum Cicero nominavit. Hi enim, cum

(a) Vid. P. Paulum Segneri (*Incredula sensu Sensu*) contra hoc hominum genus fuisse disputantem.

cum quaedam alia relinquerent genera divinationis, hoc totum rejecerunt, de quo modo disputamus. Eorum autem sententias maxime probavit Quintus Tullius Cicero, ut ex libris Marci fratris *de Divinatione* constat.

Jam ego & eundem hoc loco Marcum testem appellare possem, qui Chaldaeorum rationes non modo confutavit, sed, cum eas exposuisset, in gravissimam illam exclamationem erupit = *O delirationem incredibilem! Non enim omnis error stultitia dicenda est* = At hic etiam fatendum est, non esse plurimum ejus hominis auctoritati tribuendum, qui modo hoc, modo illud Academicorum, de quibus diximus, more propugnat, & cujus mens inter varias discrepantesque sententias, tamquam ratis in immenso pelago, flantibus ventis, nusquam videtur posse consistere. Itaque nos, ut alio loco dicebamus, maximo Ciceronis ingenium in pretio habemus, quin & eidem opiniones philosophorum, atque aliorum exponenti, ac declaranti, propter singularem hominis, eximiamque doctrinam, non leviter esse fidendum arbitramur. Ejus autem judicia, cum certa idem, atque omnino firma judicia ferre noluerit, neque multum laudare possumus, neque vero sequi debemus. Qui noverit, quantopere Ciceronis auctoritate cum Tolandus, tum Baylius, tum alii abusi fuerint, facile videt, opinor, quorsum tota haec spectet oratio.

Itaque nobis illud ex Ciceronis contra Chaldaeos disputatione asserre sufficiat, quod ad extremum subdit (a) = *Sed quid plura?*, inquit, *quotidie refelluntur. Quam multa ego Pompejo, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini; neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum! Ut mihi permirum videatur quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta quotidie videat re, & eventis refelli* = Haec verba satis indicant, Ciceronis aetate Chaldaeorum artes non omnibus, praecipue sapientibus, fuisse pro-

R r

ba-

(a) *Lib. II. de Divinatione.*

batas. Nam si, quum quotidie refellerentur, omnibus tamen probatae illae fuissent, hoc enimvero se vehementissime Cicero mirari dixisset, non autem quod homines adhuc essent, qui Chaldaeis crederent.

Ac sane in probatissimis Latinorum auctorum libris non pauca legimus, quibus, vel maxime spreto ab iisdem fuisse Chaldaeos, intelligamus. Unum, & alterum hoc loco laudare sufficiat. Nam certe hoc genus hominum Seneca spernebat, cum has preces Parcae Mercurium fudisse fingeret (a) = *Patere Mathematicos aliquando verum dicere, qui illum* (Claudium Augustum) *postquam Princeps factus est, omnibus annis, omnibus mensibus efferunt* = Tacitus autem eos vocat (b) = *Genus hominum potentibus insidum, sperantibus salax, quod in civitate nostra & vetabitur semper, & retinebitur* =.

Haec Taciti verba illud in memoriam revocant, quod apud Tacitum ipsum, aliosque Latinos auctores haud semel legimus, videlicet quam saepe Roma fuerint Mathematici, eorumque artes exterminatae. Quis enim ignorat, quot in Mathematicos universos S. C. prodierint, quot promulgatae fuerint a Caesaribus leges? (c) Id autem aperte ostendit, eam facultatem ex Astris futura, vitam humanam spectantia, praedicendi non omnibus hominibus fuisse probatam.

At cur non probata fuisset, si quidquam Astra censerent in hominum vitam posse conferre? Nam quod ea scelerati quidam homines abuterentur, non id effecisset, ut ipsa proscriberetur facultas. Quis enim nesciat, plurimos homines honestissima litterarum studia pessimos ad fines detorquere potuisse? Nemo tamen ingenuas artes, liberalesque disciplinas a Republica detestatur, nisi vel a Maximino quopiam, vel a Licinio humanitatem omnem exuere jamdiu didicerit.

Ipsam

(a) *De morte Claudii Caesaris.*

(b) *Lib. I. Historiar.*

(c) Baylius ipse (*Penses diverses &c. à l'occasion de la Come-*

te &c. §. XVIII. p. 32.) fatetur, Astrologos Romae substituisse = *contre les ordres de les chasser que l'on donnoit de temps en temps* =.

Ipsam ergo, quam Mathematici profitebantur, artem esse vanissimam, mendaciiisque suffultam ex Ethnicis haud ita pauci, praesertim qui Rempublicam procurabant, arbitrati sunt. Itaque falsum est, quod Baylius affirmavit, omne Genus Hominum in id consensisse, ut quidpiam a Sideribus in vitam hominum manare posse censerent. Etenim, qui in ea fuerunt absurditate sententiae, dici non potest, quantopere futilem illam facultatem, de qua locuti sumus, colendam existimaverint, & quanto cultores ejusdem habuerint in pretio.

Sequitur ut de Divinatione videamus. Quamquam enim ad illius partem Astrologia Judiciaria pertinet, separatim tamen hoc loco agendum esse de illa duximus. Itaque duo sunt contra Baylium subtili consideratione secernenda.

Alterum est, quod vetus opinio sit jam usque ab heroicis ducta temporibus, atque omnium gentium firmata consensu, esse aliquam Divinationem; seu, quod eodem re-
dit, ope Divinitatis a quibusdam intelligi, ac praedici posse futura. In hoc autem nullus error est, nulla falsitas, nulla deceptio. Itaque non est, cur ea Ciceronis verba, a Baylio producta, vera esse negem = *Gentem esse nullam, neque tam humanam, atque doctam, neque tam immanem, tamque barbaram, quae non significari futura, & a quibusdam intelligi, praedicique posse censeat* =.

Alterum est, quod bonae, atque utiles illae artes essent, quibus id se assequi posse Arioli, Aruspices, Augures, Vates apud Ethnicos mentiebantur. In hoc autem Humani Generis unanimem fuisse, concordemque sententiam, iactare potest, non vero demonstrare Baylius. Scimus enim singulas illas artes a pluribus praecipue sapientibus fuisse contemptas. Hoc vel ipsa quodammodo indicant verba Quinti Ciceronis, quibus esse Divinationem Marco fratri cupit ostendere = *Quae est autem gens, inquit, atque civitas, quae non aut exis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium (ea enim fere artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum (haec enim*

duo naturalia putantur) praedictione moveatur? = Non dicit univ[er]sa divinationum genera singulis gentibus, at singula saltem quibusdam fuisse probata (a).

Quamobrem, si Quinti argumentum ad probandam Divinationem trahatur, ab Ethnicis celebratam, reponere statim licebit, in tanta opinionum varietate illam esse amplectendam, quae Judaeis placuit, Deum scilicet per sanctorum hominum vaticinia non semel, futuros rerum exitus aperire, voluisse. Sortes etiam aliquando, non Praenestinas illas, aut Delphicas, verum omnino alias, Dei monitu adhibitas non sine magna utilitate fuisse. Somnia etiam addemus, ab eodem supremo Numine quibusdam immissa hominibus germana sanctitate praestantibus, ejus tamen generis, nullae ut cum iis philosophorum vel maxime perspicacium vigiliae comparari possent. Itaque nos etiam Divinationem agnoscere, dummodo ne veniat eo nomine superstitiosa quaedam ars, a Stoicis defensa, sed vis a Divinitate manans praesentiendi, ac praenoscendi futura. Quid ad haec respondere potuisset Quintus, quo Romanam, aut Graecam superstitionem obruderet? Nihil profecto, quod non facile a nobis confutari posset.

Nam quae tandem inter artes illas cum ratione praenoscendi futura, quam olim sequebantur Hebraei, possit, ut ita dicam, de dignitate contendere? Rationem illam maximi probaverunt & Judices, & Reges, & Sapientes, & Populi, cum omnis antiquior aetas istiusmodi oraculorum veritatem esset experta. Ferebat autem ea ratio (paucis enim hoc loco multa complectar) ut a vero Israëlis Deo castis precibus, ac piis aliquando ritibus quibusdam adhibitis, futuri rerum exitus exquirerentur. At si de singulis artibus loquamur a Stoica levissimis rebus leviori Gravitate probatis, rursus a Quinto, & ab ipso Baylio sciscitor, quatenam dici possit vel universis Ethnicis una quapiam aetate placuisse?

Ex-

(a) Non alius esse videtur Aeliani vinationem quoque probat ex consensu hominum.
sensus in *Var. Hist. lib.* ubi postquam divinam Providentiam probavit, Di-

Extis, ajunt, utebantur omnes, ac de coelo servabant. At facile dici non potest, quantopere inter se iidem discreparent, qui illa profiterentur, cum rationes, ut ego interpretor, aut a majoribus acceptas, aut a proximis usurpatas stultissimae levitatis plenas esse viderent, melioresque vellent inducere. Itaque Etruscis, qui exarato illo Tagete auctore gloriabantur disciplinae suae, nec non Romanis, qui tam praeclaram ab Etruscis facultatem acceperant, laevum tonitru videbatur bona quaevis, ac fausta portendere. Displicebat haec opinio Grajis, ac Barbaris universis, qui meliora dexteris fulgoribus praenunciare Jovis esse censebant constantia dignius. Suam quoque disciplinam ab Etrusca diversam colebant Aegyptii, credo ne, si quid a Barbaris didicisse unquam visi essent, per innumerabilia illa saecula, quibus ipsi soli fuerant, dormivisse putarentur. Alia Marcus Tullius Cicero (qui tamen haec omnia contempsit) in Romanorum Augurum Collegio didicerat, alia, imo quaedam contraria Ciceronum hospes Deiotarus a suis acceperat (a).

Omitto dicere quam diversa fuerit apud Elios, apud Pisidas, apud Cilices, Pamphylios, Lycios, Poenos augurii ratio. Illud potius obiter commemorabo, inter hos fortissimum Hannibalem, cum illa praelia tantopere Latinis matribus detestata commissurus esset, longe alia sagaciolvere animo consueisse, quam quid cecinisset cornix, quid Jovis armiger ales minatus esset, quale cor fuisset, aut fissum, aut caput jecoris, aut viscerum color in opimo bove, cum ante aram Junonis ipso bove stupidioris macatus esset. Et Hannibalis quidem scitum illud, ac memoria dignum, quod Prusiae dixit praelium inire abnuenti, quia exta prohiberent. = *An tu, inquit, carunculae vitulinae mavis, quam imperatori veteri credere?* =

Quid apud ipsos Romanos nobilissimi augures? quid aru-

(a) Constant haec ex libro II. Cicero. de Divinat.

aruspices? mediocriterne aut illi, aut potius illorum artes contemptae sunt a pluribus Viris, iisdemque gravissimis? Haud profecto dicet ab omnibus fuisse probatas, qui legerit eas Lucillii Balbi apud Ciceronem (a) querelas = *Maximae Reipublicae partes, in iis bella, quibus Reipublicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia salvantur, nulla ex acuminibus, nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt* = Ac sane in Romana historia legimus praeclaros Imperatores, & Consules attendere auguria noluisse; neque id tristi semper eventu, ut Junio, ut Flaminio, sed & optimo, ut Marcello, ut Caesari contigit.

Quid quod inter ipsos augures non levis de his iisdem artibus dissensio fuit? Alii enim totum illud superstitionis genus cum Appio defendebant; alii vero cum Marcello putabant, &, quando verum exquirere sine invidia poterant, dicere non dubitabant, omnia haec ad utilitatem fuisse Reipublice composita (b).

An vero si clarissimi quique Viri dediti fuissent auguriis, tantopere mirari se Cato dixisset, quod non rideret aruspex aruspicem cum vidisset? An Cicero in Augurum Collegium cooptatus, ipsos Sibyllae versus, per Augures tanta superstitione custoditos, non divino afflatu fusos, at callida quadam arte fuisse compositos, & = *plus ad deponendas, quam ad suscipiendas religiones valere* = tam aperte scripisset? An idem Cicero ea litteris mandare non dubitasset, quae sapientissimi profecto Romani lecturi erant? = *Credo, inquit, Romulum, qui urbem auspiciato condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus augurandi scientiam. Errabat enim multis in rebus antiquitas, quam vel usu jam, vel doctrina, vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem & ad opinionem vulgi, & ad magnas utilitates Reipublicae mos, religio, disciplina, jus augurum, collegii auctoritas* (c) =

Ne-

(a) Lib. II. de Nat. Deor.

Divin. & L. II. Legum.

(b) Vid. Cicero. L. I. & II. de

(c) De Divin. L. II.

Neque vero illa Ciceronis de antiquitate verba ita interpretari debes, ut non modo ad antiquiores Romanos, sed & ad omnes fere homines pertinere putes. Nam primo quidem plures haec in Graecia contempserunt sapientes, ut multis argumentis perspicui potest. Hinc idem Cicero vulgarem vocat Graecum illum contra Augures versum,

„ Bene qui conjiciet, vatem hunc perbibebat optimum .

Deinde ipse Cicero, cum sibi objicit, omnes Reges, populos, nationes auspiciis uti, omnia haec ad multitudinem, & imbecilles animos, atque superstitiosos pertinere, satis aperta oratione declarat. Quare haud equidem scio, an, totam hanc auspiciorum cujusdammodi artem non fuisse sapientissimis quibusque probatam hominibus, manifeste significet. Neque enim usquam Cicero multitudinis, ac superstitiosorum nomine homines liberalissimis artibus, ac sapientiae gloria praestantes complecti solet.

Illud etiam hoc loco non debet omitti, quod in antiquioribus ipso Cicerone Romanis Auctoribus ea quandoque leguntur, quae levissimum illud artificium ab iisdem non offenso populi animo contemni potuisse declarant. Hinc Pacuvianus ille in Chryse phryscus palam eos ridet,

*„ . . . . qui linguam avium intelligunt,
„ Plusque ex alieno jecore sapiunt, quam ex suo .*

Ennius autem ea non semel protulit, quae nihil significant apud illum divinandi quavis arte fuisse contemptius.

Jam vero ferme omnia, quae diximus, ad omne genus ostentorum, ac portentorum pertinent, sive etiam monstra, atque prodigia, quibus ostendi, portendi, monstrari, praedici futura, vulgi levitas, & plurium philosophorum, maxime Stoicorum, insipientia arbitrata est. = *Sanguinem pluisse*, ait idem Cicero in II. de Divinatione, *Senatus nunciatum est*,

nar-

narratum est etiam fluvium fluxisse sanguine, Deorum sudasse simulacra: num censes ii nunciis Thalem, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse? =

Jam reliqua Divinationis genera videamus. Baylius quidem fidenter pronunciat (a), flumina suis alveis exeuntia ab hominibus universis habita fuisse futurarum calamitatum indicia. At omne id qua ratione demonstrat? Demonstrat dico? Nihil minus Baylianum est. Hic magnum aliquid sibi dicere videtur, cum id dicit, quod imperiti, qui plerique sunt, libenter audiant, at paucorum vere doctorum hominum mentes aspernentur, ac respuant. Nec vero quisquam magis confirmare mihi videtur universi Humani Generis auctoritatem, quam hic, qui aliter eam elevare non potuit, nisi ad istiusmodi commenta confugeret.

Equidem numquam id, quod Baylius hoc loco a nobis credi jubet, apud Scriptores, aut Latinos, aut Graecos, me invenisse memini. Imo cum multa sint a quibusdam Philosophis de Divinatione accurate, copioseque disputata, hoc totum genus aut omnino praetermissum, aut admodum leviter, ac strictim attactum fuisse, animadverto. Quin & plures duo tantum illa genera, furoris, atque somniorum, probavisse compertum est, reliqua omnia sustulisse. Denique cum multi ea ipsa Divinationis genera palam contemnerent, quae majorum auctoritate populus complexus erat, eo magis dicendi sunt nihil fere, nisi vastitatem segetum, a fluminibus timuisse, quae supra notas ripas aut nix, aut imber aluerat.

Nihilo melius illud est, quod magis etiam Baylius urget, Divinationem per somnia Generis Humani consensu posse probari (b). Quamquam hic scire velim, de quibus ille somniis loquatur. Etenim per somnia Divinitatem sanctissimis aliquando viris, quae voluit, aperuisse, nobis, qui

Geor-

(a) *Contin. des Pensées §. XXXII.*
p. m. 157.

(b) *Contin. des Pensées §. XXXII.*
p. 157. & 158.

Θεοτυτυνη Scripturae credimus, omnino tenendum est. At si de somniis loquatur, quae levitas, aut superstitio vulgaris attendat, jam audiat, quid ille Cicero doceat, ad quem hujus nostrae disputationis initio confidentissime provocabat = *Illud quidem perspicuum est*, inquit, *nulla visa somniorum proficisci a Numine Deorum. Nostra enim causa Dii id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quisque qui somniis pareat, qui intelligat, qui meminerit? Quam multi vero, qui contemnunt, eamque superstitionem imbecilli animi, atque anilis putent! Quid est igitur cur his hominibus consulens Deus somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant?* = Potuissetne clarius aliquid Cicero scribere, si res illi non cum Stoicis, & cum Quinto Fratre, sed cum Baylio ipso fuisset?

Quod pertinet ad Sortes, quibus Ethnici plures cum superstitiosa sollicitudine, & miseria crediderunt, clarissimae quondam habitae sunt Praenestinae. Num tamen Genus Humanum non temeritate potius, & casu illas regi putavit, quam ratione, atque consilio? Equidem & a Carneade, ut Clitomachus apud Ciceronem auctor est, dici consuevisse memini, nusquam se fortunatiorem, quam Praeneste vidisset Fortunam, neque tamen ejus invenio temeritatem a caeteris castigatam fuisse, & Ciceronis ea verba memoria teneo, quae rem totam pene conficiant = *Fani pulchritudo*, inquit, *& vetustas Praenestinarum etiamnum retinet sortium nomen; atque id in vulgus. Quis enim magistratus, aut quis vir illustrior utitur sortibus? Caeteris vero in locis sortes plane refrixerunt* =.

Ex iisdem Ciceronis *de Divinatione* libris colligere licet, non ab omnibus profecto sapientibus fuisse probatum divinandi genus illud per furorem ab Apolline immissum, quo fieret, ut, quae sapiens non videret, ea videret insanus, & is, qui humanos sensus amiserat, divinos assequeretur. Ipsa illa Delphis Oracula ita viluerant, ut, jamdiu Apollinem facere versus desuisse, non minus vere quam facete Cicero scripserit.

Quin & Demosthenes, annis fere tercentum antequam ista Cicero mandaret litteris, Πυθίαν Pythiam, hoc est auro corruptam Philippo favere, in maxima Atheniensium corona pronunciare, non dubitabat. Quod quidem satis declarat, quo in pretio tantus vir Delphica Oracula habenda esse censeret.

Alii praeterea non deerant, qui citius a Sacerdotum fraudibus, lucelli gratia furiosos imitari non dubitantium, quam a juvene illo flavo, atque imberbe Deo, qui *os rabidum, fera corda domans* premendo fingeret Pythiam, tam sagacis dementiae causas esse repetendas arbitrantur. Non aliud fere, quam istud, mea quidem sententia, ex toto Antonii Vandalii libro de Oraculis colligi potest.

At, his omisiss, quoniam Oracula, magis quam alia quaelibet genera Divinationum, probata Ethnicis aliquando fuisse, non inficiamur, est quod acutius hic, attentiusque consideres. Etenim a Baylio sciscitor. Si Ethnici Oracula sequebantur, in quo fallabantur? In causis, puto, Oraculorum potius, quam in ipsis Oraculis. Nam & quod aliquid ex Delphico, aut Dodonaeo, aut Hammonis illo simulacro funderetur, verum erat, & quod interdum aliqua futura praenunciarentur.

Etenim puto cum Baltheo, non quidem semper, at saepius, malos Genios per ea simulacra, vel per os Pythiae, vel per sortes illas, aut Clarium fontem, aut pueros ludentes in viis, aut alios vates, fuisse locutos, quo superstitionem foverent, quae fusa per gentes innumerorum hominum animos oppresserat. Jam Genios illos, cum incredibili polleant ingenii vi, penitus multa perspicere, quae nos videre non possumus, multa etiam futura conjecturis assequi, aperte docet Augustinus, quem libenter Christiani sequimur. Et ille quidem eosdem Genios addit, cognitiones etiam abditas hominum = *cum signa quaedam ex animo exprimuntur in corpore* = quandoque nosse; ex quo item fiat, ut multa monere possint, quae sapientiam quamlibet hominum omnino fugiant.

Ita-

Itaque non tam Ethnici errabant in eo, quod per Oracula putarent, futura se quaedam posse praenoscere (non enim omnia se scire posse credebant, cum advertissent, partim flexiloquis, & obscuris, partim ambiguis rationibus oracula fundi) quam in eo, quod Oraculorum auctoribus Divinitatem inesse arbitrarentur.

Jam vero haec totius Humani Generis opinio, vel saltem Ethnicorum, qui Oraculis credebant, nullo modo fuisse dicenda est. Etenim & ex Plutarcho, & ex Seneca, & ex Porphyrio, & ex ipso Cicerone discimus, de causis Oraculorum non unam omnium fuisse, concordemque sententiam. Plures enim Deos iisdem praeesse opinabantur. Plures a Fato regi dicebant occulta quadam ratione, nec a suis quidem, ut ego arbitror, auctoribus intellecta. Plures demum ab occulta quadam vi telluris ipsius ea repetebant, unde nescio quis anhelitus, aut afflatus fieret, qui providas futurarum rerum mentes efficeret. Omnes isti quidem insaniebant. Non tamen hinc sequitur, si quid video, unam quampiam vanissimam opinionem hominibus universis placere potuisse.

Ad extremum contra Baylium illud adverti velim, quod ipse etiam hac in re nostra levitatem, & inconstantiam ostendat. Pugnat ille (a), ut Deus auctor mundi non fuerit communi consensu hominum existimatus. Quid ita? Epicurus nempe cum suis; & Democriticorum familia contradicit, praeter eos, qui Anaxagorae praecesserunt aetatem. Atqui Epicurus etiam cum suis ita Divinationem omnem funditus sustulit, ut nihil apud eosdem philosophos esse posset illa contemptius. Democritus quidem, nisi jocus esset, ut nonnulli putant, praesensionem rerum futurarum comprobavit. At nihil hinc ad rem nostram. Colophonius enim Xenophanes, cum Deos esse diceret, Divinationem tamen omnem rejecit; cui quidem plurimos ex Elea schola philosophos, ut caeteris in rebus, assensus fuisse, credibile

S & 2

omni-

(a) *Contin. des Pensées* §. XXI.

omnino est. An propter tantam philosophorum istorum dis-
 sentionem non debeat saltem suspicari Baylius, si constare
 sibi velit, Divinationem universo Generis Humani Consensu
 non fuisse probatam?

Multo validius est contra Baylium argumentum, quod
 subijcio. Hic enim putat, non posse totius Humani Ge-
 neris testimonio confirmari, quod nostra gubernet Deus, aut
 nobis bona largiatur. Quid enim? ait. Plures negant, ut
 ex Libro II. Ciceronis *de Divinatione* colligere licet.

Quid habet eo loco Cicero? Cedo, Bayli, cedo ejus
 verba. Convellere videlicet eo loco Cicero nititur quoddam
 argumentum Stoicorum, in quo id sumebatur pro conces-
 so, & probato = *Si sunt Dii: benefici in homines sunt* = Ait
 ergo Cicero Academicum agens, contra omnia probabiliter
 dici posse putantem = *Quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui*
negat quidquam Deos nec alieni curare, nec sui? An noster En-
nius? qui magno plausu loquitur, assentiente populo,

„ *Ego Deum genus esse semper dixi, & dicam, Coelitum:*

„ *Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus=.*

Vide jam, Bayli, ne, quod dicis, totum in hac nostra
 controversia sit a me. Nam & Epicurus, & Ennius cum
 iis, qui Epicurum, atque Ennium tam libenter audiebant,
 istas artes nullo modo probabant, quibus possent homines
 futura prænoscere. De Epicuro manifesta res est, nec tibi,
 qui tam eruditus etiam in historia philosophiae videri vis,
 ignota esse potest. Ennius autem ille *ingenio maximus, arte*
rudis paucis post versibus, eodem plaudente populo, ea
 cecinit:

„ *Non habeo denique nauci Marsum Augurem,*

„ *Non vicanos aruspices, non de circo astrologos,*

„ *Non Isiacos conjectores, non interpretes somnium.*

„ *Non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,*

„ *Sed*

„ *Sed superstitiosi vates, impudentesque arioli,*
 „ *Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:*
 „ *Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam.*
 „ *Quibus divitias pollicentur, ab his drachmam ipsi petunt,*
 „ *De his divitiis sibi deducant drachmam, reddant caetera.*

Illud etiam hic libet advertere, plures homines fuisse, qui Divinationem contemnerent, ut ex eodem Ciceronis libro constat, quam qui Deos esse dicerent, neque tamen beneficos, generique hominum amicos esse concederent. Pugnat itaque secum ipse Baylius, dum fidenter sane scripsit, neque semel, Divinationem ab universo Humano Genere fuisse receptam, quamvis eodem in libro Providentiam, ac Beneficentiam Divinitatis ab eodem Humano Genere agnitam fuisse neget.

C A P U T XIV.

*Sanctorum Ecclesiae Patrum de Ethnicis Unitatem Dei
 agnoscentibus sententia proponitur, & a quodam
 Baylii argumento vindicatur.*

Quamquam fatis multa Baylio respondimus, in immanibus Ethnicorum erroribus pessimae causae praesidium frustra conquirenti: non tamen ullo modo commitemus, ut responsum aliam a gravissimis auctoribus usurpatam deferere videamur. Negant enim, & cur negent afferunt, Ethnicis universis plures Deos fuisse visos, cum multa potius Unitatem Dei ab iisdem agnitam esse non obscurare demonstrent.

Nituntur autem praecipue multorum ex illis praeclaris hominibus auctoritate, quos Ecclesia Christiana quasi patres, atque doctores jam usque ab antiquioribus aetatibus venerari solet, atque consulere. Hinc enim contra Ethnicos pugnat Justinus, Athenagoras, Minutius Felix, Tertul-
 lia-

lianus, Theophilus Antiochenus, Cyprianus, Clemens Alexandrinus, Arnobius, Cyrillus, Lactantius, Augustinus, Orosius, Prudentius (a), alique plures.

Præcipue vero laudant ii Patres sapientum aliqua Scriptorum, nec modo philosophorum, sed & poetarum gravissime dicta, ut unum ab illis fuisse Deum existimatum superstitiosis innumerabilium Numinum cultoribus ostendant. Necessè non est illorum testimonia describere, cum eos in hac fuisse opinione Baylius ipse non inficietur, at contra eo nomine carpat, quod ista senserint.

Hic obiter potius advertendum, quam insanus impii Bulangeri sit furor, qui Christianorum temeritatem accusat, quod præclaram de uno Deo doctrinam suae tantummodo Religionis esse iactaverint (b). Quin & eo usque se perdiri Scriptoris audacia effert, ut ad convincenda, ut ipse ait, Christianorum mendacia, non modo Moysen, sed & Sapientes Ethnicos Unitatem Dei agnovisse, magnopere probare contendat.

Valde similia olim Catholicis objecerat Faustus, Manichæorum illa quidem ætate facile princeps. Cui magnum illud Ecclesiae lumen Augustinus id respondit, quod impio nos Bulangero, inter alia multa, respondere possemus = *Disceas ergo Faustus Monarchiae opinionem non ex gentibus nos habere, sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscum-*

(a) Justin. in *Cohort. ad Græc.* & *lib. de Monarch.*, Athenag. in *Apol.*, Minut. Fel. in *Octav. C. XIX.*, Tertull. in *Apol. C. XXIV.* & *alibi*, Teoph. Ant. ad *Autol.*, Cyprian. de *Vanis. Idol.*, Clem. Al. in *Strom.* & *Cohort. ad Gent.*, Arnob. L. I. adv. *Gent.*, Cyrill. L. I. *cont. Iul.*, Lactan. *Div. Inst.* L. II. C. I., Aug. *contr. Faust.* & *alibi*, Oros. *Hist.*

L. VI. C. I., Prud. in *Apoth. v. 186.* (b) Boulanger *Christianis. Devotion. lib. VII. p. 86. 87.* ubi etiam illud fumit, esse nobis eam doctrinam instar mysterii, quod naturalis ratio non assequatur = *Sécres, que selon eux (les Chrétiens) les hommes eux-mêmes incapables de découvrir = & caetera impudentissime.*

liscumque natura (a) = Hoc, inquam, illud est, quod Christianos antiquiorum Ecclesiae Patrum gravissima docet auctoritas.

Aliqui etiam ex iisdem Sanctissimis Patribus longius hae in re progrediuntur. Quod enim sit unus Deus, Naturae monitu Ethnicorum ipsi vulgo constare, non modo affirmant, sed optima ratione probant.

Etenim Minutius Felix = *Quid quod, inquit* (b), *omnium de isto* (quod sit unus Deus) *habeo consensum? Audio vulgus, cum ad Coelum manus tendunt; nihil aliud, quam Deum dicunt, &, Deus magnus est, &, si Deus dederit. Vulgi iste naturalis sermo est, an Christiani consentis oratio? =*

Tertullianus autem idem argumentum urget, tum in *Apologetico*, ubi similibus vulgi vocibus diligenter notatis = *O testimonium, inquit, animae naturaliter Christianae!* = tum per totum librum, quem de *Testimonio Animae adversus gentes* inscripsit.

Consentit his Cyprianus (c), qui = *Vulgus, ait, in multis Deum naturaliter confitetur; cum mens, & anima sui auctoris, vel principii admonetur, dici frequenter audimus; o Deus, &, Deus videt, &, Deo commendo, &, Deus mihi reddet =*

Fusior etiam Lactantius est in Unitate Dei Ethnicorum testimonio comprobanda, cujus etiam ea verba sunt = *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iovem, aut Deos multos, sed Deum nominant. Adeo ipsa veritas cogente natura etiam ab invisibilibus pectoribus erumpit. Quod quidem non faciunt in prosperis rebus = & caetera, quae magna eloquentia persequitur* (d).

Hoc

(a) Haec August. in libro contra *Fausum*. Hic sin minus ex Augustini, saltem ex Faustii auctoritate novorum Manichaeorum princeps Baylius discere potest, quam falsum censeretur, quod ipse scribit (*Réponse aux Questions &c. Cap.*

CVII. a p. 717.): Ethnicos *Polytheism* Numinibus tribuisse. Quem Baylii errorem Justini Martyris liber de *Monarchia Dei* aperte confutat.

(b) *Loc. cit.*

(c) *Loc. cit.*

(d) *Loc. cit.*

Hoc sanctorum Ecclesiae Patrum argumentum Baylius non mediocriter spernere visus est (a). Habet autem, Ethnicos, etsi plures Deos esse credebant, vocem tamen *Deus* in singulari numero aliquando usurpasse nota illa figura, qua dicimus: homo inconstans est, malus Genius ad malum allicit, miles urbem depopulari exoptat, ut non idcirco unicum esse hominem, unicum esse malum Genium, vel unicum militem significare velimus.

Ita qui disputat, rationem illam a Sanctis Patribus usurpatam non bene percepit. Vis enim illius omnis non in eo est, quod vocem *Deus* in singulari numero Ethnici non raro usurpent: at in eo, quod iidem Ethnici, cum ex animo, ac naturae ipsius quodam instinctu loquuntur, eodem fere modo, quo Christiani, de Deo loquantur. Hoc enim certe animadversione dignum est, quod, cum praeter avitam superstitionem nihil animum occupat, cum nulla gravior cogitatio hominem ad se redire cogit, secumque, ut dicitur, vivere, cum nulla vis, nullus casus, nullus timor impendet, tunc Ethnici tam multa de ridiculis quibusque Diis narrare soleant, omnia sigilla numerent, & Penatibus libent, & minorum, ac majorum Gentium Numinibus tam libenter sacra faciant: at iidem, si forte subito casu perculsi, aut alia quapiam ratione commoti praefens exoptant Divinitatis auxilium, non jam aut Mercurium, aut Venerem, aut ipsum Jovem, aut Deos invocent, sed oculos ad coelum tollant, Deum compellent, aut antestentur, ita demum loquantur, ac si Christiana doctrina fuissent imbuti. Quid igitur absurdi est, si vel hinc quisquam effici velit, Ethnicos naturae monitu Deum unum agnoscere, quamquam superstitionis vitio plurimos venerentur?

Acutior profecto Baylius, quam Platonius ille Plotinus, licet Ethnicus, atque ipsos inter Ethnicos a doctrina notissimus. Is enim tam inepto, si Superis placet, argumen-

to

(a) *Continuat. des Pensées &c. §. XXVI. p. 116.*

to Christianorum convictus, ut Christianam doctrinam recipere noller, unicum tamen esse Deum, fateri non dubitavit. Ejus enim ea verba celebrantur = *Unum quiddam, idemque numero esse simul ubique totum, communis indicat mentis humanae conceptus: quando omnes naturali quodam instinctu clamant, in unoquoque nostrum esse Deum; adeo ut unus in omnibus, idemque sit Deus* =. (a)

At his omisiss tota haec de opinionibus Ethnicorum quaestio diligentius a nobis, quam a Baylio factum fuerit, tractanda est, quo illius argumenta contra Sanctorum Patrum auctoritatem excogitata solvere, ac dissipare possimus.

C A P U T XV.

Quaestio resolvitur, an Deum esse unum Ethnici dicere solerent.

PRincipio quidem quaestio de voce a quaestione de ipsa re diligenter distinguenda est. Nam de voce quaestio, sed tamen utilis, atque jucunda, potest institui; utrum Ethnici, idest homines a Judaea, & a Christiana Religione abhorrentes, dicerent plures esse Deos, an unicum.

In hac autem quaestione alia est de temporibus Christianae Legis promulgatione posterioribus, alia de antiquioribus adhibenda responsio. Nam qui ad illa pertinere philosophi, unicum Deum esse tum habendum, tum appellandum, facile concedebant. Ridicula vero illa Numina patrum religione culta Dei Ministros esse jactabant, aut quaedam tamquam imagines, divinae Naturae, quae maxime simplex esset. Attributa exprimentes, aut etiam illius partes, & quasi membra divinis honoribus profecto dignissima (b).

T t

Mul-

(a) *Enne. VI. Lib. V. C I.*

est inter Augustinianas) = *Hujus*

(b) Hinc Maximus Grammaticus apud Augustinum (in epist. quae

vero (Dei) virtutes per mundanum opus diffusas multis vocabulis in-

Multa quidem in hanc rem ex Plotino, quem laudavimus, & ex Porphyrio, & ex Proclo (a), nobilibus item Platonis, afferre possemus. At necesse non est singulorum testium verba producere. Orosius enim, cui certe, quid Ethnici dicerent, notissimum erat, de universis Ethnicis non dubitavit ea scribere (b) = *Dum intentio mentis studio quaerunt, scrutanturque omnia, unum Deum auctorem omnium reperisse, ad quem unum omnia referuntur. Unde etiam nunc pagani, quos jam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia convincit, cum a nobis discutuntur, non se plures Deos sequi, sed sub uno Deo magno plures ministros venerari fatentur. Restat igitur de intelligentia veri Dei per multas intelligendi suspiciones confusa dissensio, quia de uno Deo omnium pene una opinio est* =.

Nihil in hac re longius immorari necesse est, cum Baylius ipse, quod volumus, concedere videatur. Etenim, cum ex Platonis etiam Alexandrinis multa Cudworthus attulisset, ut unicum Deum Platonis fuisse creditum ostenderet, Baylius inter caetera respondit: non magnopere attendendum esse, quid ejusdem scholae philosophi post Christi tempora docuerint. Cum enim a Christianis acriter premeantur, non eadem, qua vetustiores, ratione fuisse locutos.

Jam ergo de temporibus loquamur, quae Christianae Religionis exordia praecesserunt. Hic Baylio statim concedimus, non modo vulgares Ethnicos, at philosophos ipsos aperte dixisse, non modo plures, at plurimos esse Deos. Quamquam & hoc non ita intelligendum est, nulla ut ad di possit exceptio.

Or-

voamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum ejus quasi membra carpsimus variis supplicationibus prosequimur, eorum colere profecta videamur = Vid. Aug. ep. 16. 17.

(a) Plot. Enne. L. VIII. C. 1. 2. & 6. L. IV. C. 1. 2. 4. Porph. L. II. de Abst. & L. de Occa. C. XXI. Procl. in Theol. Platon. & Lib. de Anim. & alibi.

(b) Lib. VI. Hist. C. 1.

Orpheus enim aliquando sapientior factus cecinisse dicitur :

„ *In cunctis Deus unus* „ (a)

qui tamen alias tercentum sexaginta Deos induxerat, & Xenophanes Colophonius, Deum esse unum, aperte profitebatur, quando suos pandebat animi sensus, non autem alienae superstitioni serviebat; itemque Zeno Cittiaeus, quem injuria quidem advenam, & ignobilem verborum opificem Cicero vocat, acute dicebat, si Aristoteli fides = *unum Deum, aut nullum Deum* =.

Pythagorae quidem ea verba feruntur a Clemente Alexandrino in veterum philosophorum scriptis magnopere exercitato = *Deus quidem est unus. Is autem non est, ut quidam existimant, extra mundum, sed in ipso totus; in toto circulo, praeses omnis generationis, universorum temperatio, semper existens, & opifex suarum virium, & operum omnium: in coelo illuminator, omnium pater, mens, & animatio totius circuli, omnium motus* = (b).

Idem vero ille Plato, qui vulgarem loquendi rationem sequi non erubuit, cum potius ipse vulgo non modo recte cogitandi, sed & recte loquendi auctor esse deberet, supremum tantummodo Numen Dei nomen mereri quandoque professus est. Ejus enim fertur ad Dionysium Syracusarum Tyrannum epistola, qua ipsum ita monuerit = *Hinc disces tu, scribam ego serio, nec ne; cum serio, ordior epistolam ab uno Deo, cum secus, a pluribus* = Cyrillus autem affert Porphyrii testimonium, quo diserte affirmat, Platonem = *de uno*

T t 2

Deo

(a) Εἰς Θεὸς ἰς πάντων. Vide alios ejus versus apud Petavium *Theolog. Dogm. L. I. C. 3.*

(b) *In Cohort. ad Gent. seu Protreps.* Pythagorae haec verba sunt = Ὁ μὲν Θεὸς ἓς, καὶ οὗτος δὲ οὗχ ὅς τίς τις ἐκπούει, ἀπὸ τῆς διανοίας, ἀλλ'

ἡ αὐτὴ εἰς. ἡ εἰς τῆς οὐλῆς, ἐπὶ σκοπῶς πάντας γινώσκεις, ἀρᾶς τῶν ὄλων, αὐτὸν καὶ ἰσχυράς τῶν αὐτῶν δυνάμεις, καὶ ἰσχυρὸν ἀπάντων, ἡ οὐρανῶν φύσις, καὶ πάντων Πάτερ, Διὸς. καὶ ψυχῶν τῶν ὄλων οὐλῆς πύργος καὶ ἐκείνης =

Deo & sensisse, & locutum esse: nullum vero nomen ei convenire; neque humanam mentem eum capere: & appellationibus, quae a posteriori dicuntur, eum improprie declarari =. (a)

Sophocles quidem nobilissimus Tragoediarum scriptor non usque adeo veritus est populi superstitionem, ut senarios illos edere dubitaret a Justino, Athenagora, Clemente, Cyrillo, Eusebio, atque a recentioribus Grotio, Petavio, Hookio, Valsechio, aliisque pluribus magnopere celebratos.

„ Unus profecto est; unus est tantum Deus:
 „ Qui Coelum, & amplum condidit Terrae globum,
 „ Marisque fluctus, vimque ventorum gravem.
 „ Plerique nostrum mente sed capti, Deum
 „ Simulacra nobis, ceu mali solatium,
 „ Cum saxea, atque acerna consecravimus:
 „ Sive aureas, eburneasque imagines:
 „ Sacris & istos colimus; his festos dies
 „ Agimus: pius hoc esse nos remur modo. (b)

Quod

(a) Cyrillus L. I. con. Iulianum qui haec Porphyrium in IV. Libro *Historiae Philosophicae* scripsisse testatur. Ait enim Ὁ Πορφύριος δὲ φησὶ ἐν βιβλίῳ τῷ τέτταρτῳ φιλοσόφου Ἰουλιανῆς, δεξιῶσαι τὸν Πλάτωνα, καὶ μὴν καὶ φράσαι πάντων περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁμοίαν δὲ αὐτῷ μηδὲν ἑ-

φαρμόντιον, μηδὲ ἡνῶσαι ἀνθρώπων αὐτοῖς καταλαβῶν, τὰς δὲ ἀνθρώπων προσηγορίας ἀπὸ τῶν ὑπάρχοντων καταχρηστικῶς αὐτῷ καταγορεύει ὡς ἑ-

(b) Ita a laudatis Patribus ii versus exhibentur.

Εἰς τὰς ἀλφειάσαις ὡς ἔστι Θεός,
 Οἱ οὐρανὸν τ' ἔκτισεν, καὶ γαῖαν μακρὰν;
 Πόντον τε χαλεπὸν ὕδρω, καὶ ἰσχυρὰ βίαν.
 Θνητοὶ δὲ πολλοὶ κερθεὶς πλατύνονται
 Ἰδυστάμεθα πρῶτατον παραψυχὰς,
 Θεῷ ἀγᾶλματ' ἐκ λῦθον τε, καὶ ἔλκον;
 Ἡ χρυσονόκων, ἣ ἰδυστάμεθα τύπον.
 Θυσίας τε τούτων, καὶ καλὰς προσηγορίας
 Τύχωντες, αὐτοῖς ἑστιβαίῳ πορίζομεν.

Hic autem notatu dignum est, non modo Sophoclem, sed & alios poetas tragicos, ut Euripidem, & Menandrum de Natura divina praeclara quaedam cecinisse. E. g. Euripides apud Clement. Alex. L. V. *Strom.* haec habet,

Σα

Quid plura? Ipse Cicero, non quidem semper, sed tamen aliquando ita locutus est, ut unum videretur Numen agnoscere, quod vere, ac proprie Deus & haberi, & vocari posset. In primo enim *Tusculanarum Quaestionum* ea scripsit = *Nec vero Deus ipse qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam, & libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & movens, ipsaque praedita motu sempiterno* = Jam hujusmodi Mentem non fuisse nisi unam a Cicerone existimatam, tum ipsius verba eodem illo libro indicant, tum satis ex eo constat, quod numquam aut ille, aut alius Ethnicus arbitratus fuerit, singulas Naturas homine meliores *omnia movere, atque sentire*, cum ipsae *motu essent praeditae sempiterno*.

Caeterum vehementer dolendum est, tantum ingenium neque satis firmam, & certam de Unitate Dei sententiam habuisse, & non parum absurdas opiniones de praestantissima illa Natura fuisse aliquando secutum. Nos tamen, non

mo-

Σὺ τὸν αὐτοφῶν, τὸς ἐν αἰθέρι
 Πύμῳ, πάσαις φύσιν ἐμπλάττων;
 Ὅς περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ἰφθαίμῃ
 Νύξ ἀελλογῶς, ἀκραιὸς τ' ἄστρων
 Ὅχλος ἐνδιελχῶς ἀμφιχορῶνι. &c.

Videlicet:

„Te qui parente non ab ullo genitus
 „Rerum superno vim pervolvis turbine,
 „Quem lux refulget circum, quem versicolor
 „Nox circum Olimpo fertur, & cui Siderum
 „Tam variis micans cohors luminibus
 „In gyrum atacres usque ducit eboreas. &c.

quo loco quaedam a Job divinitus dicta videtur poetā Graecus exprimere. Menander autem apud Justinum de *Monarchia* ita canit.

Διὲς τὸς ὅτα Κόμης πάντων αὐτῶν,
 Καὶ πατέρα, τῦτοι δὲ τίλως τιμῶν ῥήσιν,
 Ἀγαθὸν τοσούτων ἰσχυρὸν, καὶ κτίστον.

Nimirum:

„Nam cui potestas semper omnium, Patrem
 „Hunc usque sacris prosequi solum decet,
 „Qui cuncta repperis bona, & fecit simul.

modo ipsum Atheum non habemus (a), sed & aliqua omnino praeclara, quae vis ipsa veritatis, ut ita dicam, a divino ejus ingenio quandoque expressit, asserre non dubitamus.

Alios Auctores Ethnicos hic omittimus, quos asserre possemus, ne longiores hic simus, quam necessitas postulat. Etenim plerosque Ethnicos Dei nomine non modo supremum Numen, sed alia quoque appellavisse, fatendum omnino est. Caeterum illorum, quos laudavimus, auctoritates aliquid contra Baylium efficere posse, doctus, ac sapiens lector intelligit.

C A P U T XVI.

Ethnicos plurimos imperfecta quadam ratione Unitatem Dei agnovisse probatur.

Nunc gravissimam illam quaestionem solvamus, oportet, quam de ipsa re fieri posse diximus, videlicet an revera Ethnici nobilissimum illud Attributum supremi Numinis agnoverint, quod Unitatem Dei vocare consuevimus. Hic etiam a nobis nova quaedam distinctio adhibenda est. Primo enim de ipsis Ethnicis generatim, atque universe loquemur, deinde singillatim de philosophis, ac sapientioribus Viris inter Graecos, atque Romanos.

De illis equidem ita statuo: Unitatem Dei non fuisse ab iis rite cognitam (b); sed tamen aliquam ejusdem imperfecte.

(a) Multa, quae ex Ciceronis libris attulimus, illum non omnino Divinitatem e medio sustulisse demonstrant. Quare nimis in Ciceronem acerbi fuerunt, qui fuisse Atheum putarunt. Nominat eos Reimannus *Hist. Atheismi C. XXXVIII. §. 3. p. 273.*

(b) Hoc tantummodo probant illa Baylii verba, quibus Unitatem Dei

non fuisse ab Ethnicis agnitam, ita efficere conatur. (*Contin. des Pensées §. LXVI. p. 335.*) = *Car quel est l'état de la question lors qu'on veut philosopher touchant l'Unité de Dieu? C'est de savoir s'il y a une intelligence parfaitement simple, totalement distinguée de la matière, & de la forme du monde, & productrice de toutes choses* = Omit.

fectam notionem animo plurimos efformavisse. Alterum hoc loco probare nihil necesse est. Alterum acutis hominibus me probaturum esse confido.

Quid enim Deus est, de quo tam multa dicimus? Summum profecto Bonum, immortalisque Natura, qua nihil melius ulla mens excogitare, nihil perfectius invenire possit. Si Metaphysicorum voces desideras: Deus est *Eus summe perfectum*. Nullam enim Naturae divinae meliorem a philosophis definitionem afferri potuisse, jamdudum vidimus. Atqui *Eus summe perfectum* non esse nisi Unum, saepius Ethnici plures aperte concedere videbantur. Putabant enim, prae Diis caeteris unum esse Deum omnium Regem, ac Dominum, cum quo nemo de dignitate contendere, nemo viribus, aut sapientia comparari posset. Ergo, saltem cum ista dicebant iidem Ethnici, Deum unum opinione sua videbantur inducere.

Locupletem ejus rei, quam affirmo, dabo testem Maximum Tyrium, Marci Aurelii Caesaris praeceptorem in oratione illa nobili (a). = *Quod si concionem, inquit, cogas, omnesque simul artes uno decreto convenire jubeas, ac de Deo ex iis quaeras, putasne aliud Pictorem, aliud Statuarium, aliud Poëtam, aliud dicturum esse Philosophum? Imo ne Scythia quidem, & Graecus, & Persa, & Hyperboreus. Verumenimvero in aliis videbis alia, neque unquam eadem statuere homines. Nec enim bonum idem omnibus, nec idem omnibus malum, nec idem turpe, aut honestum: Ut de legibus taceam, quae pro cujusque placito in omnes ista partes distrahuntur, ut non modo gens cum*

mitto autem probare, aliquid in hac descriptione poni, quod nullo modo pertineat ad Unitatem Dei declarandam, quo modo a caeteris Attributis distingui solet. Illud potius adverto: Unitatem Dei saltem in hac quaestione ab ejusdem Simplicitate posse ac debere distingui. Non enim qui hanc negat, ideo statim non

unum, at plures Deos inducere opinione sua dicendus est. Velut Haeretici Antropomorphitae numquam plures Deos enlere dicti sunt a SS. PP. Ipsi tamen Deum, quem Unum dicebant, Corporum esse opinabantur.

(a) *Orat. ant. Dissert. I. p. 4. & 5.*

gente, sed nec urbs cum urbe, nec familia cum familia, nec homo cum homine, nec unus aliquis interdum secum ipso consentiat. . . . In hac tanta pugna, contentione, atque opinionum varietate, in eo leges ubique terrarum, atque opiniones convenire videbis: Deum esse unum regem omnium, & patrem; huic multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint, & quasi in imperio collegae (a): In eo Graecus cum Barbaro, Meditraneus cum Insulano, sapiens consentit cum stulto =.

Prudentius autem in hanc eandem rem, fin minus Latinis, at sapientibus enimvero versibus ea cecinit (b):

„ Et quis in Idolio recubans, inter sacra mille,
 „ Ridiculosque Deos venerans sale, cespite, thure;
 „ Non putat esse Deum summum, & super omnia solum?
 „ Quamvis Saturnis, Iunonibus, & Citheraeis,
 „ Portentisque aliis fumantes consecret aras;
 „ Attamen in Coelo quoties suspexit, in uno
 „ Constituit jus omne Deo, cui serviat ingens
 „ Virtutum ratio variis instructa ministris.
 „ Quae Gens tam stolidi animis? tam barbara linguis?
 „ Quaeve superstitio tam sordida, quae caniformem,
 „ Latrantemque ibrono coeli praeponat Anubim?
 „ Nemo Cloacinae, aut Eponae super astra Deabus
 „ Dat solum, quamvis olidam persolvat acerram,
 „ Sacrilegisque molam manibus rimetur, & exta.

Haec ex Historia tum Romana tum Graeca mirifice confirmantur. At si monumenta, quae de Gentibus aliis agunt, inspicimus, Barbaros haud ita paucos (quod super-
 bos

(a) Hic verba ipsa Auctoris diligenter notanda sunt = Οτι θς ας πάντων βασιλεύς, κς πατήρ. κς θς ος πάντων θς ος παίδες ευαρχούντες θς ος = Magis enim ex iis perspicuum fit, opinor, Supremum illum Deum proprie di-

ci, at reliquos per similitudinem, vel, ut Scholastici dicerent, per participationem.

(b) In Apoteosi contra Unionitas v. 186.

ab aliquo vel Christiano, vel Ethnico ea discere, qui libros ipsos Zoroastris (ii *Zendavesta* dicebantur a Persis) diligenter scrutatus esset.

Neque tamen ad Eusebii defendendam auctoritatem magnopere conjecturas hoc loco sequi oportere, plures arbitrabuntur. Curiosus enim homo, neque indoctus, Anquetilius (a), qui se legisse testatus est *Zendavesta*, quo scilicet Guebri (b) hodie utuntur (c), narravit verba per Eusebium allata in eo libro reperiri, voce tantum *Α'μψις* dempta, quae certe magni pretii dicenda est. Negat tamen Mignotius (d) inde concludi, Persicum verbum ei voci respondens, atque ad significandam Dei *Simplicitatem* aptissimum non fuisse a Zoroastre scriptum; cum & Anquetilius non omnia ejusdem libri exemplaria videre potuerit, & Eusebii non ita facile repudiari debeat auctoritas.

Eusebio magna ex parte consentit, ut alios praeteream, Theodorus Mopsuestenus, cui, ut reliqua defuerint, hoc certe auctoritatem in re nostra conciliat, quod Persarum doctrinas optime nosset. Ille quidem narrat, Zarasdem (hoc nomine Zoroastrem appellat) docuisse, a *Zarua*, sive supremo Numine, bonorum omnium fonte, atque principio, & Hormisdam fuisse genitum, qui non sit nisi bonorum auctor, & Satanam, unde tot nobis mala proveniant.

Cum haec distinctius explicare vellet, aliquid addebat Zarasdes, eodem teste Theodoro, non modo contemptu, sed

(a) *Mr. Anquetil.*

(b) Reliquiae sunt veterum Persarum, quae superstitionem a Sarcenis in Persidem illatam abominantur. Fufe de iis Critici plures.

(c) Idem Fuchorius, quem laudavimus (To. XXVII. &c. II. *Mémoire*) contra Huetium, Bruckerum, aliosque, *Zendavesta* genuinum Zoroastris opus esse defendit. Duo tamen

sapienter monet. Alterum est, *Zendavesta* fortasse non esse, nisi partem librorum, quos Magus ille conscripserit; alterum; fortasse aliqua eidem libro a Magis aliis addita esse, quae nunc non satis omnia internosci possunt.

(d) To. XXXI. de *F. Ac. R. des Insér. IV. Mém. sur les Philos. de l'Inde* p. 224. M.

sed & abominatione dignum (a). Nihil tamen hinc efficitur, nisi perditos homines, cum, quod honestas postulat, moribus ipsis, ac tota vitae ratione non teneant, saepenumero ne sermone quidem tenere, etiamsi de maximis rebus, atque gravissimis agant. Caeterum & ea, quae Theodorus affert, & non minus obscoenas, quam impias picturas Mundi originem a supremo illo Deo exprimentes, quas Hydeus exhibere non dubitavit, ἀλληγόρικως interpretari oportere, plerique consentiunt. Neque contemnenda hujus rei ratio est, quod id tum Eusebii, tum aliorum, qui multo meliora de Persarum doctrina narrarunt, poscere videatur auctoritas.

Sunt etiam, qui doceant, Zoroastrem ita verum Deum agnovisse, ut caeteros a Persis antea cultos repudiaret, &, ne colerentur in posterum, ediceret (b). At haec sententia

V v 2

opti-

(a) Scripsit Theodorus librum contra *Magerum Theologiam*, cujus non aliud superest, nisi quod Photius in sua *Bibliotheca* exhibuit in pauciora contractum = Εἰς μὲν τῷ πρώτῳ λόγῳ, ait Photius, ἐκτιθεῖται τὸ μυστικὸν τῶν Περσῶν δόγμα ὃ Ζαρὰδδης ἀνακηρύσσεται. ἔτι περὶ Ζαρὰδδου, ὃ ἀρχηγὸς πάντων ἀνθρώπων ἐστὶν τὸν καλῶν, καὶ ἐντε ἐπὶ τοῦτον ὅσα τὰς τῶν Ὀρμιάδων, Ἰουάν Ιουάν, καὶ τῶν Σαουάν, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν αἰωνομεθίων = &c. Vocem illam τὸν esse mutandam in vocem αὐγόν, ut sit sensus, *Supremum Deum a Zarade Splendorem, aut Lumen* appellatum fuisse; vocem vero εὐκλῆς *libans* in εὐκλῆς *seminans* Tollius (*Infig. Iri. Ital. p. 136.*) opinatus est, cui Fenelus (*M. Finet To. XIX. de l'Ac. R. des Inscr.*) & Fucherus (*III. Mém. &c.*) assentiuntur. Non tamen ea prioris verbi correctio Mignorio placuit, qui ea scripsit (*To. XXXI. de l'Ac. R. des Inscr. V. Mém. &c. p. 265. M.*) = *Cet babile Critique* (Tollius) n'a

point fait attention que les plus zélés partisans de la Providence n'ont point fait difficulté d'employer cette expression... Ils s'exprimoient ainsi pour inculquer que ce que l'on a coutume de regarder comme l'effet du hasard est conduit, &c. réglé par l'ordre du Souverain Etre =.

(b) E. g. Pridoxius (*Prideaux Hist. des Juifs*). Hydeus autem in libro de Religione Persarum ulterius etiam progreditur, cum Persarum gentem contendit, unicam semper Deum fuisse veneratam. Hae tamen sententiae vulgo rejiciuntur. Porro autem de Persarum Numinibus nulum auctorem vel majore cum judicanditate, vel uberiore cum fructu consules, quam Fuchesium, qui fuisse etiam de duplici principio, altero bonorum, altero malorum agit, de quibus tam multa Zoroastres, atque alii Magi inter Persas commenti sunt.

optimis rationibus à Fucherio convellitur. Nobis quidém satis est, quod ipse Fucherus longa oratione probat; verum Deum à Zoroastre, atque hinc ab innumeris, qui ejus doctrinam secuti sunt, Persis fuisse cognitum, quamvis ea stultitia tum Zoroastres ipse, tum ejus discipuli laboraverint, ut commentitia quaedam Numina, supremo fere neglecto, caeremoniis, ac ritibus, quos Religio solet inducere, venerarentur (a).

Nihil hic Osthani libros memorare necesse est, in quibus, Eusebio teste, eadem de supremo Deo, quae Zoroastres docuerat, aperte tradebantur, aut celebre carmen, *Sadder* appellatum, Zendavestae sententias exprimens (b), in quo, praeter alia multa, ea legebatur = *Scias primum Dominum Deum tuum esse unum, sanctum, cui non est compar; est etiam Dominus potentiae, & gloriae* =.

Jam vero Persas etiam illos, qui Zoroastris doctrinam, aut ignorarunt, aut neglexerunt, supremum posuisse Numen, cum quo caetera de potestate, ac dignitate certare non possent, sive Oromazus ille fuerit, ut ego probabilius puto, sive Mithras, sive alius quispiam, ut alii, Scriptores etiam Graeci prodidere (c).

Cla-

(a) Optime illa Fucherus (Tom. XXIIX. de l'Ac. R. des Insér. IV. Mém. &c. p. 92. M.) = *Les Auteurs étoient prévenus de cette fausse maxime, que les bonheurs divins étoient principalement dûs aux Dieux visibles, c'est-à-dire aux Dieux subalternes, préposés au gouvernement de l'Univers, & que le Principe invisible de toutes choses devoit être l'objet de notre admiration, de notre respect, de nos louanges, plutôt que de culte extérieur. Ainsi le Soleil étant le premier des Dieux visibles chez les Perses, il n'est pas étonnant, que les*

étrangers le regardassent assez communément comme la principale Divinité du pays &c. =

(b) Latinum illud fecit Hydæus. Ejus Auctor, qui sordidissimus dicitur à Renodotio (L'Ab. Renaudot Coll. Litur. To. II. p. 272.) non alio sub nomine cognoscitur; quam filii Melieshahi (de Melieshab).

(c) Legendi sunt Herodot. L. I. n. 25. Xenophon Cyropæd. Lib. VIII., Eubulus apud Porphyrium de Antro Nympharum. Dio Chrysostom. Orat. Borys. XXXVI., Diog. Laërt. in Proœm. atque alii plures.

Clarius haec eadem veritas ex Arabum Scriptorum testimoniis posset ostendi, quos Hydæi collegit industria, cum Persicae doctrinae demonstrare sanctitatem, idest laterem lavare instituisset. Sed ut optimae causae nostrae serviamus, numquam id asseremus, quod nobis antea perfectum, probatumque non fuerit. Antiquiores enim Graecos citius, quam Arabes illos, etiam cum de Persis agitur, audiendos esse, Fucherio, aliisque doctissimis viris assentimur.

Æthiopum gentem multitudine innumerabilem, ac regionibus infinitam, Divini Numinis Unitatem aliquo modo cognovisse, facile ostenditur. De illis enim ea diligens auctor Strabo scripta reliquit memoratu dignissima (a) = *Putare (illos) Deum esse unum immortalem, alterum mortalem; immortalem quidem eum, qui rerum omnium causa sit, mortalem vero apud eos incertum esse, & nomine carere, sed frequentius eos, a quibus beneficia acceperunt, & Reges pro Diis habere* = . (b)

Idem Strabo de Celtiberis agens, unum ab illis Numen, inter omnia scilicet maximum, ac praestantissimum coli memorat. Multa hic de Chaldaeis, de Indis, de aliis antiquis populis, multa etiam de recentioribus dicere possemus. At de iis alio loco. Nam quae attulimus, nisi fallor, satis esse possunt, ut unam perfectissimam a plurimis Ethnicis Mentem, cui omnia pareant, atque ideo, quod pertinet ad rem, unum Deum aliquo modo cognitum fuisse, intelligamus (c).

Quid

(a) L. XVII.

(b) De mortali Æthiopum Deo haec scribit Bruckerus To. I. Hist. Crit. p. m. 309. = *Fortasse Deus ille mortalis ille ipse est, quem sub Typhonis nomine Aegyptii reformidaverunt, principium mali, quod cum tandem a bono, & immortali principio vincendum sit, mortale omnino dici potuit* = .

(c) To. XXXV. de l'Ac. R. des Insér. lectu dignissima est inelyti Bat-

teuxii Dissertatio (vulgo *Mémoire*) cujus est argumentum = *Si les Païens ont jamais ignoré le vrai Dieu* = Ipse autem praecipue ex antiquissimis, ac maximae auctoritatis Sacrae Scripturae libris probare contendit = *que ces peuples (les peuples civilisés) malgré tant d'erreurs, & d'extravagances ont connu un Dieu suprême, & qu'ils n'en ont connu qu'un* = .

Quid ergo? ais. Nonne, si vera ista sint, manifesto sequitur, Ethnicos illos non fuisse *Polytheos*? Nam *Polythei* certe illi non sunt, qui unum agnoscunt Deum. Verumenimvero Ethnicos fere universos fuisse *Polytheos*, omnis docet historia, omnia vetustiorum aetatum probatissima monumenta declarant.

Facilis ad haec responsio erit, si ea teneamus, quae Patres Ecclesiae Christianae non modo sanctitate morum, sed & doctrina praestantes tradidere. Etenim illi suis in libris haud semel scriptum reliquerunt: plurimos Ethnicos perversitate potius voluntatis, quam errore mentis tam impias doctrinas amplexos esse. Quod non ita est accipiendum, ut non turpiter illorum quoque mentes erravisse dicendae sint. At natura ipsa eos quandoque monebat, non posse tam ridiculas opiniones a majoribus acceptas ulla veritate fulciri. Illi plerumque naturae voces non tam non auscultabant, quam negligebant, aut etiam, quod tranquillorem ducere possent inter scelera vitam, comprimere conabantur.

Praeterea quid absurdi est, si dicamus, Ethnicos ipsos nullo modo sibi constituisse, cum plures Deos esse dicerent? Hoc certe iisdem Patres totis voluminibus exprobrant. Hinc illa Tertulliani (a) sane praeclara = *Quantum humana conditio de Deo definire potest, id definitio, quod & omnium conscientia agnoscat, Deum summum esse magnum, in aeternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine &c.* Quae erit jam conditio ipsius summi magni? nempe ut nihil illi adaequetur, id est ut non sit aliud summum magnum: quia, si fuerit, adaequabitur = nec multo post = Certe quemcumque alium Deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri Deum, quam ut & illi proprium Divinitatis adscripseris, sicut aeternum, ita & summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, quum hoc sit summum magnum, par non habet.

(a) Lib. I. contra Marcionem C. III.

bere; par autem non habere uni competat, in duobus esse nullo modo possit? =

Ex eodem capite urget Ethnicos Augustinus (a), posteaquam advertit, omnes fateri, Deum esse = *quo nihil melius sit, atque sublimius* =. Cujus acutissimi Doctoris ea verba sunt notatu dignissima = *Omnes, inquit, pro excellentia Dei certatim dimicant: nec quisquam inveniri potest, qui hoc Deum credat esse, quo melius aliquid est. Itaque hoc omnes Deum consensu esse, quod caeteris rebus omnibus anteponunt* =. (b)

Haec a SS. Patribus producta ratio tam evidens, atque tam valida mihi videri solet, ut quid Ethnici reponere potuerint, nullo modo possim cogitatione complecti. Neque enim Russoji me temeritas movet, qui sanctos eosdem Patres, praecipue Tertullianum, arguit (c), quod vocem illam *Deus* Christianis probata ratione definirent, ac deinde levitatem Ethnicorum accusarent, quod plures esse Deos arbitrarentur. Quanto melius haec non modo sapientissimo illi Archiepiscopo Parisiensi, Christianae Religionis in Gallia temporibus nostris eximio decori, atque praesidio, sed & doctissimis illis Viris Batteuxio, Fucherio, Mignotio, Bergierio, caeterisque Russojis concederet! Canere ipsum potius, aut gallica malit, aut italica ratione deceret, vel, cum majus aliquid audet, illustribus sententiis, gravibusque verbis ornare orationem nitidis cartis, pretiosisque libellis committendam. Qua etiam in re monendus est, ut a fucio saepius, atque a calamistris abstineat, ne meretricula potius illa quaeritans amatorem, quam gravis matrona, cujus sapientia possit Aemilius proficere, videatur. At certe non ejus est de gravissimis hisce rebus disputare, quem in libris veterum sive Christianorum, sive Ethnicorum non fatis exercita-

(a) *De Doctrina Christ. L. I. C. 7.*

(b) Similia Auctor libri *de Trinitate* apud Petavium, atque alii, qui facile afferri possent.

(c) In quadam adnotatione ad impudentissimam epistolam Archiepiscopo Parisiensi (*Mons. de Beaumont*) missam.

citatum fuisse, ipsi ejusdem libri, tam inusitatis Graeculorum, atque impiorum laudibus dignissimi, perspicua, & evidenti ratione testantur (a).

Itaque Patres neque tam rudes erant, neque tam expertes ingenii, atque consilii, ut pro concesso, & probato, contra Ethnicos tam saepe sumerent, quod nullo modo isti verum esse faterentur. Cum ergo aliquid ita sumunt, ab Ethnicis concessum fuisse vel hinc efficitur, nisi forte Viros tam doctos, atque tam acutos fuisse deceptos, idonea quapiam ratione probes. Ista si neges, neque acerrimum profecto ingenium Tertulliani, neque divinam Augustini mentem, neque caeterorum diligentiam, ac fidem in defendenda pietate nostri.

Caeterum nobis argumenta quaedam alia non desunt, quibus, ab ipsis Ethnicis Divinitatem summe perfectam habitam fuisse, comprobemus. Saepius enim, cum aliquid inesse Deo probare vellent, id afferbant: Non decere quidquam beatae, atque immortalis naturae deesse, quod magnum, quod bonum, quod expetendum videretur. Idem, quidquid in unoquoque genere excelleret, divinum appellabant, atque omnia generis cujusque bona a Diis immortalibus profluere arbitrabantur.

Alia plura omittimus partim alio loco disputata, partim a sapiente quovis lectore facile advertenda. Quem certe hoc loco moneamus, nihil necesse est: posse homines etiam plures pugnancia loqui, atque sentire, praecipue si non claras, atque perspicuas rerum, de quibus agitur, at valde confusas

(a) Haec etiam ideo in Russojum quadrant, quod ipse nihil admodum curare videtur, ut Dei naturam, virtutemque cognoscat. Ea enim scribere non dubitavit, quae totidem hic ipsius verbis afferimus (*Emile* To. III p. m. 56.) = *le crois, donc que le Monde est gouverné par une*

volonté puissante, & sage, & cela m'impose à savoir; mais ce même Monde est il éternel, ou créé? y a-t-il un principe unique des choses? y a-t-il deux, ou plusieurs, & quelle est leur nature? le n'en sais rien, & que m'impose? =

fas notiones animo informant. Id bene multis Ethnicis contingebat, qui cum, summam esse Naturae divinae perfectionem, utcumque iudicarent, ipsi sibi repugnabant, si quidem ex animo plures Deos sub uno quodam summo, atque maximo inducebant. Hunc enim unicum esse Deum non quidem verbis, at ipsa re statuebant.

His animadversis propositae quaestioni jam satisfaciam. Ethnicos, de quibus modo loquimur, quod pertinet ad loquendi rationem, *Polytheos* fuisse concedo. Verba enim fere semper patriae loquendi consuetudini aptabant. Illud etiam gravius addo: sceleris illius haud leviter fuisse participes, quod *Polythei* admittunt, ubi res creatas, atque adeo vilissimas Divinitatis loco habent, & colunt. At nego *Polytheos* fuisse, quod spectat ad opiniones perpetua saltem, atque constanti persuasione probatas. Etenim, si quando videbantur ad castra *Polytheorum* sententiis ipsis accedere, manifestius tamen tunc recedebant, quando de uno tantum Numine dici posse iudicabant, quae Divinitatis esse vel maxime propria, facile omnes assentiuntur.

Neque vero quispiam hic posset opponere: nos ex doctrinae consecutionibus hominum sententias aestimavisse; quod alias fieri sine reprehensione posse negavimus. Nos enim diximus, plurimos Ethnicos Unum Deum, quod attinet ad rem, posuisse, quod Unum ponebant, cui definitio Dei utcumque posset aptari. Id non obscura quadam, difficilique ratione, at prorsus evidenti, at ipso naturae monitu commendata, at ex confessione ipsorum liquido deducta elicitur.

Quae cum ita sint, jam dicat Baylius, quid ex Ethnicorum consensu possit extundere? An plures illis visos fuisse Deos? Si de universis loquatur, totum id rotunde negare possem. Res enim opinor spectari oportere, non verba. At liberalius cum illo agam. Si velit, iisdem plures aliquando visos fuisse Deos, nihil hic repugnabo. De Philosophis enim, qui facilius ex hoc numero excipi possent, mox separatim

agemus. De aliis autem nimium nos esse sollicitos, ut a quavis etiam inconstantiae nota liberentur, nihil necesse est; praesertim cum plurimi certe liberari nulla ratione queant. Sin autem Baylius velit, Ethnicis universis perpetuo, atque constanter plures visos fuisse Deos, id nunc non modo de Philosophis, at de plurimis etiam aliis aperte nego. Nam quoties unum esse dicebant, Numen inter omnia maximum, cui tantummodo summa quaeque tribuenda essent, quod reliquos Deos gravi coërceret imperio, quin & aliquando poenis afficeret, hos profecto, sin minus verbis, at certe opinionibus, Deos non esse fatebantur.

An dicet Baylius, constare saltem, sub uno summo Deo plures ab Ethnicis creditas fuisse naturas homine nobiliores, potentiores, atque meliores? Sed huiusmodi esse naturas, equidem cum Christianis universis verum esse puto, neque me ab hac sententia ullius unquam aut docti hominis, aut indocti movebit oratio. Quin etiam cum Lockio (a) verisimile iudico, quod sint huiusmodi naturae, vel ipso posse lumine rationis ostendi.

An dicet, Ethnicos absurda plurima de naturis iisdem statuisset? Ultro & isthuc fateor. At in hac re communem Ethnicorum, unanimemque sententiam frustra requireret. Alia enim absurda Romani, alia Graeci, alia Aegyptii, alia Chaldaei, alia Persae statuebant. Imo Gentes inter easdem a superstitiosis plebeculae opinionibus magis cordati homines non leviter diffidebant.

Jam quod utcumque naturas veneratione dignas judicarent, quae vere potentiores, atque meliores essent hominibus, id, si proprie loquamur, in vitio non erat. Vitium enim vero turpissimum erat, ac fere inter omnia scelera maximum, quod naturas illas ad arbitrium confictas Deo debitis prosequerentur honoribus, ac loco Religionis tam per-
dita

(a) *Essai sur l'Entendement. L. III. c. 6.*

dita iisdem superstitione esset. Hoc scelus egregie Apostolica illa sententia declaratur, qua de Ethnicis dicitur = *Evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. Es mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentum* = Quo loco illud etiam est notatu dignum, quod Apostolus; cui si Baylius fidem non tribuit, aliqua debet ejus testimonium idonea ratione confutare. Saltem enim (ut nihil de auctoritate divina loquamur) homo Paulus fuit, qui sententias Ethnicorum optime nosse poterat, nec non doctissimos apud Viros egregiae semper Scriptor auctoritatis est habitus. Apostolus ergo ea omnia contigisse narrat, cum Ethnicus *cognovissent Deum*, neque tamen *sicut Deum glorificare, aut gratias eidem agere* voluissent. Quis ergo non facile sentiat, voluntatis citius, quam intelligentiae vitio hoc etiam tam grave crimen esse tribuendum?

Facile, inquam, ipsa natura vel aperte clamando, vel certe nescio quid insufurrando, monebat homines praesertim non omnino vecordes, maximum illum Religionis cultum non esse praestandum, nisi maximo, atque supremo Deo: illi tantummodo Tempia statuenda, illi adolenda thura, victimasque mactandas. At impii homines, quod aliis etiam locis innuimus, nihil minus curabant, quam dociles naturae vocibus aures praebere. Nonnulli quidem patriae consuetudini, cum, quid agerent, quodammodo ipsi nescirent; nonnulli vili cuidam plebis, aut Sacerdotum timori serviebant. Plerique vero libenti animo iis Numinibus litabant, quorum similes evadere aut adulteria, aut furta, aut alia scelera admittentes tam facili, atque jucunda ratione possent. Non nego mentes ipsas multorum hac etiam in re fuisse deceptas. Hoc tantum nego: posse Baylium, aut alium quempiam probare, totius Humani Generis hunc errorem fuisse concordi quadam, & unanimi, & usquequaque firma persuasione receptum.

CAPUT XVII.

Philosophos, atque doctiores homines inter Graecos, atque Romanos Unitatem Dei non ignoravisse ostenditur.

Locus ipse me admonet, ut de illis distinctius agam, qui Graecos inter, atque Latinos ingenii, atque doctrinae. praesertim vero philosophiae, laude claruerunt. Ex eo numero plerosque vidisse arbitror, unicam esse Mentem, solutam, ac liberam, segregatam ab omni concretionem mortali, a qua reliqua non casu aliquo, atque fortuna, sed ipsa naturae necessitate penderent (a).

Non ergo Mentem hanc primum esse Deum inter pares, existimabant, ut Romanus est Pontifex inter Episcopos (qua ratione Baylius nugatur (b)) aut homo, quem Imperatorem appellamus, inter reliquos homines. Potius ea Mens de sententia philosophorum eorumdem rebus caeteris, atque naturis homine ipso melioribus, longius antecellebat, atque praestabat, quam caeteris animantibus homines antecellant. Itaque non modo potestate, sed & ipsa natura Mentem eandem rerum omnium esse perfectissimam, atque optimam arbitrabantur. Cum ergo sit Deus perfectissima illa natura, cui nihil deesse, nihil equiparari possit, unicum illi Deum opinione sua statuebant.

Cur

(a) Maxime illa probamus, quae Cl. Neghera scripsit (*Rifless. sulla Filosofia* &c. P. II.) = Dove si eccettui Epicuro, che molti Dei falsi ideò..... gli altri nè tennero generalmente un solo, i Taleti, i Pitagori, gli Anassagora, i Socrati, gli Antisteni, i Platoni, gli Aristoteli, gli Zenoni colle scuole loro. Chiamarono essi quel Dio con

diversi nomi di Mente, di Virtù, di Anima, come appò Lattanzio si può vedere; i più chiamarono Dio semplicemente, o sommo Giove, vocabolo il più usitato: distinguendolo però dall' altro Giove impuro, figliuol di Saturno, dalle favole celebrato &c. =

(b) Réponse aux questions &c. C. CVII.

Cur ergo, inquis, unicum esse Deum non profitebantur apertius, & clarius? Equidem non dubito, quin illi multo minus, quam Ethnici, de quibus locuti sumus, erraverint, sed tamen populo, ac populi superstitioni obsecundare voluerint. Quod certe gravitas eorumdem, atque sapientia nullo modo pari debuisset. Nam & sacratis iis lignis cultum deferrebant, quae cum Diagora (a) non esse fere, nisi coquendis oleribus, apta censebant. Hinc illa Senecae, quae tanto opere ab Augustino reprehenduntur (b) = *Omniem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo aeo longa superstitio congefuit, sic adorabimus, ut meminerimus, cultum ejus magis ad morem, quam ad rem pertinere* =. Iidem, quos utrum sapientes, an stultos hoc loco appellem, ignoro: sed iidem certe homines doctrina praestantes, cum Deos vulgus in ore haberet, Deos etiam ipsi appellabant.

Credo etiam, plurimos ex illis vidisse, Supremam illam Mentem, quoniam naturae praestantia tam longe caeteras antecellebat, peculiari aliquo nomine, ac maxime suo ab hominibus esse appellandam. At, ne plures negare Deos populo viderentur, augustum Dei nomen, quod illi decen-
tius, nec non libentius, ut opinor, aptabant, ad naturas etiam detorquebant homine meliores, ac praestantiores, quae tum sapientia, tum virtute propius ad supremam eandem Intelligentiam accederent.

Caeterum & Augustinus ipse concedit, ut beatæ quaedam naturae homine meliores Dii nuncupentur; dummodo ne cum supremo Numine comparari ulla ratione videantur, & in ipsis Divinae Scripturae libris aliquando sanctissimos homines, qui supra caeteros eminent, Deorum nomine venisse scimus. Manifestum ergo est, sapientes, de quibus

(a) Notum est eruditis, Diogoram Herculis lignei femur abscidisse, ut haberet, quo legumen coque-

re posset, quae res etiam ingens illi Atheniensium odium conciliavit.

(b) *De Civ. Dei* L. VII. C. X.

bus loquimur, si vere illa sentiebant, quae diximus, inter *Polysibros* numerari non posse.

At quod illa sentirent, neminem latere potest, qui libros illorum diligentius aliquando legerit. Etenim plerique (non dico ad unum omnes, ne Baylii, vel Ruffoii more pugnare ipse mecum in his iisdem libris videar) multo majus intervallum inter supremum Numen, ac reliquos Deos, quam inter hos eosdem Deos, ac Genus Humanum relinquere, non obscure videntur.

Tacitus multa Socratis praetermittam, multa etiam Anaxagorae, atque Thaletis, aliorumque Graecorum, quae videlicet altero hujus operis volumine allaturi sumus. Alia etiam praeteribo, quae, cum de Mysteriis agemus, pro defendendis Ægyptiis, aliisque gentibus proferenda erunt. Aliquot hic celebrium philosophorum sententias laudabo, ex quibus de reliquis liceat conjecturam capere.

Principio quidem Pythagorae scholam laudare possemus, ex qua, tamquam ex equo Trojano, Viri principes extiterunt. Cum enim Pythagoras unum esse Numen inter omnia maximum docuisset, quod universi Mundi naturam constitueret, eidemque motum imprimeret (a), hanc eandem doctrinam ejus discipuli tenuerunt. Ocellus ipse Lucanus, cui mundum ab aeternis jam temporibus esse placuit, quique Diis Æthera, Geniisque complevit, unum tamen summum Deum videtur inducere. Nam & totius Mundi pulchritudinem, atque ordinem a summa Dei sapientia, ac potentia repetit (b); idemque, ut homines a nefaria libidine revocet, aperte monet, a Deo non voluptatis, at proli-

pro-

(a) Ipse Pythagoras apud Theophilum Antioch. = Ὁ δὲ φύσις καὶ ἀνομοκράτους τῶν πάντων =.

(b) Ocellus in Fragmento libri de Legibus (p. 537. inter opuscula Mythol. edit. per Galanum (Gode) 1688.)

= Τὸ ἀνομοκράτος οὗτος μὲν, καὶ λόγος ἔχων, καὶ ἰσχυρὸν = Clariora illa sunt, quibus Mundum ab ordine servari dicit: ordinis autem causam esse Deum = Συνιστῇ τὸν κόσμον ἡμετέριον. Ταύτης δ' αἰτίας ἡ φύσις =.

propagandae causa, quae pertinent in generandi facultatem, atque virtutem, fuisse concessa (a).

Onatus etiam nobilissimus e Pythagorae schola philosophus haec habet a Joanne Stobaeo diligenter servata = *Necque mihi unus videtur Deus, verum unus quidem maximus, ac summus Deus, rerum universitatem gubernans: alii autem praeterea multi diversis virtutibus praediti. Imperat autem omnibus Deus is, qui robore, magnitudine, virtute praestat. Hic ille Deus est, qui universum mundum arces, moderatur, & continet. Reliqui vero Dii sunt, qui per Coelum eodem, quo tota rerum universitas, motu decurrunt, primum, & intelligibilem illum Deum ordine sequentes* =.

Timaeus etiam Locrensis ex eadem schola Vir sapientissimus iis temporibus habitus, de aeterno Deo, qui non fuerit ab alio genitus, cum omnia ipse genuerit, mundumque condiderit, cui Deo vel ipsa Mundi Anima originem acceptam referre debeat, magnificis verbis loquitur. Vide sis ipsius Timaei libellum *περί ψυχῆς*, quem Procli nobis diligentia servavit, Batteuxii autem eruditio Gallicum in sermonem transtulit, ac sapientissimis animadversionibus illustravit (b).

Ipsius autem Timaei sententias Princeps Graecorum Philosophorum Plato in suo libro, quem Timaeum inscripsit, profecutus est, qui & alia multa, eademque praeclara de Deo pronunciavit. Velut cum X. de *Legibus* libro *Conditorem* vocat illum *universi orbis*, ac *Patrem, qui Coelum, qui Tellurem, qui Deos, qui omnia quaecumque in Coelo sunt, aut in Tartareis sedibus, aut in ipsa Tellure produxerit* (c).

Qua

(a) In libro *de Universi Natura* Ξ *Τὰς ἀνάμεικταις, καὶ τὰ ὄργανα, καὶ τὰς ἐπίξεις τὰς πρὸς τὸν κόσμον ὑπὸ Θεοῦ διδασκάντας τοὺς ἀνθρώπους ἔχει ἑκάστη ἑνὴν διδασκαλίαν συμβαίνουσαν, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν αἰὲν χρόνον διαμορῶσαι τὸν γένους* Ξ .

(b) Vid. Tom. XXXII de *F Ac.*

R. des Inscr. VII Mém. sur le Principe des choses &c. a p. 10. M.

(c) Ξ *Ὁ πατὴρ, καὶ πατὴρ τοῦτο, πάντες... Ὁ γὰρ ἄνθρωπος, καὶ θεὸς, καὶ πάντα τὰ ἐν ἁέρτι, καὶ τὰ ἐν ἁδῇ, καὶ ἐν γῇ πάντα ἐργασάμενος* Ξ .

Qua vero Deus idem ratione Mundum condiderit, in eodem Timaei libro declarare conatur. In multis quidem ille vehementer deceptus est, suosque decepit; ut cum, rerum omnium materiam non fuisse a Deo creatam, tam clare statuit, ut, qui contrarium affirmarunt, Clemens Alexandrinus, Marsilius Ficinus, Livius Galantes, Petrus Daniel Huetius, Radulphus Cudworthus, Andreas Dacierus (a), eorum quae in Timaeo legerant, sit verbo venia, obliti ferre fuisse videantur. Attamen ad rem nostram non mediocriter facit, quod eodem libro dicat = *Cum vellet Deus bona omnia facere, nihil vero, quoad natura pateretur, malum, quidquid erat, quod in cernendi sensum cadere posset, assumpsisse; non tranquillum, & quietum, sed temere agitaturn, & fluitans, idque ex inordinata iactatione redegit in ordinem* =.

Faciunt etiam ad rem nostram ea verba, quae Criticos nostros mirifice torquent. = *Us vero rationali modo pulcherrimum Deus mundum conderet, aeternum exemplar secutus est, quod ratione sola, & sapientia sola comprehendere potest, & immutabile permanet*. = Eos quidem Auctores, qui verbis huius Platonis, aliisque decepti sanctissimum Christianae Religionis Mysterium ab illo adumbrari censuerunt, vix confutatione dignos arbitramur. Etenim quantopere Platonica *Tisias* a Christiana diversa sit, ii tantum ignorare possunt, qui Platonis libros aut numquam sumpserunt in manus, aut non satis attente perlegerunt. Me quidem, erudite Lector, minime latet, gravissimos ex Ecclesia Christiana Viros a Platonis libris argumenta quandoque sumpsisse, quibus hostes Christianae doctrinae convincerent. Sed aliud est, in Platonis

(a) Clem. L. V. Strom. Ficin. in Argum. ad C. XII. & XIII. Tim. & in Ind. Liv. Gal. Comp. Theolog. Plat. & Christ. L. IX. Huet. Quaest. Alnet. L. II. C. V. Cudw. Syll. Intell. C. V. Dac. Vit. Plat. p. 178.

His plerique Critici recentiores adhaerent, quibus antiqui Platonis discipuli sine ulla dubitatione favere dicendi sunt. Vide praesertim, quae Cicero habet Quaest. Acad. L. I.

nis libris nonnulla reperiri, quae Christianae doctrinae similia videantur, aliud est, Platonem ipsum cognovisse Mysterium, quod ex sacris Veteris Testamenti libris ne Doctorem quidem Hebraeorum incredibilis diligentia cognoscere potuerat. Sed haec non hujus loci. Nunc tantum advertere liceat, quam clare Plato Numen Unum induxerit, cui tribuenda essent, quae Deo tribui oportere, perspicua ratio demonstrat.

Quid quod Justinus ille Martyr eloquentia doctrinaque praestantissimus, in Platonis libris multa, non modo sanctissimae Mosis doctrinae conformia, sed & ab eadem accepta inveniri putavit? Hujusmodi est illud, quod Plato de Deo dicit, scilicet supremo, atque maximo, cum = *principium*, & *finem* ait esse, *mediumque rerum omnium, sicut antiquus sermo declarat* (a) =; quibus verbis Mosis libros obscurius indicare voluisse *φύσις τῷ κοινῷ* Justinus idem opinatur.

Haec Justini quidem gravissima sententia Numenii, hominis, ut Ethnici, tamen acutissimi, auctoritate comprobari potest, de quo ita Suidas (b) = *Numenius Platonis sententiam coarguit, quippe quae compilata ex Mosais scriptis sit, quibus de Deo, & mundi ortu vera traduntur* =.

Haec etiam in memoriam revocant, quae de ipso Platone scripsit Augustinus (c): divinum videlicet Geneseos librum a Platone fuisse lectum, & ea Mosis verba = *Viditque Deus cuncta, quae fecerat, & erant valde bona* = fuisse Graecae sapientiae principi probata, cum scriberet condendi Mundi causam fuisse justissimam, *ut a bono Deo bona opera fierent*. Quam Platonis auream sententiam ita versam a Cicerone in libro de *Universitate* legimus = *Quaeramus igitur causam, quae eum impuleris, qui haec machinatus sit, ut ori-*

Y y

ginem

(a) = Ο' μὲν δὲ Θεὸς, ἄριστος καὶ ἰσχυρότατος λόγος, ἄρχη τοῦ καὶ τελευτῆς, καὶ μέση τοῦ πάντων ἔχει τοῦτο καὶ αὐτὸς κατὰ φύσιν περιεμπεριέχει = *Habentur ea L.*

IV. de Legibus. Laudat autem ea Justinus Cohort. ad Graecos p. m. 15.

(b) Suid. Voce Numenius.

(c) Aug. L. XI. de Civ. C. 11.

ginem rerum, & molitionem novam quaereret. Probitate videlicet praestabat: probus autem invidet nemini: itaque omnia sui simillima generavit; haec nimirum gigendi mundi iustissima causa =.

Cum ea Plato sentiret, mirum non est eundem in II. de Republica libro disertè scripsisse = bonorum omnium causam unicam esse Deum: quod ad mala pertinet, illorum causam extra Deum esse quaerendam = & in Philebo dixisse = non existimandum esse duos Deos Coelum vertere contraria sentientes = & in X. de Legibus, quod una sit Mens, aut Ratio, quae Mundum ornaverit, atque digesserit, inde colligere, quod ipse Deus unus perfectio sit.

Quid quod hunc eundem Deum nihil habere cum materia commune, ac sola mente, vel intelligentia percipi posse, multis locis (a) auctor est Plato? Quid quod eidem liberrimam esse voluntatem probat, ac rerum prorsus omnium curam, summamque potentiam? (b) Quid quod omnino simplicem, ac nulli mutationi obnoxiam Divinitatem esse tradit? (c) At si Platonis omnia de supremo Numine praeclare scripta colligere vellemus, plus fortasse prolixitatis, quam utilitatis habitura esset oratio (d).

Ali-

(a) E. g. in *Timaeo*, & in *Politico*.

(b) E. g. in *Politico*, & de *Leg. X.*

(c) I. II. de *Republ.*

(d) Vel ex his, quae attulimus, patet quam injuncti fuerint in Platonem, qui, fuisse Atheum, aut eadem, quae Spinosa, docuisse tam nobilem philosophum, affirmarunt. Inter eos eminet auctor Germanus in libro, cui titulus *Orta Hallae* impresso an. 1706. P. II. C. III. p. 86. Defendit Platonem non modo Wolfius (in *Dissert. de Manich. ante* Manichaeos, & in *Dissert. de Atheismi falso suspensio* §. XII. p. 37.

seq.) sed ipse Buddæus (*Trait. de l'Arb. C. I. §. XIII.*) praeter alios innumeros. Quin & P. Baltus, qui *Polytheismum*, ac superstitionem Platonis acriter accusat, verum ab ipso Deum cognitum fuisse concedit. (in *Opere, cui titulus Defensio des SS. Pères accusés de Polytheisme Lib. III. Vide a p. 244.*) Ex iisdem, quae attulimus, Baylii ostenditur levitas, qui scripsit Platonem Mundi principium, aut causam ab ipso Mundo tantum cogitatione distinxisse. (Vid. *Pens. &c. §. LXVIII.*) Secutus est hac in re Baylius Auctor non magnae profecto aut doctri-

ari-

Aliqua jam de nobilissimo Platonis discipulo Aristotele, qui supremam Intelligentiam inter alias omnes longe perfectissimam, atque optimam induxit. Sed cum satis longam Aristotelis orationem alias recitaverimus, nunc indicare sufficiat, & clarius eundem, & nobilius de supremo Deo, in libro, quem *de Mundo* inscripsit, fuisse locutum. Nam & rerum omnium ordinem, atque constantiam ab illo, atque per illum custodiri diserte narrat, & ab illo, atque per illum omnia nobis provenire, docet (a). Peccat quidem in eo, quod minimarum rerum, praesertim, quae sub Luna fiant, curam ab ipso Deo non sibi servari, et Intelligentiis aliis committi putat. Quare Providentiam in res nostras, quam Scholastici *mediatam* appellarunt, Deo tantum adscribit. At in eo laudandus est, quod supra ceteras Intelligentias ita Dei virtutem, sapientiam, atque majestatem extollit, ut nullo modo cum ipso, cui parere omnino debeant, comparari posse videantur (b).

Haud equidem ignoro, librum hunc de Mundo Criti-

Y y 2

cis

Arinae. aut sanctae Soveraenium (M. Souverain in tib. cui sit. Le Platonisme Devoté). Praeterea tenuit rationem illam, qua nihil inopitius esse potest, auctoribus tribuendi sententias, quas ex eorundem dictis elicere quocumque modo possimus.

(a) Capite II. rerum omnium ordo, ac pulchritudo ipsi est = *ὁ δὲ Θεὸς, καὶ διὰ τοῦτο Φυλάττωμεν* = Loquitur autem de supremo Deo. In eodem libro Capite VI. cum praefatus esset, reprehensione fore dignum, si quis, cum de Mundo sermonem instituerit, de maximo totius Mundi Domino, nihil efferat, auream illam sententiam subicit = *Veterem esse doctrinam a Patribus traditam hominibus universis, quod ex Deo,*

atque per Deum omnia nobis bona proveniunt = quam sententiam ipse non obscure probat. Graecum habet = *Πλατωνίδης γὰρ περὶ κόσμου λόγους... τὸ τοῦ κόσμου κορυφαῖον παρατίθει. Ἀρχαῖος μὲν οὖν τις λόγος καὶ πάτριος ἐστὶ πάντων ἀνθρώπων, ὅς ἐστι Θεὸς τὸ πάντα καὶ διὰ Θεοῦ ἡμῶν συνέστηκε* = Rom addit profecto gravissimam = *Ὁ δὲ Θεὸς διὰ τοῦτο πάντα καὶ ἡμῶν ἀνθρώπων, ἡμεῶν. Διὰ τὴν τὴν ἐν αὐτῷ συνέστασι* = quem locum ita vertit Guilelmus Budaeus = *Nullumque naturam satis instructam ad salutem esse posse, quae citra Dei praesidium suae ipsa donum tutelae permissa sit* =.

(b) Vide praesertim Caput VI. in editione Graeca Wecheliana Francofurti, 1596. quod in Latina interpretatione solet esse; VII.

cis a quibusdam, ut a M. Antonio Mureto, ut a Daniele Heinsio, Aristoteli adjudicari, & vel Theophrasto, vel Nicolao Damasceno, vel Anaximeni Lampfaceno, Alexandri Magni aequali, vel Stoico tandem Possidonio tribui. At divinus ille Fabricius, qui rationes illorum & optime noverrat, & diligentissime perpenderat, pronunciare non dubitavit (a) = *Perspicuum esse puto scriptum illud verè esse Aristotelis* = alibi (b) = *Neque dubito hoc scriptum inter γνήσια Philosophi monumenta referre* =. (c)

Sequitur, ut de Stoicis aliquid videamus, quos nonnulorum, ut saepe diximus, Criticorum iniquitas Α'θεϊσμός aliquando constituit, atque impietatis Spinosianae reos (d). At illi non modo Divinitatem esse fatebantur, sed unum supremum Numen agnoscebant, a quo videlicet omnia penderent.

Hinc

(a) *Bibl. Graec. L. II. C. 10. §. 17.*

(b) *L. III. C. 6. §. 13.* Danielis Heinsii rationes optime solvit Batteuxius *To. XXXII. de l' Ac. R. des Insér. VIII. Mém. II. P. &c.*

(c) Notanda etiam hoc loco sunt ea verba Aristotelis *L. I. Politic.* quibus communem testatur esse opinionem, quod vel ipsi Dii sub imperio sint = Πάντες δαγουν Θεὸς βασιλεύει = quod ita debet intelligi, ut unicum sit Numen, quod caeteras Intelligentias imperio suo regat, atque coërceat. Hanc eandem Sapientum Sententiam Aristoteles probare videtur *XII. Metaphys.* sub finem.

(d) Diligenter defendit Stoicos, ut alios plurimos apud Reimannum legendos emitant, Vir eruditissimus Jo. Christophorus Burgmannus *Disser. de Stoà a Spinozismo, & Atheismo exculpanda*, cuius rationes ita Bruckerus (*To. I. Hist. Crit. &c.*

p. m. 937.) in pauciora contraxit = I. *Constantissime docere Stoicos, esse Deum, & insanos habere eos, qui negare hanc veritatem audeant, maximam quoque partem religionis ponere in cultu Dei.* II. *Docere eos, Deum esse aeternam, rationalem, a materia, mundoque distinctam substantiam, intellectu, prudentia, & potentia instructam, qui ignis artificialis dicatur sensu improprio, & metaphorico, more Chaldaeorum, & Democriti.* III. *Opponi Deum naturae suae materiae, quae sine qualitatibus fuerit, donec Deus eam ornaret.* IV. *Distingui etiam a Mundo; hanc enim perire, Deum esse aeternum.* V. *Esse quidem Mundi Animam, qui ideo Deus sensu dicatur improprio, non tamen unam cum Mundo substantiam esse, ut vult Spinoza, sed differre naturam suam a materia, quam inhabitat* =.

Hinc illa Poëtae Stoici Manilii aperte canentis

„ . . . . . Vivere Mundum
 „ Et rationis agi motu: cum Spiritus unus
 „ Per cunctas habites partes, atque irriget orbem
 „ Omnia pervolitans, corpusque animale figures.

Quo loco Stoicus vehementer errat, cum Deum ponit universi Orbis animam. At nobis hoc loco satis est, quod unum agnoscit nobilissimum Spiritum, qui omnia regat.

Hinc etiam illa Plutarchi Stoicis profecto non plus aequo faventis (a), ubi narrat duos Principes Stoicorum = *Crysippum, & Cleanthem*, cum implevissent suis dictis *Coelum, Terras, Aërem, Mare Diis*, nullum horum ab interitu liberum, aut sempiternum statuisse: solo Jove excepto, in quem reliquos omnes consumi putent =.

Cum his etiam ea conveniunt, quae scripsit Antoninus Augustus (b), Stoicorum haud leve decus = *Cuncta ex Jove, in Jove, & ad Jovem esse* = itemque illa Senecae, qui flagrante Mundo Deos etiam omnes, Jove excepto, consumi tradit (c). Vult enim constantiam sapientis hominis inter aerumnas esse = *Qualis est Jovis, cum, resoluta mundo, & Diis in unum confusus, paulisper cessante Natura, acquiescis sibi, cogitationibus suis traditus* =.

Hunc autem Seneca Jovem omnibus virtutibus, ac dotibus ornat; quin & de eodem illa profert (d) sane gravissima = *Magnum nescio quid, majusque quam cogitari potest, Deus est* = Hunc etiam quocumque velis nomine, modo nobili, atque sublimi vocari posse censet (e), atque illa scribit. = *Quaecumque voles nomina propria Deo ascribis, vim aliquam, effe-*

(a) De Communibus Notionibus adversus Stoicos.

(b) L. IV. §. 23.

(c) Epist. IX. p. 22.

(d) In Exhortat.

(e) De Beneficiis IV. C. VII. Similia sunt in Aristotelis libro de Mundo C. VI. quod laudavimus.

cis a quibusdam, ut a M. Antonio Mureto, ut a Daniele Heinsio, Aristoteli adjudicari, & vel Theophrasto, vel Nicolao Damasceno, vel Anaximeni Lampſaceno, Alexandri Magni aequali, vel Stoico tandem Possidonio tribui. At divinus ille Fabricius, qui rationes illorum & optime noverrat, & diligentissime perpenderat, pronunciare non dubitavit (a) = *Perſpicuum eſſe puſo ſcriptum illud verè eſſe Ariſtotelis* = alibi (b) = *Neque dubito hoc ſcriptum inter γνῶσις Philoſophi monumenta referre* =. (c)

Sequitur, ut de Stoicis aliquid videamus, quos nonnullorum, ut ſaepe diximus, Criticorum iniquitas Α'θεῖστας aliquando conſtituit, atque impietatis Spinofianae reos (d). At illi non modo Divinitatem eſſe fatebantur, ſed unum ſupremum Numen agnoſcebant, a quo videlicet omnia penderent.

Hinc

(a) *Bibl. Graec. L. II. C. 10. §. 17.*

(b) *L. III. C. 6. §. 13.* Danielis Heinfii rationes optime ſolvit Bartheuſius *To. XXXII. de l'Ac. R. des Inſcr. VIII. Mém. II. P. &c.*

(c) Notanda etiam hoc loco ſunt ea verba. Ariſtotelis *L. I. Politic.* quibus communem teſtatur eſſe opinionem, quod vel ipſi Dii ſub imperio ſint = Πάντες δέοντες Θείας βαρύνεσθαι = quod ita debet intelligi, ut unicum ſit Numen, quod caeteras Intelligentias imperio ſuo regat, atque coëerceat. Hanc eandem Sapientum Sententiam Ariſtoteles probare videtur *XII. Metaphyſ.* ſub finem.

(d) Diligenter defendit Stoicos, ut alios plurimos apud Reimmannum legendos emittant, Vir eruditiffimus Jo. Chriſtophorus Burmannus *Diſſert. de Stoa a Spinoziſmo, & Atheiſmo excuſpanda*, cujus rationes ita Bruckerus (*To. I. Hiſt. Crit. &c.*

p. m. 937.) in pauciora contraxit = *I. Conſantiſſime docere Stoicos, eſſe Deum, & inſanos habere eos, qui negare hanc veritatem audeant, maximam quoque partem religionis ponere in cultu Dei. II. Docere eos, Deum eſſe aeternum, rationalem, a materia, mundoque diſtinctam ſubſtantiam, intellectu, prudentia, & potentia inſtructam, qui Ignis artificialis dicatur ſenſu improprio, & metaphorico, more Chaldaeorum, & Democriti. III. Opponi Deum naturae ſuae materiae, quae ſine qualitatibus fuerit, donec Deus eam ornaret. IV. Diſtingui etiam a Mundo; hunc enim perire, Deum eſſe aeternum. V. Eſſe quidem Mundi Animam, qui ideo Deus ſenſu dicatur improprio, non tamen unam cum Mundo ſubſtantiam eſſe, ut vult Spinoſa, ſed diſſerre naturam ſuam a materia, quam inhabitat* =.

Hinc illa Poëtae Stoici Manilii aperte canentis

„ . . . . . *Vivere Mundum*
 „ *Et rationis agi motu: cum Spiritus unus*
 „ *Per cunctas habites partes, atque irriget orbem*
 „ *Omnia pervolitans, corpusque animale figures.*

Quo loco Stoicus vehementer errat, cum Deum ponit universi Orbis animam. At nobis hoc loco satis est, quod unum agnoscit nobilissimum Spiritum, qui omnia regat.

Hinc etiam illa Plutarchi Stoicis profecto non plus aequo faventis (a), ubi narrat duos Principes Stoicorum = *Chrysippum, & Cleanthem, cum implevissent suis dictis Coelum, Terras, Aërem, Mare Diis, nullum horum ab interitu liberum, aut sempiternum statuisse: solo Iove excepto, in quem reliquos omnes consumi putent* =.

Cum his etiam ea conveniunt, quae scripsit Antoninus Augustus (b), Stoicorum haud leve decus = *Cuncta ex Iove, in Iove, & ad Iovem esse* = itemque illa Senecae, qui flagrante Mundo Deos etiam omnes, Jove excepto, consumi tradit (c). Vult enim constantiam sapientis hominis inter aerumnas esse = *Qualis est Iovis, cum, resoluta mundo, & Diis in unum confusus, paulisper cessante Natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus* =.

Hunc autem Seneca Jovem omnibus virtutibus, ac dotibus ornat; quin & de eodem illa profert (d) sane gravissima = *Magnum nescio quid, majusque quam cogitari potest, Deus est* = Hunc etiam quocumque velis nomine, modo nobili, atque sublimi vocari posse censet (e), atque illa scribit. = *Quaecumque voles nomina propria Deo aptabis, vim aliquam, effe-*

(a) *De Communibus Notionibus adversus Stoicos.*

(b) *L. IV. §. 23.*

(c) *Epist. IX. p. 22.*

(d) *In Exhortat.*

(e) *De Beneficiis IV. C. VII.* Similia sunt in Aristotelis libro de Mundo C. VI. quod laudavimus.

effectumque ecclesiarum continentia: tot appellationes ejus esse possunt, quot munera =.

Hic negari non potest, hunc eundem Senecam etiam de Vi Fati nescio cujus in Deum male fuisse locutum, ut cum ait (a) = *Eadem necessitas & Deos alligat: irrevocabilis divina pariter, atque humana cursus vehit. Ille ipse omnium conditor, ac rector scripsit quidem Fata, sed sequitur. Semper paret, semel jussit =.*

At haec duo postrema verba efficiunt, ut mihi Justi Lipsii sententia non displiceat, ex ipsa supremi Numinis Providentia Fatum de Stoicorum sententia nasci judicantis. Id si verum est, ea necessitas nobis quidem, ac naturae universae immane jugum servitutis imponet. Non ideo tamen, modo rite explicetur, supremi Numinis libertatem evertet. *Consequens* enim, ut Scholastici dicunt, non *autecedens* illa necessitas censeretur poterit.

Id velle Seneca videtur etiam iis locis, ubi Deum ipsum posse Fatum appellari, non obscure docet, ut cum ait (b) = *Vis illum (Deum) Fatum vocare? non errabis. Hic est ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. Vis illum Providentiam? recte dices &c.* = Idem Seneca docere videtur, ubi supremum Deum affirmat (c), propter eam rationem decreta sua mutare non posse = *Quod imminutio majestatis sit, & confessio erroris mutanda fecisse. Necesse est ei eadem placere, cui nisi optima placere non possunt =.* Idem, ubi argumentum adversariorum ipse ita solvit (d) = *Nec Deus ob hoc minus fiber, aut potens est: ipse enim est Necessitas sua* = Haec, inquam, Seneca non modo perfectus doctorum hominum sententia Stoicus, sed & Stoicorum opiniones diligenter exprimens.

Augustinus autem gravissimus auctor de Stoicis etiam loqui videtur, (Senecam enim non multo post (e) de Fato lo-

(a) *De Provid. C. V.*

(b) *Quaest. Natural. Lib. II. C. XLV.*

(c) *Quaest. Natur. L. I.*

(d) *Ibid.*

(e) *Lib. V. de Civ. Dei C. VIII.*

loquentem affert, ac probat) ubi rejecto Fato Astrologorum addit (a) = *At qui omnium connexionem, seriemque causarum, qua fit omne quod fit, Fati nomine appellant, non multum cum eis de verbi controversia certandum, atque laborandum est: quandoquidem ipsum causarum ordinem, & quandam connexionem Summi Dei tribuunt voluntati* =

Huc etiam reliqui faciunt Auctores, qui docent, vel Stoicos Fatum ipsum habuisse Deum, vel omnia prorsus unius Dei Providentiae subiecisse. Vult Minutius Felix & antiquissimus, & sanctissimus auctor in Octavio = Zeno, inquit, & Chrysippus, & Cleanthes, sunt & ipsi multiformes, sed ad unitatem Providentiae omnes revolvuntur = Laërtius autem inter Zenonis placita ponit = *Unum quid esse Deum: sed samentem, & Fatum, & Iovem, aliisque pluribus nomenclaturis solere efferi* =. (b)

At his omisiss multa Stoicos de supremo Deo praeclara scripsisse, nemo negare potest. Quis enim Cleanthis versus a Clemente Alexandrino servatos, atque a Justo Lipsio tantopere laudatos non admiretur? Ita enim ille canit.

- „ Si quale sit Bonum rogas; ita accipe:
 „ Est ordinatum, justum, & est sanctum, pium,
 „ Sui potens, commodum aliis, pulchrum, decens,
 „ Rectum, atque constans, semper autem conferens,
 „ Expers metu, dolore, curis omnibus,
 „ Iuvans, benignum, stabile, amicum, amabile,
 „ Honore dignum, confitendum . . . . .
 „ Et gloriosum, non superbam, quod geris
 „ Curavi omnium, placens, & viribus valens,
 „ Aevi vetus, culpae inscium semper manens.
 „ Ah vilis ille, Opinione qui adspicit,
 „ Tanquam duce hac venturus ad Veri scopum (c).
 Hjs

(a) C. IX. (b) In Zenone.

Graecos ipsos Cleanthis versus eru-

(c) Facere non possumus, quin Lectori exhibeamus.

His duobus postremis versibus Ethnicorum vanas opiniones convelli, Justus Lipsius putat.

Necesse non est in hisce longius immorari, cum idem Justus Lipsius multa congesserit, ut Deum Stoicis Unum, & Bonum, & Providum fuisse visum ostenderet (a): quem praecipue Burnetius, & Stanlejus, cum Stoicorum doctrinas explanarent, secuti, atque imitati sunt (b).

Iterum profiteor, non ignorare me, Stoicos aliqua dixisse de Natura divina, quae maximos in errores deducerent (c): Jacobum vero Thomassium, Virum litteris, & ingenio praestantem, multa Stoicorum in speciem praeclare dicta deteriores ad sensus detorquere (d). Sed, quamvis ille, quod voluit, plurimis recentioribus persuaferit, non tamen eundem puto, magis quam laudatos a nobis auctores, Stoi-

- „ Εἰ τὸ ἀγαθὸν ἰενταῖς μὲν αἰσῶν ἔσ᾽, ἄνοτον δ᾽.
 „ Τεταμῖται, δίκαιο, ὅσιον, ἰουστιβίς,
 „ Κρατὺν ἰαντιῶ, χρησμῶν, καλῶν, δίων,
 „ Ἀνταρῶν, ἀνθίκτων, αἰεὶ συμφέρων,
 „ Ἀφροδῶν, ἄλυσαν, λυσιστῆλιν, ἀνιδύων,
 „ Σιφίλινων, ἰωάντισαν, ἀσφαλῆς, φίλων,
 „ Ἐντίμων, ὁμολογούμενων. . . . .
 „ Εὐλογίαν, ἀνυφῶν, ἐπιμαλῆς, πρῶτον, σφωδρῶν,
 „ Χρηζόμενων, ἡμιμακτων, αἰεὶ δαμάτων.
 „ Ἀνελούθων πᾶσι, ὅτις τις δοῦναι βλάπτει,
 „ Ὡς δὲ παρ᾽ ἐκείνων τυγχάνουσιν καλῶ τούτοις.

Nos quidem Latinos ex Justo Lipsii interpretatione dedimus.

(a) *Lib. I. Physiologiae Stoicorum*
Vid. Dissert. IX. X. & XI. a p. m.
227. Tom. I. Operum.

(b) Burnet. *Archaeolog. Philos. L.*
I. C. XII. & Stanl. Hist. Philos.

(c) Huc illa maxime faciunt, quae de Stoicis habet Battenxius *Tom. XXXII. de l'Ac. R. des Inscrip. IX. Mém. &c. p. 118. M. =* Les Stoiciens accoutumés à définir, à diviser, à mettre en assertion, & surtout à ne jamais douter, furent

poussés par leurs adversaires dans des conséquences, qu'ils n'avoient pas prévues d'abord, & qu'il fallut admettre, pour conserver les principes d'où elles sortoient trop clairement, & sur-tout pour ne point abandonner l'honneur de l'Ecole, qui auroit été compromis. Par-là ils tombèrent dans les contradictions les plus évidentes &c. =

(d) In *Exercitationibus de Exensione Mundi Stoica, & Dissertat. 21. ad Historiam Philosophiae Stoicae facientibus.*

Stoicorum sententias affecutum fuisse. Etenim in eo non leviter Thomasius peccare mihi videtur, quod ingenio suo nimium tribuat, & quod ex eorumdem ipse Stoicorum sententiis elicit, Stoicis placuisse, nimis facile sumat. At nolo nunc manus cum Thomasio conferere. Cum Baylio mihi res est, ut Dei unitatem aliqua saltem ratione Stoicis innotuisse efficiam. Id negari non potest, nisi Stoicorum verbis vim inferamus, & alio modo judicavisse, alio fuisse locutos, sine ulla ratione opinemur.

Plurima hic ex Philosophis aliis Graecis, atque Latinis, afferre possemus, ut plurimis Ethnicis Unitatem Dei non ignotam omnino fuisse probaremus. Verum &, quae diximus, hoc loco satis ad rem nostram esse possunt, & multa in altero, ut dudum promissimus, libro attingenda superflunt, ex quibus haec eadem veritas facile demonstretur. Nunc pauca quaedam contra Baylium dicenda sunt, qui omnem lapidem movit, ut iidem Philosophi, qui unum fatebantur esse Deum, plures etiam Deos, quam vulgaris coleret superstitionis, commenti fuisse viderentur (a).

Palmaris autem, ut ipse putat, ejus rei ratio est, quod & qui Mundum, & qui Animam Mundi, & qui aliud quidpiam, materiae profecto non expers, volebant esse Deum, non simplicem ponerent, ac multis ex partibus existentem. Hinc neque unum, ait Baylius, ponebant, verum totidem Deos, quot sunt illae partes, ex quibus Deus iisdem extare videbatur. Singulae enim illae partes divinae naturae sunt. Divina vero natura quaelibet Deus dicenda est. Partes igitur illae totidem Dii sunt. Quod si unum dicebant Deum, ea ratione dicebant, qua Domus, qua Exercitus, qua reliqua ejusdem generis *Unum* dici solent; *Unum* scilicet, ut in scholis loqui solemus, *Logicum*, non *physicum*, aut *metaphysicum*. Hoc illud

Z z

(a) Vid. *Contin. des Pensées de. Quest. de. G. CX. a p. 713. T. III. §. XXVI. a p. 118. de Riponf. aux Op.*

illud est argumentum fusiore in Baylii libris oratione propositum, cujus vim se percipere posse, Jacobus Bernardus ingenue negavit. Ipse autem argumenti auctor Baylius immaturum quodammodo libris consignatum fuisse, cum Typographus nimium instaret, ut, quod edere posset, sibi traderetur, aperte confessus est (a).

Revera nihil magis immaturum dici, vel fingi potest. Etsi enim illud argumentum ita urgeri potest (quod contra Varronem Augustinus (b) egregie praeclitit) ut Stoici, ac reliqui Ethnici subtilissimum quamdam Naturae divinae materiam immiscentes (c), cum Deum unum esse dicunt, sibi con-

(a) *Répons. &c. C. CX.* sub initium.

(b) *De Civ. Dei L. VII. C. VI. & seq.*

(c) Plerique Critici post Jo. Laurentium Moshemium opinantur, Philosophos antiquos tum Deum, tum humanam Mentem non omnis prorsus expertem materiae posuisse. Hinc animos tollere solent ii recentiores Increduli, qui *Materialistae* vulgo dicuntur. Praecipue vero id urget, qui vult aetate nostra dux eorum, & princeps haberi. Voltaire (*Mélanges &c. Ch. XXVI. & XXVII.*) At Vir longe sapientior Bateuxius omnino alia & sentit, & scripsit (*Vid. To. XXI. de l'Ac. R. des Insc. VI. Mém. sur le Principe actif &c.*). Primo quidem dubitare videtur, an res ita se habeat, ut Critici, quos diximus, narrare solent. Deinde egregie ostendit sententiam Veterum illorum cum sententia recentiorum *Materialistarum* in multis, quae maximi sunt momenti, sine dubio differre. (*Vid. loc. cit. a p. 322. M.*) De sententia Veterum illorum haec etiam habet = *Tout étoit*

*matière parce qu'ils ne pouvoient concevoir aucune nature, aucune forme, aucune modification, quelle qu'elle fût, sans une espèce de sujet pour la porter, & la contenir. La matière étoit chez eux la même notion que celle de notre substance prise en général. Tout étoit matière: mais cette matière étoit de deux espèces; l'une plus déliée, l'autre plus grossière, l'une active, l'autre passive; l'une ayant la vie, le mouvement, la pensée, & tous les attributs que nous donnons à l'esprit; l'autre n'ayant par elle-même aucun de ces attributs, ou ne les ayant que bruts, désordonnés, sans raison, & sans loi; l'une étoit éther, anima, animus, souffle intelligent, qui portoit, pénétoit, arrangeoit la masse ronde; l'autre étoit une terre, une humeur, un fluide soumis, & obéissant au premier, & se revêtant de toutes les formes de Protee = Similia Fucherus (*To. XXVII. de l'Ac. R. des Insc. Suite du Traité &c. p. 387. 388. M.*) Similia apud Bruckerum, & sapientes alios Criticos legere potes. Sunt etiam inter*

hos

contradicere videantur, non tamen efficit, Deum ab illis Unum non fuisse positum. Quemadmodum neque ex eo, quod unum Deum tam aperte ponant, concludi licet, ut materiam divinae Naturae non immiscuerint. Aliud est aliquid negare, vel concedere, aliud pugnancia loqui. Si nolumus auctoribus sententias tribuere, quae cum aliis eorumdem sententiis cohaerere non possunt, nihil unquam Baylium in tota vita opinatum fuisse, nihil sensitse animo, concludemus.

Haud equidem inficior, hoc argumenti genus aliquando vim habere vel maximam posse. At tum demum habet vim eam, cum consecutiones, quas eliciamus, ita clariae, atque apertae sunt, ut eas ex doctrina, quam scrutamur, sequi, nobis etiam tacentibus, nemo non facile videat; neque vero probabile est, auctores, de quibus agimus, tam hebetes fuisse, ut id non viderent, quod esset in luce adeo clara propositum. Sic si Philosophus quispiam, summam inesse Deo perfectionem, aperte fateatur, haud equidem dubitabo, quin sapientiam Deo tribuat, ac bonitatem, atque virtutem.

Haec in re nostra dici non posse, facile videbunt homines non contentionis cupidiores, quam veritatis. Ipsi enim Stoici, qui paulo difficilius, quam Platonici defenduntur, quamvis acuti homines, atque docti, poterant in eo decipi, quod Deum & Unum, & tamen ex partibus com-

Z z 2

po-

hos, qui Philosophos veteres, aut plures, aut pauciores, in eo errore fuisse, omnino inficiuntur. Superiorum veritatum Scriptores afferre nihil necesse est. Post Moshemium ipsum id inficiati sunt, Gerdilus (*Introduz. allo Studio della Relig.*) Eques Antonius Philippus Adami (*in Diss. Liburni impressa an. 1755.*) Nonnocius (*Errurs de Voltaire*) atque alii plures, quibus novissimo accessit sapiens auctor Notationum ad Actiolum *Ame* (in *Eucyclopaedia*, quae Liburni imprimitur). Horum ego sententiam libenter amplector, quam tamen operose hoc loco probare, cum nimis longa, tum valde importuna res esse videretur. Illud tamen advenire necesse est, non eadem ratione, qua Plato, & Aristoteles, eorumque plurimi discipuli defendi possunt, Stoicos etiam, aliisque similes Stoicis opinionibus valde similes sententias, posse defendi.

possum esse putarent. Erat igitur, ait Baylius, iisdem Deus unus, ut Domus, ut Exercitus. Minime vero. Erat unus, ut Epaminondas unus erat, ut Zeno, ut Alcibiades, ut Caesar, ut Cato, ut alius quilibet homo. Nam & hic ex partibus componitur; Unus tamen est non *logice* tantum, quandoquidem hae voces tibi placent, at *physice*, quia & *metaphysice*.

Similitudo quidem ab Homine translata valde placebat Stoicis, qui saepius eadem utebantur, ut, quid esset Deus, explicarent. Hinc Varro, cum dixisset apud Augustinum (a) = *Deum se arbitrari Animam Mundi, & hunc ipsum esse Deum* = addebat = *Sicut hominem sapientem, cum sit ex Animo, & Corpore, tamen ab Anima dicimus sapientem, ita Mundum Deum dici ab Animo, cum sit ex Animo, & Corpore* = Seneca vero (a) = *Quid inter naturam Dei, & nostram interest? Nostri melior pars est Animus: in illo nulla pars extra Animum* = Hinc intelligis quid sibi velint, cum ibidem ait = *Quid est Deus? Mens Universi. Quid est Deus? Totum quod vides, & quod non vides Totum* = Quibus etiam ea Plutarchi respondent (b) = *Deum Stoici dicunt, & Mundum, & Stellae, & Terram; sed supremum illum, Mentem in Aethere*.

Jam vero quanto potuerit opere hoc exemplum acutos illos homines, non tamen Evangelicae doctrinae luce perfusos, decipere, doctus quisque lector magis, opinor, jam percipit, quam ut oratio mea clarius id ostensura videatur. Etenim ut homo quivis unus est, non duplex homo, quod una mens est, aut intelligentia, cui corpus naturae necessitate conjungitur, atque paret (ratione enim hic

(a) *De Civit. Dei* L. VII. C. 6.

(a) *In Praef. L. I. Nat. Quaest.*

(b) *De Placit. Philos.* L. I. C. VII.

Graeca verba sunt = *Θεὸς ὁ νοῦς, ὁ ἀείψας, ὁ τὰ πάντα διαγινώσκων. τὸν δὲ ἀνθρώπου νοῦν, τὸν ἰσχυρὸν, τὸν ἐν αἰσθητοῖς* = Hic autem

obiter notare potes, qua ratione Stoici Mundum appellaverint Deum, & quam longe fuerint ab infania Spinosae, qui cum eadem fere verba quandoque adhiberet, Mentem Naturae Dominam numquam agnovit.

hic loqui praestit Ethnicos apud Philosophos, praecipue Stoicos, usitata) ita Deus illis unus erat, quod perfecta esset Intelligentia, quamvis & ipsa Mundum universum non modo regeret, sed tamquam Anima Corpus, permearet, atque arctissimo eidem nexu copularetur. Quod si veteribus, ac recentioribus Epicureis (cur enim hoc nomine *Spiritus* nostri *fortes* venire dedignentur?) unus videtur homo, quamvis ipsa illius mens tam excellens, atque tam nobilis ex particulis materiae nescio qua ratione coagmentatis, aut agitatatis existat, cur Deus etiam unus iis videri non potuit, qui non prorsus nobilissimam ejus naturam ab omni materiae concretionem secernebant? Multa hic contra Baylium asserere alia possemus. At, quando contra recentiores Incredulos disputamus, saepe non tam orationis copia, quam modus quaerendus est.

Illud autem Baylii mendacium confutatione non indiget: Qui Dei Unitatem veteribus Ethnicis notam fuisse docent, ad summum probare, paucis quibusdam Philosophis illam innotuisse (a). Nam primo quidem, ut diximus, inter Ethnicos & Persas, & Aethiopes, & Chaldaeos, & alios populos plurimi homines id sunt assecuti, ut unum *Ens summe perfectum*, hoc est unum Deum esse cognoscerent. Deinde si Plato, si Aristoteles, si Zeno, si Sophocles, si caeteri, quorum verba laudantur, pauci erant, non tamen pauci erant ii, qui Platonis, qui Aristotelis, qui caeterorum Graecae Sapientiae principum sententias incredibili quadam animorum contentione defenderent. Historia Philosophiae neminem hac de re diligentiorum lectorem dubitare patietur. Itaque Cyrillus Vir doctissimus contra Julianum ea scribere potuit (b) = *Manifestum est etiam Graeco more philosophantibus unum censei, & in confesso esse Deum universi conditorem, & natura omnes superantem, a quo facti sunt, &*
pro-

(a) *Cogit. des Pensées* §. XXVI. p. 117. (b) *L. I. contra Julian.*

producti ad generationem alii deinceps Dii sub intellectum, & sensum, ut ipsi loquuntur, cadentes =.

Quae cum ita sint, manifestum est, exemplum a Polytheismo desumptum nihil minus efficere, quam, quod vult Baylius, totum Humanum Genus in turpissimo quovis errore per multas etiam aetates posse versari.

PRIORIS LIBRI FINIS.

IN.

I N D E X

RERUM MEMORABILIMUM,

Quas in primo hujus Operis Volumine contineri, capitulum ipsi tituli non satis indicant.

A

A Costa (Jofephus) laudatur, & ejus de Americanis testimonium recitatur p. 44.

Æschylus. Ejus de Atheis timore correptis praeclara sententia p. 129.

Æthiopes unum Deum immortalem agnoscebant p. 341.

Africani plures cur Deum non colant p. 48.

Agatopistus Crotatianus laudatur p. 81. & atib.

Alembertus (*Monf. d'Alembert*) laudatur p. 300.

Alexandrini Philosophi quomodo explicarent Mundi a Deo conditi aeternitatem p. 108.

Americani propter humanarum carum esum correpti erubuerunt p. 23. Eorum crudelitas describitur p. 25. 26. Cur plures ex iis populis Atheismi accusati fuerint p. 43. 44. cur plures ex iis Diabolum colant p. 50. plures ex iis sine ulla Religione vivunt, non tamen sine omni notitia Divinitatis p. 46. 47. 48. 50.

Analogia a gentibus notis ad ignotas in Controversia nostra locum habet a p. 17.

Antillae. Earum incolae an Simiae potius, quam homines p. 33.

Aristoteles ab Atheismi nota defenditur p. 106. & p. 250. Si constitit sibi

Mundum a Deo genitum agnovit p. 107. opinionem Democriti de Mundo a Casu facto rejecit p. 107. Progressum causarum in infinitum absurdum putavit a p. 107. an probaverit demonstrationem existentiae Dei ab ornatu Mundi p. 230. 231. Ejus de Deo sententiae p. 355. *Athenis est Libri de Mundo* p. 356.

Athei quidam an optimi Viri p. 36. 37. In quo sit cordo quaestionis inter nos, & illos p. 63.

Augustinus (S.) Ejus ingeniosa ratio pro existentia Dei demonstranda p. 142.

B

B Arbari quo melius cognoscuntur, eo certius videntur non Athei p. 18. plures eorum an Deum interno cultu venerentur p. 49. quorundam Barbarorum absurdae consuetudines p. 22.

Barthelemy quid sentiat de studio historiae philosophiae p. 4.

Baylius cum Luciano comparatur p. 2. qua ratione dici possit testari Consensum p. 15. quam male prober aliquos fuisse Atheos, ac simul optimos viros a p. 36. sibi contradicit p. 37. 38. concedit non multum viatoribus esse fidendum. p. 42.

42. male Platonem interpretatur p. 55. contra Spinofam ex animo & recte pugnavit p. 65. frustra probare nititur, esse nimis obscuram quaestionem de Natura divina p. 74. & Atheismi speciem esse Idolatriam p. 78. videtur concedere ab Ethnicis Naturam divinam fuisse summe perfectam existimatam p. 78. non vult nimium amplificari numerum Atheorum a p. 116. 117. qua ratione veritatem oppugnet p. 120. quam parum sibi constet p. 127. improbitas ejus fuisse describitur, atque demonstratur p. 156. Ipse est auctor libri, cui titulus. *Avi important aux refuziez* p. 157. Quantum peccaverit in Religionem p. 157. 158. ejus lectio quantum periculosa p. 159. sibi contradicit, ac temere Augustinum arguit p. 160. Sibi contradicit p. 158. rursus a p. 323. *Ejus* error de Numinum Ethnicorum Polyarchia refellitur p. 327.
- Bestitudo etiam naturalis Humana in Deo constitui debet p. 332.
- Bentleyus. Ejus judicium de Atheis p. 154.
- Bergierius laudatur, & ejus de Atheis sententia exponitur p. 149. de sententia, qua Gentibus omnibus Religionem inesse scribit p. 244.
- Bernardus (Jacobus) laudatur a p. 13. 16. *de alib.* an recte pugnaverit contra Baylium pro argumento Inductionis in Controversia de Generis Humani Consensu &c. a p. 19. an recte impugnaverit exemplum communis erroris a Virtute Signo Canis tributa desumptum p. 299. 300.
- Bion Berysthenites aeger Divinitatem agnovit p. 129.
- Bolingbrockii horrenda mors p. 134.
- Brasilienses plures cur Diabolum colant p. 50.
- Bruckerus laudatur p. 30. Ejus sen-

tentia de Spinofae morte confutatur p. 135. reprehenditur p. 174.

Bruyerus (*La Bruyere*) Ejus judicium de Atheis p. 154.

Buddens. Confutatur ejus ratio Atheos inveniendi p. 94. & sequentibus fufe. Non sibi constat *ibid.* Cur a nobis libenter impugnetur p. 96. Si constaret sibi Atheus esset p. 98. Ratio improbat, qua practicos Atheos describit a p. 115.

Bulangerus. Ejus stultitia ostenditur a p. 182. Calumnia quaedam ab eo in Christianos illata confutatur a p. 326.

Bussierius laudatur p. 269.

Burketiana Collectio quid, & a quo adornata p. 51.

G

- Caligula morti proximus Numen agnovit p. 131.
- Canadensis (Barbari) responsio de nulla a suis Religione suscepta p. 49.
- Canephius confutatur p. 82.
- Canisiani Populi non Athei, at sine ulla Religione p. 47.
- Cassinius laudatur p. 399. 310.
- Chaldaei. Eorum artes ab Ethnicis etiam sapientioribus spernebantur a p. 312.
- Chamberlius (*Chambers*) reprehenditur p. 55.
- Chiriguani quid sentiant de Divinitate p. 217. 218.
- Christiani cur Athei habiti p. 36. 38.
- Chrysippus quid de Deo sentiret p. 117.
- Cicero in historia Philosophiae gravis auctor p. 111. qua ratione Deum esse, sibi persuaferit p. 253. Ejus locus, ex quo auctoritatem Ethnicorum pro falsis Diis nihil valere concluditur a p. 289. *Ejus* libri de Natura Deorum Superstitioni contra-

- tratii p. 291. Ejus judicia exigui ponderis esse ostenditur p. 313.
 Clarkius (Samuel) laudatur p. 63.
 Cleanthes quid de Deo sentiret p. 111.
 Ejus celebre de Deo carmen p. 359-360.
 Clemens Alex. an jure a Baylio reprehensus p. 37. 38.
 Colerus (Joannes). An vita Spinosa ab eo exarata corrupta sit p. 135. 136.
 Cometae. Quid de illis Philosophi senserint a p. 307.
 Consensus Humani Generis in agnoscenda Divinitate debet ipsi Naturae tamquam causae tribui a p. 209.
 Consequentiarum quinam a Leibnitio dicti p. 57.
 Constantinus Augustus cur Atheus habitus Juliano p. 36.
 Cotta apud Ciceronem quomodo Epicureos confutat a p. 88. Atheos esse pessimos homines judicat p. 152. 153.
 Critias Atheus impugnatur p. 210. 211.
 Cudworthus an Atheis arma suppeditaverit p. 71. 72.
 Curdes cur Dei cultum negligant, ac Diabolum colant p. 51.

D

- D** Aphides cur Atheus habitus p. 35.
 Derodonius nimis amplificat numerum Atheorum p. 117.
 Deus quomodo sit definiendus a p. 57. fufe. A quibus negetur ipsum esse Mundi auctorem p. 70. Alii errores de ipso p. 70. 71. Ejus Unitas demonstratur p. 225. Sapientia *ibid.* & 226. Immenfitas *ibid.* Quod sit expers materiae *ibid.* & 227. Libertas *ibid.* Sanctitas, & reliqua Attributa ad Sanctitatem pervinentia *ibid.* Quod sit Immutabi-

- lis *ibid.* De illius Providentia a p. 228. fufe. Quae sit Demonstratio de illius Existentia magis laudanda a p. 246.
 Diabolus. Ejus notio cum notione Divinitatis nullo modo confundi debet p. 50.
 Diagoras cur Herculis lignei femur absciderit p. 349.
 Dii an dici possint Naturae quaedam homine, aut etiam vulgo meliores p. 349.
 Divinatio. Singulae artes, quibus eodem Ethnici operam dabant a pluribus spretae a p. 327.
 Domitianus cur Domitillam, & Flavium Clementem damnaverit p. 355.

E

- E** Clipses. Philosophorum veterum de illis opiniones a p. 302.
 Epicurus, cur censuerit Deos non habere corpora nostris similia p. 76. ab Atheismi nota vindicatur a p. 85. Ejus sententiae de Natura divina a p. 87. defenditur contra Cottam Ciceronis a p. 90. contra Buddeum a p. 105. cur Providentiam negaret p. 90. 91. & 105. Ejus opinio de Idolis a rebus in mentes defluentibus ridetur p. 146.
 Epicurei non ex animo Providentiam esse negabant p. 131.
 Ethnici cur Athei dicti ab Apostolo, & a SS. PP. p. 54. quibus argumentis probetur, eos Naturae divinae perfectionem utrumque cognovisse p. 75. 119. 120. & *alib.* sapientiores inter eos quid de Divinitate sentirent p. 76 77. quibus rationibus sibi persuaderent plures esse Deos a p. 293. quantum ab Atheis differant a p. 295. An omnes Polythei p. 325. & *alib.*

F

- F**abricius (Jo. Albertus) laudatur p. 14. & *alib.*
 Fabricius (Jo. Ludovicus) Ejus libri judicium a Leibnitio latum p. 13.
 Fabronius (Angelus) laudatur p. 13.
 Floridae populi non Athei p. 40. 41.
 Formae plasticæ an sint admittendæ p. 71. 72.
 Formeyus laudatur p. 32. quid sentiat de Barbaris, qui forte Deum non agnoscant p. 33.
 Fracastorius. Quaedam ejus carmina reprehenduntur p. 270. 271.
 Fucherus (*P. Ab. Fucherus*) laudatur p. 51. & *alib.*

G

- G**alibes non Athei, at sine ulla Religione p. 46.
 Gauchat. Impugnatur ejus ratio contra Baylii mendacium, quod sententias revocent impii morientes, ut partem tutiorem eligant p. 116.
 Genuensis carpitur, quod plures Scholasticos immerito reprehenderit p. 247.
 Gerdilus (Hyacinthus). Ejus ratio Atheismum declarandi rejicitur p. 83. 84. Ipse tamen laudatur *ibid.*
 Graeci quantopere Atheos odio haberent p. 79. & 1 p. 151.
 Grewius an Atheis arma suppeditaverit p. 71. 72.
 Grotius laudatur, & de Atheorum moribus quid sentiat exponitur p. 154.

H

- H**ebraei ab Ethnicis Athei habiti p. 16. defenduntur contra Baylium p. 287.
 Henolcius (*Mr. d'Henault*) ab Atheismo respuit p. 133.

- Hispanica. Ejus Indigenae an essent perpetui pueri p. 33.
 Historici. Cur plures de Cometarum minis loquantur p. 306.
 Hobbesius intelligentiam materiae tribuit p. 67. in impietate sibi non constat p. 132.
 Hookius laudatur p. 25. Quaedam ejus Demonstratio Existentiae Dei affectur a p. 141.

I

- I**ndia. Cur de illa Strabonis tempore pauca tenerentur omnino certa p. 39. 40.
 Jonici Philosophi ab Atheismi nota vindicantur p. 104.

K

- K**ahle (Ludovicus Martinus) laudatur p. 100.

L

- L**actantius. Ejus de Atheis praeclara sententia p. 148.
 Lazerus (Petrus) laudatur p. 223.
 Lucretii testimonium de impiis non ex animo loquentibus p. 130. id etiam de ipso dici potest *ibid.* reprehenditur p. 241.
 Lumen Naturae non potest esse in mentibus nostris, nisi a Dei sapientia a p. 138. fuse.
 Luna. An Genus Humanum erraverit in tribuenda Lune virtute, qua caret p. 300. 301.

M

- M**ahummedani quam male de Deo sentiant p. 62.
 Mahometus Effendius ob Atheismum a Turcis damnatus quanta protervia fuerit p. 121. 122.
 Manichaei unum Deum agnoverunt p. 313. Ma.

Manilius non Atheus p. 352.

Martyres Christiani ab iis, qui pro erroribus mortui sunt, in quo differant p. 122.

Mafnata (Jo. Maria) laudatur p. 118.

Materia. An qui eam ingenitam ponit statim sit Atheus habendus p. 103. 104. An Veteres Philosophi eamdem Spiritui, & ipsi Divinitati admixtam esse censuerint p. 362. 363.

Materialistae consentes notiones abstractas non esse nisi mera vocabula confutantur p. 140.

Maximus Tyrius laudatur, & praecleara ejus de Atheis sententia refertur p. 148. 149.

Mercurius nimis amplificat Atheorum numerum p. 116. 117.

Meyerus (Ludovicus) Atheus p. 135.

Mira' odium (Mr. Mirabaud) Atheos odio haberi testatur ab omnibus gentibus p. 151. ejus nefaria doctrina de meritis p. 169. 170. quid novi attulerit contra Deum scribens p. 264.

Montesinus (P.) laudatur p. 33.

Montesquieu (Mr. de Montesquieu) quantum varietati rerum adparatur tribuat p. 32. Ejus libri judicium p. 32.

Montezuma Mexicanus Imperator quid Hispanis responderit p. 32.

Mopertuisius carpitur p. 188.

Moses. Ejus auctoritas vindicatur p. 286.

Mundus. Questio de illius aeternitate a quaestione de existentia Dei distinguenda est p. 108. Quid Philosophi veteres de illius aeternitate, aut principio senserint a p. 108. an a veteribus proprie dictum animal fuerit existimatus p. 110. 111. non potest dici a Casu factus p. 259. &c.

Murstorius laudatur p. 46.

N

Natura. An apud Barbaros melius quam apud nos vigeat ejus lumen a p. 27. quo sensu veritatem aliquam doceat p. 28. quo sensu corrupta per Adae crimen p. 30. an a se ipsa sine Dei auxilio possit veras notiones a falsis distinguere p. 145. Ejus nomine quid sit intelligendum p. 190.

Newtonus. Quid sentiat de significatione nominis *Deus* p. 57. An ea sententia probanda sit a p. 58. An senserit substantiam Spatii Vacui esse Deum p. 100. argumento a Mundi pulchritudine ducto robur, ac lucem addidit p. 256.

Niewentorius laudatur p. 101. & 256.

Nonnotius laudatur p. 101.

Nouragues non Athei, at sine ulla Religione p. 46.

O

Ocellus Lucanus videtur Unitatem Dei agnovisse p. 350. 351.

Onatus videtur idem agnovisse p. 351.

Oracula qua ratione ab Ethnicis culta fuerint p. 322. 323.

Osthanes Persa unum Deum agnovit p. 340.

P

Pagani. An omnes illorum Sectae Diabolum cognitum veneratae sint p. 51.

Pantheistae veteres non fuerunt omnes Athei p. 120. sunt tamen recentiores *ibid.*

Parckerus (Samuel) argumentum a Generis Humani Consensu ductum sponte reprehenditur p. 267.

Petavius laudatur p. 253.

Plato laudatur p. 5. & 60. an Atheos habuerit, qui Diis Providentiam

A a a a

ne-

- negant p. [35](#); & [36](#). Ejus praeclara sententia de Atheis non sibi constantibus a p. [126](#). defenditur ea sententia a Baylii tricus a p. [137](#). quandoque dixit unum esse Deum a p. [331](#). Ejus de Deo sententiae a p. [355](#).
- Plinius Mundum habuit Deum p. [189](#).
- Plotinus. Quo argumento convictus unum Deum fateretur p. [328](#), [339](#).
- Pœtræ Tragici praeclara de Deo scribunt a p. [323](#).
- Porphyrus. Ejus praeclara sententia de barbaris gentibus contemnendis p. [25](#).
- Providentia Dei. An qui eam non agnoscunt Athei sint p. [53](#). Agnita est ab omni Humano Genere a p. [314](#).
- Protagoras Abderites. Ejus error de veritate tantum relativa confutatur p. 140.
- Pyrhronici quomodo confutandi a p. [269](#).
- Pythagoras unum dixit Deum p. 331.

R

- R** Abbini Thalmudici pessime de Deo sentiunt p. [62](#).
- Rapinus Atheorum numerum nimis imminuit p. [149](#).
- Ricotius (*Ricaut*) laudatur p. 121.
- Ruffus Patres accusans confutatur, & reprehenditur p. [343](#), [344](#).

S

- S** Adder quid, & a quo compositum p. [340](#).
- Sainthibales (*Mr. de Sainthibal*) Impiae illius querelae de Spiritibus Fortibus non perseverantibus p. [133](#).
- Saurinus. Praeclarum ejus de Baylio judicium p. [27](#).
- Sceptici confutantur p. [146](#). & [147](#).
- Seneca: Praeclara ejus de Divinitate

- te sententia p. 106. Divinitatis haereticis non sibi constare testatur p. 131.
- Aliae illius de Divinitate sententiae a p. [357](#).
- Sophocles. Ejus de Divinitate celebrata carmina p. [323](#).
- Spagnius (*Andreas*) laudatur p. [194](#).
- Spinosa. Mors ejus qualis fuerit a p. [134](#). an tandem Deum agnoverit *ibid*. Ejus error confutatur de causis finalibus in natura non agnoscendis p. [143](#), [144](#). Ejus nefaria doctrina de moribus p. [167](#), [168](#). Ejus insignis stultitia ostenditur a p. [175](#). Ejus effugium ad causas infinitas confutatur a p. [261](#).
- Spiritus fortes etiam nolentes innocentescunt p. [119](#).
- Stoici defenduntur ab Atheismi nota p. [106](#). & a p. [357](#). quid de Eclipsibus sentiant p. [303](#), [304](#). Eorum de Deo sententiae a p. [356](#). Cur in multis erroribus impegerint p. [160](#).
- Strabo laudatur p. [39](#).
- Systema Naturae Liber infans p. [15](#). Ejus auctor *ibid*.

T

- T** Hales non est Atheus habendus p. [104](#). primus Eclipsium tempora notavit p. [304](#).
- Thebani apud Aegyptios cur Athei habiti p. [35](#).
- Theodori Athei nefaria doctrina p. [166](#).
- Thomas (D.) negat ab Aristotele Mundum aeternum fuisse positum p. [108](#).
- Timaeus Locrensis. Ejus de Divinitate sententiae p. [351](#).
- Tolandus veteres Pantheistas sibi favere putat p. 110. ejusdem stultitia ostenditur a p. [178](#).
- Tullus Hostilius Rex Romanorum ex impio supersticiosus p. [133](#).

V

VAlfechius (Antoninus) laudatur
p. [149.](#) [158.](#) [161.](#) & *alibi sapius*

Vaninii (Julii Caesaris) stulticia
ostenditur a p. [171.](#)

Varro quid censeret esse Deum p.
[111.](#) & [164.](#)

Verba quaedam minus latina cur a
nobis aliquando non rejiciantur p.
[60.](#)

Ulloa quid de Barbaris pluribus Deum,
ut putat, non agnoscentibus sen-
tiat p. [21.](#)

Voltaerius, si constaret sibi, Spinozia-
nus esset p. 100. Ejus levitas, &
impietas carpitur p. 101. & rursus
a p. [184.](#) & p. [195.](#) & [203.](#) & [285.](#)

Vorskius (Conradus) reprehenditur
p. [223.](#)

Z

Zeno Stoicus quid de Mundo sen-
tiret p. [111.](#) ejus de Atheis mo-
rientibus praeclara sententia p. [129.](#)

Zoroastres. Doctrina ejus de unico
Deo a p. [337.](#)

F I N I S

ER.

ERRATA

CORRIGE

<i>Pag.</i> 3. tanti criminis insimulatas.	tantae impietatis.
37. inter eos, qui nullam Diis &c.	nonnullam.
85. ejus fuisse criminis &c.	sceleris
96. reprehendendum esse putem.	putarem.
157. eidem adhaerere.	eidem se adhaerere.
171. τὸν... ἄνθρωπον... φησὶν.	τὴν... ἄνθρωπον... φησὶν.
179. οὖν.	οὖν.

Manifesta quaedam alia Typographi errata eruditus, idemque humanus Lector per se facile corriget.

ERRATA

CORRIGE

Pag. 3. tanti criminis insimulatas.	tantae impietatis.
37. inter eos, qui nullam Diis &c.	nonnullam.
85. ejus fuisse criminis &c.	sceleris
96. reprehendendum esse putem.	putarem.
157. eidem adhaerere.	eidem se adhaerere.
171. τῶν... ἀστ... φέρου.	τῶν... ἀστ... φέρου.
179. Σῶν.	Σῶν.

Manifesta quaedam alia Typographi errata eruditus, idemque humanus Lector per se facile corriget.